

**INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI**

**REVISTA
DE ISTORIE
A MOLDOVEI**

Nr.1/2010

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 1 (81)
2010

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat și Drept
al Academiei de Științe a Moldovei

Colegiul de redacție Editorial Board

Redactor-șef <i>Editor of Chief</i>	Ion JARCUTCHI doctor în istorie
Redactor-șef adjunct <i>Editor-Deputy Chief</i>	Lilia ZABOLOTNAIA doctor în istorie
Secretar responsabil <i>Secretary</i>	Alina FELEA doctor în istorie

Membri Members

Alexei AGACHI, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Leonid BULMAGEA, doctor în istorie (Republica Moldova);
Ion CHIRTOACĂ, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Valeriu COZMA, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Ilna CZAMANSKA, doctor habilitat în istorie (Polonia);
Demir DRAGNEV, membru corespondent (Republica Moldova);
Andrei EȘANU, academician (Republica Moldova);
Victor IȘCENKO, doctor în istorie (Rusia);
Mihai MAXIM, doctor în istorie (România, Turcia);
Constantin REZACHEVICI, doctor în istorie (România);
Vladimir ȚARANOV, membru corespondent (Republica Moldova).

Autorii poartă toată responsabilitatea
pentru conținutul articolelor publicate
Opiniile autorilor nu reflectă neapărat
Opiniile Colegiului de redacție

Authors are the only responsible for the
Contents of the articles published
Authors opinions do not reflect by all means
the opinions of the Editorial Board

© Institutul de Istorie, Stat și Drept al
Academiei de Științe a Moldovei, 2010

**CONSTITUIREA ȘI AFIRMAREA STATULUI
MEDIÉVAL LA EST DE CARPAȚI
(Considerații istoriografice)**

Demir DRAGNEV,
Membru corespondent al AȘM,
doctor habilitat în istorie
Institutul de Istorie, Stat și Drept

**CREATION AND AFFIRMATION OF MEDIEVAL STATE IN THE EAST OF
CARPATIANS (HISTORIOGRAPHIC CONSIDERATIONS)**

Modern and contemporary historiography is based on the premise that the creation of medieval state in the East of Carpatians was a component part of a general process at the medieval statal formations creation in the space between Carpatians, Danube, and Nistru, wich in the IX-XIII centuries went through the stages of agrarian community unions (countries) of the principaly ruled by prince. For the Moldovan country historians underline the period of 1359-1365 when it gained its independency towards the Hungary, Kingdom, becoming a unifying centre in the East of Carpatians involving in its composition politic formations which appeared until this period.

Una dintre problemele-cheie ale istoriografiei naționale începând cu perioada modernă este cea referitoare la constituirea și afirmarea teritorială a statului medieval în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic și îndeosebi pe teritoriul de la est de munții Carpați.

Evoluția procesului de organizare teritorială a populației băștinașe din spațiul Carpato-Danubiano-Pontic în perioada Evului Mediu timpuriu s-a produs în contextul unei tipologii specifice acestei zone de contact dintre civilizația Imperiului Roman de Răsărit și lumea “barbară” nord-pontică.

Din epoca antică băștinașii acestui spațiu au moștenit obștea sătească cu o autoadministrare proprie în baza “obiceiului pământului”, care după desăvârșirea etnogenezei românilor a fost atestat în surse, scrise în limba latină sub denumirea de “jus valahorum”, iar în cele slave “волошское право”. Conform acestor norme juridice orale, căpitenia obștei – *judete* (din latină – *judex* – judecător)

efectua judecata în mod public¹. Având un caracter etnic, comunitățile teritoriale agrare se constituiau pe principiul de neam (romanitate) și credință (creștinism)². Aceste principii le-au permis băștinașilor să reziste în fața presiunii migratorilor, păstrându-și specificul său etnolingvistic și spiritual.

O altă caracteristică tipologică a organizării teritoriale a populației băștinașe era lipsa unei concentrări de comunități în baza triburilor, caracteristice slavilor sau germanicilor. Romanizarea triburilor geto-dace, introducerea cetățeniei romane, unificarea vieții sociale și spirituale, ca urmare a acestor fenomene, au pus bazele evoluției obștilor sătești autohtone în Evul Mediu timpuriu. Pentru a-și apăra interesele în fața migratorilor sau a organiza activități economice care necesitau eforturi comune (defrișări, deșteliniri, construcții de iazuri (heleșteie) etc., mai multe obști constituiau uniuni de obști.

Uniunile de obști întruneau aglomerații de comunități situate pe văile unor râuri, în preajma codrilor sau în depresiuni montane. Denumirile geografice serveau drept nume de identificare a acestor formațiuni teritoriale („Codrii Orheiului”, „Valea Ciuhurului” etc.). În zonele montane asemenea formațiuni se numeau „țări” („tera” – pământ), denumire care a căpătat sensul de stat medieval după constituirea formațiunilor statale independente – Țara Moldovei și Țara Românească.

Etapă uniunilor de obști reprezintă perioada *arhaică* a procesului de construcție statală în spațiul Carpat-Danubiano-Pontic, care a durat până în secolul al IX-lea.

Unii istorici (Radu Popa ș. a.) extind denumirea de „țară” asupra tuturor aglomerațiilor de comunități agrare, numindu-le „țări mici”, care în limitele unui teritoriu restrâns păstrau tradițiile etnice de organizare a vieții economice, judiciare, spirituale de administrare și de apărare. „Țările mici” au fost atestate documentar în zonele depresiunilor montane.

Grigore Ureche a menționat prezența multor asemenea „țări” în zona arcului carpatic: „Pre la marginile Țării Ardealului, sântu alte țări mai mici, carile de dânsa toate se țin ... întâiu cumu-i Maramureșul, Țara Secuiască, Țara Oltului, Țara Bârsei, Țara Hațegului, Țara Oașului ... și sântu și alte holde multe”. Cronicarul nu numai că menționează prezența multor „țări” arhaice, ci și identifică „țara” cu „holda”, adică cu un teritoriu agricol, ceea ce demonstrează caracterul de comunitate agrară a acestui tip de organizare teritorială arhaică. La est de Carpați este atestată documentar Țara Șepenițului.

Conservarea pe parcursul mileniului I a structurilor teritoriale arhaice se datorează faptului că dominația populațiilor migratoare – a goșilor, hunilor, gepizilor, avarilor etc., care își crează structuri administrative efemere în spațiul Carpat-Danubiano-Pontic, nu le permitea autohtonilor să-și constituie formațiuni politice evaluate mai mari, ce ar fi amenințat stăpânirea cuceritorilor. În aceste împrejurări, populația românească era nevoită să se adapteze la circumstanțele timpului, păstrându-și structurile teritoriale în calitate de centre de rezistență în fața valurilor de migratori, care s-au perindat pe parcursul secolelor.

Nevoia să colaboreze cu populația autohtonă, mai ales la asigurarea căilor comerciale, migratorii, în schimbul unei părți din produsele și resursele ce le aparțineau localnicilor, preferau să nu se amestece în organizarea lor internă³.

În perioada ce cuprinde ultimele decenii ale sec. VII și mijlocul sec. IX populația autohtonă nu a fost supusă unor noi invazii a migratorilor ceea ce i-a permis să se consolideze etnocultural și politic. Anume în această perioadă se desăvârșește etnogeneza românilor. Concomitent, în sursele istorice provenite din diferite zone ale Europei apar denumirile „*Welachenland*”, „*Terra Blacorum*”, „*Vlasca Zemlea*”, „*Voloșcaia zemlea*” (toate menționând noțiunea de „*Pământ Românesc*” sau „*Țară Românească*”), care se referă la spațiul locuit de români. Termenul se extindea treptat dinspre vest spre est”, cuprinzând Balcanii de Vest și întreg Spațiul Carpat-Danubiano-Pontic. Acest spațiu vast se constituia din mai multe „vlahii” (romanii), ca de ex. „*Vlașca*”, „*Vlahia Mare*”, „*Pădurea vlahilor*” etc⁴. N. Iorga a numit aceste formațiuni teritoriale „*Romanii populare*”. „În timpurile cele mai vechi, scria el, românii nu făceau nici o deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau. Pentru ei tot pământul locuit de români se chema „*Țară Românească*”.

Începând cu sec. al IX-lea, procesul de constituire a statului medieval în spațiul Carpat-Danubiano-Pontic intră într-o nouă etapă – cea a apariției *voievodatelor*. În această perioadă, conducătorii formațiunilor teritoriale mai mici tindeau spre constituirea unor formațiuni statale autonome mai mari, conduse de căpeteniile militare – *voievozi*.

Apariția unor structuri politice mai avansate n-a fost uniformă pe întreg spațiul dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră. Formațiunile din spațiul intracarpatic și submontan s-au dezvoltat mai intens, deoarece erau expuse mai puțin pericolului invaziilor nomazilor. În spațiul intracarpatic, primele formațiuni politice sunt atestate la sfârșitul secolului al IX-lea. Informația despre acestea este inclusă în *Cronica anonimă* ungară, scrisă de un secretar al regelui Bela III în secolul al XII-lea, dar care are la bază surse mai vechi. Conform cronicii, în anul 896, când ungurii se stabilesc în Panonia, în spațiul intracarpatic existau trei voievodate („*ducate*”) în frunte cu Glad, Menumorut și Gelu⁵. Chiar dacă numele unor voievozi puteau fi inventate de cronicari, cert rămâne faptul prezenței acestor formațiuni în spațiul și perioada cronologică respectivă⁶. Concomitent, în Transilvania existau și multe „țări” arhaice, menționate mai sus. Dar procesul de unificare statală în acest spațiu a fost întrerupt prin instaurarea dominației Regatului maghiar, care a constituit aici un voievodat în componența Ungariei.

În spațiul dintre Carpați și Dunăre, informații certe despre formațiuni politice locale se conțin în *Diploma Cavalerilor Ioaniți*, elaborată de cancelaria regelui maghiar la 2 iunie 1247⁷. În acest spațiu existau două voievodate: unul condus de *Litovoi* (stăpân asupra „Țării Litua”) și altul de *Seneslau* (conducător al voievodatului de la nord-est de râul Olt). În aceeași zonă se mai situau „cnezatele” lui *Ioan* și *Farcaș* („*Lupul*” în limba maghiară), subordonate autorității regelui Ungariei⁸. Prezența acestor formațiuni politice și a unor voievozi ereditari (pe *Litovoi* l-au urmat la conducere *Litovoi II*, apoi fratele acestuia – *Barbat*) presupune prezența unei ierarhii și în cadrul stăpânirii de pământ⁹. Apariția în această zonă a unor voievodate (cnezate) mai evaluate se datorează și factorului extern: invazia mongolă din 1241 a slăbit substanțial hegemonia Regatului maghiar la sud de Carpați, fapt de care au profitat căpeteniile locale în evoluția lor statală.

Factorul extern a influențat substanțial și procesul de creare a relațiilor medievale în spațiul de la est de Carpații Orientali. Aici, în sec. al XII-lea, se confruntau pentru influență cnezatul Halici – Valhinia și Imperiul Bizantin¹⁰, asupra acestui spațiu se extindeau și autoritatea structurilor politico-administrative instaurate de nomazi – de cumani, apoi de mongoli (formațiunile *Cumania*, urmată de *Hoarda de Aur*). Din sec. al XIII-lea, după ce Bizanțul este cucerit de latini, în acest spațiu crește influența Regatului maghiar, care se confruntă cu Hoarda de Aur.

Specificul evoluției spațiului de la est de Carpați sub dominație mongolă a determinat pe cercetătorii procesului formării statului moldovenesc să se concentreze asupra studierii surselor istorice referitoare la zona nord-estică (neinclusă în Hoarda de Aur) a acestui teritoriu, unde existau condiții pentru constituirea și afirmarea statului medieval. Dar penuria de informații documentare, caracterul lor vag și nesigur au servit drept bază fie pentru apariția unor construcții ipotetice, uneori chiar fanteziste, sau pentru emiterea unor concluzii argumentate cu informații indirecte. Deși în ultimul timp sursele istorice s-au mai completat cu materiale arheologice, cu date lingvistice, cartografice etc., controversese dintre concepțiile diferitor cercetători mai persistă în continuare. Nouă ne revine doar să sistematizăm principalele opinii și să le evidențiem pe acelea care prezintă contribuții noi.

Consacrând o monografie specială problemelor controversate ale întemeierii Țării Moldovei, cunoscutul istoric ieșean Ștefan S. Gorovei conchide că studierea problemei formării statului medieval în spațiul dintre Carpați, Dunăre și Nistru este o adevărată piatră de încercare pentru istoricii medievști¹¹. Marii maeștri ai istoriografiei noastre B. P. Hasdeu și D. Onciul au fost primii cercetători care au investigat științific problema formării Țării Moldovei. Dar, după cum menționează Șt. S. Gorovei, o mare parte dintre concluziile lor privind etapele constituirii Țării Moldovei nu și-au găsit confirmare în sursele istorice descoperite ulterior¹². Fiecare nouă generație de istorici a venit cu argumente și concepții care păreau plauzibile la perioada respectivă. În acest context, A. D. Xenopol menționa încă în 1888 că “Fiecare timp oglindește în lucrările istorice ce le înfățișează cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său”¹³.

Pe măsura aprofundării cercetărilor și a reinterpretării unor surse istorice au rămas tot mai puține erori. Astăzi nu se mai insistă, ca acum câteva decenii în urmă, că apariției Țării Moldovei i-a precedat un cnezat cu centrul la Bârlad, că a fost o țară a “brodnicilor”, că Dragoș Vodă a “descălecat” Moldova, cu populație adusă de el din Maramureș etc.¹⁴

Concomitent sunt propuse concepții care revăd afirmațiile considerate cromatiche cum că *singurul centru voievodal* apărut în spațiul de la est de Carpați a fost cel din valea râului Moldova cu centrul la Baia (“*Civitas Moldaviae*”). Unii istorici susțin o viziune, expusă încă de Gheorghe Brătianu, cum că un *prim voievodat* ar fi fost cel de la hotarul cu Galiția, din zona Siret-Suceava, ce includea și spațiul geografic numit “Țara Șepeniților”¹⁵. În favoarea acestei viziuni au fost aduse argumente documentare (Șt. Purice)¹⁶ și cartografice (Dragoș Moldovanu)¹⁷. Ambii autori consideră că toate relatările izvoarelor străine despre

o formațiune statală de la est de Carpați începând cu sec. al XIII-lea și până la mijlocul sec. al XIV-lea se referă anume la această formațiune, atestată pe hărțile medievale ca “Valahia Minor”. Printre aceste informații este menționată relatarea cronicarului italian Thomas Tuscus, că în 1276-1277 regele Ottocar II al Boemiei nu a putut primi ajutor de la ruteni (“bruteni”) în lupta cu împăratul Rudolf de Habsburg, deoarece aceștia se aflau în conflict militar cu “blacii”, românii de la hotarul cnezatului¹⁸. Cronicarul polonez Ian Dlugosz comunică, peste o jumătate de secol, că la 1326 aceeași “blaci” împreună cu ruteni și lituanieni au participat la o campanie militară poloneză împotriva markgrafului de Brandenburg¹⁹. Deci, ei aveau o organizație militară care putea să aparțină doar unui voievodat situat la hotarul cu cnezatul Halician. Despre un voievod valah de peste pădure (se are în vedere de la răsărit de Carpați) “domn (Herz) peste ceilalți” se vorbește încă în 1307 în Cronică rimată a lui Ottokar din Stria²⁰.

La 1301 o cronică arabă povestește despre o “țară a vlahilor (românilor)” în vecinătate cu cea a “rușilor”²¹.

Un cronicar polon de la începutul sec. al XVII-lea nota că “polonii, și prin urmare, de asemenea autorii din acest neam, numesc “Valachie” partea din această provincie (de la est de Carpați – n. n.) situată dincolo de marginea Podoliei, către Răsărit și către Miazănoapte, iar Moldova – partea situată de la hotarul Transilvaniei”²².

De “Vlahia Minor” cu centrul la Suceava este legată de unii istorici (D. Onciul, I. Minea, Gh. Brătianu, Șt. Purice ș. a.) și relatarea cronicarului polonez I. Dlugosz despre o luptă la plonini între doi frați – voievozi locali – Petru și Ștefan, plasată de acest cronicar la anul 1359²³. Alți istorici (V. Spinei, S. Papacostea, P. Parasca) consideră că lupta s-a produs în acest an în Țara Moldovei²⁴. C. Rezachevici, bazându-se pe o cronică anonimă polonă de la începutul sec. al XVII-lea, consideră de asemenea că evenimentul s-a produs în Moldova, dar în anii 1367-1368²⁵. Examinarea argumentelor indicate de autori necesită un studiu aparte. În contextul prezentei comunicări este important de a menționa prezența unei concepții istoriografice care leagă evenimentul de voievodatul din nordul spațiului est-carpatic.

Astfel, în istoriografie se profilează clar viziunea că *primul* nucleu statal pe teritoriul de la est de Carpați a fost voievodatul din zona Siret-Suceava, cu centrul la Suceava. Se insistă că acest voievodat includea și spațiul geografic numit *Țara Șepenițului*, care n-a fost înglobat (cum consideră unii istorici) în componența Regatului Polon împreună cu cnezatul Halician (1349), deoarece acest teritoriu era tributar tătarilor, iar polonezii au evitat să se confrunte cu aceștia²⁶.

Totuși evenimentele care au urmat n-au permis ca “Valahia” nordică să devină *un centru unificator* al întregului spațiu de la est de Carpați. Acest rol i-a revenit formațiunii de pe râul Moldova cu centru la Baia (oraș numit de străini “*Civitas Moldaviae*”). La 1359 acest teritoriu continua să se afle sub dominația Ungariei, fiind considerat oficial “*Coronae Hungariae subiecta*” (conform cronicarului maghiar Ioan de Târnave)²⁷ și declarat de rege “*terra nostra*”²⁸. Interpolatorul cronicii lui Gr. Ureche – Misail Călugărul, numea această formațiune

“căpitanie” (mică formațiune teritorială cu atribuții militare)²⁹. Sursele nu conțin informații când s-a instalat stăpânirea regelui maghiar (din dinastia Angevină) asupra acestui teritoriu, nici dacă a existat în valea râului Moldova un voievodat anterior instalării dominației ungare. Istoricul P. Parasca, bazându-se pe narațiunea din cronică moldo-rusă de la începutul sec. al XVI-lea, care comunică că “descălecatul lui Dragoș Vodă” s-a produs în timpul domniei regelui maghiar Vladislav (Ladislav), consideră că este vorba de regele Vladislav al IV-lea Cumanul. Autorul începe astfel istoria Țării Moldovei ca voievodat din acea perioadă, atribuindu-i toate informațiile ce se referă la voievodatul (Valahia) din nordul spațiului de la est de Carpați³⁰. În viziunea lui Ovidiu Pecican, numele regelui Vladislav (Ladislav) a apărut în legendă în urma contopirii unor narațiuni despre lupta “cu tătarii” a regelui Vladislav cel Sfânt, a regelui sârb Vladislav și a regelui maghiar Vladislav Cumanul³¹.

Includerea lui Dragoș Vodă în componența legendei despre Roman și Vlahatca a urmărit scopul de a demonstra că acesta este un descendent din “vechii romani” de rit ortodox, iar pentru a demonstra legalitatea ocupării de către el a scaunului voievodal, se afirmă că a fost trimis în Moldova de însuși “Laslau crai” (Vladislav – regele maghiar)³².

Deoarece “căpitania” lui Dragoș era stăpânită de Ungaria (unii istorici consideră că ea forma o “marcă” de apărare la hotarul cu tătarii și polonii) aristocrația locală tindea spre eliberare de sub dominația străină. În anul 1359, forțele de rezistență antiangevine din Moldova, profitând de faptul că regele era angajat în lupte peste Dunăre, au intentat o răscoală. Pentru reprimarea ei au fost trimise oști maghiare comandate de maramureșeanul Dragoș din Giulești (altul decât cel legendar). Un document unguresc din 1360 semnală că în acest an s-a produs “reșezarea țării noastre a Moldovei...” (adică recucerirea ei), iar acest Dragoș “a reîntors ... pe mulți valahi români răzvrățiți din calea credinței datorate”³³. În realitate însă lupta împotriva dominației regelui maghiar a continuat.

În fruntea mișcării se situează voievodul din Maramureș Bogdan, care se deplasează împreună cu adepții săi la est de Carpați și reușește să izgonească oastea ungară din Moldova. În istoriografie încă se mai discută când a venit Bogdan la conducerea voievodatului (istoricii numesc datele 1359- 1362-1363)³⁴.

Cert rămâne că la 2 februarie 1365 regele Ungariei Ludovic I este nevoit să recunoască faptul că Țara Moldovei nu mai era stăpânită de el³⁵, iar cronicarul maghiar Ioan de Târnave, contemporan evenimentelor, menționează că țara s-a dezvoltat, devenind un „regat” (adică stat): „*in regnum est dilatata*”³⁶.

Data 1359, când ar fi avut loc „întemeierea” Țării Moldovei, a apărut în surse la sf. sec. XV – încep. sec. XVI, în cronicile slavo-moldovenesti, când în lupta pentru întărirea puterii centrale a statului și pentru ridicarea autorității dinastiei domnitoare a fost utilizată din pomelnice mănăstirești (posibil și din alte surse) o listă a domnilor țării. În cronici lista începea cu Dragoș Vodă. Dar cronicarul l-a confundat pe Dragoș, care a reprimat răscoala din Moldova în anul 1359 cu Dragoș „întemeietorul”, care în realitate a domnit cu mult înainte (pe la 1347 – după Ștefan S. Gorovei), iar evenimentul real al venirii lui Bogdan din Maramureș a

fost atribuit lui Dragoș Vodă. Astfel a apărut mitul istoric privind întemeierea Țării Moldovei. El era considerat incontestabil până când istoricii au cercetat mai minuțios sursele ungare și poloneze.

Prima dată legenda despre „întemeierea” Țării Moldovei a fost înscrisă într-o cronică rusă, fiind dusă la Moscova din Moldova în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. În ea se vorbește despre o vânătoare de bouri, întreprinsă de Dragoș, un nobil „valah” (român) maramureșean, care la sfârșitul expediției se pomenește într-o țară nouă, chipurile nelocuită. El decide să se întoarcă aici ulterior împreună cu vasalii săi și să fondeze un nou stat³⁷. Vom menționa totuși că varianta cronicărească a legendei a fost influențată de narațiunile cronicilor maghiare, care scriau intenționat că până la „strămutarea” maramureșenilor peste munți teritoriul Moldovei era „pustiu”³⁸ și doar prin efortul Coroanei maghiare el a fost populat. Legenda a fost preluată și de cronicarii moldoveni din sec. al XVII-lea. Un interpolator al cronicii lui Grigorie Ureche – Simion Dascălul, scria că cei care au urmărit bourul erau „feciori de domni din domniile ... de la Râm” (aluzie la originea romană a moldovenilor).

Dacă originea maramureșeană a lui Dragoș Vodă are doar un suport legendar (nu este exclus că el era o căpetenie locală), apoi venirea lui Bogdan I din Maramureș împreună cu adepții săi este atestată documentar. Conform diplomelor maramureșene, Bogdan era considerat „infidel” al regelui maghiar încă din 1343³⁹. Alăturându-se mișcării din Moldova, îndreptate împotriva politicii de expansiune a regilor angevini, el reușește să desăvârșească organizarea statală a Moldovei, dobândind independența ei de Coroana maghiară către începutul anului 1365.

Dobândirea independenței Moldovei de Regatul Ungar a ridicat prestigiul voievodatului în întreg spațiul de la răsărit de Carpați, plasându-l în fruntea mișcării de unificare statală a acestui teritoriu.

Prima etapă a unificării s-a produs prin contopirea voievodatului Moldovei cu cel al „Valahiei” de Nord („Vlahia Minor”), situate la hotarul cu Galiția. Cercetătorii presupun că la baza unei alianțe a lui Bogdan I cu voievodul acestei „Vlahii” s-ar fi aflat căsătoria Anei de la Siret, care aparținea familiei voievodale locale, cu fiul lui Bogdan – Lațcu. Ana ar fi primit ca zestre târgul Siret împreună cu un întins ocol de sate la sudul acestui târg. Această zonă s-a păstrat sub stăpânirea doamnei până la începutul secolului al XV-lea, ceea ce a prezentat „cea dintâi unificare de feude pe care o putem presupune în istoria Moldovei” (A. Sacerdoțeanu)⁴⁰.

Procesul de unificare a Moldovei cu Valahia nordică s-a finisat la începutul domniei lui Petru Mușatinul, care devenind domn al Moldovei, în circumstanțe încă neelucidate, a pus stăpânire prin violență pe orașul Suceava – centrul de reședință al voievodatului nordic. Aici el construiește o cetate din piatră și își stabilește reședința sa principală. Pe teritoriul reunificat, inclusiv cel al Țării Șepenițului, el construiește principalele cetăți ale Țării Moldovei⁴¹.

În anul 1387, Petru Mușatinul a depus omagiu de vasalitate regelui polon atât în numele său propriu, cât și a „cetăților valahe” („valahie castra”), precum și a boierilor „pământeni ai Valahiei” („*terrigenarum terre Valachie*”)⁴². Domnul

Roman I, pe lângă calitatea de „voievod al Moldovei”, și-a atribuit în titulatură și cea de „moștenitor al Țării Volohe”⁴³.

Astfel, conform opiniei mai multor istorici, Țara Moldovei este concepută de poloni ca o „țară duplex”, constituită prin unirea Moldovei cu Valahia nordică. De acea în relațiile cu domnul Moldovei ei insistau ca ambele părți ale țării să le accepte suzeranitatea. Doar în documentele interne domnul se intitula „singur stăpânitor al Țării Moldovei”.

În timpul domniei lui Petru Mușatinul (după unii autori și în perioada domniei lui Lațcu) se produce de asemenea o extindere a Țării Moldovei în direcția sudică și mai ales sud-estică. După retragerea tătarilor, o parte a spațiului de la răsărit de curbura Carpaților era sub stăpânirea Ungariei, care controla așa-numitul „culuar unguresc” – drumul comercial ce lega Brașovul cu portul Chilia. În urma unor confruntări ale Țării Românești cu Ungaria s-a ajuns la un compromis: regele îi recunoștea lui Vlaicu-vodă (1364-1377) stăpânirea asupra teritoriului respectiv, iar domnul muntean se obliga să reînnoiască brașovenilor privilegiul comercial⁴⁴. Drept urmare, Petru Mușatinul a inclus în componența Țării Moldovei doar teritoriile aflate în afara administrației muntenești. O unificare cvasitotală a Moldovei s-a produs în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, care în urma unei înțelegeri cu Mircea cel Bătrân de delimitare a hotarelor a căpătat noi teritorii din sudul Moldovei, inclusiv portul Chilia și „Basarabia” – spațiul de la est de Dunăre din preajma acestui port, numit așa după numele dinastiei domnitoare a Țării Românești – cea a Basarabilor⁴⁵.

Concomitent s-a produs și extinderea Țării Moldovei în partea de sud-est a spațiului pruto-nistean. Aici, în anii când Țara Moldovei și-a dobândit independența de Ungaria, domnea hanul Abadolah, care a bătut monedă proprie. El a fost urmat de emirul cu nume creștin – Dimitrie, care, probabil, avea sediul în orașelul medieval de la Costești, apoi de la Orheiul Vechi, apoi de emirul Kutlabuga, care și el bate monedă la 1369⁴⁶.

În perioada 1387-1391 extinderea teritorială a Țării Moldovei în direcția sud-estică atinge limita Cetății Albe (Belgorod), ceea ce se soldează cu răspândirea autorității domnului moldovean până la Marea Neagră, inclusiv în zona Nistrului de Jos⁴⁷.

Unii istorici au emis ipoteza că până la extinderea autorității lui Petru Mușatinul în partea de sud a spațiului de est de Carpați aici ar fi existat o formațiune statală, o altă „Valahie” (sudică), condusă de voievodul Costea (S. Papacostea)⁴⁸. Dar această ipoteză la momentul actual nu-și găsește confirmare în sursele istorice. Denumirea de „Valahia Major” din sursele străine (inclusiv cartografice) a spațiului din sudul Moldovei se referă la stăpânirea muntenească din această zonă (D. Moldovanu), deoarece în izvoarele străine contemporane Muntenia figura sub această denumire⁴⁹.

Domnia lui Petru Mușatinul a corespuns etapei finale a procesului de constituire a statului medieval moldovenesc. Acest domn a impulsionat comerțul pe drumul comercial moldovenesc ce lega Lvovul cu Cetatea Albă, a bătut primele monede – groși de argint. Domnul Moldovei a edificat un sistem de cetăți și for-

tificații, a întărit aparatul central al statului, iar în politica sa externă a consolidat independența țării, încheind un sistem de alianțe cu Polonia, Lituania și Țara Românească. Aceasta i-a permis Țării Moldovei să se afirme plinar în sistemul relațiilor internaționale din zonă. Punctul culminant al acestui proces este atins la începutul sec. al XV-lea în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, când Țara Moldovei se extinde până la gurile Dunării, incluzând în componența sa portul Chilia, devenind un partener cu drepturi egale în relațiile cu țările vecine.

Începând cu sec. al XV-lea, domnii Moldovei au acordat atenție și stabilirii succesiunii lor la tronul țării, ceea ce le permitea să legitimizeze dinastioarele și pe domnul aflat în exercițiu în șirul de domnii ce i-au precedat. Dar la început în sursele de epocă nu se indica cronologia primilor voievozi, ci doar se menționa câți ani a domnit fiecare dintre ei. Referitor la domnii din secolul al XIV-lea, istoricul are la dispoziție doar patru surse interne, în care se menționează succesiunea domnilor: *documentul (hrisovul) din 7 ianuarie 1403*, în care Alexandru cel Bun enumeră „sfânt răposății domni de mai înainte”⁵⁰; *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din 1407, care menționează de asemenea voievozii decedați la acel moment⁵¹; *Cronica anonimă a Moldovei*, păstrată în câteva variante din secolul al XVI-lea, care prezintă lista domnilor cu indicarea numărului de ani de domnie⁵²; *Pomelnicul Sfintei Mitropolii a Rădăuțului și Sfintei mănăstiri*, ajuns la noi într-o traducere de la mijlocul sec. al XVIII-lea, făcută după alte copii a unui original primar, care include domnii Moldovei de la Bogdan I până la Alexandru Lăpușneanu⁵³. În sfârșit, o sursă suplimentară pot fi și pietrele tombale din biserica fostei episcopii de Rădăuți, cu inscripțiile (fără indici cronologici) a numelor primilor voievozi ai Moldovei.

Istoricii au atras demult atenția că numărul de ani de domnie, atribuiți unui și aceluiași voievod, în diferite variante ale celei mai vechi cronici a Moldovei este diferit și pentru anii 1359-1399 nu corespunde în totul la suma de 40 de ani, ci de 44, 46 și 48 de ani. Conform punctului de vedere al lui Șt. S. Gorovei, la copierea textului original au fost comise erori de citire a cifrelor chirilice. Autorul a propus variante de corectare a textelor paleografice ale cronicilor la numirea inversă a anilor de la o dată cunoscută a începutului domniei lui Alexandru cel Bun. În urma corecției paleografice, Șt. S. Gorovei propune următoarea cronologie a domnilor din secolul al XIV-lea: Dragoș – 1347-1354; Sas – 1354-1363; Bogdan I – 1363-1367; Lațcu – 1367-1375; Petru I Mușatinul – 1375-1391; Roman I – 1391-1394; Ștefan I – 1394-1399; Iuga – 1399-1400⁵⁴.

Cronologia domnilor secolului al XIV-lea, propusă de Șt. S. Gorovei, rectifică cronologiile propuse anterior de N. Iorga, Aurelian Sacerdoțeanu, Constantin C. Giurescu etc., la alcătuirea cărora în numărarea inversă a anilor domnilor începând cu Alexandru cel Bun după *Cronica anonimă a Moldovei* nu s-a ținut cont de posibilele greșeli paleografice menționate de Șt. S. Gorovei.

O altă variantă de succesiune cronologică a domnilor din sec. al XIV-lea este propusă de P. Parasca. Pornind de la narațiunea din cronica zisă moldo-rusă și din relatările lui Gr. Ureche și Miron Costin (pe care le-a luat în considerație și A. Xenopol), autorul admite că Dragoș a domnit în perioada regelui maghiar

Ladislau al IV-lea (1272-1290), la care apelează cronicile noastre. P. Parasca propune de a situa începutul domniei lui Dragoș la mijlocul deceniului 9 al sec. al XIII-lea. Autorul consideră că între Dragoș și Sas, care ar fi murit la 1349, au mai domnit voievozi necunoscuți. Sas a fost urmat de Balc, care ar fi domnit între 1349 și 1359. Pornind de la supoziția că cronicarii Moldovei au confundat începutul domniei lui Bogdan I (1359) cu cea a lui Dragoș, care, după cum s-a menționat mai sus, a domnit cu mult mai înainte. P. Parasca recurge, ca și alți istorici, la numărarea inversă a anilor de domnie, menționați în cronică anonimă a Moldovei, începând cu domnia lui Alexandru cel Bun. Dar el nu ia în considerație rectificările paleografice efectuate de Șt. S. Gorovei. Drept urmare, se propune următoarea succesiune cronologică: Dragoș, Sas, Balc – cu ani de domnie necunoscuți, apoi Bogdan I c. 1359-1365; Lațcu – c. 1365-1373, interregnum – 1373-1375; Petru I Mușatinul – c. 1376-1392, dec.; Roman I – 1392-1394 dec.; Ștefan I – 1394-1399, dec.; Iuga – 1399-1400; Alexandru cel Bun – 1399, apr. – 1432, ian.⁵⁵ Punctul de vedere expus de P. Parasca se înscrie în contextul eforturilor istoriografice de a aprofunda, prin noi ipoteze, cunoașterea începuturilor afirmării instituției domniei în Moldova.

În pofida noilor rectificări propuse la cronologia domnilor, până în prezent se publică liste cronologice în care domnia lui Dragoș începe cu anul 1351 sau 1352. Astfel, în lista publicată de C. C. Giurescu împreună cu D. C. Giurescu primii voievozi ai Moldovei sunt prezentați în felul următor: Dragoș – c. 1352 – c. 1353; Sas – c. 1354 – c. 1358; Balc – 1359; Bogdan I – c. 1359-1365, Lațcu – c. 1365-1373; Costea – c. 1373-1375; Petru al Mușatei – c. 1375 – c. 1391; Roman I – c. 1391-1394; Ștefan I – c. 1394-1399; Iuga – 1399 (august) – 1400 (înainte de februarie)⁵⁶. În compendiul „Istoria României” (Cluj-Napoca, 2004) Dragoș e situat la 1359; urmează Sas (? – ?), Balc ? – cca 1365; Bogdan I cca 1365 – cca 1369; Lațcu cca 1367 – cca 1364, Petru I – cca – 1375 – cca 1391; Costea (în sudul Moldovei – a. 1386 – cca 1391-1392); Roman I – 1391 – cca 1394; Ștefan I – cca 1394-1399; Iuga – 1399-1400⁵⁷.

În lucrarea de sinteză consacrată cronologiei domnilor, C. Rezachevici acceptă corectarea paleografică propusă de Șt. S. Gorovei, dar introduce domnia lui Petru, fiul lui Ștefan, între Bogdan I și Lațcu în perioada dintre sf. anului 1367 și post iulie 1368. Respectiv, domnia lui Lațcu începe cu Iulie 1368⁵⁸ și nu la sfârșitul anului 1367 (cum a calculat Șt. S. Gorovei)⁵⁹. La moment, studiul lui C. Rezachevici prezintă cea mai fundamentală cercetare a cronologiei domnilor Moldovei.

Noi posibilități în studierea problemei în cauză ar putea să apară odată cu descoperirea unor surse nevalorificate de istorici. În acest context se înscrie lansarea în circuitul științific a *Pomelnicului Mănăstirii Voroneț*. Pentru prima dată relațiile acestui pomelnic despre domnii Moldovei din sec. XIV-XV și îndeosebi despre Ștefan cel Mare au fost expuse de regretata cercetătoare Valentina Pelin⁶⁰. În 2008, Andrei Eșanu și Valentina Eșanu au publicat textul integru al acestui pomelnic în „Analele Putnei”⁶¹. Manuscrisul *Pomelnicului*, început la 1488 în limba slavă, care a inclus un prototip mai vechi, a ajuns până la noi în traducerea românească a textului la 1775 de către Vartolomeu Măzăreanu. De rând cu nume

de voievozi cunoscuți, acest pomelnic mai include și nume care până în prezent n-au figurat în alte liste de voievozi. Astfel, între Lațcu voievod și Petru voievod (Mușatinul) în afară de Costea voievod (cunoscut și după alte surse), sunt enumerați Dobroslav voievod, Coste voievod, Șandre voievod, Gheorghii voievod, Dragoș voievod și Micu voievod. Faptul că aceste persoane n-au domnit în Țara Moldovei reiese din confruntarea lor cu informații din celelalte surse referitoare la domnii Moldovei. Însuși Vartolomeu Măzăreanu nu-i consideră ca persoane care au domnit, deoarece el include în lista voievozilor doar pe „Dragoș, Sas, Lațcu, Bagan, Petre” și ceilalți domni cunoscuți până la domnul Grigorie Alexandru Ghica, contemporan lui la 1775.

Desigur, Mănăstirea Voroneț nu avea o memorie istorică proprie. Posibil, că Ștefan cel Mare, ctitorul mănăstirii, a inclus în pomelnic doar pe cei ce îi consideră rudele sale înaintașe, iar informația i-au putut-o acorda călugării aduși de la mănăstiri mai vechi – Neamț sau Rădăuți.

Această sursă, transcrisă de călugări dintr-un „pomelnic mai vechi” (de până la 1488), apoi tradusă după ce trecuseră o perioadă de trei secole, ar fi putut fi supusă unor refaceri structurale fiind nelipsită de greșeli de transcriere. Ce ar putea să însemne, de exemplu, „Martha, 2” (?), printre „voievozi”, sau cine este „Săpot voievod” inclus între Ștefan Mușatinul și Iuga voievod? Deși de la sf. sec. al XIV-lea avem la dispoziție mai multe surse documentare, un asemenea „voievod” nu se înscrie în cronologia domnilor și chiar a fiilor de domni din acea perioadă. Putem admite că este vorba de o persoană pomenită mai târziu. Aceasta ne face să admitem că unele persoane dintr-o anumită perioadă istorică (și nu neapărat „voievozi”) au fost incluse de călugări în spații libere din pomelnic de rând cu persoane din altă epocă. Principalul era să fie pomenite. Pornind de la specificul acestui manuscris, care nu este un text original scris într-o anumită epocă, ci unul completat pe parcursul a câtorva secole, considerăm că până la descoperirea altor surse, care ar confirma persoanele în cauză ca voievozi, sunt posibile doar ipoteze de lucru.

Dacă admitem totuși că în *Pomelnic* între Lațcu voievod și Petru voievod au fost incluse persoane reale și contemporane lor, ar putea fi admise câteva ipoteze, expuse de A. Eșanu și V. Eșanu: I – că „cei șase voievozi trecuți la pomelnicul de la Voroneț, deși au purtat titlul voievodal, nu au domnit efectiv”; II – că „acești primi voievozi necunoscuți pot fi considerați „parte din clanul lui Bogdan cu care a venit din Maramureș”; III – că „cei șapte voievozi, înscriși după Bogdan, pot fi fiii sau frații domnilor din scaun”. (Desigur, Dobroslav ar fi putut fi fratele lui Lațcu, dar nu și fiul acestuia, deoarece ultimul n-a avut copii); IV – că cei șapte voievozi, înscriși între Lațcu și Petru I „ar putea fi conducătorii unor mici formațiuni politice, înglobate treptat în Țara Moldovei”; V – că voievozii menționați s-au succedat în scaun până la 1375, aparținând unei alte linii voievodale, în cazul când Petru Mușatinul ar fi pus începuturile unei noi dinastii, VI – că numele necunoscute din Pomelnicul de la Voroneț ar putea aparține mai multor linii voievodale, ceea ce a reflectat unirea benevolă a două, sau mai multe voievodate est-carpatice” (cel din nord-estul spațiului istoric al Moldovei sau din alt voievodat, de unde, posibil, provenea Dobroslav)⁶².

În viziunea noastră, persoanele necunoscute din *Pomelnicul de la Voroneț*

nu puteau fi acea parte a clanului lui Bogdan care au putut deține dregătorii sau întemeia domeniul, deoarece în documentele de la sfârșitul sec. al XIV-lea – începutul sec. al XV-lea nimeni dintre acestea nu este menționată nici ca demnitar („jupan”) în viață, nici ca înaintaș a unor stăpâni de moșii etc.

Situația politică din spațiul de la est de Carpați de la mijlocul sec. al XIV-lea nu permitea constituirea multor formațiuni statale cum era la sud de Carpați, deoarece cea mai mare parte a acestui spațiu se afla sub dominația directă a mongolilor. În spațiul pe care ei îl stăpâneau nu era posibilă constituirea unor voievodate cu dinastii voievodale ereditare. Aici șefii uniunilor de obști, fiind atrași în serviciul hanilor mongoli, colectau dări pentru aceștia și se transformau în stăpâni feudali locali („puternici ai locului”), deținători de curți proprii, menționați apoi în sursele din sec. al XV-lea⁶³.

Ipoteza că voievozii necunoscuți din *Pomelnicul de la Voroneț* ar putea fi o linie voievodală din formațiunea statală din spațiul de nord-est al munților Carpați (menționată în surse ca „Vlahie”), care nu se afla sub dominația directă a Hoardei de Aur, la prima vedere poate fi admisă. Dar în acest caz voievodul Ștefan și fiii săi – Ștefan și Petru, ar fi trebuit să figureze în *Pomelnic*, dar ei acolo lipsesc. Nu poate fi admisă nici unirea benevolă a voievodatului din nord-estul spațiului est-carpatic cu centrul la Suceava, deoarece înglobarea lui s-a făcut prin violență la începutul domniei lui Petru Mușatinul, care a incendiat locuințele orașenilor și a distrus fortificația, construind apoi acolo două cetăți din piatră și mutându-și acolo capitala (Al. Andronic, Mircea D. Matei)⁶⁴. Deci, Petru Mușatinul nu putea să fi domnit aici până la ocuparea tronului Țării Moldovei. Dacă Petru Mușatinul a pus începutul unei noi dinastii, fapt contestat de mai mulți istorici (Șt. S. Gorovei, C. Rezachevici ș. a.)⁶⁵, pare totuși stranie includerea în *Pomelnic* a șase „voievozi” predecesori lui. Nu este clar cum puteau ei fi „voievozi” până la întemeierea dinastiei primului Mușatin (Petru I) și instalarea lui în scaunul domnesc până ce el a căpătat titlul de voievod?

Din cele expuse rămâne cea mai plauzibilă ipoteză că persoanele enumerate în *Pomelnic* între Lațcu și Petru I erau fiii și nepoții lui Bogdan I. Acest voievod maramureșean a venit în Moldova însoțit de fiii săi, după cum se menționează în documentele maghiare. Unul dintre aceștia ar putea fi și Dragoș voievod din *Pomelnicul de la Voroneț*. Este cunoscută tradiția maramureșeană despre un „Dragoș, fiul lui Bogdan (și nu Dragoș „Întemeietorul”), care a locuit la Cuhea”⁶⁶. Ei toți purtau titlul de voievod conform tradiției atestate în Țara Moldovei. Astfel, dacă *Pomelnicul de la Voroneț* redă corect numele voievozilor, ei puteau fi, în viziunea noastră, doar din neamul Bogdăneștilor. Pentru ctitor era important să pomenească în mănăstirea nou zidită rudele sale, considerând că șirul lor începe cu Bogdan I, căruia i-a pus și o piatră tombală în biserica fostei episcopii de Rădăuți.

Prin cele expuse de noi pe marginea variantelor de identificare a voievozilor necunoscuți din *Pomelnicul de la Voroneț*, considerăm că am putea atrage în discuție mai mulți istorici, stimulând și pe această cale căutarea unor noi surse ce ar permite identificarea plauzibilă a controversatelor personaje și de a scoate în evidență importanța *Pomelnicului de la Voroneț* ca sursă istorică cu caracter specific.

În concluzie vom menționa că în istoriografia contemporană, intervalul dintre anii 1359-1365 se evidențiază ca perioadă când Țara Moldovei și-a dobândit independența de Coroana maghiară, fapt ce i-a permis să devină centrul statal unificator la est de Carpați. După dobândirea independenței de Ungaria (1365), Țara Moldovei s-a extins spre hotarul cu Polonia, incluzând în componența sa o „Țară Românească” („Vlahia” sau „Valahia Minor”) din zonă, și concomitent spre sud, incluzând stăpânirile mongole din spațiul Pruto-Nistorean și stăpânirile preluate inițial de la mongoli de către domnii Munteniei (menționată pe hărți contemporane ca „Valahia Major”) din zona de sud-vest de Carpați. Toate acestea demonstrează că Țara Moldovei s-a constituit nu în baza afirmării unei etnii distincte, ci ca o entitate politică medievală, care a inclus câteva componente separate (formațiuni statale) ale spațiului locuit de români, adică a „Pământului Românesc”, menționat și în sursele străine.

Istoria statului medieval Țara Moldovei se încheie în 1859, când aceasta se unește cu Țara Românească, constituind Principatele Unite, care în 1862 formează statul unitar național – România. Statul modern român a moștenit în egală măsură structurile economice, politice, culturale și spirituale ale Țării Moldovei și ale Țării Românești. Tradiția istorică a Țării Moldovei este o „magistra vitae” pentru urmași, o nostalgie pentru generațiile contemporane – indiferent dacă ele locuiesc în Republica Moldova, în România sau în Ucraina.

Note:

¹ Rosetti Radu, *Pământul. sătenii și stăpânii în Moldova*. – București, 1907, p. 27-28; Stahl Henri H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I. – București, 1958, p. 149.

² *Vezi*: Postică Gheorghe, *Civilizația medievală timpurie din spațiul Pruto-Nistorean (secolele V-XIII)*. Ed. Academiei Române. – București, 2007, p. 219-223.

³ Papacostea, Șerban, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciadă și Imperiul Mongol*. – București, 1993, p. 56.

⁴ Королюк В. Д., «Волошская земля» и формирование восточнороманской (волошской) общности // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.). – Кишинев, «Штиинца», 1980, p. 32.

⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ductum regumque stirpis arpadianae gestarum*. – Ed. E. Szentpeterg. Budapesta, 1989, p. 91-92, 110-111, 117-118. Argumentarea autenticității informației cronicarului anonim despre populația romanică, apoi românească. *Vezi*: Королюк В. Д., *Славяне, вlahи, римляне и римские пастухи венгерского «Анонима»* // Юго-Восточная Европа в средние века. – Chișinău, 1972, p. 144-150; Brezeanu Stelian, *Romanitatea orientală în evul mediu. De la cetățenii romani la națiunea medievală*. – București, 1999, p. 137-163.

⁶ Ibidem.

⁷ *Documenta Romaniae Historica*. Seria D. Vol. I. – București, 1977, p. 24-26.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem. p. 32-33.

¹⁰ Teodorescu, Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, București, 1974, p. 57-58.

¹¹ Gorovei Ștefan S., *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*. – Iași, 1997, p. 21.

¹² Ibidem.

¹³ Xenopol A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. IV, vol. I. – București, 1985, p. 35.

¹⁴ Victor Spinei, în: *Formațiuni prestatale la răsărit de Carpații Orientali*, ("Universa Valachica. Românii în contextual politic internațional de la începutul mileniului al II-lea. Chișinău, 2006, p. 405-418) a demonstrat că menționarea în documente a noțiunii "terra" nu totdeauna implică și existența unei formațiuni statale. Astfel, acest termen referitor la cumanii nu se referă la un nucleu statal, deoarece aceștia cunoșteau doar confederații tribale. În acest context nici "terra Brodnic" nu poate fi considerată o formațiune statală din sudul Moldovei (p. 406). În istoriografie sunt menționate așa-numitele "republici" Câmpulung, Vrancea și Tigheci, descrise de D. Cantemir în "Descrierea Moldovei". Sursele diplomatice și narative demonstrează că populația acestor regiuni avea în epoca medievală atribuții militare în zone strategice ale țării, beneficiind de înlesniri fiscale din partea domniei. T. Balan în lucrarea *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc* (București, 1960, p. 25-29) a înfirmat statutul semiindependent al Câmpulungului. Lipsesc demonstrații documentare referitor la un asemenea statut pentru Vrancea și Tigheci, ceea ce nu înseamnă că în aceste zone nu existau reminiscențe ale uniunilor de obști, menționate de H. H. Stahl pentru Vrancea în lucrarea *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (vol. I, București, 1958).

¹⁵ Brătianu Gheorghe I. *În jurul întemeierii statelor românești* // Revista istorică, vol. IV, București, 1993.

¹⁶ Purici Ștefan. *Problema hotarelor meridionale ale statului halician* // Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat. Coord. V. Spinei, Iași, 1997.

¹⁷ *Tezaurul toponimic al României. Moldova, Vol. I. Partea a 4-a. Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789)*, Iași, 2005, p. LIV.

¹⁸ Vezi: Brătianu Gheorghe I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 172-185.

¹⁹ Vezi: Spinei Victor, *Op. cit.*, p. 413.

²⁰ Brătianu Gheorghe I., *Op. cit.*, p. 173-177.

²¹ Idem, *Moldova în secolele XI - XIV*, București, 1982, p. 190-191.

²² *Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII - începutul secolului XVII*. Textul inedit al unui autor polon anonim. Studiu introductiv, ediție și bibliografie de Constantin Rezachevici. - București, 2006, p. 131.

²³ Onciul Dimitrie. *Din trecutul Bucovinei* // Convorbiri literare, XLIX, 1915, nr. 6-7; Minea I., *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 12; Șt. Purici, *Op. cit.*

²⁴ Vezi: Rezachevici Costantin. *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881, Vol. I, Secolele XIV-XVI*; București, 2001, p. 437; Parasca Pavel, *Moldovlahica. Studii*. - Chișinău, 2009, p. 52.

²⁵ Rezachevici Costantin, *Op. cit.*, p. 432-443.

²⁶ La 1388, când Pocuția fusese amanetată lui Petru I de regele Vladislav, nu se indică de rând cu Pocuția și Țara Șepenițului, iar la 25 martie 1400, pretendentul la tronul Moldovei Ivașco promite regelui polon să-i cedeze Țara Șepenițului „după vechea graniță” în schimbul ajutorului militar. Reiese că la 1400 acest ținut continua să aparțină Moldovei. În 1395 boierii domnului Ștefan I promit regelui să renunțe la Pocuția. Iar în privința cetăților Tețina și Hmielov urma să se tocmească domnul Moldovei cu regele Poloniei. Astfel Țara Șepenițului era un teritoriu distinct de Pocuția, care aparținea Țării Moldovei (Vezi *Tezaurul toponimic al României, Moldova, V I*, Iași, 2005, p. LX).

²⁷ Ioannis de Thwrozi, *Cronica Hungarorum Ab origine gentis inserta simul Chronica Ioannis de Kikullew*, Ed. G. I. Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum, Pars I. Tyrnavial, 1765, p. 169. Apud: Spinei V. *Moldova ...*, p. 366.

²⁸ Mihaili I., *Diplome maramureșene din secolele XIV-XV*. - Maramureș - Sighet, 1900, p. 37-40; *Documenta Romaniae Historica*, Seria D., vol. I, p. 77.

²⁹ *Letopiseșul Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 29.

³⁰ Parasca Pavel, *Moldovlahica. Studii*; Rezachevici Constantin, *Cronologia domnilor...*, p. 416.

³¹ Pecican Ovidiu, *Troia, Veneția, Roma*, Cluj, 1998, p. 139-144; Idem, *Relații imaginate și ficțiuni adevărate în evul mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*. - Cluj-Napoca, 2002, p. 114-115.

³² Dragnev Demir. *Cu privire la apariția în Rusia Moscovită a unor lucrări provenite din spațiul românesc (sfârșitul secolului al XV-lea)* // Anuarul Institutului de cercetări socio-umane "Gheorghe Șincai", V-VI, Târgu Mureș, 2002-2003, p. 321-322.

³³ Mihaili I. H., *Op. cit.*, p. 37-40; *Documenta Romaniae Historica*, Seria D, vol. I, p. 77.

³⁴ Rezachevici C., *Cronologia domnilor...* p. 429-430.

³⁵ *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, t. XII (1361-1365). - București, 1485, p. 400.

³⁶ Ioanis de Throzi, *Op. cit.*, p. 243; Onciul D. *Scrieri istorice I*. - București, 1968, p. 702.

³⁷ *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.* - Москва, 1976, p. 55-56.

³⁸ *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 25.

³⁹ Mihalyi I. *Diplome maramureșene ...*, p. 17.

⁴⁰ Sacerdoțeanu A. *Sucesiunea domnilor până la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea* // Romano-slavica, XI, 1965, p. 229.

⁴¹ Chițescu Lucian. *Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea* // Carpica, vol. V, 1972, p. 146.

⁴² Costăchescu Mihai. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II. - Iași, 1932, p. 600-602.

⁴³ *Ibidem*. P. 608.

⁴⁴ Iosipescu Sergiu. *Vrancea, Putna și Basarabia. Contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV* // Închinare lui Petre S. Năsturel la 80 de ani. - Brăila, 2003, p. 219.

⁴⁵ *Tezaurul toponimic...* I, p. XXXI.

⁴⁶ Полевой Л. Л. *К топографии кладов и находок монет, обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII-XV вв.* // Известия МФ АН СССР, Кишинев, 1996, № 4(31), p. 101; Spinei Victor, *Op. cit.*, p. 380.

⁴⁷ Gorovei Ștefan S. *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*. - Iași, 1997, p. 187.

⁴⁸ Papacostea Șerban. *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*. - Cluj, 1988, p. 98-100.

⁴⁹ *Tezaurul toponimic...* I, p. XLIV-XLV.

⁵⁰ *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I, doc. Nr. 17, p. 24.

⁵¹ Bogdan Damian. *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*. - București, 1941, p. 50, 86.

⁵² *Славяно-молдавские летописи*, p. 24, 34, 58, 62, 68.

⁵³ Vezi: Rezuș P. *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*. - București, 1978, p. 56.

⁵⁴ Gorovei Șt. S. *Op. cit.*, p. 74.

⁵⁵ Parasca Pavel. *Moldovlahica. Studii*, p. 56-126.

⁵⁶ Giurescu C. G. Giurescu Dinu C. *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*. - București, 1970, p. 698-700.

⁵⁷ *Istoria României. Compendiu*. Coordonator Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. - Cluj-Napoca, 2004, p. 710-711.

⁵⁸ Rezachevici C. *Op. cit.*, p. 432-443.

⁵⁹ *Ibidem*. p. 443.

⁶⁰ Pelin Valentina. *Relații despre Ștefan cel Mare în Pomelnicul de la Voroneț* // Revista de Istorie a Moldovei, nr. 3(59), 2004, p. 27-30.

⁶¹ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Pomelnicul mănăstirii Voroneț. Studii și text* // Analele Putnei, IV, 2008, nr. 2, p. 91-247, Sfânta Mănăstire Putna, 2008.

⁶² Idem. *Întemeierea Țării Moldovei. Voievozi din sec. al XIV-lea (Abordări și interpretări noi)* // Limba română, nr. 9-10, 2009, p. 172-183.

⁶³ Vezi: *Tezaurul toponimic...* I, p. XXXVIII-XXXIX.

⁶⁴ Andronic, Al., *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*. - Iași, 1984, p. 37, 40; Matei Mircea D., *Civilizația urbană medievală românească*. - București, 1989, p. 58.

⁶⁵ Gorovei Ștefan S. *Op. cit.*, p. 105-111; Rezachevici C., *Op. cit.*, p. 447-450.

⁶⁶ Costin Miron. *Opere*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 229.

HABITATUL RURAL DIN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE XIV–XV: DIMENSIUNI ECONOMICE (cu observații speciale asupra arealului dintre Prut și Nistru) (I)

Sergiu TABUNCIC,
doctor în istorie
Institutul de Istorie, Stat și Drept

RURAL HABITAT OF TARA MOLDOVEI IN THE 14TH-15TH CENTURIES: ECONOMIC DIMENSIONS (WITH SPECIAL REMARKS ON THE PRUT AND NISTRU AREA)

Restoring the economic framework in which the Moldovan rural habitat developed in the 14th-15th centuries leads to the general observation that agriculture, with its two main branches – cultivation of crops and animal husbandry – was the determinant of the economic life of the rural population. Along with these traditional and permanent activities, other activities such as viticulture, fruit and vegetable growing, beekeeping, fishing, hunting and handicrafts played a significant role in increasing and diversifying living resources. Seen in the light of these economic activities, the life of rural communities of the Prut-Nistriian area, on which our attention is specifically directed, naturally fit into the economy of Tara Moldovei, where the complementarity of the two basic branches remain a permanent reality in the Middle Age.

În rândurile ce urmează ne propunem să examinăm evoluția habitatului rural din Moldova pruto-nistreană prin prisma proceselor economice petrecute în secolele XIV-XV, cadrul general al cercetării noastre integrându-se desigur unui spațiu geografic mai larg, acela definit de Carpații Răsăriteni, Nistru, Dunăre și Marea Neagră, circumscris de la mijlocul secolului al XIV-lea de hotarele Țării Moldovei.

a) *Cultura plantelor.* În investigarea vieții agricole din secolele XIV-XV în ținuturile dintre Prut și Nistru cercetătorii au obținut până în prezent o serie de rezultate edificatoare. În acest sens, contribuțiile arheologilor merită să fie menționate de la bun început, unele materiale provenind din săpături având o

importanță deosebită în reliefa diverselor aspecte ale acesteia. Cea mai semnificativă descoperire arheologică din răsăritul Moldovei legată de practicarea agriculturii în secolul al XIV-lea, în măsură să ilustreze și stadiul de dezvoltare a tehnicii agricole, este marele depozit de unelte cu destinație agrară descoperit în 1963 la Orheiul Vechi, în stratul de cultură corespunzător mijlocului acestui secol. Depozitul cuprindea 66 sau 68 de brăzdare de tip asimetric, 41 (42/44?) de cuțite de plug, întăritoare pentru părțile lemnoase ale plugului, un otic, o săpăli-gă, o ramă metalică pentru lopată de lemn, o coasă și unelte pentru cultivator, în total 124 de obiecte întregi și fragmentare¹, reprezentând cea mai mare descoperire de acest fel din răsăritul Europei. Două brăzdare de tip asimetric și unul de formă simetrică datând din aceeași vreme s-au mai descoperit la Orheiul Vechi în complexe cu obiecte din fier în anii 1983² și 1988³, iar în 2006 un brăzdar de plug, asemănător celor găsite în orașul de pe Răut, a fost scos la lumină în stațiunea arheologică de la marginea de sud a orașului Ialoveni⁴.

Așadar, aceste descoperiri remarcabile înlesnesc o cunoaștere mai aprofundată a elementelor de civilizație agrară din această zonă a Moldovei, știindu-se că perfecționarea uneltelor de arat a constituit factorul principal al progresului în agricultură. Așa cum susțin majoritatea cercetătorilor, elementele definitorii ale instrumentului pentru arat cu tracțiune animală, care este plugul, le reprezintă brăzdarul asimetric, cormana unilaterală și cuțitul sau fierul menit să taie pământul, plugul propriu-zis răscolind și răsturnând solul în brazde⁵. Potrivit opiniei celor mai autorizați specialiști, introducerea brăzdarelor asimetrice în teritoriile Europei central-răsăritene și de sud-est a avut loc la finele secolului XIII – secolul XIV⁶, în spațiul românesc ele fiind adoptate prin secolul al XIV-lea sau chiar mai târziu⁷. Cât privește aserțiunile unor cercetători după care plugul prevăzut cu brăzdar asimetric se poate documenta în arealul carpato-dunărean încă din perioada timpurie a evului mediu, menționăm că ele nu pot fi acceptate, deoarece nu se întemeiază pe descoperiri edificatoare⁸. În orice caz, numărul impresionant al brăzdarelor asimetrice descoperite la Orheiul Vechi, la care se adaugă cel de la Ialoveni, contrazice părerea că în evul mediu în regiunile extracarpatică plugul cu brăzdar simetric ar fi fost mai răspândit ca cel asimetric⁹.

Adoptarea brăzdarului asimetric și a cuțitului de plug corespunzător se explică prin calitățile sale funcționale, care au mărit substanțial randamentul muncii: fiind ascuțit numai pe o latură, răsturna brazda, acoperind ierburile, care prin putrezire în pământ deveneau îngrășământ natural. Folosirea plugului cu brăzdar asimetric se impunea îndeosebi la desțelenirea și defrișarea unor terenuri, ca și la lucrarea solurilor tari, pe această cale în circuitul agricol intrând noi suprafețe arabile. La lucrarea solului se utiliza de obicei și oticul – unealtă de os sau fier cu coadă de lemn, asemănătoare cu o lopățică, cu ajutorul căreia plugarul curăța de pământ și ierburi brăzdarul și cormana plugului. În arealul dintre Prut și Nistru, oticurile sunt documentate deseori în așezări medievale¹⁰, cea mai recentă descoperire a unei astfel de piese de fier semnalându-se la Tarasova¹¹, fără a se cunoaște însă încadrarea ei cronologică mai exactă, întrucât ea nu provine din săpăturile arheologilor.

Piese agricole de la Orheiul Vechi și Ialoveni atestă pentru perioada care marchează apariția statului moldovenesc – un nivel destul de evoluat al instrumentarului de arat, a cărui folosire este legată nu în ultimul rând de sporirea continuă a suprafețelor cultivate. Trebuie însă de precizat că stadiul regional, dar și cel de pe o arie mult mai largă al cercetărilor nu permite o generalizare a semnificației descoperirilor amintite: așa cum este cunoscut, plugul de lemn se întâlnește în uz în regiunile extracarpatiche în întreaga perioadă medievală și pe alocuri și în epoca modernă. Observația nu diminuează însă cu nimic importanța acestor valoroase descoperiri. În cazul celor de la Orheiul Vechi, afară de semnificațiile relevate mai sus, ele reflectă disponibilitățile agricole largi ale orașului de pe Răut și ale zonei înconjurătoare. De altfel, studiile întreprinse asupra așezărilor urbane medievale din Europa au constatat că populația lor practica, concomitent cu activitățile considerate specifice mediului citadin, și agricultura. Amintim, în acest sens, că în secolele XV-XVIII până și meseriașii marilor orașe din vestul continentului erau încă “pe jumătate țărani”, întrucât vara își părăseau meseriile și casele din oraș pentru a pleca la muncile agricole¹². Orheiul Vechi nu face excepție de la realitatea semnalată, activitățile de profil agricol desfășurate de unii orășeni având o anumită pondere economică, așa cum ne sugerează descoperirile respective. Desigur că producția obținută nu era în măsură să acopere nevoile de consum ale întregii populații urbane, majoritatea necesităților lor de cereale fiind furnizată de comunitățile rurale din împrejurimi, care primeau în schimb unelte și alte mărfuri. Ceea ce trebuie aici subliniat este faptul că aceste comunități nu puteau fi alcătuite de mongoli sau de grupurile colonizate de ei, ci de locuitorii băștinași, elementul etnic românesc formând majoritatea populației sătești la est de Carpați.

În perioada secolelor XIV-XV sistemul de cultură folosit se întemeia îndeosebi pe defrișări și deșteleniri consecutive, acesta menținându-se în regiunile extracarpatiche ca sistem agricol preponderent în tot cursul evului mediu¹³. O țarină odată defrișată se cultiva în răstimp de câțiva ani până la epuizare, lăsându-se apoi în pârloagă, pentru refacere, un alt număr de ani. În acest timp se foloseau pentru cultură alte terenuri, obținute prin deștelenirea suprafețelor cultivate anterior sau prin acțiunea de defrișare a pădurii.

Concomitent cu sistemul defrișărilor și deștelenirilor succesive era practică pe o scară mai redusă și tehnica bienală cu folosirea a două câmpuri distincte¹⁴, unul cultivat cu cereale, iar celălalt lăsat o vreme necultivat, în pârloagă, ca pășune, pentru ca solul să-și refacă elementele nutritive. Acest tip de asolament, mai superior, se va generaliza în Moldova în secolele următoare. În zonele de munte ale țării, în special în Vrancea, se evidențiază rolul deosebit al tehnicilor silvo-pastorale, bazate pe defrișări permanente și pe folosirea poienilor naturale sau artificiale¹⁵.

O mai bună utilizare în agricultură a forței animaliere și chiar adăugarea acesteia, printr-o înjugare a animalelor în rând, unul în spatele altuia, a fost posibilă odată cu descoperirea la începutul evului mediu a noului sistem de înjugare și înhămare cu tracțiunea pe pieptul animalului, și nu pe gâtul acestuia ca

în epoca anterioară. Pentru deștelenirea terenurilor virgine s-au folosit pluguri grele, trase probabil de mai multe perechi de boi, așa cum observă și unii călători străini. Conform notelor scrise de Antonio Maria Graziani, care a vizitat Moldova la începutul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, moldovenii înjugau câte 12 boi la plug¹⁶, realitate confirmată și de unele reprezentări picturale de pe pereții unor biserici din Bucovina¹⁷; aceste exemple ilustrează, probabil, nu aratul solurilor ușoare, ci anume deștelenirile practicate în acea vreme.

În ceea ce privește recoltele obținute, dependente în mare măsură de nivelul de dezvoltare a tehnicii agrare, opiniile cercetătorilor sunt împărțite. După unele păreri, în Moldova agrotehnica vremii dădea randamente cel mai frecvent de trei sau patru măsuri recoltate la o măsură semănată pentru grâu, orz, ovăz, secară și ceva mai mici pentru mei¹⁸; alți istorici consideră că randamentele agricole în principatul moldav rămân reduse față de unele țări dezvoltate din vestul continentului, consecința unor tehnici agrare mai puțin evolute și a folosirii unui utilaj agricol depășit¹⁹. Această opinie nu este însă îndreptățită, cel puțin pentru faptul că în numeroase țări europene randamentele agricole erau similare celor din principatele române.

Înmulțirea treptată a numărului locuitorilor țării a impus o continuă extindere a spațiului cultivat, pădurea constituind deseori un obstacol în calea progresului economic. În toate ținuturile Moldovei medievale, cu excepția câmpiei Bugeacului, codrii ocupau suprafețe foarte largi²⁰, de aceea defrișarea necesară obținerii de noi parcele arabile, pășuni sau pentru amenajarea vetrelor satelor se făcea cu eforturi deosebite. Și în vestul continentului observațiile istoricilor au condus la aceeași apreciere: “tot progresul în Occidentul medieval se traduce prin lăzuri, lupta și biruința asupra mărcinilor, a arbuștilor și – dacă nevoia o cere și utilajul tehnic și dârzenia o îngăduie – asupra codrilor și a pădurii virgine”²¹.

Pentru terenurile cucerite prin defrișare (tăiere sau ardere), sugestive sunt o serie întreagă de toponime precum *secătura*, *arsuri*, *lazul*, *curătura*, *runcul*, *pojarna*, *pojorâta* etc., larg răspândite în toate regiunile Țării Moldovei. Documentele interne medievale atestă, de exemplu, un loc în hotarul mănăstirii Humor, denumit Săcătura lui Bucur²²; un loc de prisacă și de fânaș, sub Săcătura Cârnului, în ținutul Vaslui²³; niște poieni – Săcăturile – între Vaslui și Vaslui²⁴; un sat (?) Săcătură²⁵; un alt sat Săcătura, pe Valea Iepii²⁶; un loc Săcătura, în hotarul mănăstirii Berzunț, ținutul Troțuș²⁷; un loc denumit Arsuri, în hotarul braniștii mănăstirii Putna²⁸; un loc de moară, la lazul lui Simion²⁹; o bucată de pământ – Lazul – parte din hotarul satului Tomești³⁰; niște curături în hotarul satului Dracșini³¹; o prisacă cu grădini pe Crasna, unde a fost Curătura Veche, în hotarul satului Lungani din ținutul Cărligătura³²; un loc la Itrinești numit curătura lui Aldea³³; un loc între Bobești și Lățcani numit curătura lui Avram³⁴; niște locuri la Orbic, denumite Curătura lui Ciolpan sau Curătura lui Rabca³⁵; un sat (?) Curături, cu prisacă și grădini în pădure³⁶; un loc denumit Runcul/Runca Mare³⁷; pârâul Runcului, în hotarul satului Berchișești, pe Moldova³⁸; o poiană pe Dunavăț, denumită Runcul³⁹; o altă poiană, Runcul, pe Troțuș⁴⁰; niște locuri denumite Runc sau Runcul lui Bozie, în hotarul braniștii mănăstirii Tazlău⁴¹; un alt

loc Runcul lui Berchez, în hotarul braniștii mănăstirii Putna⁴²; un sat Mohorâții, mai jos de gura Pojorâtei⁴³; o poiană Pojarna, pe Bâc⁴⁴ etc.

Practicarea defrișărilor din interiorul pădurii este dovedită și de mențiunea toponimelor de *poiană*, numeroase în ținuturile Țării Moldovei: poiana lui Chirpian, cu moară pe Bâc⁴⁵; poiana Târnuca, pe Bâcovăț⁴⁶; poienile lui Scumpu, în hotarul Zubreștilor⁴⁷; poiana lui Brumar, cu prisăcă, la Chigheci⁴⁸; poienile satului de sub codru, ce se numește Bozleşcoiu⁴⁹; Mănăstirea Sfântul Nicolae din Poiana Siretului (Pobrata)⁵⁰; Poiana de la Pârâu, sat în Câmpul lui Dragoș, pe Nechid⁵¹; Poiana, seliște la gura Homorului⁵²; Poiana Călugăriței, sat⁵³; Poiana Mestecenilor, Poiana Nastei și o alta a lui Mogoș, Poiana Cetățelii și cea a lui Lehaci, toate în hotarul mănăstirii Dobrovăț⁵⁴; Poiana, sat la Codru, pe Ichil⁵⁵; Poiana Hanului, în hotarul satului Lungani⁵⁶; Poiana Mare și Poiana Rătundă, în satul Ciurbești⁵⁷; Poiana lui Ion Giumătate, pe Siret, în hotarul satului Dvorăște⁵⁸; Poiana Arsă de la Cârligata, punct de hotar al satului Ungureni⁵⁹; Poiana Vlădicăi, loc mai jos de târgul Iași⁶⁰; poieni cu și fără prisăci⁶¹, locuri de poiene⁶² și poieni de fânaț⁶³ în hotarul unor numeroase alte sate sau stăpâniri funciare etc.

Creșterea suprafeței cultivate s-a datorat și politiciii de colonizare rurală promovată de domnie, surprinsă documentar prin întărirea așa-ziselor locuri “din pustietate” pentru a se întemeia sate⁶⁴. Așa cum rezultă din textul hrisoavelor de întăritură, așezările nou înființate cuprindeau în hotarul lor o întindere de teren suficientă pentru întreținerea gospodăriilor din sat. “Iar hotarul lor să fie – se spune – cât vor putea folosi îndestul”, sau “cât vor putea folosi îndestul cu aratul și fânașul”, un sat numărând în veacurile XIV-XV de la 20 până la 40 de gospodării⁶⁵.

Deseori documentele scrise menționează în cuprinsul hotarului sătesc terenuri folosite pentru agricultură, punând în evidență solurile arabile din zonele marcate de semnele de hotar: țarini, ogoare, câmpuri, pământuri⁶⁶. De altfel, numeroase hotărnicii din secolul al XV-lea și din cele următoare aduc dovezi clare despre caracterul stabil al satelor cu hotare așezate și cunoscute din vechime.

În legătură cu practicarea cultivării plantelor semnificativă ni se pare amplasarea așezărilor în vecinătatea terenurilor fertile din preajma râurilor. Văile acestora au favorizat activitățile agricole, mai ales pe terase, oferind în același timp surse de hrană complementare. Uneori se constată preocuparea locuitorilor de a-și întemeia așezări chiar în apropierea luncilor inundabile, dar fertile ale râurilor. De exemplu, în actele vremii se menționează dăruirea unor locuri pustii la Lunca de Sus, pe Bâc, și la Luncușoara de Jos, pe Cula, pentru descălecarea de sate⁶⁷. Documentele amintesc, de asemenea, Lunca cea Mică, pe Bâc⁶⁸; lunci în hotarul satelor La Gura Răcăcinei⁶⁹, Dvorăște⁷⁰, Greci⁷¹, Botoșești⁷², Mogoșești⁷³, toate pe Siret; lunci în hotarul satelor Păucești, pe Racova⁷⁴, Almașul, pe Volha⁷⁵, Verejani și Ciulinești, pe Prut⁷⁶; Lunca Plopilor, la Băiceni⁷⁷; lunca lui Marco, la Marvila⁷⁸; lunca Mărginenilor, la Mărgineni⁷⁹ etc.

Așa cum atestă izvoarele documentare, numeroase localități se găseau situate la “gura” apelor – loc potrivit și pentru construcția morilor: Hrișani, sat la Botne, la gura Cunilei⁸⁰; loc de sat, la gura Volcinețului, unde se unește cu Cotovștea⁸¹; loc de sat, pe Bâc, la gura Diviceii⁸²; satul unde este casa lui Aliuș, la gura

Nârnovei⁸³; sat pe Răut, la gura Ohrincei⁸⁴; Lăslăoani, sat cu două cuturi, la gura Hlabnicului⁸⁵ etc.

O mențiune specială trebuie făcută pentru amenajarea fântânilor pe vatra satelor, în hotarul lor și în afara acestora, deseori consemnate în documente: fântâna Epurelui, pe Lăpușna⁸⁶; fântâna lui Ilieș, pe Lăpușna⁸⁷; fântâna lui Gherman, lângă Voloca⁸⁸; Fântâna Mare, la Chegheci, mai jos de Prun⁸⁹; la Două Fântâni, locuri pustii pe Cula⁹⁰; loc din pustie la fântâna de la obârșia Largei⁹¹; Fântâna Popișoara, loc pustiu la ținutul Chigheciului, pe Pârâul Grecului⁹²; Fântâna lui Peperig, în hotarul satului Horjăști, la Lăpușna⁹³ etc.

Disponem și de o altă categorie de informații legate de agricultură, cele privind morile. Existența unui mare număr de mori de apă în ținuturile din răsăritul Moldovei este pusă în evidență și de documentele cancelariei voievodale. Astfel, între daniile domnești făcute unor boieri sau proprietari ecleziastici, se găsesc menționate mori care ființau deja de mai multă vreme (pe Ciuhur, moara lui Cupcici Vornic⁹⁴; sate pe Răut, unde este moara⁹⁵; satul la moara Naslavcei, pe Nistru⁹⁶; satul Râpinci, la Botna, cu moară pe Telița⁹⁷; moara de la Fântâna Albișoara, pe Bâc⁹⁸ etc.), precum și numeroase locuri unde acestea urmau să fie așezate de beneficiari (iar hotarul acestor două sate, Zubricăuți și Ivancăuți, să-l aibă și la apă, la Ciuhru, ca să-și facă în el mori⁹⁹; loc de sat, cu mori, pe Bâc, unde este Dealul Derenului¹⁰⁰; loc de sat pe Cotovștea, cu mori oricâte ar putea să fie așezate¹⁰¹; loc pentru sat și moară, la Movila Săpată, pe Răut¹⁰² etc.). Mori pentru măcinatul cerealelor, purtate de forța apei, se puteau găsi pretutindeni unde existau condiții pentru funcționarea lor. De altfel, așezarea frecventă a satelor la “gura” apelor se datora, după cum s-a subliniat, și folosirii confluenței pentru mori (mai sus de gura Teliței, loc de moară¹⁰³; sat la gura Cobâlcinei, unde este moara¹⁰⁴ etc.). Întrucât numărul lor atestat în documente este foarte mare¹⁰⁵, am putea spune fără a risca prea mult că aproape fiecare sat își avea moară. De remarcat așadar, că numeroasele mențiuni documentare ce se fac pentru morile sătești din Moldova răsăriteană, vin să confirme o dată în plus caracterul agricol al regiunii și locul important pe care l-a avut cultivarea pământului în ansamblul economiei rurale.

Pe lângă cele acționate hidraulic, existau și mori puse în aplicare de forța vântului¹⁰⁶ sau purtate cu cai. Cele din urmă sunt amintite în documentele redactate de notarii genovezi din Chilia în anul 1361. Pentru buna lor funcționare, proprietarii acestora – genovezii din Pera – angajaseră morari dintre localnici, desigur prin intermediul agenților lor conaționali din oraș¹⁰⁷. Există temeuri să se creadă că aceste mori au fost folosite și după intrarea prosperului port dunărean în stăpânirea Moldovei.

Se mai cere de adăugat că dreptul de a ține moară al proprietarului era acordat de domnie și, potrivit normelor medievale, măcinatul grâunțelor se permitea numai la moara stăpânului locului. Însăși domnia deținea numeroase mori în orașe sau la periferia acestora, ele constituind un venit însemnat al familiei voievodale.

În ceea ce privește vechimea utilizării morii de apă la români, există argumente care pledează în sensul continuității ei din epoca dacoromană, aici fiind

suficient să amintim numai faptul că terminologia esențială a acestei instalații tehnice, în limba noastră, este de origine latină: începând cu termenul generic al întregii instalații – *moară* (din mola), continuând cu părțile componente – *roată* (rota), *cupă* (cuppa), *dinte* (dens, dentem), *măsea* (maxila), *piatră* (petra) – cea de jos purtând numele de *stătătoare* (din sto, stare), iar cea de sus de *alergătoare*, din *allargare* – după aceea *fus* din *fusum*, *strat* din *stratum*, ca să nu mai amintim de elementele mai puțin cunoscute precum *braț* din *brachium*, *cai* sau *călușei* din *caballus*, *coardă* din *chorda*, *spetează*, format din spată care la rându-i derivă din *spatha*, *scuturătoare*, derivată din a *scutura* (excutulare), *chingă* din *clinga* (singula), *fruntar* din *frontale*, *ciutură* din *cytola*¹⁰⁸ etc.

Practicarea cultivării plantelor este dovedită și de existența rășnițelor de piatră, cu ajutorul cărora se făcea măcinatul cerealelor. Cu prilejul cercetărilor efectuate de către arheologi, exemplare întregi și fragmente de rășnițe din perioada în discuție au ieșit la iveală în cuprinsul așezării de la Stâncăuți și Orheiul Vechi¹⁰⁹.

Cât privește speciile de cereale cultivate, izvoarele documentare fac mențiunea grâului¹¹⁰, orzului¹¹¹, secarei¹¹², ovăzului¹¹³, fasoleii¹¹⁴. Actele interne amintesc, de asemenea, de merțe de grâu, sârjiță, hrișcă, slad, mălai¹¹⁵ sau de coloade de grâu și de malț¹¹⁶. Este important de relevat și rezultatele analizelor paleobotanice privind semințele carbonizate recuperate din unele așezări ca Lozova, Stâncăuți și Orheiul Vechi. Aceste analize indică printre speciile de cereale cultivate mai multe varietăți de grâu și orz, câte o specie de seară, ovăz, mei, sorg, la care se adaugă mazărea; astfel, la Lozova s-au găsit semințe de grâu pitic și seară¹¹⁷, la Stâncăuți au fost documentate seara, orzul și două specii de grâu – anume grâu pitic și alac¹¹⁸, iar la Orheiul Vechi s-au determinat trei varietăți de grâu (*Triticum aestivum* – grâu moale, *Triticum compactum* – grâu pitic și *Triticum spelta* – grâu alac), două varietăți de orz comun (*Hordeum vulgare*, *Hordeum lagunculiforme*), câte o specie de seară (*Secale segetale*), ovăz (*Avena sativa*), mei (*Panicum miliaceum*), sorg (*Sorghum cernum*) și, în sfârșit, mazărea (*Pisum sativum*)¹¹⁹. Alături de producțiile cerealiere amintite, pe suprafețe mai mult sau mai puțin întinse se mai cultivau cânepa¹²⁰ și, probabil, alte culturi precum inul, dughia, trifoiul ș.a.

Intensificarea activităților agricole se evidențiază și prin numeroasele gropi special amenajate pentru depozitarea cerealelor. Astfel de gropi, având formă conică, de cilindru sau de clopot au fost descoperite în așezările de la Stâncăuți, Poiana, Aneni–„Parc”. De regulă, ele se găsesc amplasate în preajma locuințelor, în interiorul acestora fiind documentate foarte rar (singurul caz s-a atestat la Aneni–„Parc”). Pentru a feri grânele păstrate de umezeală, pereții gropilor erau lutuiți și arși, iar fundul lor se căptușea câteodată cu pietre¹²¹. Gropi de provizii, de diferite forme și capacități, s-au găsit de asemenea la Orheiul Vechi¹²², depozitarea recoltei în gropi fiind, de altfel, un obicei de veche tradiție în țările române¹²³. Despre acest fel de depozitare vorbesc unii dintre călătorii străini care au vizitat Moldova, de pildă cavalerul burgund Walerand de Wawrin, în 1445, și Giovanni Maria Angiolello, vistiernicul sultanului Mehmed al II-lea, cu prilejul expediției din 1476 întreprinse de acesta în teritoriul principatului moldav¹²⁴.

Echipamentul agricol necesar pentru recoltarea cerealelor se compunea din

seceri și coase. În ceea ce privește secerile menționăm că piese întregi și fragmente provenind de la această unealtă s-au descoperit în așezările de la Tarasova¹²⁵, Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Ruseștii Noi și Orheiul Vechi¹²⁶. La seceri se va adăuga unealta principală de recoltare a cerealelor – coasa. Aceasta este reprezentată de trei exemplare întregi găsite la Poiana¹²⁷, Tarasova¹²⁸ și, respectiv, Orheiul Vechi¹²⁹, precum și de o piesă fragmentară identificată în așezarea de la Aneni–„Parc”¹³⁰. Dintre uneltele folosite pentru cultura cerealelor în inventarul gospodăriilor țărănești, al domeniilor boerești sau mănăstirești nu lipseau, de asemenea, grape, îmblăcie, dârmoane etc., totalitatea uneltelor care serveau la efectuarea diverselor lucrări, inclusiv cu caracter agricol, fiind uneori consemnate în documentele interne cu termenul de *scule*¹³¹.

În concluzie se poate aprecia că obținerea unor rezultate importante în domeniul cultivării plantelor cerealiere a fost condiționată de extinderea terenurilor cultivate, de introducerea unor tipuri mai perfecționate de unelte executate în tehnologii superioare și de tendința de practicare a unei game mai largi de tehnici agricole, toate acestea aflate desigur în raport direct cu progresele demografice înregistrate în ținuturile carpato-nistriene în secolele XIV-XV.

b) *Creșterea animalelor domestice*. În ansamblul economiei medievale moldovenești, creșterea animalelor domestice a avut un loc foarte important. Din numeroasele izvoare scrise, confirmate și amplificate de cercetările arheologice, putem deduce că vitele mari, ovicaprinele, cabalinele, porcinele, păsările de curte reprezentau o componentă esențială a economiei rurale. Mediul geografic: relieful, vegetația, rețeaua hidrografică, condițiile de sol și de climă, precum și existența unor întinse terenuri acoperite cu pășuni, ofereau condiții prielnice pentru practicarea și dezvoltarea acestei îndeletniciri. Așa cum au apreciat numeroși specialiști, de pe urma creșterii cornutelor mari și mici și ai cailor, locuitorii țării realizau cele mai însemnate venituri, avutul lor depinzând în special de această ramură economică¹³². Bogăția în animale a moldovenilor a fost remarcată și de călătorii străini care au avut prilejul să viziteze principatul. Călătorind prin Moldova, ei au descris în cuvinte pline de admirație abundența de animale mari și mici din toate ținuturile țării¹³³.

Creșterea animalelor domestice a jucat un rol de bază în economia rurală: prin practicarea acestei îndeletniciri colectivitățile sătești își asigurau cea mai mare parte din necesarul de carne (completat, într-o anumită măsură, prin vânatore) și lapte (de vacă, capră și oaie), apoi materiile prime destinate pregătirii diferitelor articole de îmbrăcăminte (lână, piei, blănuri) și harnașament (piei), la care se adaugă și alte avantaje economice, cum ar fi forța de tracțiune a bovinelor și cabalinelor la efectuarea muncilor agricole și în căraușie. Pentru îngrijirea vitelor, de regulă, lângă intrarea în sat, la «poarta țarinii» erau construite ocoale și adăposturi, *vitarii* sau *scutarii* asigurând paza și întreținerea acestora. Dacă pentru satisfacerea necesităților de trai și pentru diversele activități gospodărești nu era nevoie de toate vitele în permanență pe lângă case, o parte erau duse în câmp, unde se căuta de ele la *odăi* sau *mutări* și *văratice*, special amenajate¹³⁴.

Existența unor preocupări pentru creșterea în condiții favorabile a anima-

lelor este dovedită și de unele descoperiri arheologice. Astfel, în așezarea de la Aneni-„Parc” s-au găsit utilaje – țesale¹³⁵, care serveau la întreținerea curățeniei și, implicit, a sănătății animalelor. Pentru hrana vitelor în lunile de iarnă era necesară pregătirea și stocarea anumitor cantități de nutreț. Fânul trebuia cosit, uscat, adunat și păstrat în stoguri. În legătură cu asemenea operații am amintit mai sus câteva exemplare de coase descoperite la Poiana, Tarasova, Aneni-„Parc” și Orheiul Vechi¹³⁶.

Întinse suprafețe pentru pășunat și fânețe stăpâneau proprietarii laici și ecleziastici, care se numărau printre marii crescători de animale. O atenție deosebită a acordat acestei ramuri economice domnia. O dovadă în acest sens este înființarea rezervațiilor speciale destinate creșterii vitelor, dar care se foloseau și pentru vânatoare, denumite *braniști*¹³⁷. Ele erau supravegheate de dregători numiți *brănișteri*¹³⁸ și ocupau cele mai bune terenuri pentru pășunat, fânețe și iazuri. Documentele arată că în Moldova au existat numeroase braniști mănăstirești și domnești, cea mai vestită în răsăritul țării fiind crescătoria de vite mari și mici înființată de Alexandru Lăpușneanu pe Răut și cunoscută cu numele de scutăria de la Zăvadeni. Pentru întemeierea acestei ferme domnești amintitul voievod a dezafectat cel puțin 11 sate (Hecești, Joldești, Prajilele, Colunești, Drojdiești, Nemțeani, Mărculești, Prideni, Begeani, Căenărești, Putinești) aflate de o parte și de alta a Răutului și anume “până la Nemțeni și până la gura Căenarului”, în sud, “iar din sus, cât au putut cuprinde din destul, pentru că în sus de Zăvadeni, era loc pustiu”, locuitorii acestor sate primind locuri ca să-și fondeze noi așezări¹³⁹. Scutăria a existat aproximativ un deceniu și jumătate: ea a fost înființată înainte de 28 mai 1559, când, din Zăvadeni, Alexandru Lăpușneanu expedie o scrisoare la Liov prin care înștiința orașenii acelei localități că le trimite un număr de boi, crescuți probabil în ferma sa de pe Răut, ce urmau să fie folosiți la terminarea construcției bisericii ortodoxe din acea urbe; desființarea scutăriei a avut loc la o dată ulterioară domniei lui Bogdan Lăpușneanu (1568-1572), o parte din proprietarii și locuitorii satelor cuprinse în fosta braniște domnească revenind în așezările din care au fost obligați să se strămute¹⁴⁰.

În cele ce urmează vom prezenta unele date despre componența turmei de animale și ponderea pe care fiecare specie a avea în activitatea gospodărească.

Se consideră, pe bună dreptate, că în Moldova *creșterea vitelor cornute mari* a fost de notorietate. Potrivit mărturiilor călătorilor străini, rasele cele mai alese de boi creșteau în regiunea Prutului și în sudul Basarabiei, unde era o iarbă subțire și foarte hrănitoare. Erau vestite vitele albe, robuste și nepretențioase la condițiile de climă și cele sure, mari și frumoase¹⁴¹. Mai târziu, la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir scria că “cei mai grași și mai de preț boi se găsesc pe lângă râșorul Sărata în ținutul Fălciului și lângă apa Beșelului în ținutul Cernăuților”, amintind și rasa vitelor de munte moldovenești care erau de talie mică¹⁴².

Se poate afirma că taurinele au deținut poziții excepționale în acoperirea necesităților de carne ale populației, creșterea lor urmărind în egală măsură și folosirea laptelui și a derivatelor acestuia.

De asemenea, bovinele erau folosite ca forță de tracțiune la efectuarea arăturilor, ceea ce constituie o dovadă că creșterea vitelor avea, în chip firesc, o deosebită importanță alături de cultivarea pământului și ca o completare necesară a acestei îndeletniciri.

Anumite informații în legătură cu creșterea animalelor domestice le oferă analizele de laborator efectuate asupra materialului faunistic recuperat din unele așezări. În ceea ce privește cornutele mari, resturi osteologice s-au găsit în complexele arheologice de la Orheiul Vechi¹⁴³, Costești¹⁴⁴, Lozova¹⁴⁵, Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Bălțata, Gura Bâcului, Poiana și Ruseni¹⁴⁶.

Creșterea porcilor a reprezentat o altă îndeletnicire importantă a populației rurale, îndeosebi datorită prolificității mari a acestor animale și a randamentului ridicat în ceea ce privește producția de carne și grăsime. Practicarea pe scară largă a acestei ocupații era favorizată și de hrana abundentă oferită de pădurile de fag și stejar din regiune.

Informații curioase despre porcii crescuți în Moldova datorăm lui Dimitrie Cantemir: “În ținutul Orheiului, la satul Tohatin, dintre râurile Ichel și Răut se nasc porci, copitele cărora nu sunt despicate, ci rămân întregi ca la cai; într-aceeași măsură și alți porci, când sunt fătați de scoafe în al treilea an după strămutarea lor din alte părți, au copitele întregi și nu numai porcii de casă pătesc asta, dar și cei sălbatici, care în stufăriile dimprejurul Nistrului se găsesc într-un număr mare”¹⁴⁷.

Menționăm că creșterea porcilor pe lângă casă necesită o întreținere de staul de-a lungul întregului an, fapt care definește explicit caracterul sedentar al acestei ramuri economice. O dovadă în această privință este și descoperirea resturilor osteologice provenind de la porcine în așezările de la Lozova¹⁴⁸, Orheiul Vechi, Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Gura Bâcului, Bălțata, Poiana și Ruseni¹⁴⁹.

Pe lângă bovine și porcine, *creșterea cailor* a constituit o altă ramură importantă a vieții economice. Pentru întreținerea lor se manifesta o grijă deosebită, dat fiind utilitatea pe care o aveau în gospodăria rurală ca mijloc eficient de tracțiune și locomoție. Pentru întreținerea cailor folosiți la efectuarea unor deplasări rapide, existau lângă sat locuri numite *ceairuri*¹⁵⁰. Îngrijirea atentă explică în mare măsură calitățile superioare ale cailor moldovenești subliniate, în repetate rânduri, de izvoarele scrise¹⁵¹. Relevante în această privință sunt consemnările aceluiași principe cărturar Dimitrie Cantemir: “Caii dinspre munții noștri sunt mai mici și au asemănare de corp cu acei rutenești, dar sunt mai voinici, mult mai răbdători la munci grele, având copitele atât de tari, încât să meargă prin locurile cele mai nepotrivite, nu vor avea niciodată nevoie de a fi potcoviți. Regiunile de câmpie au însă, cai mai mari, mai falnici, căutați pentru semeția, frumusețea, iuteala și rezistența lor nu numai de polonezi și de unguri, dar foarte lăudați și de înșiși turcii, care deseori folosesc un proverb «Nimic mai de laudă decât un tânăr persan pe un cal moldovenesc nu e»”¹⁵².

Este cunoscut și faptul că în Moldova medievală au existat zone specializate în creșterea cailor, cele mai însemnate herghelii întâlnindu-se în regiunea din jurul orașului Bârlad¹⁵³.

Caii nu se creșteau numai din rațiuni economice, ci și pentru a fi folosiți în

războaie. Așa cum este cunoscut, oștirea moldovenească se distingea îndeosebi prin cavaleria ei. Domnii Moldovei, după părerea unor călători străini (Matteo Muriano, Giulio Ruggiero, Fabio Mignanelli)¹⁵⁴, puteau ridica la oaste până la 50.000 de călăreți înzestrați cu cai proprii. De aceea, pentru a asigura oștirea sa cu cai, Alexandru cel Bun prohibise exportul acestora. Puteau fi vânduți peste hotare caii de calitate inferioară de care oștirea nu avea nevoie.

Utilizarea pe scară largă a cabalinelor în ținuturile estice ale Moldovei în perioada de care ne ocupăm este atestată direct de descoperirea unor piese de harnașament. Între acestea menționăm scările de șa din așezarea de la Orheiul Vechi¹⁵⁵ și din necropola de la Hansca-„Limbari”¹⁵⁶, fragmentul de pinten de la Tarasova¹⁵⁷, zăbalele și pintenul de la Orheiul Vechi¹⁵⁸, potcoavele de fier din așezările de la Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Ruseni, Poiana¹⁵⁹, precum și cele din așezările de la Costești¹⁶⁰ și Orheiul Vechi¹⁶¹. Anumite indicații în legătură cu creșterea cailor ne sunt oferite și de analizele materialului faunistic recuperat din așezările de la Lozova¹⁶², Stâncăuți, Mălăieștii Vechi, Orheiul Vechi, Bălțata, Gura Bâcului, Poiana și Ruseni¹⁶³.

Creșterea ovicaprinelor întregeste tabloul economiei animaliere din Moldova în secolele XIV-XV¹⁶⁴. Însemnătatea acestei ramuri, în special creșterea oilor, care era o îndeletnicire de bază a locuitorilor rurali, se reflectă clar și în îndatoririle lor fiscale față de stat – goștina, aplicată și pe porci¹⁶⁵. Pentru practicarea acestei îndeletniciri, existau numeroase pășuni cu iarbă bună mai ales în zona munților și în văile Prutului și Nistrului, la care trebuie amintite și terenurile bogate în sare și iarbă fragedă, foarte folositoare îngrășării, de pe malurile Răutului și a pârâului Soloneț¹⁶⁶. Faptul că zonele de la urmă ofereau condiții excelente pentru creșterea oilor rezultă și dintr-o consemnare a lui Dimitrie Cantemir: “în câmpii oile sunt mult mai mari decât cele de la munte, dar nu atât de multe la număr; din ele drept cele mai vestite am putea aminti aici pe cele ce se prădesc în ținutul Sorocii”¹⁶⁷, pământurile căruia erau scăldate și de apele râurilor amintite.

În viața economică a colectivităților rurale creșterea ovicaprinelor urmărea exploatarea produselor lactate și a cărnii (oi, capre), la care se adăuga și lâna (în cazul oilor).

Resturi de paleofaună corespunzătoare ovicaprinelor s-au descoperit în așezările de la Costești¹⁶⁸, Lozova¹⁶⁹, Mălăieștii Vechi, Stâncăuți, Gura Bâcului, Bălțata, Ruseni și Poiana¹⁷⁰, iar într-un mormânt păgân din secolele XIII-XIV de la Mateuți s-au găsit trei astragale de berbec, depuse ritual¹⁷¹. Alte trei astragale se cunosc ca provenind dintr-un complex de locuire de la Lucășeuca-„Cornul Blăjiei”, datat în secolele XII-XIV; ele erau prevăzute cu perforații și se presupune că puteau avea destinația unor amulete¹⁷².

Locuitorii satelor țineau pe lângă casă și unele specii de ornitomorfe, îndeosebi găini și rațe. Întrucât creșterea și întreținerea lor se făcea ușor, păsările de curte au avut și ele un rol în satisfacerea nevoilor alimentare ale populației.

Așa cum s-a arătat deja, animalele se creșteau pe domeniile domnești, boierești și mănăstirești dar, mai ales, în gospodăriile țărănești, informații interesante despre îngrijirea lor fiind oferite și de călătorii străini care au vizitat Moldova¹⁷³.

Potrivit mențiunilor cuprinse în notele lor de călătorie, vitele mari vara erau ținute la păscut sub supraveghere ori în libertate, iar în timpul iernii stăteau deseori sub cerul liber și mai rar în adăposturi special amenajate¹⁷⁴. S-a estimat că acest sistem de creștere a animalelor se dovedește a fi precumpănitor pastoral, axat pe întinderea mare a pășunilor și fânețelor și nu atât pe îngrijirea permanentă în stabulație, care, desigur, impune utilizarea ca hrană, pe lângă fân și a ovăzului, orzului și a altor produse cerealiere¹⁷⁵. Existența unor întinse zone înierbate în păduri, a poienilor, imașurilor și fânețelor cu iarbă subțire, de bună calitate, au condiționat dezvoltarea progresivă a ramurii creșterii animalelor, forma cea mai răspândită de păstorit fiind cea în care turmele, la fel ca și cirezile, nu părăseau hotarul satului. Frecvent în zonele de câmp și de deal¹⁷⁶, tipul de păstorit local sau agricol local a reprezentat unul din principalele moduri de întreținere a animalelor domestice în regiunile răsăritene ale Moldovei.

În ceea ce privește celelalte tipuri ale păstoritului, de pendulare simplu, de pendulare dublu și cel transhumant, menționăm că în literatura de specialitate s-au făcut interpretări pertinente despre momentul apariției, specificul și locul lor în complexul economiei medievale românești¹⁷⁷. Faptul indiscutabil rămâne acela că creșterea animalelor s-a practicat nu în formele ei nomade, ci sedentare, exceptând, într-o oarecare măsură, doar anumite forme ale păstoritului de transhumantă. Cercetările din domeniul etnologiei și de geografie istorică au demonstrat că pe teritoriul românesc n-a existat o transhumanță propriu-zisă, o deplasare de populație în urma turmelor, ci numai mișcări mono- ori bi-pendulare, la distanțe mai mari ori mai mici, a unor sate specializate de păstori transhumați¹⁷⁸.

Caracterizat prin pășunarea turmelor în fânețele alpine pe timp de vară și iernarea lor în sate în vremea anotimpului friguros, păstoritul pendulatoriu – nu există nici un semn de îndoială – a avut vechi tradiții în Moldova carpatică. Nici păstoritul transhumant – migrația periodică a păstorilor și a turmelor, primăvara de la șes la munte și toamna de la munte la șes – nu presupunea adoptarea formelor de viață nomadă, întrucât familiile ciobanilor și o parte din proprietarii de animale rămăneau în așezările lor stabile, iar numărul păstorilor ce însoțeau turmele era redus. Așadar, românii “nu au practicat o transhumanță a populației, ci doar o transhumanță a turmelor de animale”¹⁷⁹, care se deosebește de păstoritul nomad de stepă, unde întreaga familie cu tot avutul se mută după turme.

Având ca zonă de obârșie sudul incintei carpatice, păstoritul de transhumanță se atestă în Moldova și Țara Românească doar în evul mediu târziu și în perioada modernă, când pentru funcționarea manufacturilor de țesături de lână transilvănene și fabricarea unei producții superioare se cereau cantități sporite de materii prime¹⁸⁰. Încă un aspect ce nu trebuie pierdut din vedere când se discută despre viața pastorală a comunităților locale nord-dunărene este acela că fenomenul transhumanței a avut o mare însemnătate pentru întreținerea unei legături strânse între cele mai îndepărtate colțuri ale spațiului geografic românesc, contribuind la formarea caracterului unitar al limbii române, al civilizației și culturii noastre populare¹⁸¹.

Elemente importante pentru cunoașterea modului de creștere a vitelor ne

furnizează și analizele resturilor osteologice recuperate în așezări. Spre exemplu, analiza paleofaunistică a materialelor depistate la Bârlad–„Prodana” și contextul descoperirii lor¹⁸² este de natură să ne sugereze că animalele erau crescute în grupuri mici și nu în turme sau cirezi¹⁸³, însă pentru formularea în acest sens a unor concluzii cu valoare generalizantă specialiștii au nevoie de o bază documentară mai bogată pe care cercetările arheologice încă nu au oferit-o.

Vom aminti aici și unele aprecieri tendențioase ale istoriografiei sovietice moldovenești privind principalele îndeletniciri ale românilor în evul mediu. S-a afirmat, fără să existe însă dovezi elocvente în acest sens, că populația băștinașă a Moldovei ar fi adoptat formele de viață agricolă sedentară datorită contactelor cu comunitățile slave și că ocupațiile ei, până în secolul al XIV-lea și mai târziu, s-ar fi limitat la practicarea păstoritului transhumant¹⁸⁴. Aceste teorii preconceptuate nu se pot susține deoarece nu rezistă unei examinări serioase și temeinice a izvoarelor și a realităților istorice. Ele sunt infirmate de numeroase dovezi arheologice, lingvistice și etnografice privind vechimea și continuitatea îndeletnicirilor agrare ale românilor de la strămoșii daco-romani¹⁸⁵. Ideea exclusivității îndeletnicirilor păstorești la români în evul mediu este ireală după cum ireală este și teza despre “nomadismul” elementului românesc inventată de unii istorici străini din trecut pentru justificarea unor ipoteze pe fond politic, dovedite în întregime false¹⁸⁶.

Studierea terminologiei referitoare la creșterea vitelor pune în evidență absurditatea tezei despre pretinsul caracter “pastoral-nomad” al românilor și dovedește, fără nici un dubiu, că ei au rămas mereu pe vatra strămoșească. Faptul că lexicul fundamental al îndeletnicirilor pastorale conține un procent dominant de cuvinte de origine latină și păstrează, totodată, și elemente din substratul traco-dacic¹⁸⁷, este o mărturie a vechimii mari a vieții pastorale la români și la strămoșii lor. Mai mult, analiza acestui vocabular, în paralel cu terminologia agricolă, confirmă întru totul datele istorice și etnografice ce definesc comunitățile românești medievale drept colectivități sedentare de agricultori și crescători de vite. Se cuvine de relevat și influența lingvistică slavă asupra lexicului românesc legat de păstorit. Semnificativă în acest sens este terminologia curții gospodăriei țărănești care folosește, pentru partea rezervată creșterii vitelor, denumiri de origine slavă: ocol, ogradă, grajd, poiată, vraniță etc., în timp ce pentru partea consacrată locuinței și agriculturii păstrează termeni de origine latină: poartă, casă, curte, arie etc.¹⁸⁸

Ramurile economice de bază analizate mai sus – agricultura cerealieră și creșterea animalelor – ilustrează că traiul colectivităților rurale în secolele XIV-XV a fost condiționat de o *conomie sedentară mixtă*, bazată pe structura agropastorală a gospodăriei sătești. În toată perioada medievală creșterea animalelor domestice se conjuga cu producția cerealieră, caracterul lor complementar contribuind la realizarea unui echilibru în economia rurală¹⁸⁹. Așa cum au demonstrat investigațiile etnografilor, în spațiul carpato-dunărean nu au existat contradicții între cele două ocupații principale ale comunităților locale, ci dimpotrivă, ele s-au întregit reciproc¹⁹⁰. Practicarea formelor superioare de agricultură nu ar fi fost posibilă fără creșterea vitelor cornute mari – aratul pământului, alte munci agricole, necesitau utilizarea unui mare număr de animale de tracțiune; în schimb, cultiva-

rea plantelor asigura nutrețul și furajele necesare pentru întreținerea vitelor și a cailor. Aceste ramuri ale economiei furnizau atât produse vegetale și animaliere asigurând populația cu hrană, cât și materiile prime destinate practicării anumitor meșteșuguri sătești.

Așadar, creșterea vitelor s-a dezvoltat în strânsă relație cu cultura plantelor, între aceste două ramuri existând un raport de interdependență. Nu trebuie exclus însă că în anumite zone unul dintre aceste sectoare putea înregistra o dezvoltare mai mare: ponderea lor putea să varieze în funcție de conjunctura economică sau de specificul geografic și resursele naturale ale zonelor respective. Afirmarea activităților economice trebuie studiată ținându-se cont și de diversitatea de relief pe care o prezintă teritoriul est-carpatic, știindu-se că acest factor poate condiționa uneori nu numai mărimea și forma așezării, dar și structura economică a peisajului rural. Bazându-se pe argumente oferite de izvoarele scrise, unii istorici au remarcat cu justețe caracterul mai mult animalier decât agricol al economiei țării, arătând că în această perioadă ponderea agriculturii rămâne mai diminuată în raport cu creșterea vitelor¹⁹¹. În acest context, însă, nu putem să nu amintim și opinia eronată emisă de unii cercetători potrivit căreia economia principatului moldovenesc în secolele respective ar fi fost una “itinerantă”, bazată numai pe creșterea animalelor¹⁹². Evident, această teză contravine realităților istorice, fiind dictată de rațiuni ce depășesc sfera cercetării științifice.

Așadar, cultura plantelor, alături de creșterea animalelor mari și mici, au reprezentat ocupații stabile și neîntrerupte practicate de locuitorii rurali, întreaga întocmire a Țării Moldovei sprijinindu-se cu precădere pe această bază economică și demografică, întregită, desigur, de orașe și locuitorii acestora.

c) *Alte ocupații legate de agricultură*. Un loc destul de important îl ocupa în economia Țării Moldovei *cultura viței de vie*. Datorită condițiilor pedoclimatice favorabile, viile s-au cultivat pe suprafețe întinse, întâlnindu-se în părțile Neamțului, Iașilor, Vasluiului, Bârladului etc. Începând din veacul al XV-lea, de o faimă deosebită s-au bucurat podgoriile de la Hârlău și Cotnari, unde însuși Ștefan cel Mare poruncise să se planteze vii¹⁹³. Medicul său de la curte, Matteo Muriano, aprecia că în Moldova sunt “vinuri de felul celor din Friul [și că ele] se obțin în august și septembrie”¹⁹⁴.

Așa cum rezultă din documente, printre produsele obținute pe domeniile boierești și mănăstirești, precum și în gospodăriile țărănești, vinul ocupa un loc de seamă, iar veniturile realizate de domnie din zeciuiala lui erau destul de ridicate¹⁹⁵. Cercetările arată că viile, ca și livezile se puteau sădi, cu acordul proprietarului și pe pământ străin, domnesc, boieresc sau mănăstiresc, cu condiția ca posesorul lor să le îngrijească și să dea dijma pe recoltă¹⁹⁶.

E de observat că actele interne moldovenești menționează frecvent vii¹⁹⁷, vieri¹⁹⁸, buți de vin¹⁹⁹, cupe de vin²⁰⁰, cârciumi sau crășme²⁰¹, cârciumari și cârciumărițe²⁰², crame²⁰³, teascuri²⁰⁴, în legătură cu viticultura, precum și danii de vin²⁰⁵, ceea ce dovedește că în această îndeletnicire se realizaseră progrese notabile. De altfel, vița de vie este cunoscută în spațiul carpato-danubian încă din vremurile antice, mărturie în acest sens fiind termenii de bază în domeniul viti-

culturii care sunt de origine dacică: *strugure*, *butuc*, *curpen* și latină: *vie* (vinea), *viță* (vitis), *poamă* (poma), *must* (mustum), *vin* (vinum), *vinaț* (vinaceus) etc.²⁰⁶

Practicarea viticulturii în ținuturile de la est de Prut în secolele XIV-XV este dovedită arheologic prin descoperirea unui cosor mic de fier și a unei săpăligi din corn la Costești²⁰⁷, la care se adaugă o sapă și câteva cosoare recuperate la Orheiul Vechi²⁰⁸. Cosoare au mai fost semnalate și în așezarea de la Tarasova²⁰⁹. Pe lângă cultura viței de vie, existența acestor unelte în așezări poate fi pusă și în legătură cu practicarea pomiculturii și a legumiculturii.

Deși nu dispunem de informații ample, se poate admite că s-a acordat multă atenție și *pomiculturii*. Anumite zone din răsăritul Moldovei, și îndeosebi ținuturile deluroase, au fost dintotdeauna propice culturii arborilor fructiferi. Deocamdată nu putem face precizări asupra speciilor cultivate în perioada vizată, dar credem că varietățile de pomi erau numeroase. De altfel, actele interne din veacurile următoare precum și documentele externe menționează adeseori livezi de meri, peri, pruni, nuci, vișini, cireși, gutui etc.²¹⁰, ceea ce dovedește că îndeletnicirea cultivării pomilor roditori în Moldova are tradiții mult mai vechi. În sprijinul vechimii acestei ocupații la români stau și numele de origine latină purtate de numeroși arbori fructiferi: *mărul* (melum și malum), *părul* (pirus), *cireșul* (ceresius), *prunul* (prunus), *piersicul* (persicus), *nucul* (nux, nucis), *alunul* (abellana, aluna), *gutuiul* (cutoneus) și *cornul* (cornus), apoi însuși termenul generic *pom* (pomum) având și el aceeași origine latină²¹¹.

Practicarea pomiculturii în localitățile rurale din regiunea estică a Moldovei este sugerată și de atestarea într-un act emis la 2 iulie 1439 a unei grădini aparținând de Ohrincea, la Nistru²¹², în care se creșteau, probabil, și pomi fructiferi. Livezile puteau fi dispuse și în spațiile libere din preajma locuințelor, iar producția obținută, deși nu putea fi prea mare, asigura, credem, necesitățile consumului local. Desigur că în ani mai roditori cantități mici din anumite fructe puteau fi comercializate pe piață.

O anumită dezvoltare a înregistrat și *cultura plantelor legumicole*. Ca ocupație cu caracter secundar, se practica desigur pe terenurile situate în apropierea caselor, lângă o sursă de apă (izvor, fântână etc.), cât și în locurile de luncă ale râurilor, care ofereau condiții ecologice favorabile în acest sens. Dintre legumele cultivate sunt menționate de izvoarele scrise, e drept pentru o perioadă mai târzie, ceapa, usturoiul, pătrunjelul, zămosul, harbuzul, ridichea, sfecla, hreanul²¹³. Se cultivau, de asemenea, specii ca bobul, napul, păstârnacul, morcovul, linte, dovleacul etc.

Una dintre cele mai vechi și mai răspândite culturi legumicole în spațiul carpto-nistriean a fost cea a verzei; ca argumente sunt evidențiate: denumirea strămoșească, de origine latină; existența a numeroase antroponime și toponime, menționate în documente (Varză, Vărzare, Vărzar, Văzer, Vărzariu, Vărzăroae, Vărzărești, Curechești)²¹⁴; existența încă din secolul al XV-lea a dijmei din varză²¹⁵; folosirea în unele scrieri vechi a termenului varză pentru cultura în general a legumelor sau a verdețurilor²¹⁶.

O remarcă aparte trebuie făcută pentru semnificațiile cuvântului *legumă* (din

latină – legumen), “care înseamnă nu numai fruct în formă de păstaie, dar și tot ce însoțește mămăliga sau pâinea, adică brânza, carnea, peștele etc. Evoluția semantică a acestui cuvânt e caracteristică: ea arată partea însemnată pe care au avut-o întotdeauna legumele în alimentația poporului nostru, de vreme ce s-a ales acest termen pentru a designa orice ce se adaugă la masă mămăligii sau pâinii”²¹⁷.

În general, merită subliniată observația cercetătorilor că în țările române dezvoltarea grădinăritului pe domeniile domniei, mănăstirilor, boierilor, precum și pe locurile țăranilor, era în evul mediu la același nivel ca și în alte țări ale Europei²¹⁸.

Printre îndeletnicirile de seamă ale locuitorilor Moldovei medievale era și *prisăcărul*. Practicarea acestei ocupații a fost înlesnită de prezența pădurilor de tei și a plantelor melifere producătoare de nectar, răspândite pretutindeni. Dimitrie Cantemir scria că “șesurile și pădurile sunt împlute de flori dintre cele mai frumoase și mulțumesc întru totul cerințele de material din care se produce mierea și ceara”²¹⁹.

În epoca medievală produsele albinăritului erau foarte căutate și necesare în viața de zi cu zi: mierea era folosită în alimentație și înlocuia zahărul care nu era încă cunoscut în acea vreme; ea servea și la prepararea miedului – băutură alcoolică slabă, obținută prin fermentarea mierii amestecate cu apă; ceara se folosea pe scară largă la luminat și la confecționarea lumînărilor necesare desfășurării ceremonialului religios, iar propolisul cules de albine avea o largă întrebuințare în medicina populară.

Venituri importante scoteau țăranii și mănăstirile de pe urmă creșterii albinelor. În cazul mănăstirilor, acest lucru se observă cu precădere din documentele legate fie de dijma din stupi, fie de mulțimea prisăcilor și a stupilor. S-a constatat că prin numeroase acte de donație domnia a înzestrat mănăstirile, între altele, cu prisăci, cu pietre de ceară, cu berbințe (adică butoiașe) de miere adunate din dijma satelor mănăstirești²²⁰.

Domnia însăși stăpânea numeroase prisăci din care aduna mari cantități de miere și de ceară, suplimentate și de zeciuiala de pe stupi ridicată de la locuitorii din sate²²¹.

Practicarea albinăritului în zonele pruto-nistriene este dovedită și de documentele interne care menționează o mulțime de prisăci sau locuri unde acestea urmau să se înființeze. Astfel, găsim în acte prisaca lui Acibco, pe Băcovăț²²²; satele Cornești și Miclăușești, Loznova și Săcăreni, Vorniceni și Dumești, apoi Sadova, Țigănești, Homicești și Lavrești, pe moșiile cărora boierului proprietar i se recomanda “să-și întemeieze prisăci, câte va putea să întemeieze”²²³; prisaca de la Zagorna, la Nistru²²⁴; prisaca pe Itchil²²⁵; prisaca de la obârșia Târnaucăi²²⁶; prisaca pe Lopatna²²⁷; prisaca lui Negrea, la capătul Nesfoiului²²⁸; prisaca de la obârșia Ogrincei, unde este Alexa Râșcov²²⁹; prisaca lui Isidor²³⁰; prisaca Visoca, la Botne²³¹; prisaca lui Bileac, la Nistru²³²; locul de sat cu prisacă pe Bâc, unde este Dealul Derenului²³³; locul de sat, cu prisacă, pe Goțovțea, mai jos de Plopi²³⁴; prisaca lui Vrabie, lângă Săseni²³⁵; satul Davădăuți, cu prisacă²³⁶; satul Rusnădzesti, cu prisacă²³⁷; prisaca lui Brumar, la Chigheci²³⁸; prisăci în hotarul de la Botna, pe

Nistru²³⁹; satul Izbișcea, cu prisăci, pe Răut²⁴⁰; prisaca lui David, pe Bâc²⁴¹; un sat sub Obârșie, la gura Gârlii, cu loc de prisacă²⁴²; o prisacă, mai sus de Hlăpești, unde a fost Văleșoiaie²⁴³; o seliște sub Poroseci, cu prisacă, pe Ichel²⁴⁴ etc.

Conform unor practici mai vechi, alegerea locului de prisacă, fie în văile unei ape, fie într-o poiană curățită de pădure, se făcea prin aruncarea cu toporul, bățul, arcul, piatra²⁴⁵ etc.

În afară de prisăcărul organizat pe stupine, trebuie să menționăm că s-a practicat și apicultura sălbatică de pădure, cu tradiții foarte vechi în spațiul carpato-dunăreano-nistriean²⁴⁶.

Pescuitul a constituit în perioada de care ne ocupăm o îndeletnicire răspândită în toate ținuturile Țării Moldovei. Iezerele, bălțile și gârlele, iazurile și heleșteiele special amenajate pentru creșterea peștelui, pentru a nu aminti și de apele mari, erau surse sigure de însemnate câștiguri pentru marii proprietari laici și eclesiastici. Pentru țărani și orășeni pescuitul reprezintă în primul rând o sursă complementară de alimentare²⁴⁷.

În epoca medievală, Moldova era cunoscută ca mare producătoare de pește, exportând această marfă în Transilvania și Polonia. Peștele se prindea în apele naturale, în cele din Marea Neagră, din Dunăre și, într-o măsură ceva mai restrânsă, se scotea din bălțile și iazurile din interior, inclusiv din apele amenajate²⁴⁸. Pentru a putea fi transportat cu carele pe distanțe mari, el trebuia mai întâi conservat prin sărare, uscarea, afumarea, această muncă fiind pe seama țăranilor. Tot ei aveau obligația ca un anumit număr de zile pe an să pescuiască pentru domnie, care era proprietara marilor lacuri existente în țară și numai în aceste condiții țărani se puteau folosi de ele²⁴⁹.

În zonele piscicole cuprinse în braniști, pescuitul nu se putea practica decât cu învoirea stăpânilor și în schimbul vămuirii cantităților de pește adunate.

Numeroase iezere au fost dăruite de domnii moldoveni unor mănăstiri, pescuitul în ele fiind permis doar cu acordul călugărilor. Carele cu pește prins în pescăriile din țară pentru nevoile mănăstirilor erau deseori scutite de plata taxelor la trecerile pe la punctele vamale²⁵⁰. Pentru călugări peștele era un aliment predilect, mai ales în timpul posturilor, dar și un aliment obișnuit în timpul anului.

Cele mai întinse bălți din zona estică a Moldovei aparțineau în secolul al XV-lea mănăstirilor. Iezerul Zagorna de la Nistru și toate prisăcile din poienile hotarului său erau în exploatarea călugărilor de la mănăstirea Neamț²⁵¹. Proprietarul iezelui de la Botna, pe Nistru, ca și al prisăcilor de la Nistru era mănăstirea de la Bistrița²⁵². Balta Leonta, cu prisăci pe Nistru²⁵³, iezerul Gemenele și Bliscețelul, pe Prut, depindeau de Mănăstirea Moldovița²⁵⁴. Aceeași mănăstire mai stăpânea și jumătate din două iezere de la Covur, pe Dunăre²⁵⁵. Despre importanța ce se acorda pescuitului în ținuturile răsăritene ale țării se poate judeca de asemenea după bogăția de iazuri și heleștee, a gârlelor și bălților mai mici menționate în izvoarele interne: Iazărul Roșu (Cerlenul), pe Prut²⁵⁶; Gârla Voievodului, în hotarul de la Nistru al iezelui Zagorna²⁵⁷; gârla lui Andrieș²⁵⁸ și balta Bogata²⁵⁹, la Prut; iezere cu gârle la gura Bâcului²⁶⁰; loc de iaz, la Horjăști²⁶¹; balta Briahnova, în hotarul unui loc de sat de pe Răut²⁶²; Iezerul Alb, sat pe Soloneț²⁶³; loc de iaz

și de sat în matca Răutului, la Movila Săpată²⁶⁴; heleșteu la Pășcani, pe Ichel²⁶⁵; gârla lui Chișcă, la Nistru, sub capul Piscului²⁶⁶; iezere sub Dubrovca, la Nistru²⁶⁷; balta Strâmba, la Nistru, mai sus de confluența cu Botna²⁶⁸; lacul ce este din sus de Ulmi, între Spiroasa și Cogâlnic²⁶⁹; gârla Boiștea, în hotarul satului omonim, la Prut²⁷⁰; gârla Cărhana, la Prut, în hotarul iezelui Cerlenul²⁷¹; gârla Rentii, pe Prut, în același hotar²⁷²; gârla Talharu, la același iezere²⁷³; gârla Zancii, pe Prut, în dreptul Rogojenilor²⁷⁴ etc.

Trebuie menționat că datele documentare enumerate mai sus sunt în concordanță cu informațiile privind belșugul de pește în Moldova oferite și de călătorii străini²⁷⁵. Totodată, ele subliniază rolul economic complex al râurilor din interior, pâraielor și iazurilor, care sunt o necesitate nu numai pentru piscicultură, ci și pentru creșterea animalelor ca adăpători, punerea în mișcare a morilor și ștezelor, topitul cânepei și a inului, nemaivorbind de asigurarea rezervelor de apă necesară agriculturii.

În teritoriile răsăritene ale Moldovei pescuitul este documentat arheologic prin descoperirea unor cârlige din fier de la undiță, la Gura Bâcului, în locuința unui pescar datată în secolul al XVI-lea²⁷⁶ și la Tarasova, unde perioada lor de circulație cuprinde secolele XV-XVII²⁷⁷. În complexul de la Gura Bâcului s-au găsit și solzi de pește aparținând unor specii ca șalaul sau bibanul, crapul, plătica sau taranca²⁷⁸ (nu credem că speciile evidențiate să se deosebească prea mult de cele pescuite în zonă în secolele anterioare), ceea ce dovedește că în hrana comunităților sătești locale carnea de pește avea un rol important.

La speciile amintite adăugăm că în râurile de deal și de munte se puteau prinde scobarul, păstrăvul, lipanul și loștrița, iar în apele Dunării se pescuiau, pe lângă alte varietăți, sturioni (nisetru, morun, păstrugă).

În ceea ce privește metodele de pescuit practicate în această perioadă, este sigur că pe lângă pescuitul cu undița de la mal s-a folosit și pescuitul de pe apă, ceea ce presupune implicit existența năvoadelor, a luntrilor.

Un anumit rol în procurarea cărnii pentru hrană și a blănurilor pentru îmbrăcăminte continua să aibă *vânătoarea*, iar existența pe teritoriul carpato-nistriean a unor întinse suprafețe forestiere a creat condiții deosebit de favorabile pentru proliferarea acestei îndeletnicirii.

Cercetătorii au observat că pentru prima jumătate a secolului al XV-lea nu dispunem de documente din care să rezulte că vânatul pe domeniile boierești ar fi fost interzis populației rurale²⁷⁹. În schimb, era oprit în zonele unde existau terenuri speciale de vânătoare – braniști – rezerve mănăstirilor sau domniei²⁸⁰.

Îndeletnicirea vânatului era cu atât mai răspândită cu cât pădurile moldovenești ofereau o mare diversitate de specii de animale valoroase prin carnea sau blănurile lor. Consemnăm că în așezarea de la Lozova au fost descoperite materiale faunistice care atestă că locuitorii satului se ocupau cu vânătoarea mistreților, lupilor, cerbilor, zimbrilor și a păsărilor²⁸¹. Oase de cerb s-au găsit și în așezările de la Orheiul Vechi, Poiana și Ruseni, în timp ce în cele de la Stâncăuți, Mălăieștii Vechi și Orheiul Vechi s-au scos la iveală oase de căprioară. La Mălăieștii Vechi a fost documentat iepurele sălbatic, iar în așezarea de la Poiana s-au descoperit resturi osoase provenind de la mistreț²⁸².

Este interesant să amintim că în “Descrierea Moldovei” a lui Dimitrie Cante-mir se menționează printre animalele sălbatice din țară turme de cerbi, căprioare, capre, haite de lupi și de râși, zimbri, jderi, vulpi. În câmpia Bugeacului se găseau herghelii de cai sălbatici, iar porcii sălbatici se întâlneau într-un număr mare în stufăriile dimprejurul Nistrului. Bivolii sălbatici erau și ei adeseori observați pe ambele maluri ale Nistrului. Dintre păsări erau indicate, între altele, potârnichea, prepelița, cocoșul de munte, fazanul și așa-zisa ieruncă, asemănătoare întrucâtva cu găina sălbatică²⁸³.

Pentru practicarea pe scară destul de largă a vânătorii de către locuitori satelor dintre Prut și Nistru pledează vârfurile de săgeți descoperite în așezările rurale cercetate prin săpături. Nu excludem posibilitatea că, pe lângă arc și săgeată, locuitorii să fi vânat diferite specii de animale folosind și diferite tipuri de capcane, dar despre ele încă nu avem nici un indiciu arheologic. Este de presupus și practicarea metodelor care nu implică neapărat utilizarea armelor, cum ar fi vânătoarea cu șoimul, cursele²⁸⁴ etc.

Tot de îndeletnicirea discutată ține și observația că în evul mediu vânătoarea păunului și a fazanului, precum și a speciilor de artiodactile de talie mare, “reprezintă un fel de etalon pentru caracterizarea unei pătri condusă de aristocrate”, adică se poate vorbi despre existența unui privilegiu în acest sens “pentru forurile mai înalte nobiliare civile, ecleziastice sau militare”²⁸⁵.

Note:

¹ Г.Д. Смирнов, *К вопросу о пашенном земледелии в Молдове в связи с находкой клада сельскохозяйственных орудий XIV в.*, în *Тезисы докладов и сообщений седьмой (Кишиневской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы (Октябрь 1964 г.)*, Chișinău, 1964, p. 42; П.П.Быря, Т.Ф.Рябой, *Два клада из Старого Орхья*, Chișinău, 2000. Numărul uneltelor agricole ce alcătuiau acest depozit variază întrucâtva de la o publicație la alta: cf. V.Vornic, S.Tabuncic, L.Ciobanu, *Un brăzdar de plug descoperit la Ialoveni. Contribuții la cunoașterea uneltelor de arat din spațiul est-carpatic în epocile romană și medievală*, în „Revista de Istorie a Moldovei” (se va cita RIM), nr. 3 (71), 2007, p. 28, text nota 15, articol integrat ulterior în textul unui studiu mai larg care valorifică integral vestigiile arheologice descoperite în stațiunea din marginea de sud a orașului Ialoveni: V. Vornic, S. Tabuncic, L. Ciobanu, I. Ursu, V.Iarmulschi, *Sondaajul în obiectivul arheologic de la Ialoveni – marginea de sud a orașului*, în „Revista arheologică”, serie nouă, vol. IV, nr. 1, Chișinău, 2008, p. 186-208.

² П.П. Быря, *Новые материалы из Старого Орхья*, în *Археологические исследования в Старом Орхье*, Chișinău, 1991, p. 93, 94, fig. 3,4, p. 95, fig. 5/1, p.96.

³ П.П. Быря, Т.Ф.Рябой, *Железные изделия XIV века из Старого Орхья*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 1997, p.287, fig. 5.

⁴ V. Vornic, S. Tabuncic, L. Ciobanu, op. cit., p. 22-33. Pentru observații asupra tipului în care se înscriu brăzdarele de la Orheiul Vechi, vezi *ibidem*, p. 29, text nota 16.

⁵ Cf. Zamfira Mihail, *Din istoricul inventarului agricol în sud-estul Europei. Plugul*, în “Memoriile secției de științe istorice”, Seria IV, tomul VI, 1981, p. 49. Cf. V.Vornic, S.Tabuncic, L.Ciobanu, op. cit., și text nota 5 (p.24).

⁶ Numeroase referințe bibliografice vezi la V.Vornic, S.Tabuncic, L.Ciobanu, op. cit., p.25.

⁷ Л.И. Полевой, *Типология земляных орудий и появление плуга на территории фе-*

одальной Молдавии, în *Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречии*, Chișinău, 1985, p. 66-90; Zamfira Mihail, op. cit., p. 47-57; V.Spinei, *Universa Valachica. Români în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, Cartdidact, 2006, p. 365-366.

⁸ Cf. Șt. Olteanu, V.Cazacu, în *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, I, red. Șt. Pascu, București, 1982, p. 271; Dan Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e. n.*, în “Terra Nostra”, III, 1973, p. 223-232; S.Musteață, *Populația spațiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, Chișinău, 2005, p. 56; O analiză critică a acestor încadrări cronologice vezi la V.Vornic, S.Tabuncic, L.Ciobanu, op. cit.

⁹ N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în Țările Române în epoca feudală*, în “Acta Musei Napocensis”, II, 1965, p. 338-339; D.C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV-XV*, București, 1973, p. 94-95.

¹⁰ Gheorghe Postică, *Agricultura medievală timpurie în spațiul Pruto-Nistrean*, în *Studia in honorem Ion Niculiță. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Chișinău, Cartdidact, 1999, p. 273-274; Ion Tentiu, *Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII*, Iași, Ed. Helios, p. 61.

¹¹ С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени с поселения Тарасова в Молдове (по материалам частной коллекции)*, în „Stratum plus”, nr. 5, 2005-2009, p. 188, fig. 18/1.

¹² Vezi Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1984, p. 275.

¹³ V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, 1975, p. 136 și urm.; C.Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)*, Chișinău, 1990, p. 85.

¹⁴ Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinele Șomuzului Mare (sec. XI-XVII)*, București, Editura Academiei, 1982, p. 73; Emil Ioan Emandi, *Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX-XIV) în lumina cercetărilor paleobotanice*, în “Hierasus”, II, 1980, p. 51-71.

¹⁵ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 227 și urm.

¹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1970, p. 381.

¹⁷ Vasile Neamțu, *La technique...*, p. 130-133.

¹⁸ Șt.Ștefănescu, *Istoria medie a României. Principatele Române-secolele XIV-XVI*, partea a doua, București, 1992, p. 23.

¹⁹ B. Murgescu, *Istorie românească. Istorie universală*, București, 1994, p. 19.

²⁰ Cf. Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, Universitas, 1994, p. 116.

²¹ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, Editura Științifică, 1970, p. 74, 189.

²² *DIR*, A, XVI-IV, p. 278.

²³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*. Vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999, nr. 389, p. 452.

²⁴ *DIR*, A, XVI-III, p. 330, 356.

²⁵ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova (se va cita: *DRH*, A), vol.I (1384-1448), volum întocmit de C.Cihodaru și L.Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, nr. 206, p. 292.

²⁶ *DRH*, A, II (1449-1486), volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei, 1976, nr. 235, p. 358.

²⁷ *Documente privind istoria României*, A, *Moldova* (în continuare se va cita: *DIR*, A), XVI-III, p. 270, 401.

²⁸ *DRH*, A, III (1487-1504), volum întocmit de C.Cihodaru, I.Caproșu și N.Ciocan, București, Editura Academiei, 1980, nr. 74, p. 142.

²⁹ *Ibidem*, II, nr. 56, p. 82.

³⁰ *Ibidem*, III, nr. 204, p. 369.

³¹ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, op. cit., nr. 260, p. 343.

- ³² *Ibidem*, nr. 336, p. 411.
³³ *DIR*, A, XVII-I, p. 159.
³⁴ *Ibidem*, XVI-III, p. 392.
³⁵ *Ibidem*, XVII-V, p. 332.
³⁶ *Ibidem*, XVI-II, p. 153.
³⁷ *DRH*, A, I, nr. 206, p. 292.
³⁸ *Ibidem*, II, nr. 193, p. 290.
³⁹ *DIR*, A, XVI-III, p. 259.
⁴⁰ *Ibidem*, p. 145.
⁴¹ *DRH*, A, III, nr. 100, p. 200.
⁴² *Ibidem*, nr. 74, p. 142.
⁴³ *Ibidem*, nr. 172, p. 315.
⁴⁴ *DIR*, A, XVI-III, p. 239.
⁴⁵ *DRH*, A, I, nr. 47, p. 68.
⁴⁶ *Ibidem*.
⁴⁷ *Ibidem*, nr. 91, p. 137.
⁴⁸ *Ibidem*, nr. 272, p. 385.
⁴⁹ *Ibidem*, II, nr. 139, p. 199.
⁵⁰ *Ibidem*, I, nr. 25, p. 37.
⁵¹ *Ibidem*, II, nr. 76, p. 110.
⁵² *Ibidem*, III, nr. 81, p. 160.
⁵³ *Ibidem*, II, nr. 235, p. 358.
⁵⁴ *Ibidem*, III, nr. 295, p. 592.
⁵⁵ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 57, p. 82.
⁵⁶ *Ibidem*, nr. 336, p. 411.
⁵⁷ *Ibidem*, nr. 305, p. 387.
⁵⁸ *DRH*, A, III, nr. 31, p. 50-51.
⁵⁹ *Ibidem*, I, nr. 24, p. 35.
⁶⁰ *Ibidem*, nr. 15, p. 22.
⁶¹ *Ibidem*, nr. 24, 64, 71, 84, 91, 159, 186, 187; *Ibidem*, II, nr. 251; *Ibidem*, III, nr. 3, 31, 36, 40, 72, 220, 295.
⁶² *Ibidem*, II, nr. 177, p. 263.
⁶³ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 21, 24, 45, 160, 305, 393, 463.
⁶⁴ Cf. Sergiu Tabuncic, *Satele din răsăritul Țării Moldovei din secolele XIV-XV în lumina izvoarelor diplomatice interne*, în *RIM*, nr.3-4 (35-36), 1998, p. 65.
⁶⁵ Cf. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 83.
⁶⁶ *DRH*, A, I, nr. 6, 11, 213, 228; *Ibidem*, II, nr. 19, 26, 28, 60, 65, 132, 141, 143, 148, 207, 217, 236; *Ibidem*, III, nr. 38, 42, 45, 131, 151, 236, 224; *DIR*, A, XVI-I, p. 101, 227, 502; *Ibidem*, XVI-III, p. 48, 227; *Ibidem*, XVII-I, p. 227; *Ibidem*, XVII-III, p. 178; Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 47, 97, 98, 101, 152, 158, 159, 179, 260, 261, 291, 293, 316, 328, 334, 335, 336, 359, 360, 365, 383, 437, 461, 466.
⁶⁷ *DRH*, A, I, nr. 155, p. 213; nr. 157, p. 217.
⁶⁸ *Ibidem*, nr. 47, p. 68.
⁶⁹ *Ibidem*, II, nr. 240, p. 366.
⁷⁰ *Ibidem*, III, nr. 31, p. 51.
⁷¹ *Ibidem*, nr. 38, p. 69.
⁷² *Ibidem*, nr. 113, p. 222.
⁷³ *Ibidem*, nr. 293, p. 522-523.
⁷⁴ *Ibidem*, nr. 96, p. 190.
⁷⁵ *Ibidem*, nr. 115, p. 225.
⁷⁶ *Ibidem*, nr. 258, p. 462.
⁷⁷ *DIR*, A, XVII-III, p. 235.

- ⁷⁸ *Ibidem*, XVII-IV, p. 179.
⁷⁹ *Ibidem*, XVI-I, p. 343.
⁸⁰ *DRH*, A, I, nr. 84, p. 125.
⁸¹ *Ibidem*, nr. 158, p. 219.
⁸² *Ibidem*, nr. 181, p. 257.
⁸³ *Ibidem*, nr. 193, p. 273.
⁸⁴ *Ibidem*, nr. 196, p. 277.
⁸⁵ *Ibidem*, III, nr. 80, p. 157.
⁸⁶ *Ibidem*, I, nr. 98, p. 145.
⁸⁷ *Ibidem*.
⁸⁸ *Ibidem*.
⁸⁹ *Ibidem*, nr. 154, p. 212.
⁹⁰ *Ibidem*, nr. 157, p. 217.
⁹¹ *Ibidem*, II, nr. 158, p. 235.
⁹² *Ibidem*, III, nr. 279, p. 499.
⁹³ *Ibidem*, II, nr. 246, p. 375.
⁹⁴ *Ibidem*, I, nr. 103, p. 153.
⁹⁵ *Ibidem*, nr. 175, p. 247.
⁹⁶ *Ibidem*.
⁹⁷ *Ibidem*, nr. 243, p. 346.
⁹⁸ *Ibidem*, II, nr. 131, p. 187.
⁹⁹ *Ibidem*, I, nr. 86, p. 129.
¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 203, p. 289.
¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 225, p. 316.
¹⁰² *Ibidem*, II, nr. 236, p. 360.
¹⁰³ *Ibidem*, nr. 26, p. 35.
¹⁰⁴ *Ibidem*, I, nr. 271, p. 384.
¹⁰⁵ O hartă privind răspîndirea morilor în secolele XIV-XVI în spațiul est-carpatic vezi în *Istoria României*, II, București, Editura Academiei, 1962, p. 826-827, pl. XVI.
¹⁰⁶ П.П. Бырня, *Сельские поселения Молдавии в XV-XVII вв.*, Chișinău, 1969, p. 199.
¹⁰⁷ Victor Spinei, *Moldova...*, p. 249; C.Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 89.
¹⁰⁸ Constantin C.Giurescu, *Evoluția țăranimii române în secolele XIII-XX*, în "Memoriile secției de științe istorice", seria IV, tomul I, 1975-1976, p. 185-186.
¹⁰⁹ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 160; Idem, *Памятники культуры молдаван (XV-XVII вв.)*, în *Древняя культура Молдавии*, ред. В.С. Зеленчук, Chișinău, 1974, p. 197.
¹¹⁰ *DRH*, A, I, nr. 29, p. 42; nr. 278, p. 394; *Ibidem*, II, nr. 26, p. 35.
¹¹¹ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 31, p. 52.
¹¹² *Ibidem*.
¹¹³ *Ibidem*.
¹¹⁴ Cf. П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 142; V.Neamțu, *La technique...*, p. 219.
¹¹⁵ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 31, p. 53.
¹¹⁶ *DRH*, A, II, nr. 26, p. 35.
¹¹⁷ Л.Л.Полевой, *Памятники золотоордынского времени (XIV в.)*, în *Древняя культура Молдавии*, p. 154, 161.
¹¹⁸ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 142.
¹¹⁹ З.В. Янушевич, П.П. Бырня, *Из истории земледелия на территории Старого Орхья*, în *Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма*, Chișinău, 1972, p. 267-276; Л.Л. Полевой, *Видовой состав культурных растений (зерновые и бобовые) – источник по истории хозяйства и этнокультурных традиций населения Днестровско-Прутского междуречья XIV-XVII вв.*, în *Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма*, Chișinău, 1983, p. 23-43; З.В. Янушевич, *Культурные растения юго-запада СССР по палеоботаническим исследованиям*, Chișinău, 1976, *passim*.

- ¹²⁰ DRH, A, III, nr. 25, p. 43; nr. 274, p. 491.
- ¹²¹ П.П.Бырня, *Сельские поселения...*, p. 128-129, 159-160; Idem, *Памятники культуры...*, p. 177, 179.
- ¹²² Idem, *Усадьбы ремесленников XIV века в Старом Орхее*, în *Археологические исследования в Молдавии (se va cita: AIM) (1972z.)*, Chişinău, 1974, p. 189, 199-202.
- ¹²³ D.Gh.Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e.n.*, în "Terra Nostra", III, 1973, p. 228-229; V. Neamţu, *La technique...*, p. 158-261.
- ¹²⁴ *Călători străini...*, vol. I, p. 99, 137.
- ¹²⁵ С.С.Рябцева, М.М.Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 188, fig. 18/2, p. 189.
- ¹²⁶ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 157, 205, pl. 1/21-23; Idem, *Памятники культуры...*, p. 179; Idem, *Новые материалы из Старого Орхее*, în *Археологические исследования в Старом Орхее*, Chişinău, Ştiinţa, 1991, p. 103, fig. 11/5, p.104.
- ¹²⁷ Idem, *Сельские поселения...*, p. 138-141; Idem, *Памятники культуры...*, p.178.
- ¹²⁸ С.С.Рябцева, М.М.Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 188, fig. 18/3.
- ¹²⁹ Г.Д.Смирнов, *К вопросу...*, p. 42.
- ¹³⁰ П.Бырня, *Сельские поселения...*, p. 140.
- ¹³¹ DRH, A, II, nr. 232, p. 354; Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 129, p. 181.
- ¹³² V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, *passim*; Cf. Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", 1994, p. 63 şi urm.
- ¹³³ Mihai Lazăr, *Călători străini despre creşterea animalelor în Moldova în secolele XVI-XVIII*, în "Hierasus", I, 1979, p. 361-372.
- ¹³⁴ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 83-84. Despre discuţia purtată în istoriografia noastră asupra termenului *scutar* şi *scutărie* vezi Gh. Pungă, *Ţara Moldovei...*, p. 89-90.
- ¹³⁵ П.П. Бырня, *Памятники культуры...*, p. 178.
- ¹³⁶ Cf. şi Mircea D.Matei, Emil Ioan Emandi, *Habitatul medieval...*, p. 72-73.
- ¹³⁷ DRH, A, II, nr. 24, p. 30; *Ibidem*, III, nr. 74, p. 142; Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 32, p. 55; C.Cihodaru, *Braniştile şi problema apariţiei rezervei senioriale în Moldova*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii „A.I.Cuza” din Iaşi. Seria nouă. Şt.Sociale, tom III, 1957, fasc. 1-2; П.В.Советов, *Бранный хозяйство и земледелие молдавской вотчины в средние века*, în *Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма*, Chişinău, 1972; A.I.Galben, *Din "obiceii pământului" al Moldovei feudale (sec. XVIII - prima jumătate a sec. XIX)*, Chişinău, 1986, p. 30-35.
- ¹³⁸ DRH, A, I, nr. 11, p. 17; *Ibidem*, II, nr. 39, p. 55; Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 198, p. 267.
- ¹³⁹ DIR, A, XVI-III, nr. 392-395.
- ¹⁴⁰ Gh. Pungă, *Ţara Moldovei...*, p. 65-69.
- ¹⁴¹ Mihai Lazăr, *Călători străini...*, p. 367.
- ¹⁴² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1982, p. 57.
- ¹⁴³ П.П.Бырня, *Сельские поселения...*, p. 133.
- ¹⁴⁴ T.Porucic, *Câteva cuvinte asupra staţiunilor preistorice dintre Prut şi Nistru*, în "Arhivele Basarabiei", VI, 1934, I, p. 63-64.
- ¹⁴⁵ L.L.Polevoi, *Памятники золотоордынского времени...*, p. 154.
- ¹⁴⁶ П.П.Бырня, *Сельские поселения...*, p. 133.
- ¹⁴⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 57-58.
- ¹⁴⁸ Л.Л.Полевой, *Памятники золотоордынского времени...*, p. 154.
- ¹⁴⁹ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 133.
- ¹⁵⁰ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 84.
- ¹⁵¹ Mihai Lazăr, *Călători străini...*, p. 368.
- ¹⁵² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 58.
- ¹⁵³ Gh.Pungă, *Ţara Moldovei...*, p. 69.
- ¹⁵⁴ *Călători străini...*, vol. I, p. 149, 465; vol. II, p. 631.

- ¹⁵⁵ П.П. Бырня, *Усадьбы ремесленников...*, p. 201, fig. 5/6; Е.Н. Абызова, П.П. Бырня, *Исследования в Старом Орхее в 1979-1980 гг.*, în AIM v 1979-1980 гг., Chişinău, 1983, p. 64, fig. IV/1; П.П.Бырня, Т.Ф.Рябой, *Железные изделия XIV века из Старого Орхее*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chişinău, 1997, p. 291-294.
- ¹⁵⁶ И.Г. Хынку, *Лимбарь - средневековый могильник XII-XIV веков в Молдавии*, Chişinău, 1970, p. 57, fig. 24.
- ¹⁵⁷ А.Н. Бурян, Л.В. Дергачева, Р.А. Рабинович, Н.П. Тельнов, *Первые археологические исследования на поселении Тарасова (Молдова)*, în „Stratum plus”, nr. 5, 2005-2009, p. 205, 207, fig.8/3.
- ¹⁵⁸ П.П. Бырня, Т.Ф.Реабой, *Железные изделия...*, p. 294, 295, fig. 8/2,3, p. 296, fig. 9/3.
- ¹⁵⁹ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 189, 190.
- ¹⁶⁰ Э.А. Рикман, *Археологические работы в 1954 г., на городище у с. Костешты*, în "Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР", 5 (25), Chişinău, 1955, fig. 3.
- ¹⁶¹ П.П. Бырня, *Усадьбы ремесленников...*, p. 197; П.П.Бырня, Т.Ф.Рябой, *Железные изделия...*, p. 295, fig. 8/1, p. 296.
- ¹⁶² Л.Л. Полевой, *Памятники золотоордынского времени...*, p.154.
- ¹⁶³ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 133.
- ¹⁶⁴ Aspecte noi cu privire la păşunatul oilor în teritoriile moldoveneşti anexate de Poarta Otomană la 1484 vezi la Nicoară Beldiceanu-Nădejde, *Ştiri otomane privind Moldova pontodunăreană*, în "Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol” din Iaşi, XXIX, 1992, p. 86-117.
- ¹⁶⁵ *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*. Coordonatori: Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, p. 208-209.
- ¹⁶⁶ Gh. Pungă, *Ţara Moldovei...*, p. 68.
- ¹⁶⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 56.
- ¹⁶⁸ T.Porucic, *Câteva cuvinte...*, p. 63-64.
- ¹⁶⁹ Л.Л. Полевой, *Памятники золотоордынского времени...*, p. 154.
- ¹⁷⁰ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 133.
- ¹⁷¹ И.Г. Хынку, *Средневековый могильник Шкоала Ноуэ из села Матеуцы*, în *Далёкое прошлое Молдавии*, Chişinău, 1969, p. 162-164.
- ¹⁷² Idem, *Селище Лукашевка V XI-XV вв.*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chişinău, 1964, p. 147.
- ¹⁷³ М.М.Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Economia agrară a Ţării Româneşti şi Moldovei descrisă de călătorii străini (sec. XV-XVII)*, în "Studii", 21, 1968, nr. 5, p. 851-857.
- ¹⁷⁴ Mihai Lazăr, *Călători străini...*, p. 367.
- ¹⁷⁵ *Ibidem*.
- ¹⁷⁶ R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români (sec. XIX - încep. sec. XX)*, Bucureşti, 1964, p. 28; I. Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973, p. 250, 253; I.Donat, *Păstoritul românesc şi problemele sale*, în "Studii", 19, 1966, 2, p. 281-305; R.Vulcănescu, *Etnogeneza şi continuitatea*, în vol. *Introducere în etnologie*, Bucureşti, 1980, p. 98-99.
- ¹⁷⁷ Cf. Ion Toderaşcu, *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*, II, Iaşi, Editura Universităţii "A.I.Cuza", 1994, p. 123.
- ¹⁷⁸ Este vorba de Jina şi Poiana, la hotarul dintre scaunul Miercurii şi teritoriul cetăţii Sebeşului, Sălişte-cnezat din comitatul Sibiului, Racoviţa în Ţara Oltului, Şinca şi Şercaia la hotarul dintre Făgăraş, Ţara Birsei şi Ţara Românească. Pentru aceasta vezi N.Dunăre, *L'élevage pendulaire dublé dans la vie pastorale carpatique*, în *VI-e Congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques*, XI, Moscova, 1971, p. 390-431.
- ¹⁷⁹ Corneliu Bucur, *Direcţii ale demografiei istorice româneşti: transhumanţa pastorală*, în "Revista de istorie", 1978, nr. 12, p. 230.
- ¹⁸⁰ Se are în vedere manufacturile de la Azuga, Braşov, Caransebeş, Cisnaide, Timişoara etc. Despre aceasta vezi N.Dunăre, *Types traditionnels de vie pastorale dans les régions carpatiques de pâturage et de fenaisons (Roumanie, Ukraine, Pologne, Tchecoslovaquie, Hongrie)*, în *L'élevage et la vie pastorale dans les montagnes de l'Europe au moyen âge et à l'époque moderne*, Clermont-Ferrand, 1984, p. 62-63.

¹⁸¹ Vezi, de exemplu, S.Opreanu, *Contribuțiuni la transhumanța din Carpații Orientali*, în "Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj", vol. IV, 1928-1929, p. 238-239; Ion Toderașcu, *Permanențe istorice...*, p. 124.

¹⁸² S. Haimovici, *Resturile faunistice din așezarea de la Bârlad din secolele XIII-XIV*, în "Arheologia Moldovei", IX, 1981, p. 86-90

¹⁸³ Victor Spinei, *Moldova...*, p. 250.

¹⁸⁴ Asupra aserțiunilor de acest fel vezi Ion Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iași, Editura Helios, 1996, p. 57-58, 193; Gheorghe Postică, *Agricultura medievală...*, p. 268-270.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ Cf. Nicolae Stoicescu, *O falsă problemă istorică-discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc*, București, 1993, p. 285-289; Pentru explicarea unor anumite fenomene din domeniul toponimiei românești unii filologi (O.Densușianu, E.Petrovici) au admis, la cel puțin o parte a poporului român, nomadismul în trecut și lipsa lor de așezare statornică, însă argumentele de ordin lingvistic aduse în sprijinul acestei aserțiuni rămân departe de a fi plauzibile. Vezi în acest sens S.Opreanu, *Contribuțiuni...*, p. 209; David Prodan, *Memorii*. Text îngrijit și adnotat, cu o postfață de Aurel Răduțiu, București, 1993, p. 97-98.

¹⁸⁷ S. Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, ed. I.Dan, București, 1976, p. 357-358; I.I.Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 204, 215-216; Adrian Riza, *Istorie prin fapte de limbă: "moș", "baci", "răzăș" și structuri străvechi de organizare socială*, în "Transilvania", 1981, nr. 1, p. 12-16; nr. 2, p. 9-10.

¹⁸⁸ N.Stoicescu, *O falsă problemă...*, p. 297.

¹⁸⁹ Ion Tentiuc, *Populația...*, p. 67; V.Spinei, *Moldova...*, p. 117-118.

¹⁹⁰ R.Vuia, *Tipuri de păstorit...*; idem, *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român*, în "Studii de etnografie și folclor", I, p. 65-67.

¹⁹¹ V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 15-17; vezi C.Cihodaru, *Branșițele...*, p. 31-32; Cf. și Nicolae Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân. Studiu arheologic și istoric*, București, 1972, p. 146-147.

¹⁹² H.A. Мохов, *О соотношении земледелья и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XIX вв.*, în *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г.*, Kiev, 1962, p. 95-105. O analiză echilibrată a evoluțiilor economice din Moldova în evul mediu târziu se regăsește în volumul *История народного хозяйства Молдавской СССР с древнейших времен до 1812 г.*, ред. П.В. Советов, Chișinău, 1978. Importante contribuții documentare și de interpretare privind economia sătească a Moldovei în perioada premodernă a adus D.M.Dragnev (Д.М.Драгнев) în lucrarea *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII – начало XIX в.)*, Chișinău, Știința, 1975.

¹⁹³ DRH, A, III, nr. 244, p. 435; C.Cihodaru, *Podgoriile de la Cotnari și Hârlău în economia Moldovei (secolele XIV-XVIII)*, în "Analele Universității „Al.I.Cuza” din Iași. Serie nouă. Secțiunea III. Științe sociale. Istorie, Tom. X, 1964, p. 1-26.

¹⁹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, p. 149.

¹⁹⁵ DRH, A, I, nr. 93, p. 140; nr. 100, p. 148; nr. 241, p. 343; nr. 288, p. 412-413.

¹⁹⁶ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 86.

¹⁹⁷ DRH, A, I, nr. 21, p. 30; nr. 24, p. 35; nr. 25, p. 37; *Ibidem*, II, nr. 28, p. 39; nr. 107, p. 153; nr. 157, p. 233; *Ibidem*, III, nr. 25, p. 43; nr. 36, p. 64; nr. 244, p. 435.

¹⁹⁸ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 401, p. 459; nr. 417, p. 478.

¹⁹⁹ DRH, A, I, nr. 29, p. 42; nr. 93, p. 140; nr. 193, p. 272; *Ibidem*, II, nr. 2, p. 2; nr. 14, p. 15; nr. 24, p. 30.

²⁰⁰ DRH, A, I, nr. 93, p. 140; nr. 100, p. 148; nr. 288, p. 412.

²⁰¹ *Ibidem*, II, nr. 2, p. 2; nr. 75, p. 109.

²⁰² Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 41, p. 64; nr. 268, p. 351.

²⁰³ *Ibidem*, nr. 28, p. 44; nr. 60, p. 86.

²⁰⁴ *Ibidem*, nr. 28, p. 44; DRH, A, I, nr. 241, p. 342.

²⁰⁵ DRH, A, I, nr. 100, p. 148; nr. 192, p. 272; nr. 272, p. 386; *Ibidem*, A, II, nr. 86, p. 124; nr. 138, p. 197; nr. 192, p. 288.

²⁰⁶ Constantin C.Giurescu, *Evoluția țărănimii...*, p. 186-187.

²⁰⁷ Л.Л. Полевой, *Памятники золотоордынского времени...*, p. 161, fig. 62/1, 13.

²⁰⁸ П.П. Бырня, *Усадьбы ремесленников...*, p. 197, 199; П.П. Бырня, Т.Ф. Рябой, *Археологические работы в Старом Орхее*, în AIM 1983 г., Chișinău, 1988, p. 114-115.

²⁰⁹ С.С. Рябцева, М.М.Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 189

²¹⁰ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 163, 164.

²¹¹ Constantin C.Giurescu, *Evoluția țărănimii...*, p. 187.

²¹² DRH, A, I, nr. 196, 277.

²¹³ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 164.

²¹⁴ DRH, A, I, nr. 47, p. 68; DIR, A, XVI-I, p. 255-256, 363, 606; *Ibidem*, XVI-II, p. 11, 253, 259, 309; *Ibidem*, A, XVII-IV, p. 239, 245, 518.

²¹⁵ DRH, A, II, nr. 70, p. 104; nr. 134, p. 190; *Ibidem*, III, nr.39, p. 72.

²¹⁶ D.Beceanu, *Date istorice privind cultura plantelor legumicole din grupa verzei în evul mediu românesc*, în "Lucrări științifice". Institutul Agronomic "Ion Ionescu de la Brad", Iași, Seria Horticultură, vol. XXX, 1986, p. 19-22.

²¹⁷ Constantin C.Giurescu, *Evoluția țărănimii...*, p. 187.

²¹⁸ D.Beceanu, *op. cit.*

²¹⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 59.

²²⁰ Alexandru I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenesti în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în idem, *Studii de istorie medievală*. Texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu. Iași, Editura Dosoftei, 1998, 37-54.

²²¹ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 87.

²²² DRH, A, I, nr. 47, p. 68.

²²³ *Ibidem*.

²²⁴ *Ibidem*, nr. 92, p. 138.

²²⁵ *Ibidem*, nr. 101, p. 150.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ *Ibidem*, nr. 104, p. 155.

²²⁸ *Ibidem*, nr. 107, p. 158.

²²⁹ *Ibidem*, nr. 139, p. 194.

²³⁰ *Ibidem*, nr. 174, p. 245.

²³¹ *Ibidem*, nr. 195, p. 275.

²³² *Ibidem*, II, nr. 48, p. 68.

²³³ *Ibidem*, I, nr. 203, p. 289.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*, nr. 225, p. 316.

²³⁶ *Ibidem*, nr. 264, p. 374; nr. 278, p. 394.

²³⁷ *Ibidem*, nr. 278, p. 394.

²³⁸ *Ibidem*, nr. 272, p. 385.

²³⁹ *Ibidem*, II, nr. 17, p. 20; nr. 46, p. 65; nr. 69, p. 102.

²⁴⁰ *Ibidem*, nr. 33, p. 46.

²⁴¹ *Ibidem*, nr. 138, p. 197.

²⁴² *Ibidem*, nr. 246, p. 375.

²⁴³ *Ibidem*, nr. 252, p. 385.

²⁴⁴ *Ibidem*, III, nr. 181, p. 328.

²⁴⁵ Cf. П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 167; Viorica Rusu, *Albinăritul – ocupație străveche a locuitorilor din nordul Moldovei*, în "Hierasus", VII-VIII, 1989, p. 426.

²⁴⁶ Ioan Ciută, *Apicultura în Moldova feudală. Străveche îndeletnicire românească*, București, 1994, *passim*.

- ²⁴⁷ C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, p. 276-277, 167-174.
- ²⁴⁸ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*. [I]. Iași, Editura Junimea, 1980, p. 41; V. Neamțu, *Exploatarea peștelui în secolul al XV-lea*, în "Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an. VI, 1955, 1-2, p. 30 și urm.; И.Г. Киртоагэ, Юг днестровско-прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595), Chișinău, Știința, 1992, p. 34-35; Pentru date noi privind pescuitul în regiunea rășluită Moldovei la 1484 vezi Nicoară Beldiceanu-Nădejde, *Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1446-1520)*, în A.IX, XXIX, 1992, p. 86 și urm.
- ²⁴⁹ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 87-88.
- ²⁵⁰ Alexandru I. Gonța, *Domeniile feudale...*, p. 37-54.
- ²⁵¹ *Ibidem*, p. 39.
- ²⁵² *Ibidem*, p. 44-46.
- ²⁵³ DRH, A, II, nr. 91, p. 131.
- ²⁵⁴ Alexandru I. Gonța, *Domeniile feudale...*, p. 41.
- ²⁵⁵ DRH, A, I, nr. 253, p. 358.
- ²⁵⁶ *Ibidem*, nr. 172, p. 242.
- ²⁵⁷ *Ibidem*, II, nr. 57, p. 84.
- ²⁵⁸ *Ibidem*, nr. 81, p. 117.
- ²⁵⁹ *Ibidem*.
- ²⁶⁰ *Ibidem*, nr. 138, p. 197.
- ²⁶¹ *Ibidem*, nr. 196, p. 295, 296.
- ²⁶² *Ibidem*, nr. 236, p. 360.
- ²⁶³ *Ibidem*, I, nr. 236, p. 334.
- ²⁶⁴ *Ibidem*, II, nr. 236, p. 360.
- ²⁶⁵ *Ibidem*, III, nr. 181, p. 328.
- ²⁶⁶ *Ibidem*, nr. 254, p. 455.
- ²⁶⁷ *Ibidem*.
- ²⁶⁸ *Ibidem*.
- ²⁶⁹ *Ibidem*, nr. 270, p. 484.
- ²⁷⁰ *Ibidem*, nr. 282, p. 501, 502.
- ²⁷¹ *Ibidem*, p. 503.
- ²⁷² *Ibidem*, p. 502, 503.
- ²⁷³ *Ibidem*, p. 501, 503.
- ²⁷⁴ *Ibidem*, p. 502.
- ²⁷⁵ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 41; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval...*, p. 78.
- ²⁷⁶ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 172, 173.
- ²⁷⁷ С.С. Рябцева, М.М. Чокану, *Находки средневекового времени...*, p. 185, fig. 11/6, 8, 9, p. 189; А.Н. Бурян ș.а., *Первые археологические находки...*, p. 205, fig. 6.
- ²⁷⁸ П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 174.
- ²⁷⁹ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 88.
- ²⁸⁰ *Ibidem*; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 42.
- ²⁸¹ Л.Л. Полевой, *Памятники золотоордынского времени...*, p. 154.
- ²⁸² П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 177.
- ²⁸³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 55-60; cf. și П.П. Бырня, *Сельские поселения...*, p. 176-177.
- ²⁸⁴ Vezi E.C. Gheorghiu, S.C. Gheorghiu, *Vânătoarea în România*, București, 1981; S. Nedici, *Istoria vânătoarei și a dreptului de vânătoare*, București, 1940; I. Nania, *Istoria vânătorii în România*, București, 1977.
- ²⁸⁵ Cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 273.

BOIERIMEA ȚĂRII MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea) (I)

Sergiu BACALOV,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

THE NOBILITY OF THE MOLDOVAN LAND AT THE BEGINNING OF THE MODERN ERA (XVII – BEGINNING OF THE XVIII CENTURIES)

The analysis of nobility of Moldavian Land in the beginning of a modern epoch, XVII - the beginning of the XVIII century, has allowed to establish that the nobility nation (relatives and boyars' houses acting as the foundation of the Moldavian nobility thanks to which the Moldavian nobility existed) is a basic element, in our opinion which characterizes the nobility of the Moldavian State; who, at the same time, being in dependence from the epoch, were submitted to influence from dignitaries and land lords. The analyzed period is marked by growth of the importance of a role of dignitaries, a situation conducive to the penetration of foreigners (initially without ancestors) to the ranks of the local nobility. Studying of the activity of the boyars through a prism of genealogical structure (family, relatives etc.), allows to understand more deeply the process of penetration of heterogeneity in structures of local boyars, especially by means of "settling", establishing of relationship with the relatives of boyars.

Boierimea Țării Moldovei, la începutul epocii moderne, secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, trece printr-o etapă de transformări. Cea mai importantă transformare este legată, în opinia noastră, de pătrunderea tot mai accelerată a elementului străin (alogen), în mediul boierimii pământene (autohtone). Fenomen care a dus la modificări substanțiale, în interiorul (la nivelul mentalităților, valorilor, comportamentului etc.) și exteriorul (ascensiunea unor noi neamuri boierești și decăderea multor neamuri vechi etc.) acestei categorii sociale a Țării Moldovei. Schimbările din cadrul elitei moldovenești, produse în secolul al XVII-lea, nu au putut să treacă fără urmări de ordin politic; anume

ele au precedat și au pregătit instaurarea regimului fanariot în Țara Moldovei, regim care s-a menținut pe parcursul a mai bine de un secol, cu toate consecințele, arhicunoscute, negative și pozitive.

Ca să înțelegem cum a fost posibilă această schimbare, este necesar să evidențiem principalele aspecte ce caracterizau boierimea moldovenească în perioada cercetată.

Criteriile de noblețe ale boierimii din Țara Moldovei. Spre deosebire de alte țări, în Moldova medievală nu exista un termen special pentru desemnarea nobilității. În acest scop s-au utilizat, în calitate de echivalent, câteva noțiuni, unele dintre ele fiind împrumutate, deci echivalente, din terminologia nobiliară a țărilor vecine: *nemeș* și *nemeșie*, din Ungaria și Ardeal („șpan, adecă nemiș, cum dzic leșii șlehtici”, „den cnedzi, den domni și nemiși”, „au eșit cu toții den Maramoroș. Și fiind Dragoș mai de cinste între alți nemiși domni și căpetenii, l-au rădicat cu toții să le fie domnu ...” – se referă la descălecarea lui Dragoș în Moldova¹; la 17 iunie <1580-1582> Vartic postelnicul mărturisește despre stălpirea moșiei Oglinzi dinspre moșia Toplița. Printre martori sunt boieri cu dregătorii, aprozi, dieci, preoți (popi), boieri mici de țară, printre care și Drăgșan nemeșul: „... Nichifor din Oglindești, Drăgșan nemeșul, Coste și Gavril din Șoimărești”²; la <10> aprilie 1591, domnul Petru vodă Șchiopul întărește lui Petre nemeșul și lui Vlașin stăpânirile lor din satele Bășeani și Tăpceani, pe care ultimii le-au cumpărat de la Miron, fiul lui Chirilă și nepot lui Vasco³; într-un document din 20 mai 1591, emis de același domn, se arată judecata domnească făcută lui Răstei stolnicul, Cârste Gațe nemeșul și Gheorghe Mitiutel, care au pârât pe Simion vistiernicul, pentru o parte din moșia Miclăușeni aflată în ținutul Romanului, pe care primii au vândut-o vistiernicului, acum cerând încă 600 zloți tătărești, adaos la suma plătită anterior⁴; la 28 aprilie 1593, domnul Aron-vodă întărește lui Dumitru, fost ureadnic, partea lui de moșie din satul Popeni, ce fusese cumpărată de la Ignat șetrărel, după zapisul făcut de Reapede, Meica și Gligorie nemeși și Gheorghie diacul⁵; la 18 februarie 1662, Ion Mojilă, fiul Mojiloei și nepot Andicușii, împreună cu feciorii săi vând lui Neculai Buhuș medelnicerul moșia lor din satul Prăjești, din partea nemeșilor, partea din jos și din Drăgănești, din partea Andricușii, cinci pământuri, cu loc de prisacă⁶; la 20 aprilie 1655, Pricopie și frații săi vând, „nu o zălogim ci o vindem”, lui Turiști Ioan, nemeșul din Țara Ungurească, o parte din satul Rugetul și siliștea Văleni⁷), iar noțiunea de *șleahță* - din Polonia (document din 23 aprilie 1715, prin care Mihăișă Ganul, fiul lui Vasile Mărzăscul, din satul Horbinești, pe Cogâlnic, ținutul Orhei, dă mărturie, aflându-se în Țara Leșască, socrului său Lupașco Murguleț rohmistru despre averile primite la căsătorie, martori fiind șleahțici din Țara Leșască și câțiva moldoveni: Savin ban, Andronic Isar, I. Maliszewski, Ian Mjhalawicz⁸). Acești termeni, utilizați în Țara Moldovei, nu cuprindeau integral toată nobilimea, ci doar partea ei slujitoare. Un termen frecvent utilizat pentru desemnarea nobilimii și a nobleței era cel de *boierime* sau *boierie*, noțiune care s-a suprapus treptat cu cea de *dregătorie*; nu se exclude nici posibilitatea unei suprapunerii inverse, când prin termenul *boier* se subînțelegea anume un dregător.

Adoptarea, în mediul științific, a unei singure noțiuni ce ar reda esența nobilimii moldovene este complicată, deoarece, deocamdată, nu se cunoaște evoluția

terminologiei românești ce ține de noblețe și nobilime. O piedică serioasă în ceea ce privește restabilirea evoluției terminologiei și a noțiunilor legate de nobilimea Țării Moldovei este și faptul că nu există, până în prezent, un punct de vedere comun privind originea boierimii moldovenești, care este strâns legată atât de primele decenii de existență a acestei țări, cât și de perioada anterioară, calificată în istoriografie ca *secole întunecate*.

Ceea ce s-a scris la această temă privind *secolele întunecate* (sec. III-XIV) și primele decenii de existență de sine stătătoare a Țării Moldovei, pe baza unor documente foarte sărăcicioase și fragmentare, rămâne la nivel de presupuneri. Faptul că mulți istorici au căutat să includă nobilimea românească (în particular și cea moldovenească) într-unul dintre sistemele nobiliare existente în țările înconjurătoare spațiului românesc, pentru a demonstra, uneori tendențios și artificial, apartenența exclusivă și obligatorie a nobilimii moldovenești la unul dintre acestea, a dus la apariția unor idei preconceptuate despre instituția cercetată⁹.

Considerăm că, atât timp cât *secolele întunecate* constituie *terra incognita* pentru istorici, oricare interpretare a nobilității românești (moldovenești) este subiectivă. Pentru a aduce lumină în această situație, este necesar să studiem, rând pe rând, semnificațiile istorice ale terminologiei și instituțiilor care au redat, mai mult sau mai puțin integral, esența nobleței în Țara Moldovei.

În istoriografie au fost expuse mai multe păreri, uneori contradictorii, asupra genezei nobilimii și boierimii românești, în general, și a celei din Țara Moldovei, în particular. Majoritatea cercetătorilor au constatat dublul sens al termenului *boierime*: a) având semnificația nobleței; b) în calitate de sinonim pentru persoanele aflate în dregătorii. O asemenea situație a favorizat apariția și manifestarea frecventă a confuziilor în privința identificării nobilimii moldovenești.

Există câteva criterii pentru desemnarea boierimii care, în Țara Moldovei, s-au manifestat în perioade diferite, sub diverse forme, ceea ce a generat diferite interpretări.

a) *Dregătoria*, în calitate de criteriu determinant. Această idee a fost susținută și promovată de A.D. Xenopol¹⁰, care a presupus că boierimea s-a transformat treptat, pe parcursul secolelor, criteriul dregătoriei devenind, către secolul al XVIII-lea, determinant. Rolul dregătoriei referitor la determinarea nobleței începe să aibă însemnătate și importanță, începând cu secolul al XVII-lea. Proces aflat în strânsă legătură cu consolidarea și creșterea influenței asupra diferitor sferă ale vieții interne din Țara Moldovei, a regimului suzeranității otomane. Acest din urmă proces era însoțit și de modificări importante în privința mentalității, comportamentului și a moravurilor din societatea moldovenească, modificări ce au lovit cel mai puternic în boierime, care treptat a înșușit multiple aspecte caracteristice lumii greco-orientale. Transformările, pozitive sau negative, în domeniul psihologic, mintal, etc. au avut și un substrat economic, social și politic.

Ca urmare a acestor schimbări, în Țara Moldovei se impune și modelul otoman, de factură bizantină, când deținerea funcțiilor în aparatul politico-administrativ al statului reclama și gradul de noblețe în comunitate. Este cazul lui Gheorghe vodă Ghica: care „au purces de la casa lui la Țarigrad, să-ș găsească stăpân să slujească”, și a vizirului „Chiupruliolu” - „un copil de turcu, iar sărac, din ostrovul

Chiprului”, când „Ghica-vodă, intrând în Țarigrad, au nemerit la capichiăile moldovenești de au slujit, apoi au venit în Moldova cu neguțitorie, apoi la Vasilie-vodă, lipindu-să la curte ... au agiunsu de au fost capichihaia la Țarigrad și vornic mare aici în Moldova», pe când al doilea „au nemerit la un agă, ce era de curtea împărătească. Și au slujit așa din stăpân în stăpân, până au agiunsu de era pașia”¹¹.

b) *Stăpânirea pământului*, ca criteriu de bază al boierimii. Această idee a fost susținută și promovată de Constantin Giurescu¹², care recunoscuse importanța acestui criteriu, în special pentru primele secole de existență a Țării Moldovei. Pe parcurs însă importanța stăpânirii pământului, în calitate de criteriu al nobleței, s-a diminuat în favoarea deținerii dregătoriilor, proces care culminează cu domnia lui Constantin vodă Mavrocordat (spre mijlocul secolului al XVIII-lea), când, în mod oficial, este legiferat sistemul de dregătorii, ca aspect determinant al boierimii. Criteriul stăpânirii pământului presupune că oricare stăpân de moșie este boier, în sens de nobil, indiferent de originea moșiei – danie, cumpărătură, ocină moștenită etc., – și indiferent de suprafața și numărul moșiilor¹³.

c) *Neamul*, criteriul primordial al boierimii. Considerăm că acest criteriu este cel mai vechi și, indiferent de fluctuația influenței criteriului dregătoriei sau a celui de stăpânire a pământului, neamurile, în calitate de element de bază al boierimii, s-au menținut aproape constant, în pofida modificărilor la nivel social al boierimii. Criteriul neamurilor își are originea, probabil, încă în perioada prestatală, căpătând treptat noi caracteristici, conform perioadei istorice concrete. Criteriul neamurilor a supraviețuit și desființarea, ca instituție, a nobilimii și a categoriilor privilegiate.

Credem că utilizarea, pentru indicarea nobleței boierimii moldovenești, a termenului de *neam* sau *neamuri*, cu adausul (sau fără): *boieresc* sau *boierești*, este cea mai reușită și reflectă integral esența nobleței din Țara Moldovei.

Dregătoriile puteau fi obținute nu doar de către neamurile nobile boierești (este cazul Stămățeștilor¹⁴ sau cel al Neculceștilor¹⁵). Se cunosc cazuri când, mai ales în secolele XVII-XVIII, dețin dregătorii persoane departe de a avea un trecut glorios și o genealogie bogată (cazurile Ghiculeștilor¹⁶ și Duculeștilor („Duca-vodă cel bătrân, fiind de oameni de gios de niamul lui dela Rumelie, din Țara Grecească”¹⁷), mai ales că elementul alogen începe a avea o greutate aparte în sistemul politico-administrativ al Țării Moldovei.

Aceeași situație se constată și în ceea ce privește stăpânirea pământului. Stăpâni de moșii devin, evident că nu în mod arbitrar, ci utilizând legislația și obiceiurile vremii din Țara Moldovei, și reprezentanții nobilimii transilvane, poloneze sau diferite elemente de origine balcanică, care nu întotdeauna au o origine nobilă.

Chiar dacă ei obțin ceva de tipul nobleței, aflându-se în Țara Moldovei, ca urmare a deținerii dregătoriilor sau a stăpânirii pământului, nu fără înrudirea cu neamurile boierești locale, prin statutul lor aceștia sunt, în viziunea reprezentanților vechilor neamuri, străini, pentru moment. Avem în vedere pe grecii sau grecofonii care au pătruns în mediul boierimii autohtone în condițiile în care societatea românească din Țara Moldovei venise în contact cu luxul vieții aristocrației din Imperiul Otoman, de care Moldova devine tot mai dependentă. Luxul și fastul vieții aristocrației orientale erau dorite de aproape întreaga boierime, care simțea

nevoie stringentă de bani. Anume banii au înlăturat acea piedică în calea împă-mântenirii elementelor alogene, ultimii obținând toleranța și susținerea din partea marii boierime din Țara Moldovei.

Micile neamuri boierești autohtone au fost mult mai rezervate în relațiile lor cu elementul nou-venit, iar uneori au reacționat dur și în mod agresiv (vezi acțiunile conduse de Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Mihălcea Hâncu etc.), însă fără succes durabil, fiind, în paralel, și ultimile manifestări deschise, de tip și stil vechi, ale boierimii de neam în Țara Moldovei.

Anume *înrudirea străinilor cu neamurile* boierești autohtone le-a deschis calea spre obținerea dregătoriilor și moșiilor.

Pentru sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, criteriul nobleței de neam capătă o trăsătură mai mult formală, în special în sferele înalte ale boierimii moldovene, iar rolul determinant îl au averile, de regulă, manifestate prin avere mobilă (bani, podoabe, haine) obținute pe calea comerțului, cămătoriei, dar și pe baza moșiilor. Important pentru evoluția esenței boierimii moldovenești, în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, nu este atât relația stăpân de moșii – dregător, cât cea neam – avere.

Obținerea averilor prin intermediul comerțului are o dublă semnificație: a) demonstrează tendința de dobândire și creștere a veniturilor pe orice căi posibile (totul în condițiile în care conform mentalității nobilimii moldovene, practicarea comerțului era privită ca ceva nedemn de un nobil creștin). Averile devin o garanție a menținerii poziției sociale și a capacității de cumpărare a domniei, dregătoriilor și moșiilor; de corupere și mituire a persoanelor aflate în funcții de decizie în aparatul de stat al Imperiului Otoman și, pe această cale, de obținere a posibilității de a dicta, manipula, modifica și de a influența viața politică internă a Țării Moldovei, asigurându-și astfel un statut social înalt; b) arată că, pentru a demonstra și menține noblețea, nu era îndeajuns doar cadrul concret al unui spațiu geografic îngust (de exemplu: Țara Moldovei, Țara Românească, Principatul Transilvaniei, etc.), era necesar de a părăsi spațiul vechi, închisat, pentru a se include, la diferite nivele, în alte spații geografice (în sens politic, economic, cultural, etc.), cu o altă mentalitate și cu un alt comportament. Includerea totală sau parțială, dar și simplul contact cu alte spații culturale nu putea să rămână fără urmări pentru boierimea moldovenească.

Pe parcursul secolului al XVII-lea s-a manifestat concurența, în mediul boierimii moldovene, în ceea ce privește alegerea spațiului dominant, între adepții și promotorii spațiului polonez și cei ai spațiului greco-otoman, proces desfășurat sub diferite forme, pentru ca la începutul secolului al XVIII-lea să învingă modelul oriental.

Circuitul înspre Țara Moldovei și din Țara Moldovei, spre Regatul Poloniei, Principatul Transilvaniei și Imperiul Otoman devine permanent, intens și accelerat. Ca urmare n-au întârziat efectele la nivel macro- și microsocio-economic, la nivel de mentalități, comportamente, etichetă, vestimentație, dar și în ceea ce privește structurile ierarhice, politico-administrative, statutul diferitor categorii ale boierimii, prin apariția unor elemente noi și diminuarea influenței, decăderea și dispariția celor vechi.

Putem constata că de la origini până în perioada de după desființarea categoriilor privilegiate, nobilimea s-a caracterizat anume prin comportament, la nivel de neam, fapt ce marchează pentru întreaga activitate a boierimii moldovenești, în condițiile în care baza boierimii o formau neamurile boierești.

Neamurile boierești în Țara Moldovei în secolul XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Neamul boieresc este o structură socială, care își are originea încă înaintea descălecării Țării Moldovei, și care are la bază legăturile, relațiile de rudenie.

De regulă, neamul boieresc are în calitate de fondator un strămoș istoric real, uneori legendar, al cărui nume îl poartă neamul întreg sau numai o ramură a lui. Strămoșul, istoric sau legendar, s-a impus prin calități deosebite, fizice sau intelectuale, datorită cărora s-a evidențiat din mediul rudelor, obștii, comunității sau altui grup social. Se cunoaște câte ceva doar despre strămoșii, întemeietorii de neam, din perioada de după descălecarea Țării Moldovei. În această epocă, în calitate de întemeietor de neam apar diferite personaje care, datorită serviciilor prestate în interesul domniei și al țării, „pentru dreaptă și credincioasă slujbă”, obțin de la domn danii de moșii sau sunt ridicăți în dregătorii. Un exemplu clasic îl oferă documentul din 9 decembrie 1725, prin care domnul Mihai vodă Racovița întărește „tuturor răzășilor din Isacova și Morozeni de ținut Orheiului cari moșii li să trag di pi moșii lor Danciul ce au fost pârcălab și di pi Durac cel bătrân, luânduș și vinitul diazăcea”¹⁸. În jurul acestor personaje se vor grupa rudele și apropiații, punând baza, nucleul, unui nou neam.

Neamul, în funcție de multipli factori, poate avea ramuri sau poate fi generator de neamuri noi. Geneza neamurilor noi poate avea loc prin transformarea (schimbarea de nume) sau prin consolidarea uneia dintre ramurile neamului, de exemplu cazul transformării neamului Golăe – Portărescu – Gurițescu¹⁹.

Câteva neamuri, împreună cu ramificațiile, în anumite condiții formează case, numite și case boierești sau case domnești („și casă de domni”²⁰), în care există o anumită ierarhie între neamuri, sau neamuri și ramuri de neam.

Casa boierească din Țara Moldovei poate fi într-un fel echivalentă cu clanul. Cele mai cunoscute case boierești din Țara Moldovei, pentru perioada cercetată, sunt: Coci, Cantacuzino, Ruset, Cantemir, etc., (a nu se confunda cu neamurile purtătoare de același nume, care și formau nucleul casei).

Cele mai reprezentative exemple de case sunt cele ale neamurilor Coci și Cantemir. Pentru neamul Coci, avem legătura cu neamurile Bucioceștilor, Stămăteștilor, Neculceștilor, Cantacuzinilor, Abăzăștilor etc.

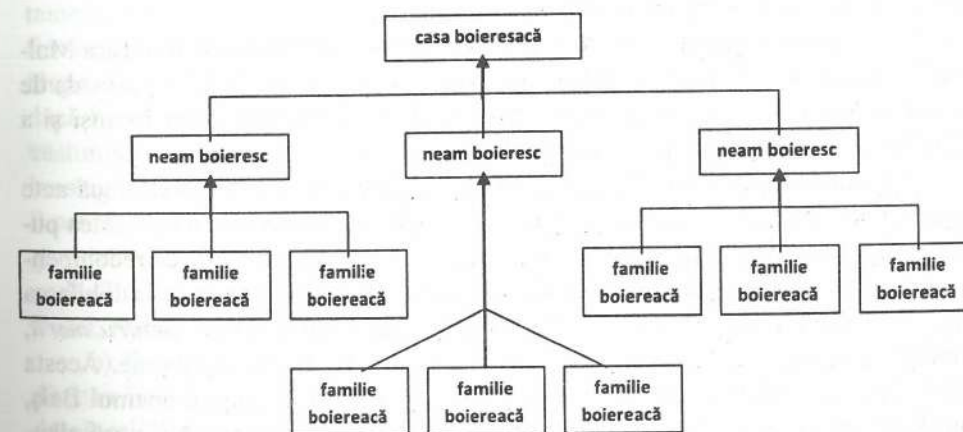
Casa Coci, numită și casa lui Vasile Lupul, era o grupare de neamuri înrudite sau prietene, încheată în jurul neamului domnitor (a familiei domnitoare) – Coci, de origine albaneză. Această casă a monopolizat nu doar scaunul domnesc, ci și mai toate dregătoriile de seamă, care se aflau în mâinile reprezentanților acestei case boierești: Gheorghe Coci hatman, Gavril Coci hatman, Radu stolnic, Iorga postelnic, Stamate stolnic, Neculce blănarul, Toma Cantacuzino vornic, Iordache Cantacuzino vistiernic, etc.

Casa Cantemireștilor, spre deosebire de casa Coci, era de proveniență autohtonă și reprezenta modul de gândire tradițional. Casa Cantemireștilor a domi-

nat, cu întreruperi, ultimul sfert al secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. O parte din neamurile boierești ce țineau de casa Cantemireștilor au făcut parte din însoțitorii lui Dimitrie vodă Cantemir în pribegia din Rusia. Lista neamurilor de boieri, plecate în Rusia cu Cantemir, elaborată de Ioan Neculce, ne arată, în linii mari, compoziția și structura unei case boierești: „Dumitrașcovodă au făcut căutare tuturor moldovenilor câți sint cu dânsul și i-au întreat, merge-or cu dânsul la Moscu, au ba. Ce toți au primit, că într-alt chip nu avea cum dzice. Că nu avea cum merge într-alta parte de răul tâlhăritului. Și i-au pus Dumitrașcovodă într-un izvod și l-au dat la împăratul, de l-au iscălit cu mâna lui. Iară boiarii și slujitorii aceștia era, anume: Ioan Neculce hatman, Savin Zmuncilă vel-ban, Gheorghiti vel-paharnic, Iordachi Aristarhu vel-ușer, Pavel Rugină vel-comis, Mogâldea sardar, Ilie Abăza, vornicul despre doamna, Dumitru-aga, Ioan Mirescul polcovnic, Ioan Bănariul vel-căpitan, Brahă, căpitan de dărăbani, Moțoc jicnicerul, Ioan Dzărul, vâtav de copii, Nuor Dzărul postelnic, Constantin Dzărul medelnicer, Vasilie Dzărul, tij medelnicer, Mechichi stolnicul, Antiohie cămăraș, Costantin Pârcălabul medelnicer, Dima bașbulucbaș, Ciutea căpitan, Apostol căpitan, Toader Mirescul căpitan, Pavăl Mirescul căpitan. Toți aceștia și alții mai proști, mai de gios slujitori, carii aicea nu s-au putut înșira anume, i-au scris împăratul în visterie lui, de s-au dus cu Dumitrașcovodă”²¹.

Putem crea o schemă a structurii boierimii ca nobilime de neam:

a) familia nobiliară (boierească) – formată, de regulă, din reprezentanții a trei generații: tată+fii, mai rar+nepoți; b) neamul nobil (boieresc) – format din câteva familii; în cadrul neamului există o familie hegemon. În fruntea neamului se afla capul familiei hegemon; c) casa nobiliară (boierească) – are la bază câteva neamuri înrudite, împreună cu ramificațiile lor, la care se adaugă slujitorii boierești. Casa nobiliară ca structură de influență apare mai rar pe scena politică a Țării Moldovei, de regulă, luând forma casei domnești.

Nu este obligatoriu ca reprezentanții unei case boierești să fie în mod automat și purtători ai numelui neamului ce formează nucleul casei (cazul Neculceștilor în raport cu Cantacuzineștii). În structura casei boierești intrau și slujitorii boierești, spre exemplu, la 15 iulie 1716, este menționat „... Guge...ce au fost vornicel la unchiul meu Antohie Jora la sat la Mihuleni”, „că au fost de casa noastră a

părinților”, iar la 21 august 1723, este atestat Huhule, fost vătav la Leca sărdariul, care se află în conflict cu moșinașii de moșii, în zona Orheiului²². O parte din slujitorii casei boierești era compusă din membrii mai nevoiași sau sărăciți ai neamurilor ce formau casa (vezi cazul Tudoscăi Boul), sau persoane ce au prestat servicii importante casei²³ sau capilor de casă (vezi cazul căpitanului Ușurelul și relația lui cu Cantacuzineștii: „...Ușurelul. Careli după aceia multă milă au avut de la Cantacuzinești”²⁴), plus persoanele îndatorate, în mod benevol sau contrar voinței lor, casei boierești. Din reprezentanții casei erau formate și detașamentele de pază ale membrilor de vază ai neamului. Iar în cazul când o căpetenie de casă deținea funcții cu caracter militar (hatman, armaș, vornic, serdar), persoanele de încredere (boiernașii) și o parte din slujitorime erau compuse din membrii casei din care era originar deținătorul dregătoriei.

Neamurile boierești pot fi divizate pe baza a trei criterii principale: a) etnic; b) după gradul de influență; c) pe baza vechimeii.

a) din punct de vedere etnic, evidențiem neamuri boierești autohtone (pământene), românești și neamuri de origine străină.

Însăși neamurile boierești autohtone au o origine etnică obscură, deoarece, deocamdată, nu s-au adus argumente și dovezi necesare pentru a demonstra originea boierimii moldovenești, care poate avea la bază:

1. români maramureșeni. În acest caz nu cunoaștem care a fost relația lor cu românii est-carpatici din bazinul râului Moldova și cu ceilalți români de la răsărit de Carpați.

2. români autohtoni, în afara celor de pe valea Moldovei. Nu știm cum au fost relațiile moldovenilor (români maramureșeni, plus români autohtoni de pe valea Moldovei) cu populația (română și alogenă) din presupusele cnezate și voievodate de la răsărit de Carpați: pașnice sau dușmănoase, nici modul în care s-a făcut extinderea Țării Moldovei. Nu cunoaștem cu precizie nici aportul elementului cuman și tătar la formarea nobilimii moldovene²⁵.

3. românii colonizați. Conform tradiției, elementul românesc din Țara Moldovei se datorează unui aflus de români maramureșeni și ardeleni în perioada de după descălecat²⁶. În aceste cazuri apare problema destinului celor învinși și a celor învingători, a supușilor și a stăpânilor²⁷.

Până la începutul secolului al XVII-lea, documentele mai atestă încă acte de danie domnească, de acordare de moșii pentru slujbă (vislujenie). Acestea puteau fi date și unui mezin, originar dintr-un neam vechi și înstărit, ca recompensă pentru serviciile prestate în folosul domnului și al țării sau prin înnobilarea unui om simplu (în acte „om prost”): în acest caz, anume darea, *pentru merit*, a moșiei confirma includerea individului în rândul boierimii autohtone. Acesta putea fi român ardelean, muntean sau străin balcanic (de exemplu, neamul Balș, sau Bălșăștii, își pretindeau originile din nobilimea muntenegreană și nord-albaneză), polonez, etc. În perioadele de neliniște în țară apareau și cazuri extreme: la 27 august 1660, domnul Ștefăniță vodă Lupul mărturisește că „s-au pârât de față înaintea Domniei mele” egumenul mănăstirii Golia din Iași cu Constantin din Trebujeni, lângă Peștere, ținutul Orheiului, „zicându rugătoriu nostru egumănu c-au fostu tatăl lui Constantin și ficiorii lui vecini direpți și pre tată-său l-au robit

Tătarăi și l-au răscumpărat egumănu de-au dat pentru dânsul 100 de taleri”, iar mai târziu, „în zilele lui Ghiorgii Ștefan Voievoda au răsipit satul” și el s-a înscris ca curtean. La judecata domnească, „Constantin nu s-au tăgăduit că nu-i vecin”. Domnul hotărăște „ș-am dat rămas pe Constantin ca să-i hie și el și feciorii lui vecini direpți sventii mănăstiri”²⁸.

Boierimea Țării Moldovei, în secolul al XVII-lea, este departe de a fi o nobilime închisă. În diferite perioade, în mediul boierimii au fost acceptate neamuri nobile străine, inițial poloneze (Buczeacki, Krupenski, Korecki, etc.)²⁹, ardeleni (Ghenghia, Beldiman, etc.)³⁰, mai puțin din mediul balcanic (Costineștii - de origine sârbă)³¹. Uneori și neamuri de proveniență din tătari (din acest mediu își pretind originile Cantemireștii)³². În secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea se amplifică și devine permanent procesul pătrunderii în mediul boierimii autohtone a neamurilor originare din spațiul de influență a Imperiului Otoman: balcanic și caucazian³³, din zona balcanică fluxul fiind cel mai masiv: greci, albanezi, italieni grecizați, aromâni, dalmațieni etc. (Cantacuzineștii - „Cantacuzineștii ... acei boieri erau greci”, Stămăteștii, Duculeștii - „Duca-vodă cel bătrân, fiind de oameni de gios de neamul lui de la Rumelie, din Țara Grecească”, Ghiculeștii - „Ghica-vodă, de neamul lui fiind arbănaș”, Rusetștii, etc.)³⁴. Din zona caucaziană pătrund circasiienii și abhazii (neamurile Cerchez, Șaidâr, Abăza, etc.)³⁵.

Influența neamurilor străine în Țara Moldovei a variat de la o perioadă la alta. În secolul al XVII-lea, aceasta a devenit un factor determinant al acțiunilor boierimii moldovenești, hotărând, într-un fel, însăși destinul țării, care de fapt se suprapunea cu cel al boierimii. Este vorba în special de boierii greci, originari din Constantinopol, sau din alte centre comercial-financiare ale Imperiului Otoman, și care au reușit în scurt timp să ajungă figuri prezente constant în sfatul domnesc, deținând poziții-cheie, dregătorii mari, creându-și mari fonduri funciare. Ei devin cei care impun nu numai voința lor boierimii autohtone, ci determină și comportamentul integrității boierimii (a se vedea comportamentul lui Cârstea mare vameș, fratele domnului Gheorghe vodă Duca: „Și așa era de fudul, că când mergea prin târgu, nu vrea să-ș ia șlicul înaintea nemănu. Iar nici neguțitorii, nici cei proști, dacă l-au văzut că nu-ș ia șlicul, nici iei nu-ș lua işlicele înaintea lui”)³⁶, moda, vestimentația, eticheta de la curte, este omniprezent fastul și luxul de tip oriental, iar slugărnicia, fățarnicia, intrigile de la curtea domnească se țin lanț: Ion Neculce îl caracteriza pe Iordache Ruset drept „matca tuturor răotăților”. Unii dintre alogeni reușesc să ocupe și scaunul domnesc din Iași: Vasile vodă Lupul, Gheorghe vodă Ghica, Gheorghe vodă Duca, Dumitrașco vodă Cantacuzino, Antonie vodă Ruset, Nicolae vodă Mavrocordat, etc.

b) Din punct de vedere al influenței, neamurile boierești moldovenești se divizau în: 1) *neamuri mari* (*neamuri „bune”*), care dețineau cele mai influente dregătorii din țară și dispuneau de averi considerabile; 2) *neamuri mici* (*neamuri „proaste”*), formau boierimea mică sau „boierimea de țară”, cu influență redusă, în special pe plan local, și cu un număr mai restrâns de moșii. Menționăm că calificativele (mare-mic; bun-prost) nu se referă la numărul reprezentanților ce-l aveau neamurile boierești și nici la calitățile morale ale acestora.

c) În ceea ce privește vechimea exitau: *neamuri vechi* și *neamuri noi*, în de-

pendență de perioada cronologică de formare. În categoria neamurilor vechi includem neamurile în privința cărora există documente ce atestă existența lor încă în secolele XIV-XV (Bouleștii, Joreștii etc.), iar în categoria neamurilor noi – pe cele de origine străină, împământenite în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea (Abăzeștii), cât și neamurile noi autohtone, formate prin desprinderea unor ramuri din cadrul neamurilor vechi pământene (Năculeștii³⁷).

Nu totdeauna neamurile mari se suprapuneau cu neamurile vechi și neamurile mici cu cele noi. Influența unui neam era determinată de existența a mai multor aspecte, printre care, evident, și vechimea, al cărei rol însă, treptat, îndeosebi în cazul lipsei celorlalte aspecte, s-a diminuat. Aceste aspecte sunt:

a) Existența tradiției, în cazul în care neamul boieresc a dat țării mari dregători, ale căror fapte serveau ca argument în vederea confirmării nobleței, pentru descendenți. Și invers, anume faptele necugetate și amorale, în viziunea contemporanilor, ale lui Toader Boul vornicul și ale lui Vasile Șeptelici hatmanul, au provocat decăderea neamurilor lor: Bouleștii și Șepteliceștii.

b) Gradul de rudenie cu familia domnitoare (până la stingerea Mușatinilor), sau apartenența la casele domnești ieșite din mediul boierimii. De exemplu, poziția Cantacuzinilor în domnia lui Vasile vodă Lupul, a Stămăteștilor în timpul lui Gheorghe vodă Ștefan și Gheorghe vodă Duca, a Mihulețeștilor în domniile Cantemireștilor, etc.

c) Gradul de rudenie cu celelalte mari, vechi și de cinste neamuri boierești ale Țării Moldovei.

d) Și nu în ultimul rând, averea, de regulă, reflectată în numărul moșiilor, iar numărul moșiilor era determinat la rândul-i și de statutul social al neamului, de gradul de rudenie cu casa domnească.

Deseori anume relația dintre domn și neamurile boierești determina destinul acestora din urmă. Pentru secolul al XVII-lea, putem da câteva exemple elocvente în această privință, de ascensiune și decădere:

1) Soarta a două neamuri vechi – Bouleștii și Șepteliceștii³⁸ – bogate și influente până la conflictul cu domnia după acțiunile îndreptate împotriva puterii centrale, a fost pecetluită. Ambele neamuri s-au aflat, pe parcursul perioadei cercetate, în decădere, cu anumite excepții pentru epoca domniilor „tradiționale”: domnia lui Gheorghe vodă Ștefan și Mihalcea vodă Hâncu.

2) Credința față de domn și de casa domnească a făcut ca reprezentanții unor neamuri mici și noi, cum ar fi Ghiculeștii și Duculeștii, nu numai să pătrundă, ci și să se mențină în mediul boierimii moldovenești, dând țării și domni: Gheorghe vodă Ghica, Gheorghe vodă Duca, Constantin vodă Duca, etc.

Un *neam mare (bun)* nu este neapărat un neam numeros (aceiași Boulești), sau pentru un *neam mic (prost)* calificativul nu se raporta neapărat la numărul membrilor neamului. Mihulețeștii și Durăceștii sunt neamuri relativ numeroase, însă influente, în general, doar pe plan regional. Anume influența asupra luării deciziilor determină, în mare măsură, calificativul neamului boieresc: mare sau mic.

În cazul unor neamuri de origine străină, ele sunt *neamuri noi* doar fiind raportate la vechimea aflării lor în mediul boierimii moldovenești, în realitate ele aveau o vechime considerabilă, având o vastă tradiție și influență economică, dar

și politică, în Imperiul Otoman sau în Regatul Poloniei. Exemplu poate servi cazul neamului Cantacuzineștilor.

Unele dintre neamurile de origine străină așa și n-au reușit să se mențină pe poziții, degradând, ruinându-se (Stămăteștii, Abăzeștii etc.), astfel s-au alăturat micilor neamuri boierești autohtone.

Un aspect important ce ține de caracteristica boierimii moldovenești este necesitatea de a nu confunda și suprapune boierimea mare cu neamurile mari, iar boierimea mică cu neamurile mici. Un neam poate avea și boieri mari și boieri mici, inclusiv din mediul familiei conducătoare a neamului. Un reprezentant (frate, de exemplu) poate fi mare vornic, iar celălalt – boier de țară, fără dregătorie sau simplu căpitan, vornic de gloată, diac etc.

Deținerea unei dregătorii, aspect care determina apartenența de una din cele două forme ale boierimii, nu depindea în mod obligatoriu de influența, vechimea și puterea neamului. La 22 aprilie 1641, domnul Vasile vodă Lupul face danie lui Ștefan mare armaș satul Sperieții, ținutul Lăpușnei, subliniind „că acest credincios boier al nostru Ștefan vel armaș a slujit din copilăria sa la a noștri înaintași domni, care au fost înaintea noastră și mai pe urmă și nouă ne-a slujit încă mai înainte de Domnia noastră, cu multă dreptate. Tot astfel și din domnia noastră ... a slujit Domniei Mele din toată inima sa cu dreaptă și credincioasă slujbă; tot astfel și în zilele Domniei Mele slujește”, „de acea și noi, văzând a lui dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l-am miluit dela noi în țara noastră a Moldovei cu o siliște cu numele Spăriații”³⁹. Conform lui Sava, Aurel V.,⁴⁰ Ștefan mare armaș este identic cu Ștefan serdarul care fusese implicat în rebeliunea lui Gheorghe Ștefan și executat împreună cu Ciogoleștii⁴¹. Ștefan serdarul fiind învinuit de trădare, se apăra în fața domnului: „Cine au fostu, doamne, mai credzut la măriia ta și cinstit ca mine? Și m-ai scos din obiele, și den sărac m-ai îmbogățit”. I-au dzis Vasilie-vodă: „Așia știu și eu”⁴². Nu putem nega faptul că aflarea în dregătorii consolida pozițiile neamului din care făcea parte boierul deținător de dregătorie, atât la nivel de imagine cât și din punct de vedere economic, deoarece funcțiile în aparatul politico-administrativ al Țării Moldovei ofereau pe lângă obligații și venituri considerabile.

Pentru perioada de referință, mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, dispunem de o listă din epocă, cu cele 78 neamuri mari, vechi și de cinste ale boierimii moldovene, elaborată de domnii Dimitrie Cantemir⁴³:

Abăzeștii	Ciobăneștii	Hrysovergheștii	Șeptiliceștii
Arbureștii	Ciogoleștii	Isăceștii	Șoldăneștii
Asanii	Clucereștii	Mihuleștii	Șipoteneștii
Arăpeștii	Costăcheștii (Gavrileștii)	Micleștii	Stărceștii
Bantășeștii	Costineștii	Mileștii	Sturzeștii
Bașoteștii	Chiriacheștii	Mireștii	Tălăbeștii
Bogdăneștii	Crupenscheștii	Movileștii	Talpeștii
Buhușeștii	Darieștii	Moțoceștii	Tămășeștii
Bălșeștii I	Doniceștii	Murguleștii	Tanskieștii
Bălșeștii II	Drăgoșeștii	Năculeștii	Tautuleștii
Bouleștii	Drăceștii (Doniceștii)	Neculceștii	Totoeștii

Buțurenii	Fraticeștii	Paladeștii	Tudoreștii
Burguleștii	Găneștii	Peralifeștii	Turculeștii
Cantacuzinii	Ghengheștii	Pilateștii	Țifeștii
Cantemireștii	Goieneștii	Pisoschieștii	Urechieștii
Carabașeștii	Hăbășeștii	Prăjeștii	Vârlăneștii
Carpeștii	Hânceștii	Racovișeștii	Joreștii
Catargieștii	Hăzăreștii	Razii	Zorileștii
Cerchezeștii	Ciobăneștii	Ropceneștii	
Ceaureștii	Ciogoleștii	Ruseteștii	

Este evident că lista conține informații de ordin pur subiectiv, deoarece câteva neamuri, noi și mici, au fost incluse în listă în mod artificial de către Dimitrie Cantemir. Ne referim în special la neamurile Abăzeștilor și Mihuleștilor, neamuri cu mică influență și relativ noi, dar prietene și susținătoare a Cantemireștilor, datorită acestui fapt au și fost incluse în această listă neamurilor mari. Menționăm în acest context că reprezentanții acestor două neamuri au însoțit casa Cantemireștilor în pribegia din Rusia, după campania din anul 1711. Studiarea documentelor ne permite să afirmăm că aceste două neamuri erau departe de a fi atât de vechi și influente precum pretinde Dimitrie Cantemir. Mihuleștii erau un neam de o importanță mai mult regională, iar Abăzeștii apar în Țara Moldovei doar în epoca lui Vasile vodă Lupul. Aceste momente subiective, însă nu pun la îndoială veridicitatea listei neamurilor mari elaborate de Dimitrie Cantemir. Documentele și cronicile demonstrează că majoritatea neamurilor incluse în listă au o vechime relativ mare. De exemplu: Bouleștii, Joreștii, Șepteliceștii, Cantacuzineștii, Cerchezeștii, etc.

Nu toate neamurile boierești din Țara Moldovei au avut același destin. Constatăm că în secolul al XVII-lea, în special în a doua jumătate, existau două categorii de neamuri, conform atitudinii luate față de pătrunderea străinilor în mediul boierimii autohtone și a poziției față de transformarea statutului tradițional al boierimii, prin includerea în sistemul relațiilor ierarhice ale Imperiului Otoman: neamuri progrecești și neamuri antigrecești.

Remarcăm că anume poziția luată față de prezența elementelor străine (grecofone și prootomane) a determinat, în majoritatea cazurilor evoluția ulterioară a neamurilor autohtone.

Neamurile boierești care au menținut legături strânse cu neamurile de origine străină (în special cu cele grecești), legături consolidate prin relații de rudenie, au reușit să-și mențină pozițiile în structura ierarhică social-politică și economică a Țării Moldovei. Aceste neamuri progrecești mai lesne s-au acomodat la noile condiții, preluând multiple comportamente caracteristice civilizației orientale; ele s-au implicat activ, alături de greci, în comerț, reușind să-și mențină și poziția economică. Este cazul neamurilor Jora, Sturza, etc.

Alte neamuri boierești, din diferite motive (conflict cu domnia, predispoziție genetică, relații de rudenie, mentalitate conservatoare etc.), s-au aflat în opoziție față de elementul grecesc și cel grecofil. Atitudinea antigrecească s-a manifestat în mai multe forme, culminând cu rebeliuni militare, însoțite de lichidarea fizică a elementului grecesc: rebeliunea lui Gheorghe Ștefan, a lui Mihalcea Hâncu și

Apostol Durac⁴⁴, etc.; sau de manifestări pașnice, deghizate, cum ar fi domniile Cantemireștilor, care, într-un fel, reprezentau interesele boierimii autohtone tradiționaliste. Aceste acțiuni au fost încercări temporare și cu efect de scurtă durată. De regulă, neamurile boierești din această categorie au fost, în mare parte, ruinate și eliminate de pe arena social-politică a Țării Moldovei: Durăceștii, Șepteliceștii, Mihuleștii, Cantemireștii, Bouleștii, etc.

Micile neamuri boierești. Un loc aparte în structura boierimii moldovenești îl au micile neamuri boierești, care au fost insuficient cercetate, din diverse motive, subiective și obiective. Micile neamuri boierești au rolul unor detalii fără de care întreaga boierime a Țării Moldovei nu putea să existe. Reprezentanții micilor neamuri sunt prezenți în dregătorii, în slujitorime (la 7 decembrie 1709, este menționat Gavrilii de Lucaceuca, care mărturisea că „fiindu eu slugă la Vasilie Vodă și eșindu eu c-o slujbă pe țărani au plătit, pentru ominii de Ivance, Moisei Donici la mine...”⁴⁵), ei formând o mare parte din unitățile militare, subordonați diferitor dregătorii cu caracter militar: hatman, serdar, vornic, armaș, etc.

Cele mai influente și puternice, la nivel regional, neamuri mici boierești erau cele din ținuturile Țării de Jos, în special cele de margine: Soroca, Orhei, Lăpușna, Fălciu, Covurlui etc., aflate la frontiera cu tătarii, deci expuse unui pericol mai mare.

Mica nobilime a servit ca masă, în cazul rebeliunilor antidomnești și antigrecești din 1653 și 1672. La 1695, Ștefan Darie fost stolnic, stăpân la Horota, mătrurisea că „noi într-un rând am fost pribegit din țar pentru căci ni-au fostu rădicat pe Duca vodă”⁴⁶.

Pătrunzând în sferile înalte ale boierimii din Țara Moldovei, elementul grecesc a afectat, în special, interesele micilor neamuri boierești. Mica nobilime care dispunea de o bază economică modestă, a fost puternic afectată de invazia *noii nobilimi*, de origine străină, care, alături de cea autohtonă, prin intermediul camelei, utilizând și pârgurile de stat, reușește să-și subordoneze, din punct de vedere economic, o importantă parte a acestei categorii de boieri. La cumpăna anilor 1712-1713, Pintilie din Onișcani, fiul Ștefaniei, și Ghiorghii, ginerele Ciornușcâi, dau o parte din moșia ce o aveau la Onișcani lui Constantin Carpuș pârcălabul „pentru o pagubă ci i-am mâncat niște stupi, pentru doîzeci și patru di stupi și zăce lei ce-au cheltuit”. Iar un act din 8 aprilie 1715 arată ca domnul Nicolae vodă Mavrodordat trimite pe Toderășco Clucerescu, Pavăl Chirica pârcălabul și Enachie a Savii să cerceteze conflictul dintre Constantin Carpuș pârcălab și răzeșii de Onișcani. Domnul recomanda, în cazul în care va fi găsit vinovat Pintilie și Ghiorghii de Onișcani, „Carpuș să-și ia pe Pântilii și pe Ghiorghii de grumazi să-i plătească paguba și cheltuiala”, sau să dea din moșie⁴⁷. Fenomenul se manifestă și la nivelul marilor neamuri boierești, în acest sens este de remarcat conflictul îndelungat dintre Cantacuzineștii împământeniți și Rusetești proaspăt veniți în Țara Moldovei.

În relațiile cămătorești se implică și o parte din boierimea autohtonă. Era o metodă ideală prin intermediul căreia își putea extinde fondurile funciare. Datoriile permanente pe care le avea mica boierime i-au determinat și pe cei mai înverșunați adepți ai modelului tradițional să renunțe la vechile poziții. Mica boierime, căzând în datorii, nu avea altă soluție decât să renunțe la părțile din moșii și să permită concentrarea lor în mâinile unui răzeș (de regulă, dregător, nu obligatoriu

boier velit) și pătrunderea în cadrul moșiei a persoanelor din afara răzășiei, inclusiv fără a fi rude. Documentul din 9 mai 1654 arată că Chirilă Colivă vinde lui Gheorghe Roșca vistiernic partea de moșie din Manulești de pe Cogâlnic: „fiind eu datoriu dumisaale lui Giorghie Roșca vistiarnic cu două sute de galbini bani buni și neavând eu prilej să mă plătescu de acea datorie m-am rugat dumisaal pentru lipsa mea și au primit dumnealui aceasta sat pentru cât datorie au avut la mine”⁵⁴.

Odată cu eșuarea încercărilor de a restabili, prin forță, pozițiile de odinioară, mulți reprezentanți ai micii nobilimi, părăsesc Țara Moldovei, angajându-se în calitate de mercenari în oștirile țărilor vecine (în Regatul Poloniei - „când au venit Vasilie-vodă în scaon, era niște joimiri moldoveni în Țara Leșască”⁵⁵, în Căzăci-me, în Rusia, Suedia, etc.).

Structura boierimii Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Referitor la structura boierimii Țării Moldovei de la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir, a stabilit structura a boierimii moldovenești:

1) *boierii (dregătorii)*, numiți în funcții de către domnul Țării Moldovei;

2) *curtenii* – nobilii de la curte „care au moștenit un sat sau altul de la înaintașii lor”⁵⁶ (vezi, de exemplu documentul de întăritură „Lucăi, căpitanului de curteni, de ținutul Suceavii, să fie tare și puternic” să stăpânească ocina sa din satul Plăvălari, ținutul Suceava, „și așa să aibă a lua de a ziaci”⁵⁷), numiți și „boieri de curte”, după cum reiese din documentul din 7 decembrie 1709, în care sunt menționați în legătură cu moșia Ivancea de lângă Orhei: „Ionășcuțeștii boeri de curte” în „zilele Mării Sali Ștefan Ghiorghie Vod”, căci văzând ei „acel loc pustii fără stăpân, s-au rugat Mării Sali Domnului și l-au dăruit Mării Sa Ștefan Ghiorghie Vod Ivance și din zilele Mării Sale au stăpânit pân acmu tot Ionășcuțeștii”⁵⁸.

3) *călărașii*, „care pentru folosul moșiilor ce li s-a dăruit de domni, trebuia să-l însoțească pe totdeauna la război cu cheltuiala lor”⁵⁹. Categoria călărașilor a fost studiată detaliat de către Grigoraș Nicolae, care a inclus-o în „marea categorie a slujitorilor”, ce forma „o unitate militară cu caracter permanent”. Au fost identificate câteva tipuri de călărași: călărași propriu ziși, călărași de Țarigrad, călărași de țară, călărași de tabără, ale căror sarcini și obligații se deosebeau de la caz la caz. În studiul său, Nicolae Grigoraș încearcă să demonstreze că *călărașii* nu erau o stare a boierimii, ci doar o funcție, o slujbă cu caracter militar, la care aveau acces reprezentanții micilor neamuri boierești, înregistrându-se și cazuri când erau recrutați călărași și din rândul vecinilor⁶⁰. Deci, este o categorie relativ flexibilă, deși este dominată de „micii stăpâni de moși”, moșinași, de aceea Dimitrie Cantemir a văzut în ei o stare boierească.

Unul din exemplele clasice în acest sens este și cazul călărașilor din Burnărești. Un document din 25 iunie 1669 atestă pe călărașii „Bejan izbașea, și Poroșeci și Bejenuț cel mic, și Lazor, și Toader Hăolianul, și Zbârdea, și alți călărași, toți din satul svinții sale părintelui Macarie egumenul”, de la mănăstirea Golia, sat „ce să chiamă Burnăreștii”, mărturisesc, în fațar „boiarilor celor mari” despre învoiala, „tocmala” benevolă cu egumenul de la Golia „ca să ne lasă să trăim pre moșiea svintei mntiri acolo în Burnărești, iară noi călărașii toți să avăm a da svinții sale da a zecea din grâu» și din alte cereale, iar pentru legume „ne-am ru-

gat svinții sali și ne-au ertat să nu ne ia dintr-aceaste, însă numai noaă călărașilor și hânsarilor și tuturor breslașilor, iară oameni țărani ci vor hi, pre laturi și pentru noi să aibă a da din tot venitul ce va hi, nemică să nu scutească”⁶¹. La 29 iulie 1669, deci peste o lună după mărturia făcută de călărașii de la Burnărești, domnul Gheorghe vodă Duca scrie „la slugile noastre la Bejan izbașea de Burnărești și la iuzbașea de Zaluțeani”, comunicându-le că i sa jeluit egumenul mănăstirii Golia, care insistă că „tu iuzbașe de Zaluceni ai avut oamenii tăi la hotarul Burnăreștilor și la alte hotară înpregiur și de a zecea nu veș să daț”. Domnul le poruncește să plătească zeciuiala cuvenită mănăstirii Golia. Totodată domnul indica „și tu Bejene iuzbașe, un om carele iaste acolea, nu știm călăraș iaste au țăran și au sărit pre feciorul egumenului de n-au dat de azecea», și să clarifice situația și să dea zeciuiala în cazul în care va fi necesar”⁶². Toamna, la 23 septembrie 1669, domnul Gheorghe vodă Duca trimite un aprod „a merge la sat la Burnărești și să întrebe pe călărașii de Luțeani și dintr-alte sate ce vor hi de pe delaturi» și în cazul în care „vor hi arat pe locul și hotarul satului Burnăreștilor fie ce feal de oameni vor hi tuturora să aibă a le lua de a zecea din toată pâinea”, „și ciobote”, deoarece când încercase egumenul de Golia să ia zeciuiala de la ei, „ei n-au vrut să dea, ce au sărit peste cartea Domniei Meale”; „așijderea să aibă a lua a zecea și de la nește oameni ce să fac răzeși acolo”. Deși pentru moment conflictul pare a fi soluționat, deja în august 1671⁶³, domnul Gheorghe vodă Duca întărește aceluiși egumen „a-ș lua dea zecea din sat din Burnărești de la călărașii cari vor hi vinit dela Lăpușna și vor hi arat sau vor hi cosit la acel sat”, domnul amenințându-i cu pedepse pe călărași în cazul neascultării.

Ca și oricare altă instituție, călărășimea a evoluat pe parcursul timpului, modificând rolul și funcțiile călărașilor. În secolul al XVII-lea asistăm la creșterea numărului călărașilor care și-au pierdut moșiile (ca urmare a situației de instabilitate, frecventelor invazii tătărești și căzăcești, conflictelor interne și a penetrării elementului grecesc pe fundalul consolidării suzeranității otomane), în consecință se modifică, în detrimentul lor, și relațiile lor cu mării moșinași (laici și ecleziastici), fără a afecta însă mentalitatea de nobil. Situația îi impune să se așeze pe moșii ce aparțineau marilor boieri și pe cele mănăstirești, fiind obligați la plata dijmei, însă și în acest caz călărașii se deosebesc de țărani, cu care în nici un caz nu doreau să se identifice;

4) *răzeșii* „pe care i-am putea numi mai bine țărani slobozi decât boieri”, scrie Dimitrie Cantemir, „ei sânt aproape la fel cu odnodvorții ruși; nici ei nu au gospodării țărănești mari, ci locuiesc mai mulți laolaltă într-un sat și-și lucrează moșiile fie ei înșiși, fie cu slugi năimite”⁶⁴, „numai unde șadeț voi acolo de pre acela hotar nu veș da de azecea iară despre alte hotară pre unde veș ara să daț de a zecea”⁶⁵.

Observăm că nici Dimitrie Cantemir nu s-a condus, făcând clasificarea boierimii moldovenești, de un criteriu unic; pentru prima stare, în calitate de criteriu servesc dregătoriile, pentru curteni – slujbele și stăpânirea pământului, iar pentru călărași – slujbele militare, rezultate ale daniei domnești (deci iarăși ceva mixt). Iar pentru *răzeși*, Dimitrie Cantemir utilizează ca criteriu doar forma de stăpânire a pământului.

În cadrul acestor patru categorii activează neamurile boierești care, în func-

ție de perioadă, de poziția ierarhică socială și economică, ocupă una sau mai multe dintre aceste stări. Criteriul dominant, în clasificarea lui Cantemir, este cel al stăpânirii pământului, deci criteriul economic. Apartenența de una din stări presupune o anumită poziție economică.

Deoarece o casă boierească sau un neam boieresc nu avea o compoziție uniformă, omogenă, din punct de vedere economic, este ceva normal și firesc ca reprezentanții ai aceluiași neam boieresc să se afle atât în prima stare, cât și în starea doua, a treia, dar și în a patra (a se vedea cazurile neamurilor Șepteliceștilor, Bouleștilor, Joreștilor, Mihuleștilor, Durăceștilor⁶⁰ etc). Existau și neamuri boierești al căror statut social varia doar în cadrul unei sau a două stări.

Deci stările boierimii nu constituiau caste închise; exista posibilitatea de manevrare, de ascensiune sau decădere, în cadrul sistemului ierarhic al nobilimii Țării Moldovei. „Dacă domnul afla că vreunul (dintre reprezentanții neamurilor boierești – n.n.) are virtuți deosebite, atunci putea să ridice chiar pe un boier din starea cea mai de jos, în răstimp de câțiva ani, până la boieria cea mai înaltă”⁶¹. Este cazul Ciogoleștilor și cel al Cantemireștilor.

Iar unele dintre marile neamuri, sau reprezentanții ai lor, puteau să decadă la starea cea mai inferioară a boierimii moldovenești: „cu toate că unele dintre neamurile acestea au ajuns într-o sărăcie atât de mare că din 5000 de gospodării pe care le aveau mai fiecare în stăpânire altădată, abea le-au mai rămas câte vre-o cinci, dar măcar neamul însăși s-a păstrat”⁶².

Ruinarea economică n-a afectat câtuși de puțin psihologia de nobil a reprezentanților neamurilor boierești: „în zilele noastre, când semeția crește odată cu sărăcia, un boier cugetă că și-ar rușina starea, dacă ar trebui să slujească la alt boier”. O parte din acești boieri sărăciți reușesc totuși să se mențină în mediul boiernașilor sau chiar al marilor boieri, însă o mare parte din ei se retrag la curțile lor de la țară, pe micile lor moșii. De exemplu, la 7 iulie 1743, Iordache Gurișescu, strănepotul lui Dumitrașco Portărescu, descendent din logofătul Ion Golâi, capătă învoire de la egumenul Gherasim al mănăstirii Golia să locuiască pe moșia Oxentea și să se întovărășească pentru a face moară pe moșia Trebujeni. Din alte documente cunoaștem că neamul Golăeștilor și Portăreștilor, respectiv și Gurișeștii, stăpâneau în Trebujeni și Oxentea, de aceea Iordache Gurișescu, în calitate de descendent din neamurile amintite mai sus, pretinde „pentru rândul unii moșii anume Oxentia, ... dă-n care moșie trăgând și eu parte după strămoș-mieu Iordache Portărescu, socotindu că doar voiu avea și eu parte dă moșae într-acel sat și trăgându giudecata cu părintel egumen pentru acel sat”; egumenul însă dispunea de drese pentru întreg satul „iar mie parte de moșae nu mi-au rămas într-acel satu”. Egumenul Gerasim obține încuviințare domnească pentru „ca dacă nu voiu avea eu acolo moșae să-m strice casa” faptul fiind confirmat, „șî vrând părintele să-mu strice casa pe porunca gospod am căzut cu rugămintea după Sfinția Sa să nu-m strice casa să mă lase să șăd și eu m-am apucat Sfinții Sale câte doi lei pe an pentru venitul moșai, iar dă n-aș da...” „... să aibă Sfinția Sa a împlini săla mini cu om gospod”. Totodată judecata domnească stabilise, pentru moșia Trebujeni, alte relații dintre egumen și Gurișescu, relații de răzășie, alegându-se partea de moșie a lui Iordache „dă-n giământate dă satu dă-n partea dă gios a treia parte șă aceia a

treia parte să împarte în șapte părți șă dă-ntr-acele șapte părți să vine mănăstirii o parte ș-un sfert șă cinci părți șă trei sferturi rămâne partea noastră a neamului Portăreșcului ...”. Iordache Gurișescu ajunge la o înțelegere cu egumenul și referitor la exploatarea moșiei, hotărând ca să facă o moară în comun la Trebujeni, iar venitul să-l împartă pe jumătate, „așăjderea șă dă-n dijma cânpului”.

Documentul arată clar modificarea relației dintre subiecți în funcție de drepturile pe care le aveau asupra moșiilor. Iordache Gurișescu, fiind de neam nobil, boieresc – strămoșii fuseseră în dregătorii, iar în cadrul moșiei Trebujeni este răzeș cu egumenul de Golia – însă la Oxentea are un statut inferior egumenului⁶³.

Unele dintre micile neamuri boierești așa și n-au mai revenit la pozițiile de odinioară – neamurile Gașpăreștii, Mărceștii etc. –, altele și-au păstrat o poziție relativ importantă la nivel regional, de ținut: Durăceștii, Mihuleștii, Vârlăneștii etc.

Este un fenomen nou care s-a manifestat nu doar în Țara Moldovei; în acest fel înlocuirea vechii nobilimii cu una nouă (ca mentalitate), de altă factură, ce corespundea nevoilor vremii, pare ceva firesc.

Note:

- ¹ Costin Nicolae. *Scrieri*, vol.I, Chișinău, 1990, p.70, p.113 p.98.
- ² *Documente privind istoria României*, seria A., Moldova, veac. XVI, vol. III, (1571-1590), București, 1951, nr.161, p.129.
- ³ Ghibănescu Gheorghe. *Ispisoace și zapise*, Iași, 1906-1915, vol I, p.I, nr.62, p.197-199.
- ⁴ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași*, Moldova, vol.I, 1398-1595, volum întocmit de Virginia Isac, București, 1989, nr.1442, p.526.
- ⁵ *DIR*, seria A. Moldova, veac. XVI, vol. IV (1591-1600), București, 1952, nr.100, p.81.
- ⁶ *Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol.3, (1653-1675), București, 1968, volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Neculescu, Veronica Vasiliu, Cornelia Crivăț, nr.765, p.175
- ⁷ *Ibidem*, nr.120, p.47-48.
- ⁸ *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale*, volum întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca-Tinculescu, vol.5, (1701-1720), București, 1975, nr.1306, p.356-357.
- ⁹ Panaitescu Petre P. *Interpretări românești*, București, 1994, p.32-33. vezi capitolul dedicat istoriografiei problemei.
- ¹⁰ Xenopol Alexandru D. *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.III, București, 1988, p.171-172.
- ¹¹ Neculce Ion. *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1986, nr. XXXIX, p.29-30.
- ¹² Panaitescu Petre P. *op.cit.*, p.32-33.
- ¹³ *Ibidem*, p.32-33.
- ¹⁴ Bacalov Sergiu. *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, teză de doctor, Chișinău, 2007, p.122-132.
- ¹⁵ Marinescu Iulian. *Documente relative la familia Neculce // Buletinul Comisiunii Istorice a României*, an. IV, 1925.
- ¹⁶ Neculce Ion. *Op. cit.*, nr.XXXIX, p.29-31.
- ¹⁷ *Ibidem*, nr.[39], p.34.
- ¹⁸ Sava Aurel V. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, nr.196, p.195.
- ¹⁹ Sava Aurel V. *Doc.orh.*, nr.217, p.218-219.
- ²⁰ Costin Nicolae. *Op.cit.*, vol.I, p.71.
- ²¹ Neculce Ion. *Op.cit.*, p.264-265.
- ²² Sava Aurel V. *Doc. orh.*, nr.181, p.174-175, nr.190, p.183-184.

- ²³ Ibidem, nr.181, p.174-175.
- ²⁴ Neculce Ion. *Op. cit.*, p.27-28.
- ²⁵ Djuvara Neagu, *Iarăși despre Negru vodă și "descălecătoare"* // Magazin Istoric, nr.8, august, 2000, p.52-57,
- ²⁶ Costin Nicolae. *Op.cit.*, vol.I, p.98.
- ²⁷ Panaitescu Petre P. *Op.cit.*, p.31-64.
- ²⁸ Sava Aurel, *Doc. orh.*, nr.103, p.111.
- ²⁹ Rezachevici Constantin. *Magnații Buczacki-Iaylowiecki și Moldova în secolele XV-XVI și ramura necunoscută a acestora, boierii moldoveni Buceațchi* // Revista de Istorie a Moldovei, nr.3-4, 2006, p.21-28.
- ³⁰ Székely Maria Magdalena. *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (secolele XIV-XVI)* // Arhiva Genealogică, I(VI), 1994, nr.1-2, p.95-104.
- ³¹ Cantemir Dimitrie. *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p.116.
- ³² Lecca Ovid-George. *Familiile boierești romane. Istorie și genealogie*, București, 1937, p.202-203.
- ³³ Cicanici Olga. *Statutul social-juridic al grecilor "împământeniți" (secolele XVI-XVII)* // C.I.C.E., III, 1986, București, 1987, p.114-123.
- ³⁴ Neculce Ion. *Op. cit.*, nr.XLI, p.31; nr.[39], p.34; nr. XXXIX, p.29.
- ³⁵ Bacalov Sergiu. *Neamul Abăzeștilor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea* // In honorem Demir Dragnev. *Civilizația medievală și modernă în Moldova*, Chișinău, 2006, p.420-431.
- ³⁶ Neculce Ion. *Op. cit.*, nr.[40], p.34.
- ³⁷ Bacalov Sergiu. *Neamul boieresc al Năculeștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea* // Revista de istorie a Moldovei, 2009, Nr.1, p.32-47.
- ³⁸ Bacalov Sergiu. *Activitatea neamului Șepteliceștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea* // Români din afara granițelor țării. *Coordonate istorice și naționale în cadrul european*, Iași, 2007, volum editat de Ilulian Pruteanu-Isăcescu și Mircea-Cristian Ghenghea, p.46-63.
- ³⁹ Sava Aurel V. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, nr.36, p.53-56.
- ⁴⁰ Ibidem, p.56.
- ⁴¹ Costin Miron. *Opere*, Chișinău, 1989, p.117-118.
- ⁴² Ibidem, p.118.
- ⁴³ Cantemir Dimitrie. *op. cit.*, p.115-116.
- ⁴⁴ Sava Aurel V. *Doc. lăp.*, p.81-86.
- ⁴⁵ Sava Aurel V. *Doc. orh.*, nr.174, p.107-108.
- ⁴⁶ Idem, *Doc. lăp.*, nr.117, p.139-140.
- ⁴⁷ Idem, *Doc. orh.*, nr.177, p.169-170; nr.179, p.171-172.
- ⁴⁸ Sava Aurel V. *Doc. lăp.*, nr.52, p.71-72.
- ⁴⁹ Neculce Ion. *op. cit.*, nr.XXVII, p.23.
- ⁵⁰ Cantemir Dimitrie. *op. cit.*, p.114.
- ⁵¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol.VI, alcătuitori: A.N. Nichitici, D.M. Dreagnev, L.I. Svetlicinaia, P.V. Sovetov, Chișinău 1992, nr.34, p.116.
- ⁵² Sava Aurel V. *Doc. orh.*, nr.174, p.167-168.
- ⁵³ Cantemir Dimitrie. *op. cit.*, p.114.
- ⁵⁴ Grigoraș Nicolae. *Instituții feudale din Moldova*, I, București, 1971, p.190-199.
- ⁵⁵ Sava Aurel V. *Doc. lăp.*, nr.87, p.111-112.
- ⁵⁶ Ibidem, nr.91, p.117-118.
- ⁵⁷ Ibidem, nr.93, p.121-122, nr.98, p.124-125.
- ⁵⁸ Cantemir Dimitrie. *op. cit.*, p.114.
- ⁵⁹ Sava Aurel, *Doc. orh.*, nr.196, p.195; 254, nr.91, p.117-118.
- ⁶⁰ Bacalov Sergiu. *Activitatea neamului Șepteliceștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea* // Români din afara granițelor țării. *Coordonate istorice și naționale în cadrul european*, Iași,

2007, volum editat de Ilulian Pruteanu-Isăcescu și Mircea-Cristian Ghenghea, p.46-63; *Activitatea neamului Joreștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea* // Români din afara granițelor țării. *Iași-Chișinău: legături istorice*, Iași, 2007, volum editat de Ilulian Pruteanu-Isăcescu și Mircea-Cristian Ghenghea, p.55-88; *Neamul Mihuleștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea* // Revista de istorie a Moldovei, 2006, Nr. 3-4, p. 54-65; *Neamul boieresc al Durăceștilor în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea* // Pro Basarabia – repere istorice și naționale, volum coordonat de Mircea-Cristian Ghenghea și Mihai-Bogdan atanasiu, Iași, 2007, p.44-45.

⁶¹ Cantemir Dimitrie. *op. cit.* p.117.

⁶² Ibidem, p.114-115.

⁶³ Sava Aurel V. *Doc. orh.*, nr.220, p.221-223.

OPȚIUNI POLITICE, SOCIALE ȘI CULTURALE ÎN ȚARA MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Valentin CONSTANTINOV,
doctor în istorie
Institutul de Istorie, Stat și Drept

POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL OPTIONS IN THE COUNTRY OF MOLDOVA AT THE BEGINNING OF THE XVIIITH CENTURY

We can notice that the first half of the XVIIth century, especially the period of 1600-1634, was treated with a restraint along the times. The historical personalities, the rulers who were on Moldova's throne in that period were straightforwardly ignored maybe because those two historical extremes that embrace this period are under the sign of two important historical events as well as in the Romanian history, in general, as in the Moldova's history, in special. Even the year 1600 is an emblematic one. It is the year of the beginning of the century, and also of a new historical epoch. Namely, in 1600 for the first time those three Romanian Countries (the Romanian Country, the Country of Moldova and Transylvania) were for the first time, even for a short time, under the rule of a single Romanian ruler. This fact would produce, despite all objections said towards this, a chain reaction. The phenomenon unleashed by Mihai the Brave would also produce other models; some of them were taken over in integrum, others, in various forms, would remind both the local political elites and those from the more or less close neighbourhood of the cultural and ethnic unity of the Romanians in those three Northward Danube countries. Therefore, from many points of view, the beginning of the XVIIth century is characterized by the double nature of traditions and renovations in the cultural, social and political life. Other innovator concepts were added to the old, traditional forms. The situation, generating numerous confusions and, often, contradictions, is characteristic to transition epochs. At the beginning of the XVIIth century the elements of the modern epoch thoroughly established in this geographical area, proving once more both its connection with other geographical areas and its readiness to face the new exigencies of the time.

The first third of the XVIIth century is full of achievements, though the problems in this period go one after another. The processes were obviously slowed down by the foreign encroachments, but that what happened at that moment presented itself as something predicting great achievements that would appear in much more favourable conditions. Rulers, metropolitan bishops, bishops, Superiors, boyars, all these contributed to the creation of a cultural and social environment, a solid basis that would give results during the reign of Vasile Lupu and Matei Basarab.

Putem remarca o reținere cu care de-a lungul vremii a fost tratată prima jumătate a secolului al. XVII-lea, mai ales pentru perioada 1600-1634. Personalitățile istorice, domnii care au ocupat scaunul domnesc al Moldovei în această perioadă au fost de-a dreptul ignorați poate pentru că cele două extreme istorice, care îmbrățișează această epocă, stau sub semnul a două fenomene istorice importante atât din istoria românilor în general, precum și pentru compartimentul istoriei Moldovei în special. Chiar anul 1600 este unul emblematic prin felul său. Pe de o parte este anul de început de secol, dar și de început de o nouă epocă istorică. Anume în anul 1600 pentru prima dată cele trei țări române: Țara Românească, Țara Moldovei și Transilvania se vor afla, chiar dacă pentru puțin timp, sub conducerea unui singur domn român. Acest fapt va produce, în pofida tuturor obiecțiilor care s-au spus în această privință, o reacție în lanț. Fenomenul declanșat de Mihai Viteazul va produce și alte modele, unele preluate *in integrum*, altele, sub variate forme, care vor reaminti elitelor politice locale, dar și celor din vecinătatea mai mult sau mai puțin apropiată de unitatea etnică și culturală a românilor din cele trei țări nord dunărene. De aceea, din mai multe puncte de vedere, începutul secolului al XVII-lea este caracterizat prin dualitatea tradițiilor și înnoirilor în viața politică, socială și culturală. Formelor vechi, tradiționale li s-au adăugat alte concepții novatoare. Situația generatoare de numeroase confuzii și, deseori, contradicții, este caracteristică epocilor de tranziție. La începutul secolului al XVII-lea elementele epocii moderne se instaurează temeinic în acest spațiu geografic, demonstrând odată în plus, atât legătura lui cu alte spații geografice, precum și disponibilitatea de a face față noilor exigențe ale vremii.

Schimbările de la sfârșitul secolului al XVII-lea în sistemul suzeranității otomane aveau să producă marea defecțiune din anul 1594, când atât Țara Moldovei, cât și Țara Românească au decis să-și recupereze poziția de altă dată în cadrul acestui sistem pe calea armelor. În situația dată, însă, căile celor două țări au fost diferite, iar dacă Țara Românească n-a avut altă șansă decât purtarea unui război greu și istovitor cu Imperiul Otoman sub conducerea lui Mihai Viteazul, Țara Moldovei a optat pentru un regim viabil al dublei suzeranități polono-otomane, ceea ce a scutit-o de pustiirile pe care un război amplu le-ar fi adus aici. Situația creată a fost una complexă cu multiple nuanțări: pe de o parte cele două țări extracarpătice aveau propria linie politică, diferită de cea a vecinilor, iar de partea cealaltă opțiunile politice diferite nu excludeau intervenții militare pentru reașezarea raportului de forțe de aici. Așa se explică și intervenția lui Mihai Vi-

teazul în Moldova de la mijlocul lunii mai 1600, dar și cea a lui Ieremia Movilă și a oștirilor poloneze în Țara Românească soldată cu instalarea lui Simion Movilă ca domn al Țării Românești.

Prezența Țării Românești în tabăra creștină în timpul războiului austro-otoman din perioada anilor 1593-1606 a fost posibilă numai prin existența în Muntenia a unui puternic curent antiotoman și a unei puternice grupări adunate în jurul domnilor de atunci, Mihai Viteazul și, mai apoi, Radu Șerban¹.

Îndelungatele conflicte militare, pustiirea țării de către oștirile turco-tătare i-au determinat pe unii fruntași ai Țării Românești să-și îndrepte privirile spre Polonia², care a revenit în forță la Dunărea de Jos spre sfârșitul secolului al XVI-lea, folosindu-se mai ales de conflictul izbucnit între Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman și instituind în Moldova un sistem al dublei suzeranități. Alții, însă, erau de părere că singura soluție posibilă pentru Muntenia era reintrarea țării sub scutul protector al Porții otomane³. Astfel se explică faptul că, la acea vreme, în Țara Românească se crease mai multe curente de opinie asupra direcțiilor pe care țara trebuia să le urmeze. Până la urmă a învins partida care susținea păstrarea Țării Românești în tabăra austriacă.

Domnia lui Radu Șerban a însemnat, fără îndoială, un mare reviriment pentru țară. Politica echilibrată a acestui domn, măsurile întreprinse pe plan intern și extern au asigurat în țară o stabilitate. După îndelungatul război, au fost recăștigate privilegiile de altă dată și au fost diminuate îndatoririle față de Imperiul Otoman. Această politică dusă de către domn i-a atras numeroase simpatii. În aceste condiții, partizanii celorlalte două curente au fost, practic, anihilați.

După cum se știe, Radu Șerban a fost ales domn la Cârștienești, la 20 octombrie 1601⁴. Opțiunea boierilor munteni în acest caz nu pare deloc întâmplătoare. La acea perioadă, el deținea cele mai întinse moșii în Țara Românească. Avea în stăpânirea sa 71 de sate și părți de sate⁵ și fusese mare paharnic în timpul domniei lui Mihai Viteazul. Era un iscusit comandant de oști și s-a remarcat în timpul bătăliei de la Gura Nișcovului, când a condus armata răsculaților munteni împotriva lui Simion Movilă⁶. Prin urmare, Radu Șerban era, în acel moment, cel mai potrivit candidat la tronul domnesc⁷. Totuși, în cazul dat, se renunța la tradiția dinastică din Muntenia, care era încă foarte puternică în acele timpuri. Raționamentul acestei soluții poate fi ușor înțeles. Din descendenții direcți ai vechilor Basarabi existau candidați la domnie: Radu Mihnea, fiul unui domn turcit, era favoritul Porții pentru scaunul Țării Românești, Marcu Cercel și Ștefan Șchiopul erau favoriții imperialilor⁸. Or, aceste soluții se excludeau din start. Practica ultimelor decenii ale secolului al XVI-lea a arătat clar că trimiterea domnilor de la Constantinopol, unde aceștia își cumpărau scaunele pe bani grei, care apoi trebuiau întorși din impozite, era nedorită de țară. Veniți din capitala Imperiului Otoman, domnii ajungeau în scaun cu foarte multe datorii pe care trebuiau să le întoarcă, iar această sarcină cădea pe umerii întregii țări. Impunerea domnului de la Viena însă l-ar fi transformat pe acesta într-o uncealtă docilă a imperialilor. De aceea existau mai multe argumente pentru soluția unui domn care nu descindea direct din domnii țării⁹, dar care era cel mai bogat boier din țară și totodată un

iscusit comandant de oști. Acesta era văzut mult mai bine decât un domn care ar fi fost trimis de la Constantinopol, cu numeroase datorii și care, deși descendent din vechii domni, era fiul unui turcit. Posibilitatea unui domn trimis de la Viena și străin de realitățile din țară nu era, de asemenea, acceptată. Aceleași motivații erau și în cazul Țării Moldovei.

Atât în Moldova cât și în Țara Românească, tradiția dinastică a fost foarte puternică de-a lungul perioadei. Totuși, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, principiile ei aveau să se nuanțeze. Moldova a fost prima care a avut de resimțit acest fapt. De la început, Despot Vodă și apoi Petru Șchiopul aveau să ocupe tronul Moldovei, fiind străini nu numai de familia dinastică, ci și de Moldova, în general. Iar dacă domnia lui Despot Vodă a durat doi ani, aceea a lui Petru Șchiopul, descendent al Basarabilor, avea să dureze mult mai mult. Instalarea lui Petru Șchiopul în scaunul Moldovei s-a făcut, însă, în condiții cu totul speciale. Este vorba de răscoala împotriva otomanilor a lui Ioan vodă cel Viteaz. În acest caz, pe baza dreptului învingătorului, scaunul Moldovei i-a revenit reprezentantului altei dinastii. Țara Românească s-a confruntat cu această problemă ceva mai târziu, când în intervalul de doi ani, între domnia lui Mihnea Turcitul și Mihai Viteazul, au domnit reprezentanții dinastiei Mușatinilor. Putem vorbi, deci, despre tradiție și înnoire a principiului dinastic, care vor merge pas în pas.

Povara obligațiilor față de Poartă, datoriile mari ale domnilor români față de creditorii lor din Imperiul Otoman aveau să reprezinte principalele cauze ale alinierii Țării Românești și Moldovei în războiul antiotoman¹⁰. S-a creat o situație specială, care impunea schimbări la mai multe compartimente ale societății românești. În aceste condiții, cu toate că, de fapt, nu s-a renunțat la principiul dinastic, acestuia i s-au adus anumite nuanțări.

Odată cu accentuarea suzeranității otomane, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, претендентii la tronul domnesc, sprijiniți de partidele lor boierești, trebuiau să-și caute norocul în capitala Imperiului Otoman. Ei trebuiau să se prezinte în fața sultanului și acolo să-și revendice dreptul la scaun. În urma deliberărilor se lua hotărârea care dintre acești претендентii va ocupa tronul domnesc și cine va avea de suportat consecințele refuzului. De regulă, претендентii care pierdeau această dispută erau exilați, întemnițați, iar în unele cazuri chiar și omorâți. Astfel, se instituise o tradiție nescrisă de numire a domnilor în Moldova și Țara Românească, care a fost respectată atât în cazul lui Mihai Viteazul, desemnat domn al Țării Românești, cât și al lui Aron Vodă, desemnat domn al Moldovei. Ambii, aproximativ în aceeași perioadă, au fost somați să întoarcă datoriile creditorilor¹¹, care în acel moment ajunsese la o sumă exorbitantă. De aceea, războiul austro-otoman a fost un bun prilej pentru amândoi de a rupe înțelegerile cu finanțatorii lor. De aici încolo, însă, căile celor două țări române aveau să se despartă. Moldova a avut o alternativă – de a nu participa la acțiunile militare împotriva otomanilor și, totodată, de a-și redobândi vechile privilegii, alternativă de care s-a și folosit. Participarea la un război, care nu le-ar fi adus decât distrugerii, nu le convenea boierilor moldoveni. Moldova intra sub scutul protector al Poloniei, pe atunci în plină expansiune, astfel asigurându-se de orice urmări nedorite.

Schimbarea politicii moldovenești, care inițial s-a alăturat taberei proaustriece, n-a fost posibilă, însă, fără înlocuirea domnului, eveniment care s-a produs în condiții excepționale. Opțiunea boierilor moldoveni în favoarea lui Ieremia Movilă¹² poate fi comparată cu opțiunea boierilor munteni, de câțiva ani mai târziu, în favoarea lui Radu Șerban. Este de la sine înțeles că și în acest caz nu putea fi vorba de acceptarea unui domn venit de la Constantinopol. Astfel, ca și în cazul Țării Românești, alegerea cade pe un boier bogat care nu făcea parte din dinastia tradițională moldovenească, dar care, totuși, indirect, pe linie feminină, era legat de Mușatini. Trimiterea la legăturile cu vechii domni ai țării avea să reprezinte suportul ideologic al noii domnii¹³, situație valabilă și în cazul Țării Românești.

Alegerea la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea ca domni ai Moldovei și Munteniei a unor reprezentanți din rândul mării boierimi, ocuparea tronului Moldovei de către munteni și al Munteniei de către moldoveni reprezentau niște noutăți în comparație cu perioada anterioară. Cu toate acestea, concepția dinastică din cele două țări la începutul secolului al XVII-lea păstrează principalele caracteristici. Principalul aspect ideologic în ambele cazuri l-a reprezentat legitimarea puterii prin trimiterea la ascendența domnească.

Întrușiți la Cârstienești, boierii munteni îl aleg pe Radu Șerban, "den poruncă dumnezeiască", domn pentru că "era den semenția băsarăbească neamul domnesc...nepot răposatului Basarab vodă"¹⁴. Astfel, Radu Șerban, în opțiunea boierilor munteni, avea drept la domnie la fel ca și alți descendenți din neamul Basarabilor, printre care se număra și favoritul Porții, Radu Mihnea. Dar spre deosebire de acesta din urmă, Radu Șerban se bucura de sprijinul majorității boierilor din țară. În anii următori, printr-o politică dibace, el a reușit să neutralizeze atât partida polonofilă a fostului domn Simion Movilă, cât și pe cea susținătoare a lui Radu Mihnea¹⁵. Se asigura, astfel, o continuitate a politicii Țării Românești atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Liniile directorii ale strategiei politice interne și externe conveneau în mare măsură elitelor politice din țară. Această stare de fapt, însă, avea să fie schimbată printr-o intervenție străină.

La începutul lunii ianuarie a anului 1611, Gabriel Báthory, principe al Transilvaniei, a ocupat Țara Românească și a cerut Porții să fie numit domn în Muntenia. Tactica aleasă de către Radu Șerban a fost: să se retragă în Moldova, să îl lase pe Báthory să intre în țară, apoi să-l atace din Moldova și să intre chiar în Ardeal¹⁶. O rezistență deschisă, fără ajutor extern, era imposibilă. Ambițiile principelui transilvan de a restabili "Dacia" sub autoritatea Transilvaniei erau pe cale de a se realiza. Pornind de la dreptul câștigătorului, Poarta, într-o primă fază, i-a confirmat domnia în Țara Românească. Dezlănțuirea armatelor principelui, jafurile cumplite la care acestea au supus țara, dar și întârzierea lui Radu Șerban au determinat pe boierii munteni să-l ceară domn de la Poartă pe Radu Mihnea. Soluția aceasta era una de moment, iar scopul principal era izgonirea lui Gabriel Báthory din țară. Doar astfel putem explica relatarea cronicilor țării despre solia din partea boierilor munteni la Poartă. În plus, în cazul de față s-a optat pentru practica obișnuită în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de a cere "după obiceiul cel vechi" domn de la sultan¹⁷. Din îndemnul mitropolitului Luca, la Con-

stantinopol a fost trimisă o delegație reprezentativă din partea tuturor stărilor din țară¹⁸. Nu putea fi vorba de o delegație numai din partea partidei susținătoare a lui Radu Mihnea, deoarece, așa cum am văzut mai sus, în timpul domniei lui Radu Șerban aceasta a fost, practic, anihilată. În acest caz s-a apelat la soluția răului mai mic pentru a scăpa țara de jafuri și violențe. Mai exista și un alt un aspect. Atâta timp cât armatele lui Gabriel Báthory se aflau în Muntenia, reocuparea tronului de către Radu Șerban, favoritul de fapt al stărilor din Țara Românească, era mult mai dificilă. Aducerea lui Radu Mihnea ca domn al Țării Românești și retragerea principelui în Transilvania ar fi facilitat mult revenirea la domnie a lui Radu Șerban. Posibil ca în acest sens boierii munteni să se fi consultat cu domnul lor, care se afla în acel moment în Moldova.

Astfel, într-un caz extrem, toate stările Țării Românești au cerut de la Poartă domn pe fiul unui domn turcit, care avea în țară puțini susținători¹⁹. Soluția, cum arătam mai sus, a fost una de moment, iar scopul principal al acestei măsuri era izgonirea din Țara Românească a lui Gabriel Báthory. Delegația care a fost trimisă la Poartă a fost una care reprezenta toate stările Țării Românești. Prin urmare, pe lângă faptul că noul domn al Țării Românești descindea din vechii domni ai țării, delegația boierilor munteni avea să asigure un suport și mai mare legitimității pretențiilor lui Radu Mihnea la tronul Țării Românești. La venirea în țară a lui Radu Mihnea, după cum spune cronica țării, "toți i s-au închinat cu bucurie"²⁰. Bucuria lor însă era determinată nu de urcarea lui în scaun, ci de faptul că au scăpat de tiranul transilvănean. Prin instalarea lui Radu Mihnea în scaunul Țării Românești se realiza primul punct din program – țara a scăpat de Gabriel Báthory.

După moartea lui Ieremia Movilă, în anul 1606, în Moldova izbucnește lupta pentru putere. Fostul domn lăsa în urma sa câțiva fii. Totodată, fratele lui, Simion Movilă, domn al Țării Românești (1600-1602), dorea el însuși să ocupe tronul Moldovei, pe care de altfel l-a și ocupat. A murit însă, în condiții suspecte peste un an. În acele condiții, atât fiii lui Ieremia, cât și fiii lui Simion, aveau dreptul să ocupe tronul Moldovei. Lupta dintre cele două grupări ale familiei Movilă se va termina în favoarea lui Constantin Movilă, fiul lui Ieremia, care va ocupa tronul Țării Moldovei la sfârșitul anului 1607. Modelele politice aplicate la sfârșitul sec. al XVI-lea începutul celui de-al XVII-lea, prin care conducătorii celor trei țări române își disputau între ei supremația în acest spațiu, au încercat să fie aplicate la sfârșitul primului deceniu sec. al XVII-lea. Inițial, Constantin Movilă a încercat să medieze trecerea Țării Românești sub suzeranitatea Poloniei, ceea ce i-ar fi adus și lui un plus de autoritate în acest spațiu. Ca apoi, spre sfârșitul anului 1610, Gabriel Báthory să întreprindă campania din Țara Românească și să întreprindă eforturi pentru înlocuirea lui Constantin Movilă din scaunul Țării Moldovei cu Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul.

Totuși, intervenția principelui Transilvaniei a produs o ruptură în relația stabilitate în spațiul nord-dunărean stabilit în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Fiind implicat activ în evenimentele din spațiul nord-dunărean, Constantin Movilă a fost scos din scaunul Țării Moldovei la sfârșitul anului 1611.

Anume evenimentele din anul 1611 vor imprima principalele direcții ale politicii interne și externe în deceniile următoare – Radu Șerban, domnul favorit al elitelor politice din Țara Românească, a fost scos din scaun, iar Movileștii susținuți de magnații polonezi vor pierde domnia în Moldova: acest din urmă fapt va crea premisele necesare pentru trecerea lui Radu Mihnea din scaunul Țării Românești în scaunul Țării Moldovei. La realitățile amintite se vor adăuga și altele – deteriorarea progresivă a relațiilor dintre Polonia și Imperiul Otoman din cauza atacurilor sistematice ale tătarilor în teritoriile poloneze și ale cazacilor în teritoriile otomane.

Înțelegerea celor mai multe procese petrecute în spațiul nostru din primul sfert al secolului al XVII-lea nu este posibilă fără o analiză a impactului factorilor externi asupra vieții social-politice românești. De cele mai multe ori, societatea românească a rămas tributară influențelor externe și n-a avut altceva să facă decât să-și alinieze propriile sale obiective exigențelor venite din afară. Acest fapt i-a lipsit de regulă pe români de inițiativă. Totuși, nu trebuie de uitat că ei au reprezentat, de foarte multe ori, piesele de bază în jocurile marilor puteri. În fond, politica externă românească din această perioadă este o parte componentă a disputelor marilor puteri pentru supremația în spațiul nord-dunărean. Prin poziția lor, Țările Române ocupau un loc strategic extrem de important, aflându-se la intersecția sferelor de interese ale otomanilor, polonezilor și habsburgilor. De aceea, ele au trebuit să-și modeleze politica în funcție de obiective, priorități, dar nu în ultimul rând și de posibilitățile lor reduse de acțiune. Teritoriul românesc a devenit, o zonă de lupte mari între puterile implicate în acest spațiu, fapt care îi va periclita siguranța și stabilitatea politică.

Anul 1611 stă sub semnul confruntării între marile puteri ale vremii pentru supremația în spațiul nord-dunărean. În acest an s-a constatat cum nu se poate mai bine interdependența Țărilor Române. Dacă vreuna dintre marile puteri își dorea instituirea autorității sale în acest spațiu, ea trebuia să dețină controlul în toate cele trei țări române. Ieșirea uneia dintre ele de sub tutelă putea duce nu numai la slăbirea influenței, dar și la pierderea oricărui control asupra acestui spațiu.

De cele mai multe ori, marile puteri aveau să decidă, în ultimă instanță, cine trebuia să dețină scaunul uneia dintre cele două țări extracarpătice (situația Transilvaniei fiind totuși diferită), iar când ele nu cădeau de acord asupra acestui lucru, se declanșau conflicte îndelungate, ca de exemplu rivalitatea polono-otomană pentru Moldova. De menționat, însă, că aceste dispute de-a lungul timpului aveau să fie alimentate de forțe care deși teoretic se aflau sub autoritatea uneia dintre puteri, de facto promovau propriile linii politice – este vorba în acest caz de cazaci și tătari.

Perioada cuprinsă între anii 1611 și 1626 stă sub semnul unor confruntări aprige pentru instituirea, recăștigarea ori consolidarea influenței în spațiul carpatic între Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Polonia. De remarcat, însă, că nici una dintre puterile enumerate n-a reușit în mod decisiv să-și impună punctul său de vedere în această privință²¹, deoarece fiecare era implicată în aceeași vreme în disputele din alte zone de interes – Turcii au avut diferende cu perșii, polonezii se vor implica masiv în problemele de succesiune dinastică din Rusia și

Suedia, iar pentru Imperiul Habsburgic va începe, în 1618, Războiului de 30 de ani. Or, implicarea acestor puteri în alte zone de interes, în afara celei românești, le va dispersa forțele și totodată nu le va permite nici uneia dintre ele tranșarea în mod decisiv a acestor dispute în favoarea proprie.

Totuși, chiar dacă pe moment voința Porții în ceea ce privește titularii scaunelor domnești din Moldova și Țara Românească s-a impus, pe viitor atât Imperiul Habsburgic, dar mai ales Polonia își vor exprima nemulțumirea, luând atitudine de fiecare dată când le erau amenințate pozițiile. Astfel, se va ajunge la numeroase situații conflictuale, iar uneori chiar și la confruntări militare deschise. Totodată, perioadele de maximă tensiune erau urmate de altele în care negocierile luau locul confruntărilor militare, fapt care va avea drept urmare găsirea unor soluții de compromis, precum și numirea domnilor de comun acord. Acestea sunt, în linii mari principiile care au stat la baza relațiilor internaționale în răstimpul amintit.

Acțiunea lui Gabriel Báthory de la sfârșitul anului 1610 și începutul anului 1611 avea să aducă mari prejudicii *status quo* – ului stabilit la începutul sec. al XVII-lea. Totodată, în urma evenimentelor din vara anului 1611, lucrurile riscu să degereze într-o mare confruntare, confruntare pe care nici o putere nu o agreea. În acest fel, perioada creată după anul 1611 poate fi socotită drept un armistițiu îndelungat.

Aceste schimbări complexe vor fi suficiente pentru a imprima societății moldovenești de la începutul secolului al XVII-lea o nouă formă. Schimbările succesive de domnie, încetățenirea alternanței domniilor moldovenești cu cele muntene asigurau practic legitimarea ocupării scaunului muntean de către moldoveni și cel moldovenesc de către munteni. Schimbarea domnilor dintr-un scaun în altul era însoțită și de trecerea dregătorilor dintr-o țară în alta, ceea ce contribuia la consolidarea unei noi concepții culturale.

Alegerea ca domni ai Moldovei și Munteniei a unor reprezentanți din rândul mării boierimi de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, ocuparea tronului Moldovei de către munteni și al Munteniei de către moldoveni reprezentau niște noutăți în comparație cu perioada anterioară. Cu toate acestea, concepția dinastică din cele două țări la începutul secolului al XVII-lea păstrează principalele caracteristici precedente. Principalul aspect ideologic în ambele cazuri l-a reprezentat legitimarea puterii prin trimiterea la ascendența domnească. Se lărgeste contingentul de selecție a candidaților pentru scaunul țării. În acest caz, una dintre principalele preocupări a devenit susținerea și consolidarea bazei ideologice a domniei.

Credibilitatea de care se bucura în rândul marilor puteri domniile succesive din Țara Românească și Moldova, crearea unui cerc larg de susținători i-au permis lui Radu Mihnea realizarea uniunii dinastice între Moldova, unde domnea, și Țara Românească, unde l-a lăsat pe fiul său, Alexandru. Acest succes, însă, n-a fost posibil fără o concepție clară în materie de politică, atât internă, cât și externă. Or, din acest punct de vedere, tradiția și înnoirea instituțională vor însemna punctele forte ale strategiei domnului român. Politica de selectare și promovare a

colaboratorilor ocupa un loc important pentru asigurarea succesului. În Divanul său el va promova persoane competente, capabile să rezolve problemele cu care se confrunta la moment. În acest sens, Radu Mihnea a promovat în Divanul său domnesc atât persoane din țară, cât și străini. Față de boierii din țară el va duce o politică prudentă, încercând să coopteze în Divan atât persoane de încredere, cât și pe colaboratorii fostului domn, Radu Șerban. Prin abilitatea sa și politica prudentă pe care a dus-o, el a reușit să prevină revolte de proporții ale boierilor din țară, iar cu două excepții, din timpul domniei lui nu se cunosc execuții ale boierilor din partida adversă, care îl susținea pe Radu Șerban. Pe lângă boierii „de țară”, Radu Mihnea a promovat în dregătorii importante pe străini, în majoritatea lor greci. Acest gest este pe deplin explicabil dacă ținem cont de faptul că persoanele străine promovate de către Radu Mihnea erau persoane influente, competente și dețineau averi importante. Iar unul dintre cheile succeselor realizate de Radu Mihnea au fost acești colaboratori, care au asigurat reușitele în mai multe întreprinderi ale lui Radu Mihnea.

Încă de la începuturile domniilor succesive din Țara Românească și Moldova, Radu Mihnea realiza un important succes diplomatic care îi conferea soliditate domniei, dar totodată trasa și o linie proprie în politica externă în spațiul românesc. Servindu-se de o rețea dezvoltată de susținători și informatori, atât din țară, cât și din străinătate, domnul român va promova o politică ale cărei principii erau evitarea conflictelor militare, soluționarea pe cale diplomatică a tuturor conflictelor și asigurarea liniștii și stabilității în spațiul românesc. Urmărirea cu consecvență a acestor principii i-au atras simpatiile marilor puteri care își disputau interesele în această zonă. A intuit foarte bine, ca o persoană care a „trăit din pâinea sultanului”, revenirea în forță a otomanilor în spațiul nord-dunărean și, totodată, slăbiciunea celorlalte puteri în confruntarea cu aceștia. Abilitatea diplomatică i-a permis să devină mediatorul numeroaselor conflicte iscate în spațiul românesc, ceea ce în ultimă instanță a fost un element determinant în realizarea succesului diplomatic al uniunii dinastice a Moldovei, unde domnea el însuși și de unde îl supraveghea pe fiul său nevârstnic, Alexandru, pe care l-a lăsat în scaunul Țării Românești.

Acțiunile lui Mihai Viteazul, influențele externe, afirmarea tot mai consistentă a realizărilor pe plan cultural au dus, în mod inevitabil, la exaltarea propriei identități, la constituirea unei imagini despre sine, ca individ și comunitate. Pentru aceasta, însă, era nevoie de raportarea la „Celălalt”, altfel și diferit decât reprezentantul propriei comunități. S-a creat o situație inevitabilă în care „altul” devenea dorit, necesar chiar, deși, de multe ori, după cum s-a constatat, „el” era văzut în antiteză autohtonilor, devenind o piatră de încercare pentru cei „de țară”.

Crearea imaginii despre „celălalt” ține în primul rând de existența unui „cadru – cheie”, a unei normalități, din punctul de vedere al indigenilor, la care va fi raportat altul. În cazul dat, putem desprinde câteva diferențe care intervin între „cei de țară” și străini. Este vorba despre formele de activitate, religia, limba și locul de proveniență. Fiecare dintre cele patru aspecte contribuie în mod decisiv la formarea și consolidarea unei imagini-tip asupra unei anumite comunități.

Imaginea-tip la rândul ei duce la formarea unor stereotipuri și prejudecăți după care vor fi apreciați unii sau alții, și implicit, care vor duce la reacții pro sau contra acestora. Se poate constata stabilirea unei scări valorice care va situa străinii pe o curbă, între toleranță și excludere.

Aflându-se la începuturile confirmării identității sale în sens modern, era firesc pentru o societate în devenire să ia o atitudine față de străini. Fiecare vedea în „celălalt” doar ceea ce dorea să vadă, iar o asemenea imagine nu putea fi decât una subiectivă. Confruntarea dintre cele două lumi devenea, astfel, inevitabilă, iar finalitatea ei trebuia să devină exaltarea propriei identități. Promovarea de către Radu Mihnea a unor elemente străine în dregătoriile importante, alături de elementele locale a fost speculată de către boierii autohtoni și a reprezentat drept pretext în acțiunile lor îndreptate împotriva domnului.

Domnii Moldovei au folosit aproape totdeauna căile diplomatice pentru soluționarea situațiilor conflictuale, armata, din cauza timpurilor zbuciumate, a jucat un rol important în acele vremuri. Începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, se produc schimbări și în ceea ce privește instituția armatei. De acum înainte un rol din ce în ce mai important îl vor avea mercenarii. În acest sens, perioada domniilor lui Radu Mihnea nu reprezintă o excepție, cunoscute fiind cazurile când domnul român va recurge la înrolarea mercenarilor pentru asigurarea fie a liniștii în interiorul țării, fie a campaniilor militare la care a fost nevoit să participe.

În toate timpurile biserica a fost cea care oferea suportul ideologic puterii laice. În Țara Românească și Moldova tradiția politică bizantină a fost cea care și-a impus modelele de guvernare. Or, pornind de la această tradiție domnii români trebuiau să ocrotească și să sprijine puterea spirituală cu toate forțele lor. Astfel, de-a lungul domniilor a fost dusă și desfășurată o intensă activitate de susținere a Bisericii, atrăgându-și simpatiile clerului de partea sa, astfel consolidându-și domnia.

Civilizația românească de la începutul secolului al XVII-lea este una tradiționalistă, dar, totodată, deschisă spre schimbări. Asupra cadrului cultural românesc din această perioadă și-au lăsat amprenta atât influențele externe, cât și tradiția culturală internă aflată în înnoire continuă.

Aprecierea fenomenelor culturale petrecute în Țările Române în primul sfert al secolului al XVII-lea nu poate fi făcută fără a se ține seama de schimbările importante ce au avut loc în spațiul european la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea. Aceste schimbări au mers pas în pas cu moștenirea culturală anterioară, astfel încât mai degrabă putem vorbi de o continuitate decât de o ruptură bruscă.

Pentru civilizația europeană, sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea a însemnat trecerea de la epoca Renașterii la cea a Barocului. Bineînțeles că această periodizare este una convențională, trecerea s-a făcut în mod gradual, iar schimbările culturale produse reprezintă o urmare și nu o ruptură de perioada anterioară. Cultura românească, pe de o parte, fiind ancorată celei europene, nu putea să nu resimtă aceste schimbări și să nu urmeze cursul impus de evoluția culturală europeană. Pe de altă parte însă, țările noastre păstrau tradiția culturală moștenită de la Bizanț. Astfel încât cultura românească de la începutul

secolului al XVII-lea are ca principale direcții atât respectarea tradițiilor culturale, cât și deschiderea către noi universuri. Primul sfert al secolului al XVII-lea a însemnat prevestirea marilor realizări pentru întregul veac, și-a lăsat amprenta și a trasat linii directorii pentru acestea.

Pe plan european, ofensiva Reformei a determinat o contrareacție din partea bisericii catolice. În acest sens, în anul 1545, a fost convocat Conciliul de la Trento, care după lungi întreruperi și tergiversări și-a încheiat lucrările de-abia în anul 1563. Liniile dogmatice, culturale și artistice trasate de această întrunire aveau să influențeze întreaga civilizație europeană. Începea o contraofensivă pe toate planurile a bisericii catolice împotriva celei reformate, însoțită de numeroase conflicte militare. Această stare de fapt va culmina, în ultimă instanță, cu declanșarea, în anul 1618, a Războiului de 30 de ani. Un loc important în acțiunea de recâștigare a terenului pierdut reveneau aspectelor culturale. Deschiderea noilor instituții de învățământ era unul dintre mijloacele la care s-a apelat în acest sens. Astfel, contrareforma avea să impună un model cultural, care va domina civilizația europeană în perioada luată în studiu.

Începutul secolului al XVII-lea aducea schimbări importante și pentru civilizația românească. Această perioadă stă sub semnul răscoalei antiotomane a lui Mihai Viteazul. Efectele acesteia sunt bine cunoscute. Prin recâștigarea vechilor privilegii se creau premise favorabile pentru dezvoltarea societății și a culturii noastre. Totodată, însă, imixtiunile externe și instabilitatea politică internă și-au lăsat amprenta asupra evoluției acestora din urmă. Totuși, această perioadă, așa cum vom arăta mai jos, poate fi considerată pe bună dreptate una de acumulare a unor valori care se vor manifesta mai târziu.

Interferențele culturale au avut de spus un cuvânt important în perioada de care ne ocupăm, lăsându-și amprenta asupra căilor și direcțiilor de dezvoltare ale culturii românești în acest răstimp. În primul rând, este vorba de influențele poloneze și cele venite de la sud de Dunăre, din partea grecilor stabiliți în Țările Române.

Mobilitatea societății românești, diversificarea preocupărilor culturale au impus o modificare și în ceea ce privește raportul dintre limba slavonă ca limbă de cultură și limba română ca limbă a majorității populației din Țările Române. Aceasta din urmă a început să fie tot mai des folosită în diverse domenii de activitate în detrimentul celei slavone. Totuși, deși pozițiile acesteia din urmă au fost șubrezite, ea și-a păstrat în continuare principala poziție ca limbă de cultură. În cancelaria domnească în primul sfert al secolului al XVII-lea limba slavonă a fost folosită mai des decât cea română, nemaivorbind de mediile eclesiastice unde preponderența limbii slavone ca limbă de cult este și mai evidentă.

De regulă, literatura în limba slavonă este reprezentată de cărțile de cult, pravile și de cronici de proveniență sud-dunăreană. După cum foarte bine se știe, în primul sfert al secolului al XVII-lea în Țările Române nu s-au tipărit cărți. Din anul 1588, când din tipografia lui Șerban Coresi ieșea un *Liturghier* slavonesc, și până în anul 1635, anul când în Țara Românească, la Câmpulung, ieșea de sub tipar un *Molitvenic*, în Țările Române nu a funcționat nici o tipografie. Ingerințele externe și instabilitatea internă au fost principalele cauze ale acestei stări de

fapt. Totuși, în această perioadă în țările noastre au pătruns cărți tipărite în Polonia, unde la Ostrog, începând din anul 1580, și Lvov, din anul 1586, funcționau tipografii²². Activitatea tipografiilor din Polonia a suplinit, într-o oarecare măsură, lipsa unei asemenea preocupări în Țările Române, iar pătrunderea masivă a cărților tipărite în Polonia a fost facilitată, fără îndoială, de relațiile speciale care s-au stabilit în această perioadă între Moldova și Polonia. Cărțile din Polonia au avut o largă răspândire la noi. Ele se copiau și se traduceau în diverse locuri. Este exemplul unei lucrări tipărite la Vilna în anul 1618 intitulată *Iconion* sau *Închipuirea evangheliceștii vieți*. Fragmente din această carte sunt întâlnite în câteva miscelaneie târzii²³.

Cu toate acestea, cărțile tipărite în Polonia și ajunse în Țările Române în primele patru decenii ale secolului al XVII-lea nu erau în stare să suplinească deficitul de literatură din Moldova și Muntenia. Astfel, s-a apelat, în continuare, la copierea manuscriselor. De-a lungul întregii perioade au existat centre de copiere și de difuzare a manuscriselor. Acest rol revenea în mare parte școlilor mănăstirești. Pe lângă așezămintele monahale cu tradiții culturale importante au apărut altele, nou ctitorite, care se vor impune în viața culturală a epocii. Este cazul școlii de la mănăstirea Dragomirna din Moldova, aflată sub conducerea lui Anastasie Crimca. Manuscrisele slavone, multe dintre ele împodobite cu miniaturi, realizate la mănăstire de către Anastasie Crimca sau de către ucenicii săi, reprezintă un adevărat fenomen cultural în perioada amintită.

Manuscrisele, de multe ori, erau realizate la comandă și erau donate locașurilor sfinte. Grijă pentru „Viața de Apoi” și iertarea păcatelor îi determinau pe oameni să caute „căi de împăcare” cu Dumnezeu. Exista credința că păcatele se pot ierta prin daniile către sfințele lăcașe. Astfel, diferite manuscrise copiate în țară, iar uneori și în afara țării, Polonia sau Muntele Athos, erau cumpărate și donate bisericilor, iar printre persoanele care făceau aceste donații întâlneam domni, mitropoliți, episcopi, egumeni, boieri. Situația nu era diferită în primul sfert al secolului al XVII-lea, când fenomenul donațiilor „pentru iertarea păcatelor” și „pentru căpătarea vieții veșnice” capătă amploare. Astfel, pe un *Minei pe luna septembrie*, copiat în anul 1602, întâlnim o însemnare de la Ștefan II Tomșa din 1613: „Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei a dat aceasta”²⁴. Un *Apostol*, realizat de Dimitrie Belinski, din porunca mitropolitului Anastasie Crimca a fost făcut danie mănăstirii Dragomirna în anul 1609 „pentru pomenirea sufletului său și a părinților săi”²⁵. Un manuscris de *Indicații practice pentru viața călugărească*, scris în 1610, a fost dăruit de către Mitrofan episcop de Roman ucenicului său ieromonahului Varlaam viitorul mitropolit²⁶. Pe o *Psaltire*, scrisă în Bistrița olteană în 1627, întâlnim o însemnare care precizează că manuscrisul a fost copiat cu porunca egumenului Anania în zilele lui Alexandru Coconul²⁷. Însemnări interesante din anii 1606-1607 se află într-un manuscris slavon din secolul al XV-lea. Dimitrie, fost pitar, l-a cumpărat și l-a dat de pomană Bisericii Albe din Iași. În cuvântul lăsat de donator se precizează că acest manuscris poate fi folosit cu binecuvântarea preotului „pentru învățatură”, dar apoi să fie întors bisericii. Un an mai târziu, însă, Dimitrie revine asupra hotărârii luate,

ia manuscrisul de la Biserica Albă “din pricina relexor întâmplări care vin de la dușmanii țării” care “au pustiit bisericile lui Dumnezeu” și îl dă la mănăstirea Bistrița “pentru folosul sufletesc și mântuire”²⁸.

Amplourea fenomenului ne face să credem că la acea vreme era dezvoltată o întregă rețea de copiere a manuscriselor, care după realizare erau vândute. Existau, deci, persoane care efectuau această muncă și pentru care erau plătiți. Pentru manuscrisele respective se plăteau sume importante. Astfel, preotul Gheorghie din Drăgușani a cumpărat, în 1618, un *Liturghier* cu 6 zloți²⁹; un *Molitvenic* din secolul al XVI-lea, scris în Moldova, a fost cumpărat de Iachim și soția lui, Tecla, în 1634, cu 4 zloți³⁰; Ivan, în zilele lui Ieremia Movilă, a cumpărat un *Octoih* din secolul al XVI-lea cu 9 taleri³¹, iar Mane Ștefan din Morov a cumpărat un *Minei* de la Nicoară din Vâlcea cu 8 zloți³². Cu toate că manuscrisele erau însoțite de cele mai cumplite blesteme, prețurile importante³³ care se dădeau pentru aceste scrieri le-au făcut ținta hoților³⁴. În plus, dese războaie și incursiuni de jaf erau însoțite și de înstrăinarea cărților. Uricarul Lucaci, bunăoară, împreună cu soția lui, au răscumpărat din mâinile turcilor un *Minei de sărbători. Martie – septembrie*. Acest manuscris a ajuns în “mâinile păgânilor agareni când au prădat Țara Leșească cu Schender pașa”³⁵. Un alt manuscris slav a fost răscumpărat în secolul al XVII-lea “din Țara Leșească cu trei zloți”³⁶. O parte însemnată a manuscriselor rămase de la Anastasie Crimca au fost luate de către cazaci în timpul evenimentelor din Moldova în anul 1653 și apoi răscumpărate cu bani grei de moldoveni³⁷.

Pe lângă copierea unor manuscrise slavone, au existat și preocupări pentru repararea și conservarea exemplarelor deteriorate. De exemplu, un *Apostol* din anul 1500 a fost legat a doua oară la mănăstirea Neamț „în zilele lui Miron Barnovski”, în anul 1629³⁸.

Așadar, tradiția culturală slavonă în Țările Române la începutul secolului al XVII-lea era încă destul de puternică și nu putea, deocamdată, să fie înlocuită cu cea în limba română. În această perioadă, însă, pozițiile limbii slavone aveau să fie atacate de o altă realitate culturală; la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea avea să apară și să se afirme o altă direcție culturală – cea grecească.

Afluxul populației grecești în Țările Române avea să aducă după sine și importante schimbări în domeniul cultural. Negustorii, clericii și persoanele aflate în anturajul domnilor, toți aceștia erau purtători, dar deopotrivă și consumatori, ai culturii în limba greacă. Venind în Moldova și Țara Românească ei vor accede în funcții politice și religioase, imprimând societății românești o notă specifică. Astfel, spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea în Țările Române existau persoane care scriau și citeau în limba greacă. Limba greacă se studia în școlile mănăstirești. Pe lângă grecii stabiliți în Țările Române, o importanță mare în manifestarea curentului grecesc în această perioadă l-au avut clericii sud-dunăreni, care au venit în țările noastre după ajutoare sau care au trecut prin Țările Române în drumul lor spre Polonia sau Rusia. Chiar dacă aveau alte scopuri, ierarhii de la sud de Dunăre se opreau la noi și petreceau vreme îndelungată la curțile domnilor români³⁹. Aportul cel mai mare însă l-au avut cărturarii greci veniți de mai multă vreme în Țările Române. Luca, mitropolitul

Țării Românești, Matei al Mirelor, egumenul mănăstirii Dealu, vistiernicul Stavrinov, Gheoghe Palamed și alții au fost reprezentanții acestui curent cultural.

Arta românească se realizează unui cadru mult mai larg, care aparține artei bizantine. Subiectele frescelor, așa cum s-a remarcat, își au izvorul lor în liturgie⁴⁰. Realizarea picturilor murale, însă, trebuia să țină seama și de o altă realitate – cea a cadrului în care ea trebuia să fie plasată⁴¹. De aici vine și legătura organică între pictură și arhitectură. Prin urmare, picturile murale nu pot fi tratate separat de cadrul lor arhitectonic, “căci luate de pe pereții bisericilor și mutate în muzeu ele își pierd cu totul caracterul monumental”⁴². De aceea, aprecierea fenomenelor artistice din perioada aflată în discuție trebuie făcută ținându-se cont de interdependența între pictură și arhitectură. Realizarea frescelor a depins de lungimea, lățimea și înălțimea edificiilor.

În evoluția spre forme artistice noi ridicarea Suceviței⁴³, așa cum au remarcat specialiștii, reprezintă un moment de răscruce. Această mănăstire a fost reclădită de mitropolitul Gheorghie Movilă și fratele său, Ieremia Movilă, între anii 1583 și 1586 și a fost zugrăvită la 1601. P. Henry aprecia acest edificiu ca reprezentând “testamentul artei moldovenești din sec. al XVI-lea”⁴⁴. Pe lângă temele iconografice tradiționale, la Sucevița apar teme de influență rusească – cea a Pocrovului. Un loc impunător în pictura exterioară de la Sucevița îl ocupă tema Scării lui Ioan Scărarul⁴⁵. De remarcat și decorul bogat și strălucitor al picturii de la această mănăstire⁴⁶.

Edificiul care a avut însă cea mai mare influență asupra evoluției artistice din Moldova în secolul al XVII-lea a fost fără îndoială Dragomirna⁴⁷. Biserica mare a mănăstirii, Coborârea Sfântului Duh, a fost ridicată între anii 1608 și 1609 de către Lupu Stroici și Anastasie Crimca. Deși se încadrează pe linia tradițională a arhitecturii moldovenești, acest edificiu aduce niște noutăți, care ulterior vor avea un impact asupra așezămintelor religioase din Moldova în acest secol. N. Iorga aprecia înnoirile de la Dragomirna care “căuta să-și puie pecetea măcar în deosebita îngrijire răbdătoare a amănuntelor”⁴⁸. G. Balș remarcă schimbările produse de Dragomirna în arhitectura moldovenească, alături de mănăstirile Galata și Aroaneanu, ctitorii din ultimul deceniu al sec. al XVI-lea⁴⁹. P. Henry, deși recunoștea că există multe elemente comune între Dragomirna și Sucevița, susținea, totuși, că există o “distanță care separă un asemenea monument de Sucevița”⁵⁰. Prin formele sale și motivele ornamentale, Dragomirna a inspirat apoi și alte construcții de biserici moldovenești, cum ar fi Solca⁵¹, Râșca⁵², Trei Ierarhi, Golia ș.a.⁵³. În general, actul ctitoricesc în Moldova cunoaște la începutul secolului al XVII-lea o continuitate față de perioada anterioară. Astfel, în afara edificiilor menționate, în Moldova au fost ridicate, refăcute sau completate monumente precum mănăstirea Secu, construită în anul 1602 de Nestor Ureche⁵⁴, Biserica din Dulcești, zidită în anul 1605 de marele paharnic Ioan Caraiman⁵⁵, Sfântul Nicolae din Suceava, ridicată sau poate numai reînnoită, în anul 1611, de Nicoară Prăjescu vel vistiernic⁵⁶, biserica Sfânta Vineri, ctitoria lui Nestor Ureche, datată înainte de anul 1617⁵⁷, biserica Sfinților Voievozi din Roman, o altă ctitorie a lui Ștefan II Tomșa, care însă n-a ajuns până în zilele noastre⁵⁸. Un loc aparte în această înșiruire de monumente religioase îl ocupă biserica Sfântul Sava în Iași. După opinia lui G. Balș acest edificiu este “cu totul neobișnuit în Moldova și nu face parte din șirul monumentelor

noastre pământene”. Ctitorită de marele postelnic Ianache Caragea în 1625, cu o arhitectură specifică, această clădire este caracteristică stilului oriental⁵⁹.

În anul 1624, în luna septembrie, hoarde tătărăști au atacat Moldova și Țara Românească pricinuind mari pagube⁶⁰. În urma acestei incursiuni a avut de suferit și curtea domnească din Iași. Astfel, spre sfârșitul anului 1624 și începutul celui următor, Radu Mihnea și-a avut reședința domnească la Suceava de unde au fost emise mai multe acte. La sfârșitul lunii martie – începutul lunii aprilie 1625, preferințele lui Radu Mihnea se îndreaptă spre orașul Hârlău⁶¹. Acolo el va reface curțile domnești, bisericile și va ridica alte clădiri. Iată un extras din cronica lui Miron Costin: “Curundu după acéia au arsu curțile la Iași, céle domnești și s-au mutatu Radul vodă la Hîrlău cu șederea. Și așa îndrăgi locul la Hîrlău, cât în toate veri, la Hîrlău ședea cu toată curtea, tocmise și curțile céle domnești și biserică câteva făcuse acolo de dânsul”⁶². Despre amploarea acestor construcții noi putem să judecăm după alte mențiuni ale lui Miron Costin, care evocă o domnie “împărăției, nu domniei sămănătoare”⁶³. Este cert că palatul domnesc de la Hârlău a depășit alte construcții ale vremii. Altfel nu ne putem închipui ca un domn care a pus foarte mult preț pe fastul curții sale să fi neglijat acest aspect. Acest lucru rezultă iarăși din cronica lui Miron Costin: “Ce pricină ar hi fostu, nu știu, fără de tot zburdată podoaba curții. Nimé din boieri, până în cei a treia, cu haine proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelnicii, copii den case cu mari podoabe și cu fotaze la cai”⁶⁴. Așadar fastul curții lui Radu Mihnea era deosebit, iar domnul țării a ridicat edificii mărețe pentru Moldova acelor vremuri⁶⁵ și s-a înconjurat cu o impunătoare suită domnească, clerici și cărturari, după modele europene. Din suita domnească făceau parte și muntenii care și-au lăsat numele lor dedesubtul portretelor sfinților din biserică domnească de acolo⁶⁶.

În Moldova la începutul secolului al XVII-lea s-a impus școala miniaturistică de la Dragomirna, condusă de mitropolitul Anastasie Crimca. Temele tratate în aceste reprezentări se încadrează în linia tradițională a miniaturisticii românești. Totuși, pe lângă scenele tradiționale apar elemente noi, care impun o notă specifică acestui curent artistic la începutul secolului al XVII-lea. Se pot întâlni, de exemplu, scene caracteristice doar spațiului românesc ca în cazul “Zapisului lui Adam”. Într-un manuscris sunt reprezentate mediul și peisajul românesc⁶⁷. Este vorba despre *Psaltirea* scrisă în anul 1616. Ea se păstrează în muzeul mănăstirii Dragomirna. Miniaturile reprezintă istoria poporului evreu din perioada împăratului David. Principalul izvor al acestor imagini este textul biblic, iar în realizarea lor artistul s-a bazat pe propria sa imaginație: David și Solomon poartă pe cap coroane asemănătoare cu cele ale domnilor moldoveni, cetățile au specific moldovenesc, iar cântăreții folosesc instrumente populare românești în locul celor tradiționale biblice. Manuscrisul reprezintă dovada originalității mitropolitului caligraf și miniaturist. Alte miniaturi expun scene din Vechiul și Noul Testament, precum și viețile sfinților, din care nu lipsesc elementele locale. În acest sens trebuie amintite scenele legate de viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava caracteristice doar Moldovei.

Deși sunt cunoscute multe manuscrise de la școala miniaturistică de la Dragomirna, noile descoperiri ar putea oferi noi perspective asupra activității acesteia⁶⁸.

După cum arătam mai sus, în această perioadă în Țara Românească o activitate prodigioasă de copiere și împodobire a manuscriselor cu miniaturi o desfășurau mitropolitul Luca, Matei al Mirelor, precum și elevii lor. Prin activitatea lor, ei au consolidat legăturile între mediile artistice românești și cele din Peninsula Balcanică. În împodobirea manuscriselor cu miniaturi, artiștii au folosit elemente locale din locurile lor de origine, precum și elemente orientale. Manuscrisele în limba greacă ornate cu miniaturi au influențat mai târziu atât manuscrisele slave, cât și cele românești⁶⁹.

Prima treime a secolului al XVII-lea este plin de realizări, cultural-artistice cu toate că problemele din această perioadă se țin lanț. Aceste procese au fost simțitor încetinite de ingerințele externe, dar ceea ce se întâmplă acum se prezintă ca ceva prevestitor al marilor realizări ce aveau să apară în condiții mult mai prielnice. Domni, mitropoliți, episcopi, egumeni, boieri, deci toți aceștia au contribuit la crearea unui mediu cultural și social, a unei temelii solide care avea să dea roade în perioada domniilor lui Vasile Lupu și Matei Basarab.

Note:

¹ Rezachevici Constantin. Politica internă și externă a țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (I), în “Revista de Istorie”, XXXVIII (1985), nr.1, p.6-7; 11.

² Despre reprezentanții acestei grupări, vezi: *Ibidem*, p.7; Ștefan Andreescu, “Movileștii” în Țara Românească, în Idem, *Restitutio Daciae*, vol.II. *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, Editura Albatros, 1989, p.12.

³ Aceștia deși puțini la număr susțineau candidatura lui Radu Mihnea.

⁴ Descrierea alegerii lui Radu Șerban domn al Țării Românești, vezi în: *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, introducerea și ediția critică întocmite de Const. Grecescu, București, Editura Academiei, 1963, p.81; *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C.Grecescu și D.Simonescu, București, Editura Academiei, 1960, p.84.

⁵ Rezachevici Constantin. *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în “Studii. Revista de Istorie”, XXIII (1970), nr. 3, p.469-491.

⁶ Idem, *Bătălia de la Gura Nișcovului* (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei, în “Studii. Revista de Istorie”, XXIV (1971), nr. 6, p.1143-1157.

⁷ *Ibidem*, p.1155.

⁸ Despre posibilitatea ca aceștia doi din urmă să urce pe tronul Țării Românești vezi: *Ibidem*, p.1155.

⁹ Totuși tradiția dinastică nu putea fi neglijată în totalitate. Gheorghe I. Brătianu aprecia că o dată cu stingerea neamului Basarabilor preferințele pentru ocuparea scaunului țării se îndreptau către cei “care puteau invoca o cât de depărtată legătură de rudenie cu acești întemeietori ai statului” (Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, coordonatorul colecției: Șerban Papacostea, București, Editura enciclopedică, 1995, p.81). Această afirmație, în opinia noastră, se poate extinde și asupra cazului petrecut la 20 octombrie 1601 în tabăra de la Cârstienești. Astfel, pe lângă calitățile de bun militar și cel mai mare proprietar din Țara Românească, Radu Șerban își mai putea adăuga și o descendență, indirectă este adevărat, din vechii domni ai țării.

¹⁰ Bibliografia despre nivelul acestor datorii pentru Țara Românească și Moldova înaintea izbucnirii războiului austro-otoman, vezi: N. Iorga, *Istoria românilor*, vol.V. *Vitejii*, volum îngrijit de Constantin Rezachevici, București, Editura Enciclopedică, 1998, p.286, nota 1.

¹¹ După cum foarte bine se știe, lui Aron vodă i s-a redat domnia la rugămintea creditorilor,

care astfel sperau să-și recupereze banii cheltuiți pentru dobândirea de către acesta a scaunului domnesc: "că Aron încă nu au fost ajunsu la Țarigrad, domnia iară i-a au fost dat-o și scaunul țării, că platnicii lui, turcii, cu toții au mersu la veziriul, de au strigat pentru dînsul și de nevoie dătrornicilor, iară i-au întorsu domnia" (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P.Panaiteșcu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955, p.208).

¹² Deși recunoaște că a fost instalat domn la intervenția armatei poloneze, Miron Costin menționează și participarea domnilor la această alegere: "Și au pus domnu din partea sa pre Ieremia Movilă vodă cu alesul boierilor de țară..." (Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P.Panaiteșcu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p.44). Acest fapt merită atenție deosebită, deoarece la acel moment în Polonia se afla un număr impresionant de mari boieri moldoveni: Lupu Stroici mare logofăt din timpul lui Petru Șchiopul, Simion Movilă paharnic, Toader Movilă spătar, Andrei hatman, care s-au retras în Polonia în momentul părăsirii tronului de către Petru Șchiopul (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p.205). La aceștia s-a adăugat, câțiva ani mai târziu, și Nestor Ureche care a fugit de teama persecuțiilor lui Aron vodă (*Ibidem*, p.209).

¹³ Despre situația internă și externă a Moldovei de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea vezi: D.Ciurea, *Date privind situația internă a Moldovei la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în „Studii. Revista de Istorie”, 1955, nr.5-6, p.113-117; Idem, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în „Studii și Cercetări Științifice Iași. Istorie”, 1957, fasc.2, p.323-337.

¹⁴ *Istoria Țării Românești 1290-1690...*, p.84.

¹⁵ Constantin Rezachevici, *Politica internă și externă a Țărilor Române...*, p.7.

¹⁶ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII. Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, București, Cartea Românească, 1935, p.112-114, nr.92. Discuția asupra acestei probleme, vezi în Constantin Rezachevici, *Note și comentarii*, în N.Iorga, *Istoria românilor*, vol.V, p.393, nota 47.

¹⁷ Matei al Mirelor, în una dintre cronicile sale, a menționat o adunare a stărilor în acest sens: "...unde, adunându-se la un loc spre a se sfătui în privința mântuirii lor a tuturor și stând la vorbă, s-au hotărât să ceară de la sultan prin scrisoari și soli a li se trimită domn, după obiceiul vechi, fiind în stare sultanul să scoată pe nebunul de Báthory Gabor din țară și din scaun și să-l întoarcă înapoi la casa lui, și țara noastră s-o scoată de sub tirania lui" (*Povestirea pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban-vodă zis și Radu, și venirea în Țara Românească a lui Radu-voievod, fiul lui Mihnea*, în N.Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la Istoria Românilor*, în *Analele Academiei Române Memoriile Secțiunii Istorice*, tom XXI, seria II, tomul XXI, 1899, p.1-27, p.22). Din această relatare rezultă o dată în plus faptul că Gabriel Báthory a fost confirmat domn al Țării Românești de către sultan.

¹⁸ Am folosit în acest caz termenul de „stări” în sensul prezentat de Gh.I. Brătianu (*op. cit.*), care îi desemna astfel pe reprezentanții boierimii mari, mici și mijlocii, ai clerului și ai armatei. "Și începător al acestui cuget a fost Luca, presfințitul mitropolit al Ungrovlahiei, om de bună credință, ... și cu dânsul toți boierii de țară, care se zic și roșii, cu preoți și poporul, care se adăpostise acolo <la sud de Dunăre>" (*Ibidem*, p.22); "Deci țara, văzând atîta răutate, cerșură de la împărăție de le dede domn pre Radu vodă, fecior Mihniei vodă Turcul" (*Istoria Țării Românești 1290-1690...*, p.87-88); "Boierii și altă țară, câți au scăpat, au trecut peste Dunăre; și atîta cruzie a lui Batăr văzând (din rea chiverniseală), a domnului au scris carte la împăratul turcesc, dând știre de primejdia ce le-au venit cu Gabăr craiul, rugându-se să le dea domn cu oști să gonească pre vrămaș și îndată le-au dat domn pe Radu vodă, fecior Mihniei" (*Istoriile domnilor Țării Românești...*, p.82).

¹⁹ N.Iorga, *Istoria românilor*, V, p.383.

²⁰ *Istoria domnilor Țării Românești...*, p.83; Matei al Mirelor spune că la venirea în țară, Radu Mihnea acesta a făcut "legătură cu jurământ" cu stările din țară (N.Iorga, *Manuscripte...*, p.23).

²¹ Pentru derularea disputelor în vederea obținerii supremației de la nord de Dunăre, vezi: Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otoman-habsburgice (1601-1634)*, București, Editura Academiei Române, 1994.

²² *Istoria literaturii române*, vol.I. *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-*

1780) comitetul de redacție al volumului: Al. Rosetti, redactor responsabil, Mihai Pop, I. Pervain, secretar Al. Piru, București, Editura Academiei, 1964, p.337.

²³ Gabriel Ștrempel, *op.cit.*, vol. II, p.176, nr.2115 (este vorba de un miscelaneu de literatură monahală copiat în anul 1789 la mănăstirea Govora); vol. IV, p.338, nr.5548 (un alt miscelaneu din același an).

²⁴ P.P. Panaiteșcu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei*, p.145-146.

²⁵ *Ibidem*, p.35-36. Întregul catalog al manuscriselor realizate și împodobite cu miniaturi de către Anastasie Crimca și care s-au păstrat până în zilele noastre vezi la: Ștefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuții*, în "Mitropolia Moldova și a Sucevei", LV (1979), nr.1-2, p.154-156.

²⁶ P.P. Panaiteșcu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei*, p.377-378.

²⁷ *Ibidem*, p.261-264.

²⁸ *Ibidem*, p.256-258.

²⁹ *Ibidem*, p.42-43.

³⁰ *Ibidem*, p.47-50.

³¹ *Ibidem*, p.58-59.

³² *Ibidem*, p.350-351.

³³ Vezi prețurile din acea perioadă, în Vitalie Stănică, *Prețurile din Țara Românească și Moldova între anii 1601-1626*, în "Revista Arhivelor", LXI (1984), nr.3, p.282-289.

³⁴ Acest lucru se poate deduce din însăși formula blestemului "dacă cineva ar încerca să o fure", întâlnit în majoritatea cazurilor citate, ceea ce arată că fenomenul era răspândit.

³⁵ P.P. Panaiteșcu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei*, p.68-69.

³⁶ *Ibidem*, p.350-351.

³⁷ De exemplu, un *Liturghier* scris pe pergament în mănăstirea Dragomirna, având copertile ferecate în argint aurit și luat de cazaci în 1653, a fost răscumpărat de boierul Saulea cu 13 polo-boace de miere și înapoiat Dragomirnei (Ștefan S.Gorovei, *op.cit.*, p.155, nr.13).

³⁸ P.P. Panaiteșcu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei*, p.120.

³⁹ Este și cazul lui Chiril Lucaris, care în calitate de patriarh al Alexandriei a stat vreme îndelungată la curtea lui Radu Mihnea. A sfințit mănăstirea Radu Vodă, închinată la Ivir. A ajuns mai târziu patriarh al Constantinopolului. De la el se cunosc și câteva documente emise în Țara Românească. (DIR, B, Țara Românească, veacul XVII, vol. II (1611-1615), p.321-322, nr.283; *Ibidem*, p.351-352, nr.311; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. II, 1601-1620, întocmit de Maria Soveja, Doina Duca – Tinculescu, Reghina Dragomir, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1974, p.343, nr.671). Toate aceste documente au fost emise în limba greacă.

⁴⁰ Wladislaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina*, în Wladislaw Podlacha, Grigore Nandriș, *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol.I, Prefață de Vasile Drăguț, cuvânt înainte de Mabel Nandriș, traducere de Grigore Nandriș și Anca Irina Ionescu, note de Grigore Nandriș și Anca Vasiliu, București, Editura Meridiane, 1985, p.59.

⁴¹ Despre temele pictate și amplasarea lor pe pereții bisericilor vezi: I.D.Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, Editura Meridiane, 1978.

⁴² Wladislaw Podlacha, *op.cit.*, p.63.

⁴³ Bibliografia referitoare la mănăstirea Sucevița vezi, în Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Biblioteca monumentelor istorice din România, 1974, p.812-819.

⁴⁴ Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la studiul civilizației moldave*, prefață la ediția românească de Jean Delumeau, postfață și note de Vasile Drăguț, traducere și indici Constanța Tănăsescu, București, Editura Meridiane, 1984, p.232.

⁴⁵ Datorită acestor teme, pictura exterioară a Suceviței a fost denumită drept "standard al monahismului" (*Istoria artelor plastice din România*, vol.II, p.134).

⁴⁶ I.D.Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1981, p.218.

⁴⁷ Bibliografia referitoare la Dragomirna vezi, în Nicolae Stoicescu, *Repertoriu bibliografic...*, p.263-266.

⁴⁸ N.Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol.I, p.246.

⁴⁹ G.Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București Institutul de Arte grafice, p.26.

⁵⁰ Paul Henry, *op.cit.*, p.149.

⁵¹ Despre influențele Dragomirnei asupra ctitoriei lui Ștefan II Tomșa vezi: *Ibidem*, p.151; G.Balș, *op.cit.*, p.36, p.63-85.

⁵² *Ibidem*, p.60.

⁵³ *Ibidem*, p.36.

⁵⁴ N.Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p.750-753; I.D.Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române...*, p.219; G.Balș, *op.cit.*, p.21-23.

⁵⁵ *Ibidem*, p.39-41.

⁵⁶ *Ibidem*, p.p.55-59.

⁵⁷ *Ibidem*, p.62.

⁵⁸ Biserica a fost rezidită de Vasile Cantacuzino, un descendent pe linie feminină a lui Ștefan II Tomșa, după cum rezultă din pisanie: "nepot dintr-o nepoată de fiică a celui pomenit domn" (*Ibidem*, p.70-76). Întreaga listă a edificiilor religioase ridicate în această perioadă vezi în Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p.975-976.

⁵⁹ G.Balș, *op.cit.*, p.86-88.

⁶⁰ Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P.Panaitescu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p.91; *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul...*, p.91; Hurmuzaki, Supliment II, vol. II, p.527-528, nr.CCXXXVIII.

⁶¹ Pentru perioada cuprinsă între luna octombrie 1624 și aprilie 1625 majoritatea actelor au fost emise la Suceava. Din data de 10 aprilie 1625 începe seria actelor emise la Hârlău. (*DIR, A, Moldova*, veacul XVII, vol. V (1621-1625), rezumatele actelor, p. XXX-XXXVI).

⁶² Miron Costin, *op.cit.*, p.91.

⁶³ *Ibidem*, p.89.

⁶⁴ *Ibidem*, p.90. O mențiune asemănătoare, probabil preluată de la Miron Costin, este inserată și în cronică munteană: "Numai pentru multă mândrețea curții ce avea făcându-se multe cheltuele, ca la un craiu, nu ca un domn țara era slabă și săracă" (*Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, p.91).

⁶⁵ N.Iorga semnală o inscripție fragmentară la Deleni "...fiul lui Mihnea voievod, în anul 71... luna octombrie 1 și s-a săvârșit în noiembrie 30" (N.Iorga *Inscripții*, I, p.12, nr.28). Dacă ținem cont de evenimentele din luna septembrie 1624 această clădire posibil să fi fost una dintre acelea pe care le-a ridicat Radu Mihnea imediat după incursiunea tătărească. Fiind așezat în centrul țării, Radu Mihnea a optat în alegerea lui pentru Hârlău în detrimentul Sucevii, unde, după cum am văzut a rezidat la finele anului 1624 și începutul celui următor.

⁶⁶ "Nasturelius, Nasturel, 1625" (scris cu litere latine și cifre arabe) nu poate fi altul decât marele cărturar muntean Udriște Năsturel. Această inscripție a fost semnalată pentru prima oară de N.Iorga. (*Ibidem*, p.7, nr.10). Întreaga bibliografie referitoare la curtea domnească din Hârlău și biserica Sfântul Gheorghe vezi în, Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p.358-359.

⁶⁷ *Psaltirea* cu numărul de inventar 6/1934, aflată în muzeul mănăstirii Dragomirna, scrisă în 1616 (G.Popescu-Vilcea, *Anastasia Crimca*, București, Editura Meridiane, 1972, p.12).

⁶⁸ Până în prezent se cunosc 27 de manuscrise împodobite cu miniaturi aparținând școlii miniaturistice de la Dragomirna (Șt.S.Gorovei, *op.cit.*, p.154-156). Numărul lor însă a fost mult mai mare (vezi considerațiile lui Șt. S. Gorovei (*Ibidem*, p.157). De altfel, sperăm ca noile descoperiri să scoată la iveală un material și mai bogat, care va oferi posibilitatea unei evaluări mai precise a activității școlii miniaturistice de la Dragomirna. În acest sens există multe perspective. Drept exemplu ar putea fi luate manuscrisele românești de la Muntele Athos care deocamdată au fost inaccesibile mediilor științifice românești.

⁶⁹ *Istoria artelor plastice în România*, vol.II, p.81-82.

DINAMICA POPULAȚIEI URBANE A BASARABIEI (1850-începutul secolului al XX-lea)

Dinu POȘTARENCU,
doctor în istorie
Institutul de Istorie, Stat și Drept

DYNAMICS OF URBAN POPULATION OF BESSARABIA (1850 – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES)

The study approaches the topic related to the dynamics of urban population of Bessarabia in the period of 1850 – the beginning of the 20th centuries.

The statistical data presented in this study states the increasing of urban population in the province between the Prut and Dniester. Overt the indicated period, in comparison with other cities of Bessarabia, Chisinau attested a numerical superiority.

Istoriografia problemei. În perioada de până la 1918 au văzut lumina tiparului o serie de publicații care conțin descrieri ale populației Basarabiei, însă majoritatea dintre aceste descrieri sunt redată în mod succint. În plus, doar unele descrieri oferă cititorului referințe sumare despre populația urbană a provinciei. Ne vom referi în continuare la scrierile în care sunt prezente informații referitoare la populația urbană.

Într-un studiu introductiv, inclus în lucrarea cu date statistice ale recensământului fiscal al populației Basarabiei din 1859, A. Artișimov¹ a indicat doar numărul total al populației urbane din anul respectiv – 156 918² (care este mai mic decât cel arătat în raportul anual al guvernatorului Basarabiei adresat împăratului – 168 169).

Autorii P. Soroka³, S. Potočki⁴, N. Zozulin⁵, V. Anisimov⁶, N. Lașcov⁷, C. Kramarenko⁸ și N. Moghileanski⁹ au utilizat în scrierile lor date statistice referitoare la populația orașelor din Basarabia doar pentru unii ani. Aceste date reproduse, în special, din publicațiile Comitetului de Statistică al Basarabiei, le-au plasat în contextul unor caracteristici generale ale populației provinciei, fără a le supune unei analize demografice.

Din șirul lucrărilor scoase de sub tipar până în 1918 o atenție deosebită merită cea a lui Aleksandr Zașciuk, din 1862¹⁰. Într-un capitol consacrat populației Basarabiei, alcătuit, în bună măsură, conform rigorilor științifice, cu analiză (ce-i drept, doar a datelor statistice de la mijlocul secolului al XIX-lea) privitoare la o serie de aspecte de ordin demografic, A. Zașciuk a introdus și unele informații noi despre populația urbană: a determinat raportul între populația rurală și cea urbană de la mijlocul secolului al XIX-lea: 85% erau săteni, iar 15% – orășeni¹¹. Dar acest raport l-a apreciat cu aproximație din următorul considerent. Deși a afirmat că în 1861, potrivit informațiilor oficiale, Basarabia avea 988 430 de locuitori (în darea de seamă pe anul 1861 a guvernatorului Basarabiei figurează 1 014 207 oameni¹²), el a calculat raportul bazându-se pe următorii doi indici, dintre care primul, fără să explice motivul, l-a dat cu aproximație: până la 800 000 de oameni locuiau în localitățile rurale și 183 790 – în cele urbane. Remarcăm, însă, că numărul orășenilor este majorat, deoarece el nu corespunde cu cel indicat în raportul anual al guvernatorului: 169 343 de orășeni în 1860 și 174 650 – în 1861.

Totodată, A. Zașciuk a pus în circuitul informațional un șir de date statistice, care, după cum a dat asigurări, provin din surse oficiale. Totuși, punem la îndoială veridicitatea unora dintre acestea. În primul rând, din cauza că nu se potrivesc între ele. Exemplificăm. În tabelul cu indici statistici pe anul 1861 este arătată populația totală a orășenilor din fiecare județ¹³. Acești indici nu însumează un total general de 183 797 de persoane, ci 173 692. Tot aici este înfățișată componența pe sexe a locuitorilor urbani: 97 609 persoane de sex masculin (sunt indicați 13 894 de persoane sex masculin în orașul Bender, în timp ce la totalul populației acestui oraș sunt arătați 11 760 de oameni de ambele sexe) și 86 088 (corect: 86 083) de persoane de sex feminin, care dau în sumă 183 697 și nu 183 797. Nu concordă nici cifrele care indică populația din ambele medii de trai ale fiecărui județ cu totalul general al acestor cifre: 988 431 (de fapt, totalizează 978 121). O asemenea situație ne face să credem că A. Zașciuk a operat cu date statistice imprecise.

În al doilea rând, chiar dacă A. Zașciuk i-a dat asigurări cititorului că indicii statistici cu privire la populație, pe care i-a folosit, sunt oficiali, unii dintre aceștia nu armonizează cu cei din alte surse de epocă, la fel oficiale. Bunăoară, după A. Zașciuk, în 1858 erau 889 829 de locuitori în toată Basarabia și 148 438 – în orașele ei¹⁴. Acești indici figurează în raportul anual al guvernatorului Basarabiei pe anul 1857, în timp ce în cel pe anul 1858 sunt notate alte cifre – 907 018 și, respectiv, 156 878. Precum am arătat mai sus, nu se potrivesc cu datele din raportul anual al guvernatorului nici indicii demografici pe anul 1861, lanșați de A. Zașciuk.

Într-un alt capitol al cărții A. Zașciuk a descris separat fiecare oraș basarabean¹⁵. Aceste descrieri cuprind și informații de ordin demografic: dinamica și mișcarea naturală a populației fiecărui oraș în perioada 1854-1859, structura confesională și socială a orășenilor de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Zanfîr Arbure, în lucrarea sa voluminoasă *Basarabia în secolul XIX*, s-a limitat la o caracterizare de ansamblu a populației¹⁶. La populația urbană s-a referit doar tangențial: a indicat raportul între populația rurală și cea urbană, pe care l-a reprodus de la A. Zașciuk (calculat incorect, după cum am demonstrat mai sus) și, în două tabele, a inclus date statistice pe anii 1858 și 1861.

Într-o lucrare monumentală despre Rusia pitorească, S. Davidovici¹⁷ a descris, succint, orașele Basarabiei. Printre alte detalii, el a prezentat, sub raport demografic, doar numărul aproximativ al populației fiecărui oraș și componența etnică parțială a orașului Chișinău.

Cu ocazia publicării rezultatelor recensământului populației din 1897 referitoare la Basarabia, Gr. Șcirovski a prezentat, într-un studiu introductiv¹⁸, datele generale ale acestui sondaj, inclusiv cele înregistrate în mediul urban, fără să le analizeze.

Semnalăm și ediția jubiliară despre orașul Chișinău, scoasă cu ocazia celor 100 de ani de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în care doar pe două pagini este oglindită evoluția demografică a Chișinăului de la 1812 până la începutul secolului al XX-lea¹⁹. În lucrare sunt evocate doar câteva date sporadice ce reliefează dinamica populației de la 1812, după care sunt expuși indici privind mișcarea naturală a chișinăuenilor în anii 1834-1843 și 1862-1865.

În perioada interbelică, tematica demografică basarabeană a fost abordată de L. Berg²⁰, C. Filipescu și E.N. Giurgea²¹, I. Nistor²², I. Teodorescu²³, L. T. Boga²⁴, Șt. Ciobanu²⁵. În studiile lor populația Basarabiei din perioada țaristă este prezentată în linii generale, iar despre populația urbană aproape că nu se aminteste. Totodată, în răstimpul dintre cele două conflagrații mondiale au fost editate câteva scrieri de proporții reduse despre orașele basarabene. Ele cuprind informații concise cu privire la populația acestor orașe din perioada țaristă, preluate din surse rusești, fără a fi supuse unei analize. Aceste scrieri scurte sunt semnate de Ștefan Ciobanu²⁶, Eugeniu D. Stănoiu²⁷, V. Mirescu²⁸, Florea C. Rossetti²⁹.

În continuare problematica demografică a fost dezvoltată de către exponenții istoriografiei sovietice moldovenești, care, spre deosebire de predecesori, s-au preocupat, în mod special, și de populația urbană a Basarabiei din perioada țaristă.

Inițial, tematicii demografice i-au fost rezervate spații restrânse în două sinteze voluminoase ale istoriei R.S.S. Moldovenești³⁰, unde, prin câteva rânduri, se menționează despre creșterea numerică rapidă, de la 1812, a populației urbane.

Între timp apare studiul despre dinamica și componența populației orașului Chișinău în intervalul 1812-1861, semnat de V. Jukov³¹ și elaborat în baza literaturii istoriografice precedente și a unor materiale de arhivă. Prin câțiva indici este arătată dinamica populației capitalei Basarabiei de la 1812 până în 1861, inclusiv numărul locuitorilor din 1812, care este discutabil. Informațiile din acest studiu sunt reproduse, într-o formă concisă, în volumul *Istoria Chișinăului*, ieșit în 1966³².

Consacrând două monografii problemei privind dezvoltarea social-economică a orașelor basarabene de la 1812 până în 1900, V. Jukov a acordat atenție în cadrul lor și unor aspecte demografice ale mediului urban³³. Printr-un șir de argumente el a susținut, în mod just, că un rol important în procesul de formare a populației urbane a Basarabiei l-a avut imigrarea – aflulxul masiv de oameni spre Basarabia, care, subliniază autorul, a condiționat o neomogenitate enormă a componenței etnice a orășenilor. Dinamica populației fiecărui oraș din anii 1819-1856 a redat-o prin indicii referitori la anii 1819, 1828, 1836, 1844 și 1856. Deși în tabelul cu acești câțiva indici sunt enumerate toate orașele, autorul s-a oprit în continuare numai asupra sporului real al populației orașului Chișinău. Prin puține

date statistice este înfățișată dinamica populației urbane din perioada 1861-1900, într-un tabel fiind arătat numărul locuitorilor fiecărui oraș pe anii 1861, 1864, 1867, 1870, 1875, 1880, 1890 și 1897, iar în altul – proporția anuală a orașenilor în raport cu populația totală a Basarabiei.

O parte din expunerile acestor două monografii V. Jukov le-a repetat, în mod concis, într-o publicație ulterioară³⁴.

În sfera cercetărilor demografice ale lui N. Babilunga s-au aflat structura etnică și dinamica populației urbane din anii 1897-1917³⁵.

Informații răzlețe și, în plus, foarte puține cu privire la populația urbană conțin lucrările lui I. Grosul și I. Budak³⁶ și cele ale lui V. Zelenciuc³⁷.

Așadar, luând cunoștință de lucrările demografice ale istoriografiei oficiale din R.S.S. Moldovenească, constatăm că problema ce ține de populația urbană a Basarabiei din perioada țaristă nu a fost investigată în suficientă măsură, deși ea s-a bucurat de o abordare specială și au fost înregistrate unele succese în această privință, comparativ cu perioadele anterioare.

În lucrările istoriografiei sovietice moldovenești s-a acordat o atenție prioritară aspectului cu privire la creșterea numerică a populației Basarabiei (influențată mult, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de politica de colonizare promovată de guvernul imperial), cu scopul de a scoate în evidență sporul populației pe parcursul administrației țariste și, astfel, să sublinieze teza falsă despre așa-numitul „rol progresist” pe care, chipurile, l-a avut actul anexării Basarabiei la Imperiul Rus.

Cu toate că au menținut în aria de cercetare și problema referitoare la populația urbană a Basarabiei din perioada de până la 1918, istoricii sovietici de la Chișinău nu au studiat în profunzime latura demografică a orașelor basarabene și, drept consecință, nu au trecut în palmaresul său nici o lucrare specială, în care problema respectivă să fie tratată în mod complex. Studiile demografice pe care le-au lansat nu conțin o analiză dezvoltată, în concordanță cu cerințele demografiei, a datelor recensământului populației din 1897, deși ele oferă posibilități multiple în această ordine de idei. Mai mult decât atât, exponenții școlii istoriografice chișinăuene le-au interpretat incorect în cazul redării structurii sociale a populației, înfățișând-o prin prisma teoriei leniniste, adică constituită, conform principiului de clasă, din următoarele categorii: 1. Marea burghezie, moșierii și funcționarii; 2. Micii proprietari înstăriți; 3. Micii proprietari săraci; 4. Proletarii și semiproletarii³⁸. Pe de altă parte, însuși demografii sovietici au susținut că „recensământul din 1897 nu dă posibilitatea de a fracționa populația comercial-industrială în burghezie, mici producători, funcționari și muncitori”³⁹. În același timp, categoriile sociale, existente în Imperiul Rus, sunt enumerate în materialele recensământului populației din 1897.

După anul 1989, problemele privitoare la populația urbană a Basarabiei din perioada dominației autocrate ruse nu au constituit subiectul unor studii, cu excepția unei lucrări ce vizează, în mod special, evoluția istorică a etniei ruse din mediul urban⁴⁰.

La finele prezentării situației istoriografice cu privire la nivelul de cercetare a populației urbane a Basarabiei din perioada țaristă tragem următoarele concluzii:

1. Până în anii '60 ai secolului al XX-lea nu au fost elaborate studii în care

să fie tratată tema demersului nostru, iar informațiile referitoare la această temă, inserate în scrierile menționate mai sus, editate până la acești ani, sunt sporadice și puține. Drept excepție poate servi lucrarea lui A. Zașciuk, însă ea cuprinde o perioadă scurtă și, pe deasupra, autorul ei a operat cu unele date statistice imprecise.

2. În primul studiu, apărut în 1962 și semnat de V. Jukov, este oglindită evoluția demografică doar a unui singur oraș, a Chișinăului, și numai din anii 1812-1861.

3. Deși istoriografia sovietică moldovenească și-a concentrat atenția asupra problemei ce vizează populația urbană a Basarabiei din timpul dominației țariste, problema în cauză a rămas în faza unei cercetări superficiale, fragmentare.

4. În istoriografia consacrată populației urbane a Basarabiei sunt insuficient reflectate unele aspecte demografice, cum ar fi dinamica și mișcarea naturală a populației, componența etnică și socială, iar alte aspecte în genere nu au fost abordate, și anume: mortalitatea, structura confesională și profesională, repartizarea pe sexe și vârstă a populației.

5. Până în prezent nu a fost elaborat un studiu în care acest subiect să fie tratat în mod detaliat, în conformitate cu rigorile științei demografice.

Dinamica populației urbane. Fiind una dintre preocupările de bază ale științei demografice, studierea dinamicii populației oferă posibilitatea de a cunoaște totalitatea schimbărilor care se produc sub raport numeric în cadrul unei comunități de populație, într-un anumit interval de timp. Variațiile mai ample sau mai puțin sesizabile, apărute în contextul evoluției demografice, sunt provocate de un șir de factori naturali și sociali. Dinamica populației urbane a Basarabiei din perioada care face obiectul analizei de față reflectă întreaga gamă de factori în special cei de ordin economic, social și cultural, care s-au manifestat în Imperiul Rus, influențând evoluția proceselor demografice.

Înainte de a contura tabloul evolutiv al populației urbane basarabene precizăm că, având în vedere modificarea teritorială intervenită în sudul Basarabiei potrivit prevederilor Tratatului de pace de la Paris din 1856, diferențiem intervalul între anii 1857 și 1878, în limitele căruia vom examina doar dinamica populației din orașele basarabene rămase în componența Imperiului Rus.

Tabelul 1. Dinamica populației urbane din Basarabia între anii 1850 și 1856

Anul	Numărul populației	Creșterea reală	
		Număr	%
1850	139 226		
1851	150 306	11 080	7,9
1852	154 677	4 371	2,9
1853	157 394	2 717	1,6
1854	168 046	10 652	6,7
1855	171 998	3 952	2,3
1856	178 071	6 073	3,5

Surse: AICSR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 105; AICSR, F. 1281, inv. 6, d. 72, f. 99; ANRM, F. 2, inv.1, d. 5446, f. 55-93; d. 5687, f. 21, 34; d. 5776, f. 2; d. 6138, f. 92 și urm.; d. 6311, passim; d. 6461, f. 181; d. 6710, passim; Я.С. Гросул, И.Г. Будаков, *op. cit.*, 1967, p. 57.

Conform *Tabelului 1*, populația urbană a Basarabiei a crescut între anii 1850 și 1856 cu 38 845 de locuitori, ceea ce reprezintă un spor numeric real de 27,9%. Este o creștere mai intensivă comparativ cu evoluția demografică generală de la mijlocul secolului al XIX-lea a orașelor din partea europeană a Rusiei. În perioada 1840-1856, populația urbană din această zonă a imperiului a sporit cu 21,8%⁴¹.

Menționăm în acest context că tabelele cu indicii referitori la populație, incluse în dările de seamă ale guvernatorului Basarabiei expediate împăratului Rusiei, nu conțin date cu privire la populația suburbiilor Popușoi, Turlachi și Șaba. Populația suburbiilor respective, după cum se poate constata, nu este însumată la cifrele ce indică numărul populației orașului Akkerman. În 1850, de pildă, aceste trei suburbii aveau în total 10 862 de locuitori⁴². Prin urmare, putem considera că în 1850 populația urbană a Basarabiei totaliza 150 088 de oameni. Din lipsă de informații, pentru alți ani, cu privire la populația suburbiilor în cauză și pentru a nu interveni în datele oficiale prezentate curții imperiale, ne-am orientat după indicii expuși în rapoartele guvernatorului.

Tabelul 2. Dinamica populației urbane din Basarabia între anii 1857 și 1875

Anul	Numărul populației	Creșterea reală	
		Număr	%
1857	148 438		
1858	156 878	8 437	5,6
1859	168 169	11 291	7,2
1860	169 343*	1 174	0,7
1861	174 650**	5 307	3,1
1862	174 498	-152	-0,08
1863	179 176***	4 678	2,6
1864	182 104****	2 928	1,6
1865	184 130	2 026	1,1
1866	191 161*****	7 031	3,8
1867	199 353	8 192	4,2
1868	207 546	8 193	4,1
1869	205 842	-1 704	-0,8
1870	202 404*****	-3 438	-1,6
1875	216 653	14 249	7,0

Surse: AICSR, F. 1281, inv. 6, d. 107, f. 125; F. 1284, inv. 69, d. 249, f. 18; A. Зашук, *op. cit.*, partea a II-a, p. 103, 133-135, 152, 159, 167, 173; Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *op. cit.*, 1967, p. 57; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7187, f. 56; d. 7369, passim; d. 7790, f. 693-710; d. 7879, f. 64; Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *op. cit.*, 1972, p. 46-48.

*În *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год* (Кишинев, 1862, p. 153) este indicat un alt număr al populației totale a orașelor și foburgurilor: 183 692 de oameni (169

343 – în orașe și 14 349 – în foburguri). **În 1861, potrivit datelor statistice publicate în *Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета* (partea I, p. 26), în orașele basarabene locuiau 177 637 de oameni, plus 14 172 de locuitori ai foburgurilor. ***Au fost omise datele statistice pe anii 1863-1869, prezente în două dosare de arhivă (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7681, f. 104, 117, 135v-136, 219, 291; F. 151, inv. 1, d. 93, f. 2, 54, 92), deoarece acestea nu coincid cu cele arătate în dările de seamă ale guvernatorului Basarabiei din anii respectivi. ****În *Новороссийский календарь на 1866 год* (Odesa, f. a., p. 119) sunt publicate date statistice referitoare la populația Basarabiei din anul 1864, care se repetă, ca fiind pe anul 1865, în *Новороссийский календарь на 1867 год* (Odesa, 1866, p. 75), ele, însă, nu sunt identice cu cele indicate în raportul guvernatorului Basarabiei din 1864. *****Nu corespund nici datele pe anul 1866, inserate în *Новороссийский календарь на 1868 год* (Odesa, 1867, p. 110). ***** A.N. Egunov a indicat 202 129 de oameni pe anul 1870 și 218 352 – pe anul 1875 (A.H. Егунов, *op. cit.*, p. 8).

Creșterea impresionantă a populației din orașele basarabene nu era însă supusă unei evidențe riguroase din partea autorităților imperiale. Potrivit constatării lui A. Zașciuk, "informații exacte referitoare la populație este mai dificil de acumulat în regiunea Basarabia, decât în guberniile interne. Nu toată populația regiunii și nu definitiv are domiciliu stabil"⁴³. În plus, organele polițienești prezentau rapoarte anuale ce conțineau greșeli. Bunăoară, la 10 noiembrie 1854, Comitetul Statistic din cadrul Ministerului Afacerilor Interne al Rusiei i-a expediat guvernatorului Basarabiei o listă de erori depistate în dările de seamă pe anul 1852 cu privire la situația orașelor din Basarabia. În ele, de exemplu, incorect fusese calculat totalul persoanelor de sex masculin și feminin din Chișinău, precum și aceeași indici referitori la orașul Ismail (conform indicilor din raport, totalul general constituia nu 30 917 suflete, ci 34 939)⁴⁴. Drept consecință, organele polițienești au rectificat datele statistice înaintate cu aproape doi ani în urmă, încât nu există siguranța în privința veridicității lor. Astfel, conform noilor calcule în 1852, orașul Ismail avea 34 941 de locuitori (în timp ce aceeași poliție a indicat 31 779 de oameni pentru anul 1854), orașul Chișinău – 53 252, orașul Orhei – 4 657, orașul Hotin – 13 478⁴⁵, valori ce sunt mai mari decât cele înfățișate pentru anii următori.

Chiar dacă sursele de epocă scot în evidență lipsa de precizie a informației statistice, cert rămâne faptul că populația urbană a Basarabiei sporea, ceea ce ne demonstrează și situația demografică din anii ulterioari.

Din informațiile prezente în *Tabelul 2* se poate observa aceeași dinamică ascendentă a populației urbane a Basarabiei, deși pe parcurs, potrivit indicilor statistici, s-au produs și declinuri demografice. În intervalul de 19 ani indicat în tabel, sporul real a fost de 68 215 (216 653 minus 148 438) de locuitori, corespunzător unei creșteri de 45,9%. Desigur, această majorare spectaculoasă a populației orășenești din Basarabia a putut să se producă doar în urma unei imigrații masive. De menționat că în 1857 și în următorii câțiva ani, populația unor orașe, în special a Chișinăului, s-a mărit, într-o anumită măsură, și ca rezultat al strămutării funcționarilor și altor locuitori de pe teritoriul din sudul Basarabiei, retrocedat Principatului Moldovei la 1/13 martie 1857. Despre migrarea orășenilor din sectorul realipit la Principatul Moldovei și stabilirea lor în Chișinău se menționează în materialele de arhivă⁴⁶.

Această creștere intensă a populației urbane a fost remarcată de A. Skalkovski, care, analizând datele statistice pe anul 1862 referitoare la Novorosia și Basarabia, a afirmat: „Pe parcursul ultimilor 15 ani, numărul populației unor orașe, comparativ cu datele recensământului fiscal din 1850, s-a mărit cu 20-25%, de exemplu, al orașelor Odesa, Rostov pe Don, Akkerman, Bălți, Soroca, Herson, iar al orașului Chișinău – aproximativ cu 50%”⁴⁷.

Variațiile ce se produceau în evoluția demografică a orașelor basarabene au fost condiționate nu numai de neuniformitatea mișcării naturale și a procesului migrației populației în diferite zone geografice, dar și de modificările de ordin numeric intervenite în cadrul unităților militare staționate în Basarabia.

Tabelul 3. Dinamica populației urbane din Basarabia în perioada 1880-1913

Anul	Numărul populației	Creșterea reală	
		Număr	%
1880	293 482*		
1890	324 454**	30 972	10,5
1897	302 288***	-22 166	-6,8
1903	332 913	30 625	10,1
1904	337 609	4 696	1,4
1905	340 404	2 795	0,8
1906	343 325	2 921	0,8
1908	351 012	7 687	2,2
1909	353 763	2 751	0,8
1910	356 405	2 642	0,7
1911	359 156	2 751	0,8
1912	362 582	3 426	0,9
1913	365 169	2 587	0,7

Surse: Я.С. Гросул, И.Г. Будаков, *op. cit.*, 1972, p. 48-49; Первая всеобщая перепись населения, Российской империи 1897 г., Т. III. Бессарабская губерния, р.1; *Обзор Бессарабской губернии* pe anii 1904-1913; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 100, f. 1 (indicii pe anul 1908).

*Potrivit datelor Comitetului de Statistică al Basarabiei, publicate de R. Orbinski, în 1880, în orașele provinciei locuiau 272 872 de oameni (Р. Орбинский, *Очерк производительных сил в Бессарабской губернии*, С.-Петербург, 1884, p. 15). **Într-un tabel cu date referitoare la structura socială figurează o altă cifră: 328 703 (*Обзор Бессарабской губернии за 1890 год*). Numărul total al populației urbane, conform sursei (Первая всеобщая перепись населения, Российской империи 1897 г., Т. III. Бессарабская губерния, р.1) este 293 332. Cifra 302 288 include și locuitorii suburbiilor Șaba, Tuzla și Vâlcov. Indicii statistici referitori la populația celorlalte două suburbii (Popușoi și Turlachi) au fost incluși, bănuim, în numărul populației orașului Akkerman, din moment ce suburbiile respective nu figurează în lista localităților basarabene cu un număr de peste 500 de locuitori, stabilit în cadrul recensământului din 1897.

Așa cum rezultă din *Tabelul 3*, populația urbană a Basarabiei a crescut timp de 10 ani (1880-1890) cu 30 972 de oameni, ceea ce reprezintă un spor real de 10,5%, apoi, în deceniul al 10-lea, a cunoscut o diminuare substanțială, iar ulterior, în decurs de 16 ani, de la recensământul din 1897 și până în 1913, a sporit cu

20%, fără a se ține cont însă de efectele migrației, cu unele excepții neînsemnate. În intervalul 1897-1913, un spor numeric mai consistent a fost înregistrat în primii opt ani de după recensământ (1897-1905) – 12,6% (38 116 locuitori), pe când în următorii opt ani (1905-1913) el s-a dovedit a fi mai mic – 24 765 de oameni, corespunzător unei creșteri de 7,3%.

Așadar, către sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, continuându-și sensul ascendent, dinamica populației urbane din provincie a oscilat de la o perioadă de creștere importantă la alta de regres, cu o scădere de aproximativ 6,8% pe parcursul unui deceniu, ca la începutul secolului al XX-lea să fie din nou în ascensiune, dar cu o încetinire a creșterii demografice de la evenimentele sociale din 1905-1907 până la declanșarea Primului Război Mondial.

Este cazul să remarcăm că s-a constatat o diferență dintre numărul populației calculat anual de către Comitetul de Statistică al Basarabiei și cel stabilit prin recensământul din 1897. Potrivit informației Comitetului de Statistică, la 1 ianuarie 1897 Basarabia avea în total 1 855 756 de locuitori⁴⁸, adică cu 79 656 mai puțini decât cei numărați în timpul recensământului.

În *Privire generală asupra guberniei Basarabia* pe anul 1897, din care sunt extrase cifrele respective, este notat în această ordine de idei: „În baza datelor existente până la primul recensământ general, se considera că populația Basarabiei, către data de 1 ianuarie 1897, era constituită din 1 855 756 de oameni de ambele sexe. Dar conform datelor publicate ale recensământului, referitoare la începutul acestui an, în gubernia Basarabia s-au dovedit a fi 1 933 436 de suflete, inclusiv 302 852 de suflete în orașe. Rectificările făcute apoi în tabelele de numărare, publicate de Comitetul Statistic Central, pun în lumină următoarea cifră relativă la populația orașelor din gubernia Basarabia – 304 182. Luând în considerație ultimul indice, toată populația guberniei, numărată în timpul recensământului, este repartizată” astfel: în localitățile rurale – 1 629 254 de oameni, iar în cele urbane – 304 182 de persoane. Așadar, se specifică în continuare în sursa respectivă, „bazându-ne pe datele corectate ale recensământului, trebuie de considerat că populația Basarabiei, către data de 1 ianuarie 1897, era constituită din 1 933 436 de suflete de ambele sexe”. E o confuzie evidentă: pe de o parte, se afirmă că în urma recensământului s-a constatat un număr de 302 852 de locuitori în orașele basarabene, iar pe de altă parte, se spune că, după efectuarea unor corectări, a fost determinată o altă cifră a populației urbane către data de 1 ianuarie 1897 – 304 182. Deci, au fost calculate două valori pentru începutul anului 1897, fără a se da explicațiile de rigoare în ceea ce privește necesitatea de a interveni în datele recensământului și, drept rezultat, a fost lansată cea de a doua cifră.

Realmente, în conformitate cu indicii recensământului din 1897, populația urbană a Basarabiei a fost evaluată la cifra de 293 332 de locuitori (sau 302 288, dacă adăugăm populația foburgurilor Șaba, Tuzla și Vâlcov). Astfel, în urma rectificărilor efectuate, numărul populației urbane a fost majorat cu 10 850 de locuitori (populația celor trei foburguri enumerate mai sus, după cum am observat, nu a fost cuprinsă în cifra rectificată) în raport cu numărul stabilit în cadrul recensământului. Anume de cifra apreciată în urma rectificărilor operate (304 182)

s-a ținut cont în continuare în vederea evaluării anuale a numărului populației urbane. Drept consecință, potrivit informației expuse în rapoartele guvernatorului Basarabiei pe anii 1897-1903, au fost făcute următoarele estimări (Tabelul 4).

Tabelul 4. Sporul anual al populației urbane în anii 1897-1903, potrivit estimărilor Comitetului de Statistică al Basarabiei

Anul	Sporul anual	Numărul total
1897	3 770	307 952
1898	4 245	312 197
1899	3 596	315 793
1900	3 366	382 101
1901	3 431	385 532
1902	3 627	389 159*
1903	4 014	393 173
În total	26 049	

Surse: *Обзор Бессарабской губернии* pe anii 1897-1903.

*Potrivit altei surse (*Военно-географическое и статистическое описание Одесского военного округа. Бессарабский район, Одесса, 1907, p. 427*), numărul total al populației urbane din 1902 se ridică la 364 437 de oameni.

Relevăm o majorare a populației totale în anul 1900 cu 66 308 locuitori, fără a fi dată vreo justificare în acest sens.

După prezentarea acestor date statistice cu privire la populația urbană totală, Comitetul de Statistică al Basarabiei a intervenit cu o nouă modificare în succesiunea lor: în tabelul *Mișcarea populației*, anexat la *Privire generală asupra guberniei Basarabia pe anul 1904*, este indicat un alt total al populației urbane către data de 1 ianuarie 1904 – 332 913 locuitori, adică cu 60 260 de persoane mai puțin decât fusese indicat pentru această dată în *Privire generală asupra guberniei Basarabia pe anul 1903*. Modificarea, însă, iarăși este lipsită de motivare. De vreme ce în anuarul pe anul 1904 au fost publicate rezultatele recensământului din 1897, Comitetul de Statistică al Basarabiei, după cum deducem, și-a revăzut calculele efectuate pe parcursul anilor 1897-1903: la cifra totală a recensământului (293 332) a sumat sporul anual al populației urbane (26 049) și, pe deasupra, populația foburgurilor Șaba, Tuzla și Vâlcov. Drept dovadă servește tabelul cu date statistice către ziua de 1 ianuarie 1904 pentru fiecare oraș și foburg, anexat la anuarul din 1904, pe care îl reproducem în continuare:

Tabelul 5. Populația urbană a Basarabiei la 1 ianuarie 1904

Orașele și foburgurile	Populația totală
Hotin	19 991
Bălți	19 552
Soroca	16 401
Orhei	13 874

Bender	34 721
Chișinău	113 130
Akkerman	19 731
Șaba	5 310
Turlachi	4 107
Popușoi	7 160
Ismail	26 388
Bolgrad	13 302
Reni	7 695
Chilia	13 594
Cahul	7 905
Tuzla	5 036
Vâlcov	5 016
În total	332 913

Surse: *Обзор Бессарабской губернии за 1904 год, Кишинев, 19*.

Despre necunoașterea numărului real al populației urbane a Basarabiei dintr-un șir de ani premergători recensământului din 1897 vorbește și faptul că într-o lucrare solidă, apărută în 1898, numărul locuitorilor orașelor din provincie este prezentat cu aproximație: Chișinău – 115 000, Akkerman – până la 50 000, Bender – 30 000, Ismail – 30 000, Hotin – 18 000, Bălți – 10 000, Soroca – 9 000, Orhei – până la 10 000, fără a lua în considerație câteva orașe din sudul Basarabiei (Chilia, Reni, Cahul, Leova), „deoarece se proiectează ca acestea să fie transformate în sate și târguri”⁴⁹.

Deși, după 1905, s-a constatat o creștere demografică mai lentă comparativ cu perioada precedentă, Comitetul de Statistică al Basarabiei era ferm convins că numărul evaluat al populației din orașele guberniei „este, fără îndoială, mai mic decât cel real”, din moment ce nu lua în considerare și sporul provenit grație fenomenului migrației, care, după cum recunoștea această instituție statală, constituia o problemă neexaminată sub aspect statistic⁵⁰. Având în vedere datele furnizate de către administrațiile urbane, „precum și procentul probabil al creșterii artificiale”, Comitetul de Statistică a ajuns la concluzia că orașele basarabene aveau către 1 ianuarie 1914 următorul număr minimal de populație: Akkerman – 23 500, Bălți – 23 000, Bender – 41 500, Bolgrad – 16 500, Cahul – 10 500, Chilia – 17 500, Chișinău – 121 500, Hotin – 23 500, Ismail – 34 500, Orhei – 18 500, Reni – 10 500, Soroca – 20 000⁵⁰. În total: 361 000 de oameni (fără valori prezumtive referitoare la populația celor 5 foburguri). Adică, cu circa 27 000 de orașeni mai mulți față de cifra calculată doar prin adăugarea excedentului natural din fiecare an, fără a ține seama de procesul migrației. Pe cât de reale erau aceste presupuneri statistice urma să determine cel de-al doilea recensământ al populației din imperiu, preconizat pentru luna decembrie 1915, care însă nu a fost realizat.

Deoarece aproape că nu există date statistice cu privire la populație din perioada Primului Război Mondial, N. Babilunga și-a propus să estimeze cu aproximație numărul locuitorilor la anul 1916 al fiecărui oraș basarabean⁵¹, bazându-se pe rezultatele inexacte ale recensământului populației rurale înfăptuit timp de

aproape trei luni (mai-iulie) ale anului 1916 „nu atât pentru evidența populației, cât pentru a cunoaște resursele de muncă”⁵² Probabilitatea calculului este însă foarte mare, dacă luăm în considerație și faptul că N. Babilunga a determinat reducerea numărului populației urbane pornind de la valorile estimative ale Comitetului de Statistică al Basarabiei pentru anul 1913, care conțin și o rată probabilă a mișcării migratorii a orașenilor.

Analizând în ansamblu valorile incluse în *Tabelele 1-3* ce redau dinamica populației urbane, constatăm următoarele:

1. În anii 1850-1913, populația orașelor basarabene a crescut cu 216 081 de locuitori, ceea ce reprezintă un spor numeric real de 144,9%. Chiar dacă excludem numărul populației orașului Bolgrad și al foburgului Tuzla (în total 20 723 de oameni la 1913), care nu aveau statut de urbe în 1850, sporul real a fost de 131%.

2. Dinamica populației nu a fost constant ascendentă, în unii ani, ea a regresat în proporții neînsemnate.

3. Creșterea reală a populației orașelor Basarabiei a avut un caracter mai intensiv la mijlocul secolului al XIX-lea, ulterior caracterizându-se printr-un ritm mai lent.

De remarcat că mult mai accelerat era ritmul de creștere al populației urbane din partea europeană a Rusiei, decât cel al populației din mediul urban basarabean. Timp de 57 de ani (1856-1913) populația urbană din partea europeană a imperiului țarist (cu excepția Poloniei) a sporit de 3,3 ori⁵³, pe când cea a Basarabiei – de 1,8 ori.

Tabelul 6. Evoluția numerică a populației orașelor din Basarabia între 1850-1913

Anul	Orașul										
	Akkerman	Bălți	Bender	Cahul	Chilia	Chișinău	Hotin	Ismail	Orhei	Reni	Soroca
1850	16064	4899	14891	2819	5282	38361	12189	27369	4319	7640	3956
1852	18974	5076	15189	2947	5668	45726	12468	30917	4294	8004	4019
1854	19990	6636	15455	2674	5973	54849	12885	31277	4181	8341	4198
1856	19807	6646	14879	3808	5563	63469	13074	31779	4119	8263	5054
1858	23061	8030	18096	–	–	85547	11999	–	4481	–	5734
1860	27167	5900	21760	–	–	86861	17696	–	4758	–	5301
1864	31575	7740	22214	–	–	95515	17164	–	5100	–	7651
1866	29669	6530	23535	–	–	94768	19745	–	4871	–	7462
1870	29600	4959	24625	–	–	102427	18148	–	5883	–	6886
1875	28944	8871	26842	–	–	112137	15782	–	6326	–	7542
1880	–	9145	32535	4916	8265	114512	16133	30262	7317	4116	9225
1890	–	27800	27800	6115	9481	120865	23239	31171	7444	4772	16080
1897	28258	18478	31797	7077	11618	108483	18398	22295	12336	6941	15351

1905*	20174	19762	35576	8128	14323	113886	20266	27824	14396	7974	16797
1908	20966	20187	36795	8431	15088	114807	20723	30028	15131	8346	17311
1913	21535	19553	38631	8682	16907	116771	21060	32414	15724	9047	17365
Spor real	5471	14654	23740	5863	11625	78410	8871	5045	11405	1407	13409
%	34,0	299,1	159,4	208,0	220,1	204,4	72,8	18,4	264,0	18,4	339,0

Surse: ANRM, F. 2, inv.1, d. 5446, f. 55-93; d. 5776, f. 2; d. 6070, f. 43v-44; d. 6461; d. 7681, f. 116v-117; F. 151, inv. 1, d. 94, f. 226, 235; Я.С. Гросул, И.Г. Будаг, *op. cit.*, 1967, p. 57; Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год, p. 152-153; А.Н. Егунов, *op. cit.*, passim; Я.С. Гросул, И.Г. Будаг, *op. cit.*, 1972, p. 48-49; Первая всеобщая перепись населения, Российской империи 1897 г., Т. III. Бессарабская губерния, p.1; *Обзор Бессарабской губернии* pe anii 1905-1913.

*Utilizând datele statistice cu privire la situația numerică a populației orașelor către data de 1 ianuarie 1906, N. Babilunga le-a indicat ca fiind pe anul 1906 (*Динамика городского населения Бессарабии*, p. 57). Este evident că acestea se referă la anul 1905. Respectiv, și cele pe care le-a arătat ca fiind pe anul 1914 sunt, în realitate, din 1913, deoarece reflectă situația demografică către data de 1 ianuarie 1914.

O primă observație, pe baza *Tabelului 6*, se referă la orașul Chișinău, care, în calitate de reședință a Basarabiei, a deținut, între anii 1850-1917, o superioritate numerică covârșitoare în raport cu celelalte orașe ale provinciei. La 1850, în Chișinău locuia un sfert din populația urbană a Basarabiei, la 1897 – o proporție și mai mare, de 35,9%, iar la 1913 – 32%. Dacă în 1850, orașul Chișinău depășea cu 11 mii de locuitori portul Ismail, care ocupa locul doi după numărul populației, în 1913, acest decalaj era de 84 357, Chișinăul, deci, având de 3,6 ori mai mulți oameni. La începutul secolului al XX-lea, capitala Basarabiei întrecea de trei ori sub acest aspect orașul Bender, situat pe poziția a doua. Din punct de vedere al numărului locuitorilor, Chișinăul se evidențiază nu numai în cadrul guberniei, dar și al imperiului. Astfel, recensământul general al populației din 1897 a remarcat 19 orașe din Imperiul Rus cu un număr de peste 100 mii de locuitori, cel de-al 19-lea fiind Chișinăul⁵⁵.

Într-o sursă guvernamentală se arată că în decurs de jumătate de secol (1845-1894), populația orașului Chișinău s-a mărit de 3,3 ori (de la 44 000 la 144 000). În acest răstimp, numărul locuitorilor orașului Harkov s-a majorat de 6 ori (de la 33 200 la 198 500), al orașului Kiev – de 4,8 ori (de la 42 400 la 202 000), al orașului Odesa – de 4,3 ori (de la 80 200 la 343 300), al orașului Varșovia – de 4 ori (de la 140 400 la 570 500), al orașului Minsk – de 3,8 ori (de la 27 000 la 102 000), al orașului Ekaterinoslav – de 3,4 ori (de la 30 000 la 100 600) și al orașului Nikolaev – de 2,6 ori (de la 38 600 la 101 600)⁵⁶.

Iar potrivit calculului efectuat de A.G. Rașin, în perioada 1863 – 1914, numărul populației orașului Chișinău a crescut de 1,4 ori (de la 94,1 mii la 128,2 mii). Pentru comparație, prezentăm și creșterea, tot în acest interval, a populației altor trei orașe mari din Imperiul Rus, situate geografic mai aproape de Chișinău: a orașului Kiev – de 7,6 ori (de la 63,8 mii la 520,5 mii), a orașului Odesa – de 4,2 ori (de la 119,0 mii la 499,6 mii), a orașului Nikolaev – de 1,6 ori (de la 64,6 mii la 103,5 mii)⁵⁷.

În septembrie 1917, Primăria orașului Chișinău l-a informat pe comisarul gubernial al Basarabiei că în Chișinău și în împrejurimile lui locuiesc aproximativ 130 000 de oameni⁵⁸.

O altă observație care rezultă din *Tabelul 6* vizează nu numai Chișinăul, dar și celelalte câteva orașe mari din provincie. La începutul perioadei supuse cercetării, ordinea descrescândă în privința numărului populației era următoarea: Chișinău, Ismail, Akkerman, Bender, Hotin, orașe în care erau concentrate 73% din întreaga populație urbană a Basarabiei. Conform recensământului populației din 1897, tot aceste cinci orașe se plasau în frunte, schimbându-se doar ordinea lor: Chișinău, Bender, Akkerman, Ismail, Hotin, constituind o proporție de 69,2% din numărul total al populației urbane. Și în 1913 ele prevalau, intervenind doar o modificare în ordinea lor – orașul Ismail întrecuse orașul Akkerman după numărul de locuitori. În plus, datele statistice din intervalul 1897-1913 indică o diminuare în continuare a ponderii acestor 5 orașe în raport cu populația totală a orașelor mici din provincie, la sfârșitul intervalului ea ajungând să fie de 63%.

Relevant este și faptul că în perioada 1850-1913 a sporit substanțial populația majorității orașelor mici, printre acestea evidențiindu-se Bălți, Soroca, Chilia, Orhei.

Așa cum rezultă din *Tabelul 6*, pe parcursul a 63 de ani cel mai înalt ritm de creștere l-a înregistrat Soroca, de 339%, apoi celelalte orașe în următoarea succesiune: Bălți, Orhei, Chilia, Cahul, Chișinău, Bender, Hotin, Akkerman. Sporul real al orașului Bolgrad a fost de 71% (în 1854, Bolgradul avea 8 712 locuitori, în 1897 – 12 300, iar în 1913 – 14 896). Cel mai puțin a sporit populația orașelor Ismail și Reni, ambele doar cu 18,4%. Totodată, s-a mărit cu mult, în perioada respectivă, și populația foburgurilor. Astfel, populația Vâlcovului a crescut de la 1 437 de locuitori în 1850 la 6 352 în 1913 (cu 442%), Șaba, respectiv, de la 2018 la 5 994 (cu 297%), Turlachi de la 4 627 la 8 334 (cu 180%), Tuzla de la 725 la 5 827 (803%) și doar numărul populației foburgului Popușoi nu s-a majorat, rămânând la același nivel – 4217 locuitori în 1850 și 4 537 în 1913.

Creșterea mai mult sau mai puțin intensă a potențialului uman al orașelor basarabene a depins de funcția lor administrativă, economică și de alți factori, de aceea pentru a explica oscilațiile dinamicii populației fiecărui oraș în parte este necesară o studiere specială.

Raportul între populația urbană și cea rurală. Proporția între valorile totale ale populației acestor două medii de trai reprezintă un indicator principal al gradului de dezvoltare generală a unui anumit teritoriu.

Indicii procentuali ce redau această situație în Basarabia din anii dominației țariste sunt expuși în istoriografie. Bunăoară, potrivit calculului efectuat de A. Zașciuk, în 1860, 85% din populația provinciei locuia în mediul rural, iar 15% – în cel urban⁵⁹. V. Jukov însă a dedus că în 1856 locuitorii din orașe constituiau 21% din numărul total al populației Basarabiei⁶⁰. Ulterior, I. Grosul și I. Budac au introdus în circuitul științific următoarea constatare: „Conform celor de-al VIII-lea (1834) și al IX-lea (1851) recensământuri ale populației, în regiunea Basarabia orășenii reprezentau aproximativ 24% din totalul populației, mai mult decât în

guberniile vecine din ținutul Novorosia⁶¹. Acest procent comparativ mai mare al populației urbane a Basarabiei, în condițiile unui nivel redus al producției industriale, motivau ei, „se explică prin dezvoltarea considerabilă a meșteșugăritului și comerțului⁶². Autorii în cauză au repetat această constatare într-o lucrare ulterioară, menționând că „în anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea, orășenii alcătuiau aproape 24% din populația Basarabiei⁶³, adică fără a preciza că au determinat proporția în baza datelor recensământurilor fiscale. Or, după cum se știe, recensământurile fiscale nu au reflectat veridic situația demografică pe medii de trai, de vreme ce în listele contribuabililor din orașe au fost incluși mic-burghezii cu domiciliul în sate, la fel și unii negustori, care, deși nu locuiau în orașele basarabene, erau înscriși în gildele de aici.

Având în vedere indicele de 24%, I. Grosul și I. Budac au concluzionat că „în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în legătură cu dezvoltarea slabă a industriei și majorării numărului populației, greutatea specifică a orășenilor s-a micșorat”, în 1870 ea fiind de 18,8%, iar în 1904 – de 17,6%⁶⁴. Dar tot ei au afirmat în paginile aceleași tipărituri că în Basarabia, în perioada de după reformele burgheze din anii '60-'70, a crescut volumul producției, alături de meșteșugărit și manufactura capitalistă a apărut industria de fabrică și de uzină, au fost construite căi ferate⁶⁵. Prin urmare, dezvoltarea economică trebuia să stimuleze procesul urbanizării.

V. Jukov a indicat proporții puțin mai mici pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prezintă evoluția numerică a populației Basarabiei în intervalul 1861-1900 și cota-parte din fiecare an a populației urbane, în comparație cu valorile caracteristice populației din 50 de gubernii din zona europeană a Rusiei, el a stabilit că greutatea specifică a contingentului urban din Basarabia s-a micșorat de la 17,2% în 1861 la 15,3% în 1900, pe când cea a orășenilor din guberniile respective, privite în ansamblu, a sporit de la 10% în 1861 la 13,6% în 1900⁶⁶. Diminuarea în continuare a proporției populației urbane a Basarabiei, de la 15,2% în 1897 la 14,3% în 1913, a fost ilustrată prin date statistice de N. Babilunga⁶⁷.

Tabelul 7. Proporția orășenilor în raport cu populația totală a Basarabiei între 1850-1913

Anul	Populația totală	Populația urbană	
		Număr	%
1850	872 884	139 226	15,9
1851	902 354	150 306	16,6
1852	932 511	154 677	16,6
1853	951 376	157 394	16,5
1854	966 954	168 046	17,3
1855	980 031	171 998	17,5
1856	992 841	178 071	17,9
1857	889 832	148 438	16,7
1858	907 018	156 878	17,3

1859	941 221	168 169	17,9
1860	988 131	169 343	17,1
1861	1 014 207	174 650	17,2
1862	1 018 224	174 498	17,1
1863	1 026 181	179 176	17,4
1864	1 041 520	182 104	17,5
1865	1 088 182	184 130	16,9
1866	1 099 690	191 161	17,4
1867	1 128 182	199 353	17,6
1868	1 079 863	207 546	19,2
1869	1 106 258	205 842	18,6
1870	1 078 932	202 404	18,7
1875	1 138 905	216 653	19,0
1880	1 365 307	293 482	21,5
1890	1 690 776	334 454	19,7
1897	1 935 412	302 288	15,6
1905	2 278 351	340 404	14,9
1906	2 317 803	343 325	14,8
1908	2 405 171	351 012	14,6
1909	2 448 354	353 763	14,4
1910	2 472 542	356 405	14,4
1911	2 496 054	359 156	14,4
1912	2 521 277	362 582	14,4
1913	2 545 834	365 169	14,3

Surse: ANRM, F. 2, inv.1, d. 5687, f. 34; d. 7187, f. 56; Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *op. cit.*, 1967, p. 57; Idem, *op. cit.*, 1972, p. 46-49; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., Т. III, Бессарабская империя, р. 1; *Обзор Бессарабской губернии* за ании 1891, 1906-1913.

Așa cum se observă din *Tabelul 7*, în anii 1850-1913, ponderea populației urbane în raport cu numărul total al locuitorilor Basarabiei a variat de la 15,9% în 1850 la 17,9% în 1856, apoi a fost într-o ușoară coborâre, ca de la 1863 să progreseze din nou, urcând în 1880, dacă dăm crezare datelor statistice, până la cota de 21,5%. Peste 10 ani s-a redus până la 19,7%, în timp ce recensământul populației din 1897 a scos la iveală un raport de 15,6%, care a continuat să scadă, atingând valoarea de 14,3% în 1913. Așadar, în intervalul 1850-1913, conform datelor statistice existente, proporția populației urbane a Basarabiei a oscilat între valorile procentuale 15,9, 21,5 și 14,3. Totodată, punem la îndoială calculele efectuate de V. Jukov, la care ne-am referit mai sus, conform cărora cota-parte a populației urbane în anii 1861-1900 a fost doar în continuă descreștere.

Conform aprecierii lui A. Rașin, recensământul populației din 1897 a stabilit o proporție a orașenilor în mărime de 12,9% față de populația totală a părții europene a Rusiei⁶⁸. Într-o sursă mai recentă este notat că la 1897, populația urbană a imperiului constituia o proporție de 13,4%⁶⁹. Deci, a fost reliefată o proporție puțin mai mică decât în Basarabia.

Cu toate acestea, după cum a mai calculat A. Rașin, proporția populației urbane a Rusiei europene s-a majorat către 1 ianuarie 1914 până la 15,2%⁷⁰, în timp ce ponderea populației urbane a Basarabiei s-a diminuat către această dată.

Pentru comparare specificăm că în 1905, populația urbană a României reprezenta 18,2%⁷¹ din totalul populației țării.

În concluzie relevăm următoarele:

De la mijlocul secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial, populația orașelor basarabene a crescut cu circa 131%. Creșterea reală a populației orașelor Basarabiei a avut un caracter mai intensiv la mijlocul secolului al XIX-lea, ulterior caracterizându-se printr-un ritm mai lent.

Recensământul populației din 1897 a dat la iveală un număr mai mic de locuitori decât cel care figura în statisticile de până la publicarea datelor acestui sondaj demografic, calculat în virtutea evidenței polițienești. Din această cauză dinamica populației urbane de la sfârșitul secolului al XIX-lea conține o diminuare ireală.

În intervalul 1850-1913, conform datelor statistice existente, proporția populației urbane a Basarabiei, în raport cu cea a populației rurale, a oscilat între valorile procentuale 15,9, 21,5 și 14,3. Recensământul general al populației din 1897 a evidențiat un raport de 15,6%, care s-a dovedit a fi mai mare decât cel înregistrat în tot imperiul, și anume 13,4%.

Cel mai mare număr al populației îl avea orașul Chișinău, în calitate de centru administrativ al provinciei. Celelalte orașe basarabene se caracterizau printr-un număr de locuitori mult mai diminuat, printre acestea evidențiindu-se doar orașul Bender (Tighina), cu o populație relativ mai numeroasă.

În perioada 1850-1913, ponderea orașenilor în raport cu populația totală a Basarabiei a variat de la 15,9% în 1850 la 14,3% în 1913.

Note:

¹ Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года, Санкт-Петербург, 1861, р. III-XXXIII.

² *Ibidem*, р. XXVI.

³ Сорока П. П. *География Бессарабской губернии. Учебное пособие для средних и низших учебных заведений*, Кишинев, 1878, р. 80-83.

⁴ Потоцкий С. *Историко-географический очерк Бессарабской губернии*, Ялта, 1902, р. 34-38, 122-190.

⁵ Зозулин Н. М. *Население* в „Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник”. Издание газеты „Бессарабец”. Под редакцией П.А. Крушевана, Москва, 1903, р. 41-42.

⁶ Анисимов В. *Бессарабская губерния*, в „Энциклопедический словарь” Т-ва „Бр. А. и И. Гранат и К°”, Издание 7-ое, Москва, том V, coloanele 489-491.

⁷ Лашков Н. В. *Бессарабия. К столетию присоединения к России*, Кишинев, 1912, р. 70-73.

⁸ Крамаренко К. *Элементарный курс географии. Родиноведение. Бессарабская губерния и Кишиневский уезд*, Кишинев, 1913, р. 60, 71-73.

⁹ Могилянский Н.К. *Географический очерк Бессарабии*, Кишинев, 1910, coloanele 152-154; Idem, *Материалы для географии и статистики Бессарабии*, Кишинев, 1913, р. 76-88.

¹⁰ Защук А. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область*, Санкт-Петербург, 1862, часть I, р. 145-204.

- ¹¹ *Ibidem*, partea I, p. 188.
- ¹² Гросул Я.С., Будак И.Г. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, p. 57.
- ¹³ Зашук А. Материалы для географии и статистики России, partea I, p. 203.
- ¹⁴ *Ibidem*, partea I, p. 204.
- ¹⁵ *Ibidem*, partea II-a, p. 99-173.
- ¹⁶ Zamfir C. *Arbure, Basarabia în secolul XIX*, București, 1898, 99-140.
- ¹⁷ Давидович С. *Города в Бессарабии и Новороссийском крае вообще*, в „Живописная Россия”, С.-Петербург, 1898, том V, часть II, p. 155-168.
- ¹⁸ Широковский Гр. *Краткий обзор цифровых данных по Бессарабской губернии*, в „Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. III. Бессарабская губерния, Санкт-Петербург, 1905, p. VII-XXIII.
- ¹⁹ *Юбилейный сборник города Кишинёва. 1812-1912*, ч. I, p. 67-69.
- ²⁰ Берг Л.С. *Бессарабия, Страна-Люди-Хозяйство*, Петроград, „Огни”, 1918 (capitolul *Populația a fost reeditat ulterior separat cu titlul Население Бессарабии. Этнографический состав и численность*, Петроград, 1923, 59 p.).
- ²¹ Filipescu C., Giurgea E.N. *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919, p. 31-49.
- ²² Nistor I. *Populația Basarabiei*, в „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, 1919, nr. 1, p. 86-96; nr. 2-3, p. 299-311.
- ²³ Teodorescu I. *Date statistice asupra ținuturilor românești alipite în 1918 la Regatul României. Basarabia*, в „Buletinul statistic al României”, 1919, nr. 1, p. 20-48.
- ²⁴ Boga L. T. *Populația Basarabiei (etnografie și statistică)*, Extras din „Monografia Basarabiei”, Chișinău, 1926, 27 p.
- ²⁵ Ciobanu Șt. *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, București-Chișinău, 1992, p. 17-46.
- ²⁶ Ciobanu Șt. *Chișinăul*, Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia, 1925, p. 74-84.
- ²⁷ Stănoiu E.D. *Schiță monografică a județului Lăpușna*, Chișinău, 1926, p. 41-43.
- ²⁸ Mirescu V. *Cetatea Albă*, București, 1928.
- ²⁹ Rossetti F.C. *Monografia orașului Ismail*, Ismail, 1934, p. 175-176.
- ³⁰ *История Молдавии*, Кишинев, 1951, том I, p. 369-371, 488-489; *Istoria R.S.S. Moldovenești*, vol. I, Chișinău, 1967, p. 434-435, 540-542.
- ³¹ Жуков В.И. *Динамика роста и состава городского населения Кишинева (1812-1861 годы)*, в „Труды Центрального Государственного Архива МССР”, Кишинев, 1962, том I, p. 172-197.
- ³² Жуков В.И. *Рост населения, его социальный и национальный состав*, в „История Кишинева”, Кишинев, 1966, p. 47-50.
- ³³ Жуков В.И. *Города Бессарабии 1812-1861 годов*, Кишинев, 1964, p. 46-78; *Idem*, *Города Бессарабии (1812-1861 гг.)*, Кишинев, 1975, p. 32-55.
- ³⁴ Жуков В.И. *Города Бессарабии в XIX в.*, в „Молдаване”, Кишинев, 1977, p. 213-217.
- ³⁵ Бабилунга Н.В. *Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма*, в „Известия АН МССР”, Серия общественных наук, 1979, nr. 3, p. 24-33; *Idem*, *Динамика городского населения Бессарабии в эпоху империализма (1897-1914 гг.)*, в „Известия АН МССР”, Серия общественных наук, 1981, nr. 2, p. 53-61; *Idem*, *Источники к изучению динамики городского населения Бессарабии в период первой мировой войны*, в „Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма”, Кишинев, 1983, p. 190-206.
- ³⁶ Гросул Я.С., Будак И.Г. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, p. 50-76; *Idem*, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905 гг.)*, Кишинев, 1972, p. 42-62; Я.С. Гросул, *Социальный и национальный состав населения*, в „История народного хозяйства Молдавской ССР”, Кишинев, 1977, p. 15-22; И.Г. Будак, *Население городское самоуправление и благоустройство*, в „История Кишинева”, 1966, p. 99-114.

- ³⁷ Зеленчук В.С. *Население Молдавии (Демографические процессы и этнический состав)*, Кишинев, 1973; *Idem*, *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.* (Этнические и социально-демографические процессы), Кишинев, 1979.
- ³⁸ Зеленчук В.С. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.*, p. 128.
- ³⁹ Иванов Л.М. *О сословно-классовой структуре городов капиталистической России*, в „Проблемы социально-экономической истории России”, Москва, 1971, p. 329.
- ⁴⁰ Абакумова-Забунова Н.В. *Русское население городов Бессарабии XIX в.*, Кишинев, 2006.
- ⁴¹ Рашин А.Г. *Население России за 100 лет*, Москва, 1956, p. 86.
- ⁴² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5446, f. 70.
- ⁴³ Зашук А. *op. cit.*, partea I, p. 181.
- ⁴⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6173, f. 1-8.
- ⁴⁵ *Ibidem*, passim.
- ⁴⁶ ANRM, F. 6, inv. 3, dosarele 983, 984.
- ⁴⁷ Скальковский А. *Взгляд на состояние Новороссийского края и Бессарабии в 1862 г.*, в „Новороссийский календарь на 1867 год”, Одесса, 1866, p. 64.
- ⁴⁸ *Обзор Бессарабской губернии за 1897 год*, Кишинев, 1898, p. 1.
- ⁴⁹ Давидович С. *op. cit.*, p. 155.
- ⁵⁰ *Обзор Бессарабской губернии за 1913 год*, p. 67.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 104.
- ⁵² Бабилунга Н.В. *Источники к изучению динамики городского населения Бессарабии...*, p. 194-195.
- ⁵³ Могилянский Н.К. *Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916 г.*, Кишинев, 1918, p. 5.
- ⁵⁴ Рашин А.Г. *Население России*, p. 86-87.
- ⁵⁵ *Энциклопедический словарь*. Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, С.-Петербург, 1899, т. XXVII^А (54), p. 83.
- ⁵⁶ *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1895, nr. 16, p. 564.
- ⁵⁷ Рашин А.Г. *Формирование рабочего класса России*, Москва, 1958, p. 353.
- ⁵⁸ *Бессарабская жизнь*, nr. 218 din 10 septembrie 1917, p. 4.
- ⁵⁹ А. Зашук А. *op. cit.*, partea I, p. 188.
- ⁶⁰ Жуков В.И., *Города Бессарабии*, 1964, p. 64.
- ⁶¹ Гросул Я.С., Будак И.Г. *op. cit.*, 1967, p. 59.
- ⁶² *Ibidem*.
- ⁶³ *Idem*, *op. cit.*, 1972, p. 47-48.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 49, 51.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 4.
- ⁶⁶ Жуков В.И. *Города Бессарабии*, 1975, p. 34.
- ⁶⁷ Бабилунга Н.В. *Динамика городского населения Бессарабии*, p. 56.
- ⁶⁸ Рашин А.Г. *Население России*, p. 98.
- ⁶⁹ *Население России в XX веке. Исторические очерки*, p. 11.
- ⁷⁰ Рашин А.Г. *Население России*, p. 98.
- ⁷¹ *Энциклопедический словарь*. Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, С.-Петербург, 1907, дополнительный том II (4/д), p. 556.

АДРИАНОПОЛЬСКИЙ МИР 1829 Г. И КНЯЖЕСТВА МОЛДАВИЯ И ВАЛАХИЯ

Владислав ГРОСУЛ,

Доктор (хабилитат) исторических наук,
Институт Российской истории РАН

Восточный кризис 20-х гг. XIX в. имел самое прямое отношение к княжествам Молдавии и Валахии. Более того, именно здесь этот кризис, собственно, и зародился, хотя причины его были, более глубокими и многосложными и не сводились к проблемам двух княжеств, входивших в то время в систему Османской империи, но имевших в ее составе определенную государственную автономию. Действительно, на территории Дунайских княжеств в начале 1821 г. разразились два восстания, давших толчок новому восточному кризису – составной части долговременного восточного вопроса. Речь идет о восстании этеристов во главе с А. Ипсиланти, начавшемся на территории Молдавии и восстании под руководством Тудора Владимиреску, вспыхнувшем в соседнем Валашском княжестве.

Оба восстания разразились примерно одновременно и были они определенным образом между собой связаны¹. Однако, как уже давно показано в литературе, имелись у них не только схожие, но и отличительные черты. Этеристы ставили прямую задачу свержения султанского господства, ибо это означало бы и национальное освобождение, и уничтожение феодальных порядков, поскольку обладателями земельных массивов в Греции были преимущественно турки. Требования восставших валахов были более сложными. Они носили и антитурецкий, и антифанариотский, и антибоярский характер². Антифанариотская направленность этого восстания выливалась в антигреческие настроения и вела к конфликту между двумя выступлениями, что в скором времени и произошло и привело к убийству Тудора Владимиреску. Тем более, что последний, убедившись в невмешательстве России, попытался найти общий язык с османскими властями. Оба восстания были, однако, подавлены турецкими войсками, княжества были ими оккупированы, но новый восточный кризис на этом не прекратился. Он принял затяжной характер и завершился только с подписанием в 1829 г. Адрианопольского мира.

Для нас важно отметить, что одним из источников этого мира стали требования жителей Молдавии и Валахии, выдвигавшиеся с самого начала этого кризиса и даже раньше. Уже в мае 1821 г. в княжества были направлены турецким правительством временные правители – каймакамы. В Молдавию в качестве каймакама был назначен Э. Вогориди, в Валахию – К. Негри. Через некоторое время, в 1822 г. в Стамбул были снаряжены специальные делегации от каждого из княжеств. Их задача заключалась в изложении турецкому правительству планов будущего устройства Молдавии и Валахии. Эти планы сводились прежде всего к избранию господаря из местных бояр, организации внутренней местной стражи для охраны страны, запрещению иностранцам носить оружие, ограничению иностранцам покупать недвижимость, подчинению иностранных торговцев законам страны, приему на государственную службу только местных жителей, изгнанию греческих игуменов и замене их местными, соблюдению господарем законов страны, подтверждению боярских привилегий. Были и некоторые другие пожелания, причем некоторые валашские планы несколько отличались от молдавских³.

Однако программами двух делегаций, отнюдь, не ограничивались все проекты преобразований того времени. Более того, их число постоянно увеличивалось и можно с полным основанием сказать, что такого количества проектов реформ княжества прежде не знали. Эти проекты неоднократно публиковались и комментировались⁴ и мы отметим лишь наиболее значительные. Прежде всего, необходимо подчеркнуть, что подавляющее число этих проектов исходило из среды бояр, но и между ними не было единства. Четко отличались требования крупных, средних и мелких бояр. Например, так называемая Карвунарская конституция, составленная в Молдавском княжестве, вышла из среды мелких бояр. Свои проекты составляют и крупные бояре, в значительном своем числе оказавшиеся в эмиграции – в Австрии или России. Нельзя сказать, чтобы турецкое правительство было абсолютно глухим к требованиям высших слоев Дунайских княжеств. Оно хотело укрепить свои позиции в княжествах, но не без опоры на местное население. Поэтому одно из основных требований, заключавшихся в ликвидации фанариотского господства было удовлетворено. В 1822 г. господарем Молдавского княжества был назначен И. Стурдза, а господарем Валахии – Г. Гика – оба являвшиеся местными жителями. Но любопытно, что прибыли они в княжества в сентябре 1822 г. в сопровождении турецких войск. Оккупация княжеств продолжалась и никаких серьезных реформ там больше не проводилось, за исключением конфискации богатств местных греческих монастырей. Остальные преобразования носили сугубо частный характер и вскоре начинает проявляться недовольство уже новыми господарями, не сумевшими улучшить положение большинства населения.

Жалобы местного населения вновь увеличиваются и они по-прежнему направляются в разные страны, в том числе и в Турцию, и в Россию. Однако между этими странами отношения все более обостряются. Не имея возможности поддержать вооруженной рукой восставших греков и валахов, Россия

вскоре прерывает с Портой дипломатические отношения. Далее Россия пытается решить Восточный кризис совместно с другими великими державами, но Англия и Франция поначалу были против сколь-нибудь значительного давления на Турцию. Заключение в 1822 г. в Берлине между Россией и Пруссией специального протокола по восточному вопросу никаких серьезных последствий не имело⁵.

Только в середине 1826 г. после того как турецким властям была направлена российская ультимативная нота, подписанная царем 5 марта того же года, турецкие войска были выведены из княжеств и остались лишь отряды бешлиев, то есть турецкие воинские соединения на службе у местных господарей. Постепенное изменение позиции Англии и Франции по отношению к борющейся Греции, определенное сотрудничество в этом отношении с Россией оказало влияние и на русско-турецкие отношения, которые привели к подписанию Аккерманской конвенции, генетически прямо связанной с будущим Адрианопольским миром. Конвенция была подписана 25 сентября (7 октября) 1826 г. на территории России М.С. Воронцовым и А.И. Рибопьером с русской стороны, а со стороны Турции Хади-эфенди и Ибрагимом-эфенди. Еще А.В. Фадеев, основательно изучавший политику России в годы Восточного кризиса 20-х гг. подчеркивал: «Не подлежит сомнению, что Аккерманская конвенция была крупным успехом русской дипломатии»⁶.

Молдавии и Валахии в этой конвенции посвящалась специальная добавочная статья, прежде всего предусматривавшая избрание господарей из местных бояр общим собранием (диваном) сроком на семь лет. Кандидатура этого господара требовала, однако, утверждения Порты и руководства России. Княжества на два года освобождались от уплаты налогов. В дальнейшем их взимание предусматривалось в соответствии с правилами, установленным соглашением 1802 г. Княжествам в силу конвенции, предоставлялась свобода торговли и промышленности за исключением поставок направлявшихся в Турцию в обязательном порядке. В добавочной статье конвенции также предусматривалось составление «общего для каждого княжества устава, который немедленно приведен будет в действие». Молдавии и Валахии также касались 3-я и 5-ая статья конвенции, по которым Турция должна была полностью восстановить нарушенные ею привилегии обоих княжеств⁷. Таким образом, уже в Аккерманской конвенции были предусмотрены меры, которые, как мы скоро убедимся, получают свое отражение и в условиях Адрианопольского мира. Эти меры явно устраивали население княжеств. Не случайно тот же А.В.Фадеев подчеркивал: «Недаром в Молдавии и Валахии известие о заключении конвенции вызвало всеобщее ликование, а в Сербии отмечено, как национальный праздник»⁸. В современной румынской литературе конвенцию рассматривают также как инструмент для подтверждения Бухарестского мира 1812 г., как антиосманское дипломатическое наступление и видят в ней усиление престижа России на Нижнем Дунае.⁹

Через несколько месяцев, в 1827 г. в княжества был доставлен турецкий

хатти-шериф, содержащий также условия конвенции. Среди прочего, господарям предписывалось принять необходимые меры для улучшения положения в княжествах и заняться подготовкой «общего регламента для каждой провинции», которые «немедленно будут приведены в исполнение»¹⁰. Уже в мае того же года в Бухаресте учреждается комитет по подготовке нового статута, в который вошли Александр и Георгий Филиппеску, Штефан Бэлэчану, Александр Вилара. По-видимому, в работе комитета также принимали участие Г.Брынковяну и К.Кымпиняну¹¹. Соответствующий комитет создается также и в столице Молдавского княжества – Яссах. В его составе были Георгий Катарджи, Михаил Стурдза и Георг Асаки.

Создание комитетов опять воодушевило реформаторские настроения и породило создание новых проектов преобразований. К числу наиболее радикальных можно отнести письмо валашского просветителя Е.Потеки направленное господарю весной 1827. В этом письме предлагалось установление равенства всех перед законом, независимо от рождения, пропорциональный налог, избрание гражданских и церковных властей поставить в зависимость от образования и способностей, отмену рабства, то есть крепостничества цыган, законное судопроизводство, улучшить народное образование. Примечательно, что Потека предлагал валашскому господарю Г. Гике следовать по пути Петра I и даже восклицал: «О Петр Петр! Вы являетесь вторым богом! Это благодаря Вам Россия дает законы Европы! А мы в нашей Валахии, до каких пор мы будем спать?»¹²

Хорошо известно, что работа комитетов привлекала пристальное внимание русского генерального консула в Бухаресте М.Я. Минчаки и русского консула в Яссах Лелли. В августе 1827 г. Минчаки уведомлял своего ясского коллегу и подчиненного: «Наши усилия ведут к обеспечению княжеств национальным правительством, которое станет постепенно достаточно независимым от Порты, чтобы противостоять при выполнении своих обязанностей вредному влиянию»¹³. В комитетах шло обсуждение структуры и содержания будущего регламента и, можно сказать, что материалы комитетов, хорошо известные русским дипломатам, были в дальнейшем одним из источников будущего мирного договора. Тем временем русско-турецкие отношения все ухудшались, что не могло не сказаться и на работе по подготовке реформ в княжествах. Уже в октябре 1827 г. господарь Валахии получает из Турции фирман, где прямо подчеркивалось: «Дошло до сведения высокой Порты, что валахские бояре намереваются врученную тебе нами область обратить в европейскую провинцию, переменяя нынешние ее обычаи и порядок, почему облакаю тебя, князь валахский, властно употребить меч и палицу для уничтожения сего зловредного замысла и восстановления всего в прежнем виде с тем, что в дело сие некоторое консульство не может вмешиваться, в противном случае, какое бы участие с их стороны взято ни было, надлежит остановить его без уважения и следовать точному смыслу сего фирмана»¹⁴. Через два месяца, в декабре 1827 г. султан Махмуд II объявил об отказе от всех прежде заключенных договоров с Россией, в том

числе и Аккерманской конвенции. Мусульмане призывались к священной войне против неверных и, естественно, новая война вскоре разразилась. 14 (26) апреля 1828 г. Николай I подписал манифест о войне, а 25 апреля (7 мая) русские войска вступили на территорию княжеств.

Еще накануне войны был подписан рескрипт главнокомандующему П.Х. Витгенштейну, где, среди прочего, предписывалось «не производить в военное время никаких изменений».¹⁵ В соответствии с этим рескриптом в княжествах вместо двух господарей назначался полномочный председатель (президент) диванов граф Ф.П.Пален, руководивший их гражданской администрацией. Однако война затягивалась и ему пришлось заниматься и внутренним их устройством. В начале 1829 г. на место дипломата Палена был назначен генерал П. Желтухин, при котором создается комитет реформ, начавший свою работу 19 июня в Бухаресте. Комитет состоял из двух секций – молдавской и валахской. В молдавскую секцию входили Иордаке Катарджи, Костаке Конаки, Костаке Кантакузино-Пэшкану, Михаил Стурдза, валахскую – Георгий Бэляну, Этьен Бэлэчану, Александр Вилара, Иордаке Филиппеску.

Тем временем чувствовалось, что война скоро закончится и усилилась подготовка к заключению мира. Собственно эта подготовка никогда не прекращалась. Еще в момент объявления войны, 14 апреля Нессельроде послал письмо великому визирю Османской империи Мехмеду Селим-паше, где излагались условия будущего мира, и, среди прочего, содержалось требование о подтверждении привилегий Дунайских княжеств. Во время войны, как отмечается в литературе, российские условия замирения не претерпели сколь-нибудь существенных изменений.¹⁶ К вопросу о заключении мира русское правительство возвращалось неоднократно. Однако, из документов военного времени, представляет особый интерес обширная инструкция К.В. Нессельроде А.Ф. Орлову, который вскоре возглавит русскую делегацию на Адрианопольских переговорах, одобренная императором Николаем I. К ней прилагались также проекты мирного договора и отдельного акта о Молдавии и Валахии. Эта инструкция, составленная не позднее 26 апреля (8 мая) 1829 г., свидетельствует о серьезном внимании российского руководства к вопросам Дунайских княжеств. Особо упоминаются условия, изложенные в начале войны, в первую очередь соблюдение прежних договоров и прежде всего Аккерманской конвенции.

Несколько позднее, вновь возвращаясь к этой конвенции, Нессельроде пишет следующее: «Однако мы вскоре убедились, что в действительности эта конвенция составляет желать много лучшего для благополучия обеих провинций. Возвращая их в целости Порте, мы имеем право оговорить в их пользу несколько существенных преимуществ, которыми они до сих пор не пользовались». То есть еще в то время, до начала мирных переговоров, русская сторона желала обговорить в пользу княжеств еще ряд новых привилегий. В чем же они заключались? По словам Нессельроде эти дополнительные преимущества должны были относиться к основным учреждениям

княжеств, нерушимости прежних привилегий, безопасности их территории, устранению препятствий, созданных для их промышленности и торговли, которые предполагалось обговорить в отдельном акте прилагаемом к основному договору и составить его органическую часть. При этом акцентировалось внимание на два важнейших для Валахии и Молдавии пункта.

Первый означал отмену требуемых Портой платы натурой и замены ее ежегодной денежной данью и пошлиной на инвестицию, взимаемой при смене господарей. Это изменение требований к княжествам по мнению Нессельроде значительно облегчит положение их населения. Второй пункт был не менее значительным. Он предполагал возвращение Молдавии и Валахии захваченных турками районов на левом берегу Дуная. Речь в данном случае шла о уже занятых русскими войсками Брэилы, Турны и, в случае занятия ими, и Джурджи. Собственно, еще тогда планировалась передача этих райов Валахии, то есть возвращение княжеству значительных территорий, прилегающих к левому берегу Дуная.

Кроме этих двух пунктов относимых Нессельроде к числу первостепенных, он перечисляет еще несколько других, несомненно, тоже очень важных. Прежде всего предполагалось сделать правление господарей пожизненным. Далее следовало предложение устройства карантинных, которые бы по словам российского министра, преграждали бы княжества от районов, где распространяется чума, предохраняли бы также и ближайшие российские губернии. Нессельроде при этом не писал, но, конечно, хорошо понимал, что устройство подобных карантинных фактически создает соответствующие пограничные учреждения, препятствовавшие проникновению нежелательных элементов из-за границы, прежде всего из Турции. Следующий пункт тоже, несомненно важный, касался устройства в княжествах местной милиции, то есть армии и упразднения отрядов бешлиев – турецких вооруженных формирований на службе господарей. По словам Нессельроде, бывших «источником бессмысленных притеснений и поводом для частых беспорядков».

В этой же инструкции предусматривалось обязательства Порты подтвердить административные регламенты, которые предполагалось ввести в обоих княжествах во время оккупации их русскими войсками¹⁷. Как отмечалось, к этой инструкции прилагался проект мирного договора, написанный Д. В. Дашковым,¹⁸ составившим тогда же и проект нового статуса Дунайских княжеств. Вообще, Д. В. Дашков – один из виднейших политических деятелей тогдашней России, вскоре ставший министром юстиции, тогда основательно занимался Дунайскими княжествами. Он был автором известных инструкций, хорошо известных в литературе и где излагались основы преобразований в Дунайских княжествах. Император Николай I ознакомился с этими инструкциями и утвердил их 6 (28) июня 1829 г.¹⁹ Эти инструкции были положены в основу работы уже упоминавшегося комитета реформ, состоявшего из двух секций.

После составления апрельской инструкции Орлову прошло примерно четыре месяца пока турецкое правительство 10 (22) августа согласилось

начать переговоры на условиях выдвинутых российской стороной. Переговоры начались через неделю, причем каждая из сторон испытывала проблемы с определением состава своих делегаций. Участвовавший в подписании Аккерманской конвенции генерал-губернатор Новороссии и Бессарабской области М.С. Воронцов категорически отказался от включения его в состав русской делегации, поскольку имел собственные взгляды на формирование будущих отношений с Портой. Первым представителем России на переговорах назначается А. Ф. Орлов, уже введенный в курс дела упомянутыми инструкциями Нессельроде, да и другими источниками. Вторым представителем России на переговорах стал Ф. П. Пален возглавлявший русскую гражданскую администрацию в княжествах и хорошо знавший ситуацию в этих провинциях. Его назначение свидетельствовало о том значении, которое придавалось Молдавии и Валахии при заключении нового русско-турецкого договора. Важно также то, что переговоры проходили в ставке русского главнокомандующего 2-ой армией И.И. Дибича, сменившего на этом посту Витгенштейна в начале 1829 г.

Переговоры в Адрианополе прошли через два этапа. Первый продолжался с 30 августа по 3 сентября и второй с 12 по 14 сентября по новому стилю. Мир завершивший очередную русско-турецкую войну был подписан 2 (14) сентября и Молдавии и Валахии быта там посвящена V статья и отдельный акт этого договора. Статья V провозглашала, что все привилегии, когда-либо дарованные княжествам Молдавии и Валахии, будь-то капитуляции, договоры заключенные между Россией и Турцией, или хатти-шерифы, сохраняются в силе. Молдавии и Валахии «предоставляется свобода богослужения, совершенная безопасность, народное независимое управление и право беспрепятственной торговли».

Отдельный акт, кроме подтверждения предыдущих соглашений и особенно Аккерманской конвенции, предусматривал ряд новых положений, требовавших еще своей реализации, впрочем, как и многие другие пункты предыдущих трактатов. Если Аккерманская конвенция подтвердила семилетний срок правления господарей, то Адрианопольский мир, как это предусматривалось апрельской инструкцией Орлову, сделал его неограниченным. Господарь отныне мог покинуть престол или по собственному желанию, или за совершенные преступления, которые предварительно должны были расследовать представители России и Турции согласно положению Аккерманской конвенции. Вместе с диванами он получает право ведать внутренним управлением княжества и совершать его в соответствии с мирными договорами и хатти-шерифами, ни в чем не нарушая их.

Жителям Турции строго запрещалось переходить на левый берег Дуная и вторгаться на территорию княжеств. Все земли, занимаемые турками в Молдавии и Валахии, возвращаются этим странам. Турки лишаются, таким образом, своих крепостей и отныне теряют всякую возможность возводить любые укрепления в княжествах. Мусульманам запрещается право жительства в этих местах, и только купцы, имея специальные разрешения,

могут приезжать в Молдавию и Валахию и закупать различные товары. Те мусльмане, которые имели недвижимое имущество в княжествах, обязуются в течение 18 месяцев продать его местным жителям и покинуть пределы обеих стран.

Для защиты своих жителей от болезней княжествам предоставлялось право устанавливать санитарные кордоны по Дунаю или в других местах, строить карантинные пункты, правилам которых должны были подчиняться и все приезжающие иностранцы как мусульмане, так и христиане. Для защиты карантинных пунктов, охраны границ, обеспечения безопасности внутри княжеств обеим странам предоставляется возможность сформировать армии, численность которых будет определена господарями и диванами.

Турция обязывалась прекратить заготовку припасов для Константинополя, турецких крепостей и других потребностей внутри княжеств. Молдавия и Валахия навсегда освобождались от принудительной поставки продовольствия, строевого леса и других товаров. Порте воспрещалось набирать рабочих для работы в крепостях или требовать выполнения каких-либо натуральных повинностей. Ввиду того, что все это должно было повлечь за собой крупные материальные потери со стороны Турции, Молдавия и Валахия, кроме ежегодной дани известной под названием харача, идие и рекабийе, установленной в 1802 г., обязываются выплачивать Турции дополнительные суммы, которые будут определены впоследствии. Кроме того, в случае вступления на престол нового господаря княжество должно заплатить сумму, равную ежегодной дани. Никаких других приношений больше Порты не имела права требовать.

Вновь провозглашалась установленная еще Аккерманской конвенцией полная без всяких ограничений свобода торговли, за исключением только тех случаев, когда господа с согласия диванов сочтут нужным приостановить вывоз припасов, необходимых для пропитания края. Жители получали полное право плавать по Дунаю на своих собственных судах и торговать в различных местах Турции, не подвергаясь никаким притеснениям.

Турция обязывалась освободить княжества от уплаты дани на два года и «утвердить учреждения, касающиеся до управления княжеств и начертанные, согласно с желанием, изъявленным собраниями почтеннейших обитателей края, во время занятия княжеств войсками императорского русского двора. Сии учреждения должны на будущее время служить основанием по управлению княжеств, поскольку оные не будут противны правам верховной власти блистательной Порты».²⁰

Таково было основное содержание нового русско-турецкого трактата, имевшего прямое отношение к Дунайским княжествам. Как можно заметить, многое уже было записано в Аккерманской конвенции, но, конечно, русская делегация руководствовалась прежде всего апрельскими инструкциями предназначенными А. Ф. Орлову. Даже беглое ознакомление с условиями мира может свидетельствовать о их благоприятном характере для княжеств. Без сомнения, в ряду многочисленных договоров и соглашений,

когда-либо заключенных между Россией и Турцией, нет ни одного трактата, который бы сыграл более значительную роль для Молдавии и Валахии. Претворение условий трактата в жизнь требует особой работы и выходит за рамки данного исследования. К тому же многое уже сказано в литературе, как на русском, так и на других языках²¹. Остановлюсь лишь на некоторых моментах. Прежде всего о территориальных изменениях. В современных работах, как на русском языке²², так и на румынском²³ эти изменения обычно лишь упоминаются, хотя иногда и с некоторыми комментариями.²⁴ В действительности, для Валахии, они имели огромное значение.

Были упразднены турецкие крепости на левом берегу Дуная, представлявшие прямую угрозу для княжества, которые, к тому, в значительной степени должны были их содержать, регулярно поставляя продовольствие и другие припасы. Получив Брэилу, Джурджу и Турну, Валахия приобрела таким образом три дунайских порта, способствовавших резкому оживлению местной торговли. Вскоре Брэила стала самым крупным портом княжеств. В марте 1830 г. представители России, Турции и обоих княжеств занялись также разграничением земель по Дунаю. В результате княжествам было передано 88 островов и земли трех упомянутых городов. Площадь возвращенных земель составляла около 450 тыс. погонов, то-есть почти 230 тыс. гектаров. Из них около 190 тыс. погонов возвратили собственникам, имевших на это доказательства, а остальные перешли в собственность государства. Таким образом, государству передается почти 260 тыс. погонов, которые образовали первую крупную государственную собственность, приносящую доход в 488099 лей. Происходит изменение прежних жудецов (округов) Валахии. Главный город жудеца Влашка переходит в Джурджу, Телеормана в Турну, основывается новый жудец Брэила с резиденцией в этом же городе. Эти новые города получили и новое для Валахии городское управление, ставшее примером для городского управления обоих княжеств.²⁵ Примечательно, что эта перестройка производилась, по словам генерала П.Д.Киселева, «более сообразно с пользами торгующего класса»²⁶.

Действительно, Адрианопольский мир объявивший свободу торговли для княжеств оказал большое воздействие на оживление их экономики.²⁷ В румынской литературе прямо писалось: «Адрианопольский трактат, последствием его, составляют эпоху в экономической жизни княжеств»²⁸. Только за десять лет посевная площадь под зерновые и картофель в Молдавском княжестве выросла в два раза²⁹. Примерно также росли площади под посевы и в Валахии. Резко возрастает торговый оборот обоих княжеств. Экспорт Валахии с 1831 по 1844 гг. увеличился в два с половиной раза, Молдавского княжества более чем в два раза³⁰. Княжества становятся одними из самых крупных экспортёров хлеба в Европе и, более того, конкурентами России в этом отношении. Еще Е.В.Тарле по этому поводу писал: «После Адрианопольского мира и освобождения Молдавии и Валахии от прежних стеснений (прежде всего от запрета вывозить зерновые продукты куда бы то ни было, кроме Константинополя) вывоз из новоприобретенных дунайских

портов Измаила и Рени пал почти втрое уже с 1837 по 1839 гг.»³¹ Польза для «торгующего класса», действительно, была весьма значительной. Не случайно видный румынский экономист Ш.Зелетин именно с Адрианопольского мира (не без оснований) начинает историю румынской буржуазии.³²

Под руководством русской гражданской администрации, которую с ноября 1829 г. возглавил генерал П.Д.Киселев были проведены в княжествах широкомасштабные реформы. Уже вскоре после того как он получил эту новую должность, в начале 1830 г.Киселев писал: «... главным делом почитаю приобрести для России богатство онаго (края – В.Г.) торговлею и покорить молдаван и валахов на будущее время нашим воспитанием и введением наших обычаев и нравов»³³. Реформы проводились, практически, все время нахождения Киселева в княжествах, причем он постоянно вникал в деятельность комитета реформ, сообразуясь с правительственными инструкциями.³⁴ Эти инструкции поступали регулярно, поскольку за проведением этих реформ постоянно наблюдали и гражданские власти, прежде всего руководство Министерства иностранных дел³⁵, и власти военные, ибо Киселев находился в двойном подчинении, являясь также командующим русскими вооруженными силами находившимися в княжествах. Наблюдал за проведением реформ в княжествах и сам император Николай I, принявший представителей комитета реформ, когда они осенью 1830 г. прибыли в Петербург.³⁶

Центральным пунктом этих реформ стали Органические регламенты Валахии и Молдавии – можно сказать первые конституции княжеств введенные в действие в 1831-1832 гг. Для своего времени они, несомненно, играли позитивную роль, провозгласив принципы законности, установив административный порядок и многое другое.С точки зрения специалистов-тюркологов, хорошо знающих общее положение Османской империи того времени, «по условиям Адрианопольского мира Россия способствовала введению значительных изменений в государственном устройстве Дунайских княжеств по так называемому Органическому регламенту, которые расширили их автономные права»³⁷. Они закрепили создание национальных регулярных армий Молдавии и Валахии, созданных в 1830 г. и бывших одной из составляющих частей проводившихся реформ. Реформы конца 20-х – начала 30-х гг. получили значительное отражение в литературе, в том числе и в изданиях последних десятилетий³⁸. Многое зависит от установок соответствующих авторов. Некоторые современные авторы или вскользь касаются³⁹ или, фактически, даже замалчивают их в специальных работах посвященных взаимоотношениям России и княжеств в рассматриваемый период, делая акцент на российском протекторате, но не сравнивая его с предшествующим временем и реальными сдвигами в устройстве государственных и общественных структур.⁴⁰ Вместе с тем, те авторы прошлого, которые отмечали политическое возрождение княжеств с 20-х гг. XIX в., конечно, имели для этого полные основания⁴¹. Благоприятные для княжеств положения Аккерманской конвенции и Адрианопольского мира и умелую роль в этом рос-

сийской дипломатии подчеркивают и авторы вышедшей на русском языке истории Румынии, подготовленной современными румынскими авторами⁴². Адрианопольский мир, несомненно, сыграл особую позитивную роль для Валахии и Молдавии и ни один беспристрастный автор этого отрицать не может.

Примечания:

- ¹ Семенова Л.Е. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV - начало XIX в. Очерки внешнеполитической истории. М., 2006, с.378-379.
- ² Adaniloaie N. 140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimiresu // Studii. Buc., 1961, № 3, p. 551.
- ³ Filitti I.C. Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 până la 1828. Buc., 1932, p.94-95.
- ⁴ Filitti I.C. Op.cit., p. 94-100; Georgescu V. Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1769 – 1830. Buc., 1970; Гросул В.Я. Реформы в Дунайских княжествах и Россия (20–30 годы XIX века). М., 1966, с.133 – 141.
- ⁵ Ciachir N. Istoria poroarelor din sud-estul Europei în epoca modernă. Buc., 1987, p. 99.
- ⁶ Фадеев А.В. Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. М., 1958, с. 166.
- ⁷ Юзефович Т. Договоры России с Востоком политические и торговые. СПб., 1869, с. 58-69.
- ⁸ Фадеев А.В. Указ.соч., с. 166.
- ⁹ Ciobotea D., Osiac V. Politica imperiului țarist la Dunărea de Jos (1711-1878). Craiova, 2008, p.58-59.
- ¹⁰ АВПРИ, ф. Консульство в Яссах, д. 483, л.61 об. – 62.
- ¹¹ Filitti I.C. Op.cit., p.140.
- ¹² РГВИА, ф. 438, д.63, л. 2 об.; Гросул В.Я. Реформы в Дунайских княжествах и Россия (20–30 годы XIX века). М., 1966, с.144-145.
- ¹³ АВПРИ, ф.Консульство в Яссах, д.459, л.25 об.
- ¹⁴ Цит. по ЦГВИА, ф. ВУА, д.4478, л.203.
- ¹⁵ Заблоцкий-Десятовский А.П. П.Д.Киселев и его время. Т. IV. СПб., 1882, с.56-58.
- ¹⁶ Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского Министерства иностранных дел. (В дальнейшем ВПР) Серия II. Т. VIII (XVI), М., 1995, с.598.
- ¹⁷ Там же, с.195 - 198; 587.
- ¹⁸ Шеремет В.И. Турция и Адрианопольский мир 1829 г. М., 1975, с.205-206.
- ¹⁹ Гросул В.Я.Указ.соч., с.191-192; Analele parlamentare ale României. V. I(2). Buc., [1890], p. 18-50.
- ²⁰ Юзефович Т. Указ.соч., с. 74–84; ВПР. T.VIII (XVIII), с. 267, 272 – 274.
- ²¹ Гросул В.Я. Указ.соч.; Eliade P. La Roumanie au XIX e siècle. T. II. Les trios presidents plenipotentiaris (1828–1834). Paris, 1914; Emerit M. Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'a la libération des terres (1829–1864). Paris, 1937; Filitti I.C. Principatele romane de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic. Buc., [1934].
- ²² Орешкова С.Ф., Ульченко Н.Ю. Россия и Турция (проблемы формирования границ). М, 1999, с.50.
- ²³ Ciobotea D., Osiac V., Op.cit., p.65.
- ²⁴ Stroia M. Intre Levant și Europa modernă 1774–1848. Buc., 2006, p. 180.
- ²⁵ Гросул В.Я. Указ.соч., с. 227.
- ²⁶ РГВИА, ф. 438, д.73, л.13.
- ²⁷ Подробнее об экономике княжеств в рассматриваемый период см.: Opritescu M. Economia în Principatele Romane. 1829-1866. Buc., 2001.
- ²⁸ Axenciuc V., Tiberian T. Premisele economice ale formării statului național unitar român. Buc., 1979, p. 59-74.

- ²⁹ Emerit M. Op.cit., p.231.
- ³⁰ Гросул В.Я. Указ.соч., с. 350-351.
- ³¹ Тарле Е.В. Сочинения. Т. IX. М., 1959, с. 57.
- ³² См.: Zeletin St. Burghezia română. Originea și rolul ei istoric. Buc., 1925.
- ³³ Заблоцкий-Десятовский А.П.Граф П.Д.Киселев и его время. Т.I. СПб.,1882, с. 339.
- ³⁴ Гросул В.Я. Павел Дмитриевич Киселев // Российские реформаторы XIX – начала XX в. М., 1995, с.95.
- ³⁵ ВПР. Т.XVII. М., 2005, с.122-128, 155-156,177-181, 185-191, 602-603.
- ³⁶ Там же, с. 155-156, Гросул В.Я.Реформы, с. 245.
- ³⁷ Дулина Н.А. Османская империя в международных отношениях (30-40-е годы XIX в.). М., 1980, с.25-26.
- ³⁸ Гросул В.Я.Реформы...; Достян И.С.Россия и балканский вопрос. М., 1972; Международные отношения на Балканах. 1815 – 1830 гг. М., 1983; Формирование национальных независимых государств на Балканах (конец XVIII – 70-е годы XIX в.). М., 1986; Джапаридзе Э.А. Общественно-политическое движение в Дунайских княжествах (из предьистории революции 1848 г.). М., 1991.
- ³⁹ Stroia M. Op.cit., p.178 – 184; Ciobotea D., Osiac V. Op.cit., p.64-68.
- ⁴⁰ См.: Stan A. Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române. 1774 – 1856. Buc., 1999.
- ⁴¹ Гросул В.Я., Чертан Е.Е. Россия и формирование румынского независимого государства. М., 1969, с. 37 – 40.
- ⁴² История Румынии. Координаторы Иоанн-Аурел Поп, Иоанн Болован. М., 2005, с.423.

TEROAREA STALINISTĂ ÎN MOLDOVA SOVIETICĂ (I)

Igor CAȘU,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

STALINIST TERROR IN SOVIET MOLDAVIA

The article focuses on the main instruments of terror in Moldavian SSR during 1940-1941 and 1944-1953, i.e. the Stalinist regime in the present day territory of the Republic of Moldova. The author concludes that beyond the three known deportations of the local population to Siberia and Kazakhstan, there were used other forms of terror toward the titular Moldavians/Romanians but also toward local ethnic minorities. All in all, the victims of the Soviet regime in Moldavian SSR during the Stalinist period exceeds 300, 000 persons.

Articolul de față își propune să evidențieze cele mai importante momente ale terorii comuniste din istoria postbelică a Republicii Moldova, precum și să avanseze o cifră estimativă a victimelor politice ale regimului comunist sovietic în fosta RSS Moldovenească, inclusiv privind componența etnică a deportaților; alte două aspecte se vor referi la rezistența anti-sovietică și la cadrul legal destinat reabilitării victimelor comunismului sovietic. Memoria despre teroarea comunistă sovietică în Basarabia a început să fie recuperată în spațiul public odată cu declanșarea Perestroikăi în 1985 și instituționalizată cu proclamarea independenței Republicii Moldova la 27 august 1991. Printre principalele subiecte detabuizate atunci se evidențiază: clauzele secrete ale Pactului sovieto-german din 23 august 1939 și consecințele acestuia pentru Basarabia și Bucovina de Nord, cauzele foametei din 1946-1947, consecințele procesului de colectivizare al agriculturii, așa-numitul proces de deschiaburire, proporțiile și urmările deportărilor masive ale populației RSSM în regiunile îndepărtate ale Rusiei și Kazahstanului. Recuperarea acestor „pagini albe ale istoriei” au delegitimat însăși existența regimului comunist sovietic și au constituit piatra de temelie a declarației de independență a Republicii Moldova.

Exemplul basarabean se distinge în ansamblul arealului românesc prin faptul că, în comparație cu România, Basarabia a cunoscut experiența comunistă în

variante sa clasică, sovietică. Dacă în România inamicii regimului comunist erau identificați de regulă din rândurile „claselor exploatare”, în Uniunea Sovietică, mai ales în republicile naționale preponderent rurale, dușmanul de clasă coincidea adesea cu o anumită comunitate etnică. Stalin însuși obișnuia să spună că „problema țărănească constituie baza, chintesența problemei naționale; în principal, problema națională nu este altceva decât chestiunea țărănească”¹. Teroarea comunistă în RSS Moldovenească a avut caracteristici specifice Gulagului din URSS, în care factorul etnic a jucat, direct sau indirect, un rol deloc neglijabil². O altă deosebire importantă față de România este că în Moldova sovietică³ cetățenii născuți pe teritoriul republicii puteau să se identifice drept ruși, ucraineni, evrei, găgăuzi, bulgari etc., dar în nici un caz drept români. Simplul fapt de a spune că ești român era calificat drept acțiune împotriva statului sovietic, etichetată ca naționalism și pedepsită conform articolului 71 al Codului Penal al RSS Moldovenești⁴. În perioada stalinistă, această „crimă” era sancționată de regulă cu deportarea în Siberia, iar după 1953 – era susceptibilă de o pedeapsă mai puțin aspră – ostracizarea. Chiar folosirea alfabetului latin cade sub incidența acțiunilor antisovietice. Cazul cel mai cunoscut este acela al lui Victor Stratan, care, în 1967, fiind doctorand la catedra de comunism științific de la Universitatea din Chișinău și membru al comisiei de examen de stat, semnează din neatenție câteva diplome în litere latine. Drept urmare, este exmatriculat de la doctorat și marginalizat pentru totdeauna din sistemul de învățământ și cercetare⁵. Numai cei veniți din Bucovina de Nord, de regulă, aveau dreptul să se numească români, basarabenii puteau să se identifice doar ca moldoveni după naționalitate. Cu alte cuvinte, Moscova a încurajat prin toate mijloacele ridicarea identității regionale la statutul unei identități etno-naționale. Acest lucru a devenit mai evident după 1944, când România a intrat în sfera de influență sovietică, iar din decembrie 1947 a devenit „democrație populară” în stil sovietic, când justificarea în termenii ideologiei comuniste – în termeni de clasă – a pretenției asupra Basarabiei este revizuită. Interesului geostrategic al Moscovei în regiune, în primul rând accesul la gurile Dunării și asigurarea securității portului Odessa, i se acordă o acoperire conceptuală aparent coerentă, potrivit căreia moldovenii ar constitui o națiune aparte, mai apropiată prin destin istoric și cultură de poporul rus, ucrainean și alte popoare sovietice decât de națiunea română. De aceea, pentru basarabeni Cortina de Fier a coincis cu linia Prutului, nu cu cea invocată de Churchill în martie 1946.

În ceea ce privește paradigma centrală a istoriografiei de la Chișinău după 1989-1990, ea este una care apreciază 1812, 1940 și 1944 ca ani de ruptură în istoria provinciei, și nu anii 1918 sau 1941, cum stipula istoriografia sovietică⁷. După declararea independenței Republicii Moldova, majoritatea absolută a istoricilor, cu puține excepții, au abordat critic și au condamnat teroarea comunistă, precum și tentativele sovietice de a crea o națiune moldovenească distinctă de cea românească. Primele publicații pe această temă apar în anii Perestroikăi, inițiate mai întâi de scriitori și publiciști, cărora li s-au alăturat ulterior și istoricii⁸. O excepție notabilă o reprezintă scriitorul Ion Druță, care a condamnat foametea din 1946-1947 încă în plină „stagnare”, în epoca brejneviană, în romanul său din 1968, Po-

vara bunătații noastre. Cenzurat inițial la Chișinău de Ivan Bodiul, prim-secretar al PCM, romanul a primit însă „undă verde” la Moscova, unde a apărut la editura „Izvestia”, apoi la „Molodaia Gvardia”⁹. Mai târziu, Druță își va schimba poziția față de puterea sovietică, prin atitudinea sa luată la congresul „Casa noastră – Republica Moldova” din 1994, când justifică proiectul sovietic de crearea a unei națiuni moldovenești. Eșuând în aventura de a deveni „părinte fondator” al unei noi națiuni est-romane, Ion Druță și-a reformulat în ultimă instanță viziunea sa despre lume, decizând să coboare din „căruta națiunii” și să se declare „de naționalitate creștin”¹⁰.

După 1989, o grupare minoritară de istorici de la Chișinău, inspiratori ai organizației șovine pro-imperiale și antiromânești Interfront Unitate-Edinstvo (animator principal al căreia era Vladimir Solonari)¹¹, a încercat să perptueze mai mult sau mai puțin explicit interpretarea sovietică asupra represiunilor staliniste¹². În același timp este de remarcat că atunci când se adresează unui public specializat, aceiași autori preferă o abordare mult mai echilibrată și documentată¹³. Manualele școlare de istorie națională – Istoria românilor, aflate în circulație din 1990 până în 2006, la elaborarea cărora istoricii prosovietici n-au participat – reflectă paradigma liberală, antitotalitară în abordarea trecutului sovietic, inclusiv referitor la represiuni, deportări și foamete¹⁴. Bazele noii concepții despre istoria națională au fost puse prin declarația conferinței internaționale de la Chișinău din iunie 1991 și raportul acesteia care condamnă Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele acestuia pentru Basarabia și Bucovina de Nord¹⁵. Condamnarea Pactului germano-sovietic este și unul din argumentele de bază invocate în Declarația de Independență a Republicii Moldova din 27 august 1991. De aceea, orice încercare de justificare a crimelor regimului comunist sovietic în RSSM constituie, dincolo de dimensiunile sale morală și politică, și un atentat la adresa fundamentelor juridice ale declarației de independență a Republicii Moldova.

Pe de altă parte, accesul la arhivele epocii a fost restricționat după victoria Partidului Democrat-Agrar la alegerile parlamentare din februarie 1994, după ce o perioadă scurtă accesul la numeroase dosare era practic neîngrădit, inclusiv la cele din arhivele fostului KGB de la Chișinău. Este de evidențiat că un număr important de dosare au fost evacuate, în ultimii ani ai puterii sovietice, la Tiraspol și la Moscova¹⁶. Din cauza accesului limitat la arhive, a numărului redus de memorii publicate și a unei anumite amnezii a societății, nu există încă studii fundamentale despre elita politică în perioada sovietică, despre rolul KGB-ului în Moldova sovietică sau o analiză sistematică a perioadei din perspectivă memorialistică¹⁷. Spre deosebire de România, în Republica Moldova după 1989 s-a acordat o atenție mai redusă recuperării memoriei victimelor regimului sovietic. Dacă în România există numeroase instituții și reviste specializate care se dedică problematicii în cauză, în partea stângă a Prutului există doar două secții minuscule de cercetare în istoria postbelică, una la Institutul de Istorie (actualmente Institutul de Istorie, Stat și Drept) al Academiei de Științe și alta la Muzeul Național de Arheologie și Istorie. Nu există însă nici o revistă specializată exclusiv în istoria contemporană. Iar o emisiune televizată cu o largă audiență, precum Memorialul Durerii a Luciei

Hossu-Longin, n-a existat. Există o Asociație a Victimelor Regimului Totalitar comunist din Moldova, animată inițial de regretatul disident Gheorghe Ghimpu și condusă până 2006 de răposatul Vadim Pirogan. Memoria victimelor regimului comunist este întreținută mai ales în rândurile profesorilor de istorie din școli și a elevilor datorită acțiunilor întreprinse de Asociația istoricilor din Moldova (președinți din 1990 fiind, pe rând, Alexandru Moșanu, Ion Țurcanu, Pavel Parasca, Anatol Petrencu, Gheorghe Palade, Sergiu Mustață, Gheorghe Negru). La rândul lor, ziarele Literatura și Arta, Timpul și Flux, revistele Contrafort, Cugetul, Destin românesc, Caiete de istorie, Clio, publică frecvent articole despre soarta victimelor regimului sovietic. Un loc aparte în acest context îl au emisiunile postului de radio Vocea Basarabiei, în speță emisiunile moderate de regretatul Andrei Vartic și Anatol Petrencu, precum și ale Europei Libere, animate de Vasile Butnaru și Valentina Ursu. Presa locală de limbă rusă, la rândul ei, este adeseori apologetică față de perioada sovietică, precum este cazul cotidianului Nezasvisimaia Moldova, care încearcă să perpetueze complexul „marelui popor rus eliberator” față de populația românească. În Rusia însă, istoriografia și publicistica rusă se situează pe poziții mult mai liberale în ceea ce privește aprecierea trecutului comunist, în ciuda tendinței de reabilitare a unor simboluri și practici sovietice.

Problema diferenței dintre modul în care are loc recuperarea memoriei victimelor comunismului în România și Republica Moldova merită, la rândul ei, un studiu special. O analiză sumară ar cuprinde durata terorii comuniste în masă de o parte și alta a Prutului, destalinizarea întârziată în România și adoptarea modelului chinez de revoluție culturală la începutul anilor 1970, dublată de penuria produselor alimentare în următorul deceniu, proporția însemnată a agenților Securității, în comparație cu „dezghețul” sovietic din anii 1953-1962 de care a profitat și RSSM, reabilitarea parțială a victimelor stalinismului în URSS începută imediat după moartea lui Stalin și reluată în 1985. Nu întâmplător probabil, după 16 ani de la colapsul statului sovietic, o parte a basarabenilor mai fac distincția între două feluri de comunism, cel stalinist, care e condamnat, și cel de tip hrușciovian și brejnevian, perceput în memoria colectivă ca o perioadă relativă de prosperitate. Victoria Partidului Comuniștilor la alegerile parlamentare din februarie 2001 și martie 2005 poate fi explicabilă, fie doar parțial, și de această atitudine a unor basarabeni, cu diferențe notabile de la un grup etnic la altul¹⁸; față de comunism.

RASSM, 1924-1940: „Basarabia în miniatură”. Pe parcursul întregii perioade interbelice, URSS nu a recunoscut Unirea Basarabiei cu România, efectuată în urma votului Sfatului Țării de la Chișinău din 27 martie 1918 și în conformitate cu dreptul popoarelor la autodeterminare (așa-numitul principiu Lenin-Wilson). În următorii ani după Unire, Moscova a întreprins o serie de acțiuni pentru a redobândi provincia pruto-nistreană, dar în urma eșecului conferinței româno-sovietice de la Viena și a insuccesului rebeliunii de la Tatarbunar, a decis crearea unei republici moldovenești dincolo de Nistru, pe teritoriul Ucrainei. Creată la 12 octombrie 1924, cu capitala la Balta, iar din 1929 la Tiraspol, Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească avea menirea să permanentizeze la

nivel internațional „problema basarabească”. În opinia unui propagandist din epocă, Vladimir Dembo, RASSM nu era altceva decât „Basarabia în miniatură”¹⁹. Basarabia devenea, din acest punct de vedere, o iredentă a RASSM, hotarul oficial acesteia din urmă fiind fixat de altfel pe linia râului Prut, iar capitala – la Chișinău. Cu alte cuvinte, RASSM trebuia să devină un cap de pod în calea expansiunii sovietice în România și Balcani, așa cum se menționează chiar în memoriul comuniștilor români și basarabeni din 4 februarie 1924, ce revendica constituirea unei republici moldovenești. Noua republică autonomă nu își justifica decât parțial denumirea, întrucât în 1925 numai 34,3% din populația acesteia era alcătuită din moldoveni/români, în scădere la 28,5% în 1939 (circa 170 000 de persoane). Restul populației era alcătuit din ucraineni – 50,5%, ruși – 5,5%, evrei – 4,8%, alte naționalități – 4,7% (în 1925)²⁰. Este de asemenea de remarcat faptul că recensământul sovietic din 1926 este primul și ultimul care îi include într-o rubrică unică pe cei care se identifică drept moldoveni și români, deci de jure se recunoștea apartenența acestora la o singură națiune²¹.

Factorul politico-propagandistic în RASSM s-a accentuat ulterior, între anii 1932-1938, când s-a operat, cu acordul personal al lui Stalin, trecerea de la scrierea chirilică la cea latină. Politica de „românizare” a fost promovată din două considerente majore: mai întâi, pentru a pregăti spioni sovietici pentru România care să cunoască limba literară românească²²; în al doilea rând, politica lingvistică din deceniul precedent „a săpat o prăpastie foarte adâncă între RASSM și Basarabia încă românească, două regiuni a căror unire a constituit un obiectiv permanent al politicii sovietice”²³. Pe de altă parte, existența RASSM nu constituie un caz ieșit din comun, o strategie similară, legată atât de agenda politicii interne, cât și de cea externă, este detectabilă în ceea ce privește RASS Carelă, creată în 1920, și RASS Buriato-Mongolă, creată în 1923²⁴.

Ceea ce s-a întâmplat în RASSM anticipează în multe privințe politica sovietică după 1940 în Basarabia. În toamna anului 1932 – primăvara anului 1933 au fost declarate chiaburești 3600 familii, averea lor a fost confiscată, majoritatea țăranilor respectivi fiind deportați în regiunile Arhangelsk, Tomsk și pe insula Solovki din Marea Albă²⁵. Foametea din 1932-1933, care cuprinde regiunea Volgăi și o parte bună a Ucrainei, inclusiv zona nistreană, va fi îndreptată împotriva țăranilor care nu vor să intre în colhozuri. În total, victimele foametei din anii 1932-1933 din întreaga Uniune Sovietică se ridică la cca. 4-5 mln²⁶. În RASSM cad răpuși de foamete peste 18 000 țărani, mai ales din raioanele Dubăsari, Grigoriopol, Ananiev și Balta. În același timp, cca. 4500 persoane au reușit să treacă Nistru și s-au refugiat în România, iar alții, mai puțin norocoși, au fost împușcați de grănicerii sovietici²⁷. Cei care au fost prinși la trecerea Nistrului au fost trimiși în Gulag, printre aceștia fiind și Isidor Sârbu din Corjova, raionul Dubăsari, bunelul Vladimir Voronin (ex-președinte al Republicii Moldova, 2001-2009), condamnat la 25 ani de surghiun²⁸. Isidor Sârbu a revenit ulterior în Corjova, probabil reușind să evadeze, fiind primar în anii 1942-1944 sub administrația românească. După reocuparea Basarabiei de Armata Roșie s-a refugiat în România, participând la lupta armată din munți împotriva regimului comunist²⁹.

Actualmente autoproclamata Republică Moldovenească Transnistreană (RMT) se consideră moștenitoarea de drept a RASSM. Teritoriul celor două entități nu corespunde decât parțial: RMT are o suprafață de 4 163 km pătrați, iar predecesora sa prezumtivă – aproape de două ori mai mult – 7 230 km pătrați. Elementul românesc în autoproclamata Transnistrie de azi era de circa 40% în 1989, dar s-a diminuat la circa 32 % în ultimii ani (conform recensământului din 2004). Conflictul dintre Chișinău și Tiraspol după 1989, dincolo de legislația lingvistică a care a servit drept scânteie, are rădăcini mai vechi – clivajul crescând dintre establishment-ul transnistrean din fosta RASSM și noua elită basarabească care a preluat, mai ales din anii 1970, structurile puterii în RSSM.

Represiunile din primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, 1940-1941.

În urma semnării Pactului Ribbentrop-Molotov, la 23 august 1939, Basarabia este revendicată de sovietici drept zona lor de influență. Astfel, la 28 iunie 1940, Armata Roșie ocupă Basarabia, precum și Bucovina de Nord și ținutul Herței. Drept urmare, este creată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) la 2 august 1940. Numai 6 din cele 13 raioane ale RASSM intră în componența RSSM, iar județele basarabene Ismail și Cetatea Albă din sud și o parte a județului Hotin din nord sunt incluse în cadrul Ucrainei Sovietice. La data anexării, etnicii români alcătuiau 28,6 % din populația județelor din sud anexate Ucrainei, dar ei erau mai mulți decât ucrainenii cărora le revenea doar 25,4 % din total³⁰. Pentru a spori ponderea ucrainenilor, chiar în următoarele luni în județele Ismail și Cetatea Albă au fost colonizate peste 6 000 de familii din regiunile Cernigov, Sumi, Vinnița, Lvov, Volân și Kamenet-Podolsk³¹.

Basarabia cunoaște astfel încă din anii 1940-1941 experiența sovietizării și comunizării³², unul din elementele centrale ale acestei experiențe fiind aplicarea terorii în masă. Anexarea Basarabiei de către sovietici anticipează astfel instaurarea regimului comunist în spațiul românesc după 1944. În 1940, organizația locală de comuniști era insignifiantă și dominată de reprezentanți ai minorităților etnice. Din totalul comuniștilor basarabeni de 285 persoane, 186 erau evrei, 28 ucraineni, 21 ruși și 21 români³³. Numărul redus al comuniștilor reflectă faptul că majoritatea populației locale în ansamblu și al etnicilor români în particular nu apreciau URSS-ul drept „patria lor adevărată”, cum va afirma propaganda sovietică ulterior. Pe de altă parte, prezența disproporționată a minorităților din Basarabia în mișcarea comunistă arată că unii din reprezentanții lor – era o opțiune individuală – erau mai susceptibili de a vedea în URSS „pământul făgăduinței”. Noua putere însă îi va trata multă vreme pe toți localnicii cu mare suspiciune, inclusiv pe comuniști, indiferent de apartenența lor etnică³⁴.

Primele victime ale regimului comunist au fost 1 122 de persoane, arestate în perioada 28 iunie-4 iulie 1940, foști funcționari ai statului român sau suspecți de colaborare cu administrația română³⁵. În următoarele luni au fost arestate alte circa 2 000 de persoane, majoritatea fiind lucrători ai căilor ferate în care regimul sovietic nu avea încredere³⁶. În primele zile după 28 iunie au fost arestați 14 foști membri ai Sfatului Țării care se aflau pe teritoriul Basarabiei și care n-au reușit să

se evacueze la timp³⁷. Au fost imediat acuzați de trădare și condamnați la deportare, în ciuda vârstei lor înaintate, 17 personalități de vază ale vieții politice, dintre care foști membri ai Sfatului Țării, membri ai guvernului basarabean sau foști deputați în Duma de Stat țaristă: Alexandru Baltaga, Constantin Bivol, Vladimir Bodescu, Ștefan Botnariuc, Teodosie Cojocaru, Ion Codreanu, Luca Știrbeț, Vasile Gafencu, Simeon Galetchi, Ion Ignatiuc, Teodor Neaga, Emanuil Cateli, Nicolae Secară, Pantelimon Sinadino, Grigorie Turcuman, Teodor Uncu. N-au fost cruțați nici foști membri ai Sfatului Țării care au votat împotriva actului Unirii din 27 martie 1918, precum Ștefan Balamez. În ciuda opțiunii sale din 1918, acesta a lucrat în perioada interbelică în primăria Chișinăului. Sovieticii îl arestează în următoarele zile după ocupație și-l condamnă la pedeapsa capitală³⁸. Unul dintre foștii membri ai Sfatului Țării, Ion Codreanu, a fost schimbat ulterior cu Ana Paucker³⁹. Unii basarabeni, nu vor mai reveni decât după 1989 sau niciodată: precum scriitorul Paul Goma, lingvistul cu renume mondial Eugen Coșeriu, istoricii Ștefan Ciobanu, Leonid Boicu, Alexandru Boldur, Alexandru Gonța, Victor Spinei, Ion Agrigoroaiei, slavistul Vasile Harea, fizicianul Eugen Bădărău etc.

Inamici potențiali ai puterii sovietice au fost considerați și germanii din Basarabia, urmași ai coloniștilor din secolul al XIX-lea. Astfel, în lunile iulie-noiembrie 1940 au fost repatriați în Germania aproximativ 124 000 de germani basarabeni⁴⁰, conform unor acorduri bilaterale sovieto-germane, semnate la inițiativa Berlinului. Etnicii germani obțineau pentru proprietățile abandonate doar o compensație simbolică din partea Moscovei. Primele colhozuri au fost întemeiate anume în fostele colonii germane⁴¹.

Cele mai importante arestări în rândurile populației locale vor avea loc în ajunul atacului german asupra Uniunii Sovietice din iunie 1941. La 31 mai 1941, împuternicitul Moscovei pentru arestarea și strămutarea elementelor antisovietice, S.A. Goglidze⁴², trimite un raport lui Stalin. Potrivit acestuia, urmau să fie anihilate cele mai periculoase elemente, cum ar fi foști membri ai Gărzii de Fier, caracterizată ca „cea mai clandestină organizație, cu experiență de ani de zile în activități ilegale”, având „cadre teroriste, organizate în trupe speciale”. Alte persoane susceptibile de deportare erau foști membri ai Partidului Național Creștin, ai Partidului Național Țărănesc și Partidului Național Liberal care ar fi încercat să organizeze activități ilegale. Alte persoane vizate proveneau din rândurile marilor latifundiari, comercianților, jandarmilor, albgardiștilor ruși etc.⁴³. Operațiunea majoră de arestare și deportare a fost stabilită pentru noaptea de 12 spre 13 iunie 1941, fiind vizate 32 423 de persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței. Dintre acestea, 6 250 urmau să fie arestate, iar 26 173 – deportate⁴⁴. În raportul din 14 iunie 1941 despre rezultatele operațiunii, înaintat lui Stalin, Beria și Molotov, se constată că numărul celor arestați și deportați a scăzut de la cifra inițială de 32 423 de persoane la 31 419. Cum se explică această diferență și ce relevanță are această micșorare a listei inițiale? Avem date în acest sens numai în legătură cu Basarabia – 1 183 de persoane reușesc să evite tragedia. Dintre acestea, trei persoane au reușit să se ascundă, 133 n-au fost arestate din motive de boală, 318 își schimbaseră anterior domiciliul, iar 829 au scăpat, retrăgându-li-se

învinuirile ad hoc, „din cauza insuficienței materialelor compromițătoare”⁴⁵. Astfel, din RSSM au fost arestate și deportate în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 – 18 392 persoane, iar din celelalte teritorii românești anexate la 28 iunie 1940 – 11 844 persoane⁴⁶. De regulă familia care urma a fi deportată era trezită noaptea, câteva persoane în formă militară și altele în civil pătrundeau în casă, verificau pașapoartele și dacă numele era găsit în lista făcută de consiliul sătesc în ajun și aprobată la centru, urma un anunț scurt: „în numele conducerii supreme, sunteți deportați în locurile îndepărtate la nord în Siberia”. Se acorda 40 de minute pentru facerea bagajelor, care nu trebuiau să depășească 40 kg de fiecare familie⁴⁷. Urma îmbarcarea în mașini și transportarea până la cea mai apropiată stație feroviară. Pentru deportarea din iunie 1941 au fost alocate 1315 vagoane, situate în diferite gări de pe tot cuprinsul Basarabiei și Bucovinei de Nord⁴⁸. Astfel, după statistica oficială în medie la fiecare 20 de persoane revenea un vagon. Oficial, norma zilnică era de 600 g de pâine pentru fiecare persoană⁴⁹. În realitate, conform mărturiilor supraviețuitorilor, 70-100 de persoane trebuiau să împartă un vagon de marfă timp de 2-3 săptămâni. Norma zilnică de apă era de 200 ml, iar unor deportați li se dădea în loc de mâncare doar pește sărat⁵⁰. Alții primeau 300 g pâine dimineața și apă fiartă și nimic mai mult la amiază sau seara⁵¹. Un alt aspect al terorii comuniste consta în faptul că familiile erau dezmembrate după bunul plac al NKVD-ului. Astfel, capii de familie au fost trimiși în lagăre de concentrare – 5000 persoane în Kozel’sciansk, alte 3000 – în cel din Putivl’sk, iar membrii familiilor lor – în localități speciale pentru „strămutați” (ssyl’noposelentsy), în regiunile Karaganda (Kazahstan), Omsk și Novosibirsk (Siberia)⁵². După un document semnat de M. V. Konradov, șeful secției localităților speciale și de muncă al Gulagului din cadrul NKVD-ului din 15 septembrie 1941, numai membrii familiilor celor deportați din RSSM (deci în afară de capii familiilor) constituiau în total 22 648⁵³. Prin urmare, la data respectivă în localitățile speciale din Rusia și Kazahstan se aflau aproape de două ori mai multe persoane decât numărul celor deportați în noaptea de 12 spre 13 iunie, ceea ce confirmă că înainte (și după) au mai fost efectuate deportări individuale sau de grup ale populației din RSSM. O parte a celor arestați au fost executați în subsolurile procuraturii din Chișinău după deciziile troicilor, urmând modelul execuțiilor anterioare din anii 1930 în URSS⁵⁴; ceilalți au fost deportați.

În total, în primul an de ocupație sovietică au avut de suferit – prin arestare sau deportare – nu mai puțin de 86 604 persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței⁵⁵. Această cifră se apropie de cea calculată de istorici ruși după documente de arhivă de la Moscova, adică în jur de 90 000 de persoane reprimare, arestate sau deportate în primul an de ocupație sovietică⁵⁶. Arestările au continuat și după 22 iunie 1941, conform decretului din aceeași zi a Sovietului Suprem al URSS „Despre starea de război” care prevedea arestarea, executarea sau deportarea – în dependență de gradul de gravitate stabilit de troică – a celor mai periculoase elemente antisovietice⁵⁷. În toiu operațiilor militare, a fost arestat și condamnat la 15 ani deportare Nicolae Costenco, fost redactor șef al revistei „Viața Basarabiei”⁵⁸. Altor intelectuali, precum Mihail Curicheru, li s-a imputat conducerea unor organizații antisovietice, drept care au fost deportați ad hoc⁵⁹.

La 22 iunie 1941, armata germană atacă URSS. De frica represaliilor, cca. 81 mii evrei basarabeni și 43 mii evrei bucovineni se retrag cu armata sovietică⁶⁰. România, la rândul ei, intră în război de partea Germaniei cu scopul declarat de a elibera teritoriile pierdute un an mai devreme. Ulterior, mii de basarabeni sunt recrutați în armata română și participă la războiul împotriva Uniunii Sovietice, inclusiv la asediul Odesei, în Crimeea și la bătălia de la Stalingrad. Ca aliat al Germaniei naziste, România acceptă să preia administrația civilă a Transnistriei dintre Nistru și Bug. Considerați de propaganda vremii drept „țapi ispășitori” pentru umilințele armatei române la 1940, evreii rămași pe loc vor fi deportați peste Nistru de administrația antonesciană, mai exact cca. 147 mii evrei din Basarabia și Bucovina (în special de nord), dintre care cca. 90 mii vor muri în ghetto-urile și lagărele de concentrare, în principal din cauza tifosului și a înfometării, dar și a execuțiilor. Regimul lui Ion și Mihai Antonescu este de asemenea responsabil de moartea a unui număr de 130 mii-170 mii de evrei din regiunea dintre Nistru și Bug. În total deci, regimul antonescian a exterminat cca. 300 mii evrei. Au fost deportați de asemenea cca. 20 mii romi (din totalul de 209 mii), dintre care jumătate au decedat ca urmare a execuțiilor, înfometării sau bolilor contagioase⁶¹. În același timp, cca. 375 mii evrei din Vechiul Regat și Transilvania de Sud, în afară de cei considerați comuniști sau cu vederi comuniste, au fost exceptați de la deportarea peste Nistru⁶².

O dată cu atingerea liniei Nistrului de către Armata Roșie în martie 1944, basarabeni sunt eliberați treptat din armata română și trimiși acasă. Mulți dintre ei vor fi înrolați imediat de către sovietici și vor lupta împotriva Germaniei până în mai 1945, servind drept „carne de tun” în prima linie a frontului⁶³. România va pierde iarăși teritoriile sale din Est, de data aceasta cu acordul Statelor Unite și Marii Britanii care, din considerente geostrategice, recunosc legitimitatea hotărâului sovietic de la 22 iunie 1941⁶⁴.

Reluarea presiunilor în Basarabia și foametea din anii 1946-1947. Sovietizarea/ comunizarea Basarabiei este reluată imediat după intrarea Armatei Roșii în provincie, în martie 1944. Capitala este fixată temporar la Soroca, unde își fac loc de reședință organele de stat și de partid ale RSSM, evacuate în interiorul Rusiei la începutul războiului. După 23 august 1944, autoritățile sovietice se stabilesc, de data această pentru următoarele aproape 5 decenii, la Chișinău. Naționalizarea industriei și colectivizarea agriculturii după modelul sovietic clasic sunt continuate în plină forță. Cea mai importantă sarcină era cea a colectivizării, întrucât majoritatea populației era rurală, atașată proprietății private și nu dorea să intre în colhozuri. Inițial puterea sovietică a adoptat strategii mai mult sau mai puțin pașnice, prin diferite înlesniri, șantaj sau presiuni. Acestea însă nu au avut sorti de izbândă și în iarna anului 1946/1947 administrația comunistă de la Chișinău a utilizat foametea declanșată în URSS în scopul terorizării populației recalitrante. În total, după estimările făcute de istoricul Mihai Gribincea și Anatol Țăranu pe baza documentelor de arhivă, numărul victimelor foametei din anii 1946-1947 se ridică la cel puțin 200 000 de persoane⁶⁵. Pentru prima dată în istoria provinci-

ei au fost înregistrate cazuri de canibalism⁶⁶. În Uniunea Sovietică în ansamblu, foametea din anii 1946-1947 a provocat cca. 2 mln. de morți, dintre care 500 000 numai în Rusia. În total, cca. 100 milioane, adică mai mult de jumătate din populația sovietică la acea vreme, a suferit de malnutriție în anii 1946-1948⁶⁷. Tragedia în masă a fost declanșată de ridicarea prețului la pâine, decisă prin decretul din 16 septembrie 1946 al Consiliului de Miniștri al URSS, dublată de decizia din 27 septembrie potrivit căreia era redus numărul beneficiarilor de cartele de pâine. Această măsură a vizat 23 mln. persoane din mediul rural și 3,5 mln. din cel urban. De rând cu rechiziționările obligatorii de cereale de la țărani și în condițiile secetei, aceasta a constituit preludiul foametei⁶⁸.

Istoriografia sovietică a susținut însă că de vină a fost seceta care a bătuit cele mai productive zone agricole din URSS, inclusiv Moldova. Este adevărat că una dintre cauzele foametei a fost seceta care a afectat RSSM în 1946 (ca de altfel și cea mai mare parte a URSS și a Europei⁶⁹), dar responsabilitatea pierderilor umane aparține, așa cum arată în mod concludent documentele de arhivă, dar și mărturiile supraviețuitorilor, autorităților sovietice. În primul rând, numărul mare de victime a fost determinat de excesul de zel al conducătorilor RSSM, care și-au propus realizarea cu orice preț a planului de livrare a cerealelor către Moscova. În condițiile în care producția de cereale în 1946 a fost cu mult sub media anilor anteriori, volumul planului de cereale trebuia micșorat, așa cum se pare că a acceptat conducerea de la Moscova în urma scrisorilor primite de la cetățenii de rând⁷⁰. În realitate, autoritățile republicane în frunte cu prim-secretarul Nichita Salogor, moldovean din Ucraina, au considerat apelurile la micșorarea planului drept îndemnuri antipartinice și antisovietice⁷¹. În ianuarie 1947, Moscova a alocat Moldovei pentru următoarele 6 luni aproximativ 29 000 de tone de produse alimentare, dar noul prim-secretar al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova, moldovean transnistrean, Nicolae Coval, nu considera necesară salvarea vieților omenești. Drept dovadă este faptul că în perioada foametei, 1946 și 1947, au fost înregistrate 389 000 cazuri de distrofie, dintre care 240 000 numai în perioada februarie-martie 1947⁷². În condițiile în care existau ordine directe de la Moscova de a ajuta populația, este straniu cum autoritățile locale puteau să sfideze directivele de la centru – și asta în plină epocă stalinistă. Prin urmare, se poate presupune o complicitate a Chișinăului și Moscovei în înfometarea oamenilor, autoritățile centrale jucând, „de ochii lumii”, rolul de salvator, în timp ce puterea locală trebuia inevitabil să-și asume rolul de „țap ispășitor”. Responsabilitatea autorităților de la Moscova este cu atât mai gravă cu cât existau suficiente rezerve de stat pentru a evita foametea, în ciuda secetei și a exporturilor masive de grâu (2,5 mln. tone) în Europa de Est și cea de Vest onorate cu strictete în acești doi ani⁷³. RSSM era singura regiune a URSS cuprinsă de foamete în care domina încă agricultura bazată pe gospodăriile individuale. De aceea, deși foametea din anii 1946 și 1947 a cuprins și alte regiuni ale URSS, numai în RSSM autoritățile locale au utilizat tragedia pentru a grăbi ritmul colectivizării agriculturii. Astfel, cei care intrau imediat în colhoz, erau ajutați cu produse alimentare, iar cei care refuzau – erau lăsați să moară de foamete⁷⁴. Cu toate acestea, foametea nu a determinat schimbarea radicală

a atitudinii populației locale față de puterea sovietică. A fost nevoie de organizarea unei operațiuni de deportare în masă de o amploare mult mai mare decât cea din iunie 1941, pentru a înfrânge spiritul de rezistență al țăranilor față de procesul de colectivizare al agriculturii.

Au fost publicate amintiri ale supraviețuitorilor foametei din 1946-1947. Alexei Guzun din satul Chițcani, raionul Telenești, își amintește: „Pentru țăranii pământului e sfânt, pentru pământ țăranul a luptat și o să lupte toată viața... în '46 eu aveam 14 ani. Și s-a declanșat tragedia cea mare a poporului moldovenesc, firește și a familiei noastre. Noi am fost cinci la părinți, însă doi mai făceau serviciul militar. Acasă rămăsese mama, tata, sora și doi frați – eu și Pavel. Pricina care a prădădit atâta lume a fost că ne-au curățit toate rezervele. N-aș da vina pe nimeni, dar nici adevărul nu-l pot tănuși: soldații ne-au măturat ultimele rămășițe de orz din pod. În casa noastră bătrânească s-au încartiruit 12 soldați într-o cameră și încă 12 – în cealaltă. Apoi iată, ostașii ceia – și numai «ai noștri», da și toți ceilalți care erau pe la case – hrăneau caii, da nu se uitau la oamenii din sat. Poate că dacă ne lăsau cele câteva puduri de orz din pod, mai ieșeam cumva din nevoi, da așa ni le-au luat și când a mai dat și năpasta asta de secetă, lumea a rămas fără nimic”⁷⁵.

Un alt supraviețuitor, Victor Volcinschi, născut la Bădrăganii-Vechi, raionul Edineț, redă încă mai expresiv drama perioadei: „La noi, la Bădrăganii-Vechi, raionul Edineț, au fost cazuri grave de tot. S-au mâncat frate pe frate și, peste câțiva ani, cei rămași în viață și-au ieșit din minți... Prin martie-aprilie [1946] s-a început criza. Tata a încercat să ascundă prin grajd la vacă, prin alte părți, dar cei cu scuturatul au cotrobăit pretutindeni, cu furca și cu o viergea de fier ne-au găurit toate acareturile de-a mărunțelul... Cel mai tângă îți era că ne-au «vândut» oamenii de sat, cu care-ai cunutat și-ai botezat, cei cu care-ai holteit și ai păscut bobocii și vițele – de cei din raion nici nu mai ziceai nimica... În '46 s-au suit fără sinchiseală în pod și au măturat tot puținul agonisit cu greu – da, e adevărat, nu se făcuse roada vara și toamna, dar, totuși, ne trăgeam zilele cu ce ne-ar fi lăsat, măcar niște cioturi de popușoi pentru un cir de mămăligă cu un pumn de făină la un ceaun de apă. Da așa – au pustiit totul, și nu străinii, da chiar de-ai noștri, cei de sat, ieșindu-se din piele ca să fie la nivelul cerințelor înaintate de raion!”⁷⁶

Note:

¹ Stalin Iosif. *Socinenia*, vol. 7, Moscova, 1953, p. 71.

² Conquest Robert. *Recolta durerii. Colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete*, Ed. Humanitas 2003. Vezi și A. A. Burykin, *Etnos i licinost kak obekt politiki v SSSR*, în V. B. Ubușev (ed.) *Naționalnaia politika sovetского gosudarstva: represii protiv narodov i problemy ih preodolenia*, Elista, 2003, p. 20.

³ Folosim această denumire chiar în titlul paragrafului întrucât ea acoperă cel mai exact spațiul temporal și geografic de care ne ocupăm, adică e vorba doar de cca. ¾ din Basarabia istorică și o parte a fostei RASSM, Transnistria de astăzi. Cu alte cuvinte, Moldova sovietică este o construcție geopolitică și ideologică, care transcende spațiul pruto-nistean și, totodată, nu-l include pe acesta din urmă decât parțial.

⁴ Vezi Postică Elena. *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol.

I-IV, Chișinău, Editura Știința, 1999-2005, care include cazuri în care naționalismul constituie capul de acuzare.

⁵ Cozma Valeriu. *Istoria Universității de Stat din Moldova (1946-1996)*, Chișinău, Editura Universității, 1996, p. 488. Există și alte cazuri similare: Vladimir Beșleagă, *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (RSSM, 1956-1963)*, în „Destin românesc”, nr. 4, 1994, p. 99.

⁶ V. Dembo a formulat o teorie conform căreia basarabienii ar fi țăranii care au fugit de pe moșiile boierilor munteni și moldoveni; vezi V. Dembo, *Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros* Moscova, 1925.

⁷ Prima sinteza de istorie a românilor care propune o viziune coerentă a acestei paradigme și care condamnă totalitarismul sovietic, este semnată de Igor Ojog și Igor Sarov, *Curs rezumativ la istoria românilor*, Chișinău, Cartdidact, 1992.

⁸ Bulat L. (ed.), *Îndemn la înălțare în istorie*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1989; *Deportări și neodeportări*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990; Țurcanu Ion, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993; Petrencu Anatol, *Deportarea populației românești din Basarabia și alte crime ale autorităților sovietice săvârșite în iunie-iulie 1941*, în Romulus Rusan (ed.), *Instaurarea comunismului – între rezistență și represiune*, București, Fundația Academia Civică, 1995 etc.

⁹ Cașu Igor. „Politica națională” în *Moldova sovietică*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, pp. 67-68.

¹⁰ Cațaveică Ion. „Cărțile pe față”, în *Literatura și arta*, 7 septembrie, 1995. Apud Heitmann Klaus, *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 149.

¹¹ După 2000, când emigrează în SUA, Solonari subscrie la teza centrală a istoriografiei occidentale, potrivit căreia tentativa sovietică de creare a unei națiuni moldovenești, deosebit lingvistic și etnic de cea românească a fost o aventură de construcție „națională” și de aceea în cele din urmă a eșuat.

¹² V. E. Andrușčjak et al. *Istoriia Respubliki Moldova*, Chișinău, Tipografia Academiei de Științe, 1997.

¹³ Țaranov V. *O likvidatii kulacstva v Moldavii letom 1949 goda*, în „Otecestvennaia Istoriia”, nr. 2, 1996, pp. 71-79.

¹⁴ Țurcanu Ion. *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura Arc, 2004. Vezi și articolul lui Igor Cașu, în V. Achim, C. Iordachi (editori), *Transnistria și România. Problema Holocaustului*, București, Curtea Veche, 2004.

¹⁵ Moșanu Alexandru. *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, în „Moldova Suverană”, 27 iunie 1991; *idem*, *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1991.

¹⁶ Interviu cu Tudor Botnaru, ultimul președinte al KGB-ului de la Chișinău, în „Jurnal de Chișinău”, 29 septembrie, 2006.

¹⁷ Așa cum s-a întâmplat prin comparație în România, unde au apărut lucrări de referință precum cele semnate de Stelian Tănase, Vladimir Tismăneanu (elitele politice), Marius Oprea, Dennis Deletant (Securitatea), Ruxandra Cesereanu (memorialistica) etc.

¹⁸ Potrivit Barometrului de Opinie Publică efectuat de Institutul de Politici Publice din Chișinău, în 2001 ar fi votat cu comuniștii 58% din ruși, 63% din ucraineni, 80% din bulgari și numai 27% din moldoveni/români; în 2005, când PCRM adoptă o retorică antirusă și proeuropeană, pentru acest partid ar fi votat 65,4 din ruși, 65,9 din ucraineni și 41,7 din moldoveni/români. Vezi www.ipp.md.

¹⁹ King Charles. *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Stanford, Hoover Institution Press, 2000, p. 61 (ediția românească: *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002).

²⁰ Negru Elena. *Politica etnoculturală în RASS Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003, pp. 17-18.

²¹ *Vsesoiuznaia perepis' naseleniia (1926)*, vol. IV, *Narodnosti, rodnoi iazyk naseleniia SSSR*, Moscova, Gosstatizdat, 1928, p. XXIV.

- ²² Stratievski Chiril, istoric, Institutul de Istorie din Chișinău, cuvântare la Palatul Național din Chișinău, 12 octombrie 2004, festivitate organizată de PCRM cu ocazia a 80 de ani de la proclamarea RASSM.
- ²³ Heitmann Klaus. *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 79.
- ²⁴ King Charles. *Op. cit.*, p. 55.
- ²⁵ *Din istoria Transnistriei, din cele mai vechi timpuri până în 1940*, Chișinău, Civitas, 2001, p. 333.
- ²⁶ Viola Lynne. *Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1996, p. 209.
- ²⁷ *Din istoria Transnistriei...*, p. 334-335
- ²⁸ *Timpul*, 11 februarie 2005.
- ²⁹ *Ibidem*, 17 aprilie, 2006.
- ³⁰ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), arhiva fostului Partid, F. 51, inv.4, d.64, f.1.
- ³¹ Moraru Anton. *Contribuții...*, p. 178.
- ³² Cașu Igor. *Instaurarea regimului sovietic în Basarabia, 1940-1941*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 1999.
- ³³ Stăvilă Veaceslav. *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2000, p. 14.
- ³⁴ AOSPRM, f.51, inv.15, d.99, f.3-8 (document inedit, descoperit de Lilia Crudu).
- ³⁵ Scurtu Ioan (coord.) et al., *Istoria Basarabiei, de la începuturi până în 1998*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Semne, 1998, p. 224; „Făclia”, 28 iunie 1991.
- ³⁶ Moraru Anton. *Op. cit.*, p. 337.
- ³⁷ Postică Elena. *Deputații Sfatului Țării reperați în anul 1940*, în „Cugetul”, martie, 1992, p. 92-98.
- ³⁸ Crudu Lilia. „Observații cu privire la destinul elitei politice, culturale și științifice basarabene din perioada interbelică”, în D. Ivanescu, M. Chelcu (eds.), *Istorie și societate în spațiul est carpatic (sec. XIII-XX). Omagiu prof. Al. Zub*, Iași, Junimea, 2005, p. 404-406.
- ³⁹ Saka Serafin (ed.), *Basarabia în Gulag*, Chișinău, 1994, p. 13.
- ⁴⁰ Pasat Valeriu. *Trudnie straniți istorii Moldavii (1940-1950)*, Moscova, 1994, p. 21.
- ⁴¹ *Ibidem*, pp. 65-138.
- ⁴² Goglidze va fi arestat în iulie 1953 și executat (grupul lui Beria), Oleg V. Khlevniuk, *The History of Gulag. From Collectivisation to Great Terror*, New Haven & London, Yale University Press, 2004, p. 348.
- ⁴³ Pasat Valeriu. *Trudnye...*, p. 147.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 164.
- ⁴⁵ *Ibidem*, pp. 165-166.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 164. Vezi și *idem*, *Deportația „antisovetskih elementov” iz Moldavskoi SRR v 1941 godu*, în V. P. Dimitrienko (ed.), *Vlast i obscestvo v SSSR: politika represii (1920-1040 gody)*, Moscova, IRI RAN, 1999, pp. 297-328.
- ⁴⁷ Memoriile lui Vadim Pirogan, în Serafim Saka, ed., *op. cit.*, p. 84.
- ⁴⁸ Pasat Valeriu. *Trudnye ...*, p. 153.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 161.
- ⁵⁰ *Flux*, ediția de vineri, anul VI, nr. 42 (373), 1 noiembrie 2002. Apud V. Olaru-Cemărtan, *loc. cit.*, p. 65.
- ⁵¹ Memoriile lui Vadim Pirogan, în Serafim Saka, ed., *op. cit.*, p. 99.
- ⁵² Pasat Valeriu. *Trudnye ...*, p. 159-160.
- ⁵³ *Istoriya stalinskogo Gulaga. Vol. 1: Massovye represii v SSSR (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 407.
- ⁵⁴ *Istoriya Stalinskogo Gulaga, vol. 5. Spetspereselentsy v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 666.
- ⁵⁵ Cașu Igor. „Politica națională”..., pp. 32-33.
- ⁵⁶ Mihail I. Semireaga, *Taini stalinskoi diplomatii*, Moscova, Vysshaia Șkola, 1992, p. 270.

- ⁵⁷ *Istoriya stalinskogo Gulaga. Vol. 4: Naselenie Gulaga: cislennost' i usloviya sodержaniya (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 105.
- ⁵⁸ „Literatura și arta”, 12 decembrie 1991.
- ⁵⁹ *Ibidem*, 30 iulie 1992.
- ⁶⁰ Ioanid Radu. *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago, Ivan R. Dee & the United States Holocaust Museum, 2000, p. 172.
- ⁶¹ Deletant Dennis. *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his regime, Romania, 1940-1944*, London, Palgrave, Macmillan, 2006, p. 2. 171. O estimare similară face și Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 289.
- ⁶² Deletant Dennis, *op. cit.*, p. 2, 198. Vezi și Igor Cașu, *Istoriografia și Holocaustul: cazul Republicii Moldova*, în „Contrafort”, nov.-dec. 2006, partea I-a; ian.- mart. 2007, partea a II-a.
- ⁶³ AOSPRM, inv. 3, d. 217, ff. 34-35.
- ⁶⁴ Malbone W. Graham, *The Legal Status of Bucovina and Bessarabia*, în „The American Journal of International Law”, vol. 38, no. 4, October 1944, pp. 667-673, în special pp. 672-673.
- ⁶⁵ Gribincea Mihai. *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 64.
- ⁶⁶ Mai mult, vezi în volumul de documente, dedicat foametei din anii 1946-1947 din RSSM; A. M. Țăranu, I. I. Șîșcanu et al. (editori), *Golod v Moldove. 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chișinău, 1993; Ion Țurcanu, *Foamea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993.
- ⁶⁷ Zubkova Elena. *Russia after the war. Hopes, illusions and disapointments, 1945-1957*, New York, M. E. Sharpe, 1998, p. 47.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 44-46.
- ⁶⁹ Vezi I. M. Volkov, *Zasuha, golod 1946-1947 godov*, în „Istoriia SSSR”, no. 4, 1991, pp. 3-19; V. F. Zima, *Golod v SSSR v 1946-1947 godov*, Moscova, 1996.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 6.
- ⁷¹ *Ibidem*.
- ⁷² *Ibidem*, p. 13-14.
- ⁷³ Zubkova Elena. *op. cit.*, 43.
- ⁷⁴ A se vedea, spre exemplu, mărturiile lui Ioan Holban. Serafim Saka, *op. cit.*, p. 145-146.
- ⁷⁵ Turea Larisa, Turea Valeriu. *Cartea foametei*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 32.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p. 38.

POLEMICI

CONSIDERAȚIUNI CU PRIVIRE LA CAUZELE FOAMETEI DIN ANII 1946-1947 (I)

Leonid BULMAGA,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

CONSIDERATIONS ON THE CAUSES OF FAMINE OF 1946-1947

The main idea that the author promotes in this article is that the hunger of 1946-1947 was the consequence of a range of objective, unfavorable circumstances – the fall of the agricultural branch, the terrible drought, the poverty of the countryside masses of people etc. But the cause itself of the calamity, its dimension is caused by the so-called subjective factor, the irresponsible behaviour of the first-rank leaders of those times, who didn't have enough courage to inform the highest leadership of the Union about the real situation of the Republic regarding the lack of food products toward the autumn of the 1946. It is mentioned especially the positive and somewhere the decisive contribution of the Soviet Vice – Prime Minister A. N. Kosâghin in fighting against this calamity, or, at least, in reducing its negative dimension.

Care sunt argumentele ce ne-au servit drept motiv pentru a reveni la această temă? În primul rând, importanța ei. În istoria neamului există puține evenimente care, după impactul lor negativ asupra destinului, ar putea fi comparate cu foametea din anii 1946-1947. Mii și mii de decedați, familii întregi dispărute fără urmă, acte de canibalism, persoane cu psihicul traumatizat, cu frica pătrunsă până în măduva oaselor, până în codul genetic. Grigore Eremei, cunoscut om politic și de stat, în cartea sa "Fața nevăzută a puterii" scria: "... toată viața am vorbit despre foamete, fiindcă dacă e să fiu sincer, întotdeauna am avut frică de ea. Probabil din această cauză, unui ferent de funcția pe care o ocupam orișice funcție aș fi ocupat, eu vizitam ospătăriile și dacă găseam vreo bucată de pâine pe jos era vai și amar de capul aceluia care permitea acest lucru...". Pe de altă parte, revizuirea periodică a abordărilor și interpretărilor unor evenimente din trecut este dictată de însăși caracterul științei istorice. Apar noi date, sunt descoperite noi documente, se formulează noi ipoteze, viziuni, puncte de vedere. Toate acestea atribuie pro-

cesului de reconstituire, de reevaluare a trecutului un flux continuu. Și totuși, nu aceste considerente destul de plauzibile și consistente, într-un fel chiar exhaustive, suficiente ne-au servit drept unicul argument pentru a reveni, la această temă, la această pagină sinistră din istoria neamului. Bineînțeles, ele au fost luate în calcul. Însă principalul gând de care ne-am condus, abordând din nou această dureroasă temă, a rezultat din tendința firească de a o scoate din spațiul unor speculații politice și a o plasa în cadrul unor cercetări pur științifice. Și aceasta nu din cauza că am avea unele preferințe politice deosebite și care, în urma anumitor interpretări a unor aspecte ale evenimentului respectiv, ar putea fi afectate. Fenomenul în cauză a fost în sine atât de dureros, tragic, având un impact negativ atât de profund asupra mentalității naționale încât orice tentativă de speculație pe seama lui, fie ea concepută și din cele mai nobile motive, este inadmisibilă, este de-a dreptul ofensatoare pentru memoria celor care au pățimit, au avut nefericirea să devină jertva lui.

Din păcate, pentru istoriografia noastră națională, o astfel de tentativă de a supune interpretarea evenimentelor istorice unor interese politice de moment – a fost întreprinsă în perioada așa-zisei "Perestroici", mai ales în perioada ei inițială – finele anilor '90 – începutul ultimului deceniu al secolului trecut, când criticile dure la adresa sistemului sovietic de orânduire socială erau la mare preț în anumite cercuri interesate și se soldau cu efectul scontat asupra opiniei publice dezorientate. E drept, că și istoriografia sovietică moldovenească n-a elucidat fenomenul cel mai obiectiv. În puținele cazuri când cercetătorii din acea perioadă abordau subiectul, căutau să-l trateze oricum sumar, fără a intra în detalii și a scoate în evidență toate circumstanțele care au provocat acest sinistru flagel.

În una din ultimele ediții ale lucrării de sinteză "Istoria Moldavscii SSR" (1982) foametea din anii 1946-1947 în general nici nu este pomenită. Doar atunci când autorii acestui studiu caută să elucideze factori ce au influențat negativ procesul de restabilire și dezvoltare a ramurii de creștere a animalelor, ei se văd nevoiți să facă referire la seceta din anii 1945-1946². Însă nu doar în lucrările de sinteză, ci chiar și în cele de cercetare în exclusivitate a transformărilor sociale din cadrul mediului rural în acea perioadă, subiectul respectiv a fost trecut cu vederea³. Cauza era lesne de înțeles. Prea multe semne de întrebare apăreau în legătură cu acest sinistru eveniment și instinctul de autoconservare de cele mai multe ori îi făcea pe cei ce se ocupau de istoria satului să evite confruntarea directă cu aceste probleme. Deși la o abordare corectă și obiectivă a tuturor circumstanțelor care au provocat foametea din anii 1946-1947 imaginea sistemului politic atunci existent, propriu-zis, n-avea nimic de pierdut. Cu toate că anumiți factori care au provocat foametea și, mai apoi, chiar au agravat-o, puteau fi trecuți integral pe seama acestui sistem, mai bine-zis, a unor reprezentanți de vază a lui. Însă despre toate acestea vom scrie mai jos, în cadrul analizei celor mai importante aspecte ale acestui subiect, pornind de la cel de bază – politica Statului Sovietic față de țărănul moldovean în acea perioadă.

Primul lucru care se cere de făcut în tendința de a identifica caracterul, esența politicii Statului Sovietic față de țărănul moldovean în perioada imediată după război este analiza cifrelor de plan, impuse lui, în cadrul colectărilor obligatorii a

produselor agricole. La 17 aprilie 1944, Consiliul Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești și Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova au adoptat Hotărârea "Cu privire la livrările obligatorii către stat a cerealelor, porumbului, semințelor de floarea soarelui și a soei (din roada anului 1943) în raioanelor, județelor și județele eliberate". Conform hotărârii date colhozurile din stânga Nistrului precum și gospodăriile țărănești individuale din județele Soroca, Bălți și Orhei trebuiau să livreze statului din roada anului 1943 - 73600 tone de cereale și 34000 tone de semințe de floarea soarelui⁵. E greu de stabilit în ce măsură indicii de bază ai acestui plan apăsau pe umerii colhoznicilor și țăranilor, proprietari de gospodării individuale. Un lucru e cert, povara respectivă nu era deloc ușoară. Țăranii moldoveni au intrat în război sleiți de puteri, cu resurse materiale la limita existenței. Războiul nu putea nicidecum să le schimbe situația în bine. Rechizițiile, de tot felul au contribuit doar la aprofundarea procesului de ruinare a gospodăriilor țărănești. Plus la aceasta colectările obligatorii au fost impuse într-o perioadă când rezervele de produse alimentare ale țăranului sunt pe terminate. Dacă și existau ele, erau foarte mici, fiind menite să acopere necesitățile stringente ale familiilor țărănești pe două, cel mult pe trei luni de zile.

La 21 aprilie 1944, Consiliul Comisarilor Poporului și Comitetul Central al PC (b) din Moldova au adoptat Hotărârea "Cu privire la livrările obligatorii către stat a cărnii, laptelui, ouălor și a lânii în raioanele eliberate ale RSS Moldovenești"⁶ în care politica Statului Sovietic față de diferite pături ale populației rurale se manifestă și mai nuanțat. Lucrul acesta se întrevide clar, în primul rând, din corelația cotelor obligatorii cu suprafețele de teren agricol, aflate în posesia gospodăriilor țărănești. La carne ele variau de la 20 kg pentru gospodăriile cu 2 hectare de pământ până la 250 kg pentru cele ce aveau în posesie peste 25 hectare. La lapte respectiv de la 80 până la 300 litri⁷.

De notat, că cotelor obligatorii de predare către stat a acestor produse agricole erau supuse toate categoriile de locuitori ai satelor - membrii gospodăriilor agricole colective, membrii cooperativelor meșteșugărești, muncitorii, funcționarii, angajații întreprinderilor de stat sau cooperatiste care aveau loturi de pământ la țară, dispuneau de gospodării individuale auxiliare.

Totodată trebuie de menționat, că existau multe tipuri de gospodării ce erau scutite de aceste cote obligatorii de livrare a produselor agricole către stat. Beneficiau de aceste scutiri familiile ostașilor Armatei Roșii și ale partizanilor, în componența cărora erau copii în vârstă de până la 7 ani și doar o singură persoană aptă de muncă; familiile ostașilor Armatei Roșii și ale membrilor unităților de partizani, în care nu erau persoane apte de muncă, gospodăriile persoanelor de vârstă înaintată - bărbați în vârstă de 60 de ani și femei în vârstă de 55 de ani și peste care la fel n-aveau în familie persoane apte de muncă; gospodăriile profesorilor, agronomilor, zootehnicienilor, persoanelor responsabile de reglementarea regimului proprietății funciare, medicilor și a medicilor și felcerilor veterinari, melioratorilor, inginerilor și mecanicilor, directorilor stațiilor de mașini și tractoare și ai sovhozurilor care nu dispuneau de loturi de pământ în câmp și gospodăriilor cărora nu erau supuse impozitului⁸.

La fel erau scutite de cotele obligatorii de predare a produselor agricole către stat gospodăriile pensionarilor, care primeau pensie de la organele de stat, invalizilor de război și de muncă de gradul întâi și doi, persoanelor cu handicap, dacă ele nu dispuneau de terenuri agricole în câmp, nu erau supuse impozitului agricol și nu aveau în componența lor persoane apte de muncă, ocupate în gospodărie⁹.

Hotărârea respectivă prevedea înlesniri pentru gospodăriile ostașilor și partizanilor, în familiile cărora la o persoană implicată în câmpul muncii existau două sau mai multe persoane inapte de muncă. Pentru acest tip de gospodării cotele obligatorii erau reduse în proporție de 50 la sută¹⁰.

Un paragraf special al Hotărârii interzicea organelor locale, precum și organizațiilor de colectare de a supune suplimentar gospodăriile colhozurilor, proprietarii de gospodării individuale care aveau cote stabilite de predare către stat a cărnii, laptelui, ouălor și lânii, menționând în mod special, că persoanele ce au achitat cotele obligatorii către stat sunt în drept să dispună liber de surplusurile produselor agricole ce le au la îndemână. Hotărârea stabilea de asemenea și modalitățile de examinare a plângerilor ce eventual puteau să apară și, de regulă, apăreau în procesul de impunere a cotelor obligatorii de predare a produselor agricole către stat. Plângerile privind impozitarea incorectă, puteau fi înaintate împuternicitului raional pentru colectarea produselor agricole în termen de 10 zile, după înmânarea citației privind mărimea cotei obligatorii. Decizia acestuia la fel putea fi reclamată în termen de 10 zile - în comitetul raional executiv, care, la rândul său, dacă considera plângerea întemeiată o înainta spre aprobare împuternicitului Comisariatului pentru colectări decizia căruia era definitivă și nu mai putea fi supusă recursului¹¹.

La 20 mai 1944, este adoptată Hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești și a Comitetului Central al PC (b) din Moldova "Cu privire la livrările obligatorii către stat a produselor cerealiere, semințelor de floarea soarelui, cartofilor și a fânului din roada anului 1944 de către gospodăriile individuale țărănești din raioanele din dreapta Nistrului a RSS Moldovenești"¹². Hotărârea în cauză scotea în evidență aspecte noi ale atitudinii Statului Sovietic față de țăranul moldovean. De la prima impresie cotele obligatorii de predare la stat a acestor produse păreau rezonabile - 100-110 kg grăunțe la hectar pentru gospodăriile care aveau în posesie până la 5 ha de terenuri agricole, de la 150 până la 160 kg pentru cele cu terenuri arabile de la 5 la 10 hectare și de la 200 până la 210 kg pentru cele ce aveau în proprietate terenuri agricole de la 10 hectare în sus¹³. Dacă luăm în considerație că roada medie la hectar în 1940 la culturile cerealiere era de 10,8 q apoi, rezultă că cotele obligatorii statului constituiau aproximativ 1/10 din roada globală pe care o capătă țăranul, bineînțeles cu plus - minus o anumită cantitate, în funcție de zonă și factorii pedoclimaterici și agrotehnici reali la acea vreme. Același raport s-a observat și în privința semințelor de floarea soarelui. Roada medie la hectar în perioada anilor 1940-1950 varia de la 8 la 9 q. Cota obligatorie către stat constituia de la 25-30 kg pentru cei cu 5 ha de pământ și până la 55-60 kg pentru cei ce aveau în proprietate peste 10 ha de terenuri arabile¹⁴.

Există însă un moment esențial, o stipulare a acestei hotărâri, care modifică

substanțial acest raport și-l prezintă într-o cu totul altă lumină. Chestia constă în faptul că cotele obligatorii erau stabilite nu în dependență de suprafața însămânțată cu aceste culturi, ci în raport cu întreaga suprafață de teren arabil pe care o avea țăranul în posesie. Și atunci mărimea lor varia între 500 și 550 kg la cereale pentru cei cu 5 ha de pământ și 2 tone 2200 kg pentru cei cu 10 și mai multe hectare.¹⁵ La fel și cu semințele de floarea soarelui – de la 150 kg pentru primii și până la 600 kg pentru cei din urmă. În plus, primii mai aveau de predat statului 50 kg de cartofi și 50 kg de fân, iar ultimii 200 kg de cartofi și 200 kg de fân¹⁶. Pentru condițiile reale de atunci în care își desfășura activitatea de producție țăranul sub aspect de înzestrare tehnică, nivel de agrotehnică, asigurare cu vite de tracțiune etc. cotele respective se prezintă destul de consistente și apăsătoare pe umerii lui.

Hotărârea dată, ca de obicei, prevedea și o suită întregă de înlesniri, scutiri pentru anumite categorii de locuitori ai satului – familiile ostașilor sovietici, persoanelor de vârstă înaintată, celor cu dizabilități etc. Totodată, ea conținea și un paragraf ce prevedea urmărirea penală a persoanelor care nu vor achita la timp cotele obligatorii¹⁷, circumstanță care va marca profund relațiile dintre Statul Sovietic și țăranul moldovean pe întreg parcursul anilor 1946-1947.

O hotărâre similară a fost adoptată de către Consiliul Comisarilor Poporului și Comitetul Central al PC (b) din Moldova la 15 iunie 1944 „Cu privire la livrările obligatorii către stat a cerealelor, semințelor de floarea soarelui și a cartofilor din roada anului 1944 de către colhozurile raioanelor din stânga Nistrului”¹⁸. Mărimea cotelor obligatorii era cam aceeași ca în gospodăriile agricole țărănești individuale din dreapta Nistrului cu terenuri agricole de la 5 până la 10 ha sau de la 10 ha în sus – 150-170 kg cereale la ha și 60-69 kg la ha semințe de floarea soarelui¹⁹.

Au fost scutite de livrări obligatorii statului colhozurile și gospodăriile individuale ale colhoznicilor, muncitorilor, funcționarilor și țăranilor individuali, care au avut de suferit în mod deosebit de pe urma războiului. Totodată gospodăriile personale auxiliare ale colhoznicilor, muncitorilor și funcționarilor, meșteșugarilor cooperați au fost supuși colectărilor conform cotelor obligatorii prevăzute pentru colhozuri²⁰.

În condițiile operațiunilor militare ce s-au desfășurat pe teritoriul Moldovei în primăvara și vara anului 1944 suprafețele însămânțate cu semințe de floarea soarelui și cu cartofi au fost foarte reduse. O bună parte din semănături și fânețe au fost distruse. Cu toate acestea planul livrărilor obligatorii de cereale către stat a fost depășit. Conform planului trebuia să fie colectate 171096 t de cereale. În realitate au fost colectate 208907 t. Cu 37 811 t mai mult. Planul colectărilor semințelor de floarea soarelui și a cartofilor n-a fost împlinit. Din cauzele menționate mai sus²¹.

Ce s-ar putea de subliniat în mod deosebit luând în considerație cele menționate mai sus? În primul rând, operativitatea cu care Statul Sovietic, prin intermediul organelor sale reprezentative, a inclus țăranul moldovean în sistemul său de impozitare. Măsura, de altfel pe deplin îndreptățită, ținând cont de situația reală în care se afla țara la acea vreme. Tot în acest context se poate de constatat că în pofida acelei situații politice Statului Sovietic față de multe păături sociale de la țară era una protecționistă. Mărimea cotelor obligatorii era corelată, în măsura posibilități-

lor, desigur cu potențialul economic real al diferitor categorii de locuitori ai satului. Tendința de a promova o politică impozitară adecvată potențialului economic real al diferitor categorii de gospodării țărănești se întrevede clar și din hotărârea organelor respective la acest subiect, adoptată la 9 aprilie 1945 „Cu privire la livrările obligatorii către stat, a cerealelor, semințelor de floarea soarelui, cartofilor și a fânului de către gospodăriile individuale țărănești din județele RSS Moldovenești – Bălți, Bender, Soroca, Orhei, Cahul și Chișinău”²². La fel ca și hotărârile anterioare, hotărârea respectivă prevedea scutirea de la livrările obligatorii către stat de cereale, semințe de floarea soarelui, cartofi și fân, o serie întregă de categorii sociale – persoane de vârstă înaintată, în familiile cărora nu erau persoane apte de muncă, părinții ostașilor roșii și marinarilor ce se aflau în aceeași situație, soțiile celor înrolați în Armata Roșie cu copii în vârstă de până la 7 ani, invalizi de gr. I și II, pensionarii care, la fel n-aveau în familie persoane apte de muncă²³. Anumite înlesniri în această privință erau acordate familiilor cu mulți copii etc.²⁴. Pe de altă parte, analiza acestei hotărâri scoate în evidență o anumită sporire a presiunii impozitare asupra gospodăriilor țărănești individuale. Cotele obligatorii de predare către stat au crescut față de anul 1944. Mai ales pentru gospodăriile cu terenuri mari de pământ. În județul Bălți, de exemplu, gospodăriile individuale țărănești trebuia să predea obligatoriu statului de la 170 kg de cereale la ha, în cazul când aveau în posesie de la 2 până la 5 ha de terenuri agricole, și până la 310 kg atunci când aveau în proprietate peste 15 ha²⁵. Cotele respective erau stabilite indiferent de suprafața însămânțată cu aceste culturi.

Nu e greu de calculat că țăranul ce avea în posesie 5 ha de pământ trebuia să predea statului 850 kg de cereale. Practic a cincea parte din roada dacă admitem, că el ar fi însămânțate toate cele cinci hectare doar cu cereale. Plus la aceasta, de pe aceste 5 ha el trebuia să mai predea statului și 200 kg semințe de floarea soarelui, 75 kg de cartofi și 40 kg de fân²⁶. Pentru gospodăriile ce aveau în posesie peste 15 ha de terenuri agricole cotele respective constituiau 4650 kg de cereale, 1050 kg de semințe de floarea soarelui, 450 kg de cartofi și 450 kg de fân²⁷. Luând în considerare roada medie la hectar a acestor culturi la acea vreme putem conchide, că posesorii unor astfel de gospodării trebuiau să o predea statului, cel puțin a treia parte din roada căpătată. Situația era la fel și în toate celelalte județe, dat fiind, că cotele respective difereau foarte puțin între ele – maximum cu 10 kg²⁸.

Conform Hotărârii Consiliului Comisarilor Poporului al URSS și a Comitetului Central al PC (b) din toată Uniunea din 13 iulie 1945 „Cu privire la planul anual de colectare a cerealelor din roada anului 1945 în RSS Moldovenească” republica trebuia să predea statului 17081 mii puduri de cereale, inclusiv colhozurile – 1700 mii puduri și gospodăriile individuale țărănești – 12500 mii puduri²⁹.

Seceta aprigă, ce s-a abătut asupra Moldovei în anul 1945 și s-a amplificat pe parcursul anului 1946, a impus organele superioare de conducere ale republicii să se adreseze organelor superioare de conducere din centru cu rugămintea de a face unele modificări în acest plan, în vederea reducerii cifrelor lui de bază. În telegrama Președintelui Consiliului de Miniștri al RSSM, N. Coval, și a secretarului CC al PC (b) din Moldova, N. Salogor, pe numele lui A. Mikoian se menționa

că în legătură cu condițiile climaterice nefavorabile ce s-au produs în Moldova pe parcursul anului 1945 și în prima jumătate a anului 1946 starea semănăturilor în colhozuri, sovhozuri și gospodăriile țărănești este extrem de nesatisfăcătoare. Ploile de scurtă durată ce au căzut în lunile mai-iunie n-au schimbat cu nimic situația culturilor spicoase. În gospodăriile agricole colective s-au pierdut în totalitate semănăturile cu aceste culturi agricole pe o suprafață de 38700 ha, în cele țărănești individuale pe o suprafață de 349 mii ha³⁰. În 41 de raioane din cele 60, pe care le are republica, roada medie la hectar a grâului de toamnă și a orzului la data de 15 iunie nu depășește 1-3 q. Problematică este și roada de porumb. Mari suprafețe însămânțate cu această cultură se află într-o stare foarte proastă³¹.

Luând în considerare, că și în anul 1945 gospodăriile agricole din Moldova au căpătat o roadă mică la culturile cerealiere, situația în republică în ceea ce privește asigurarea cu produse alimentare, semințe și furaje, menționau în continuare autorii telegramei, este extrem de grea.

În gospodăriile țărănești pe tot parcursul anului 1945 și în prima jumătate a anului 1946 are loc o sacrificare în masă a animalelor productive și de muncă³². În legătură cu acest fapt autorii telegramei cereau Consiliului de Miniștri al Uniunii Sovietice și CC al PC (b) din toată Uniunea să revadă cifrele de control ale planului de colectări a cerealelor, reducându-le până la 10059 mii puduri³³.

Semnalul a fost recepționat acolo sus, la Kremlin, și în conformitate cu Hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS și a CC al PC (b) din toată Uniunea din 26 iunie 1946 „Cu privire la planul anual de colectare a cerealelor din roada anului 1946 în RSS Moldovenească”³⁴ cota obligatorie de cereale a fost stabilită în mărimile de 10059 mii puduri: inclusiv 230 mii puduri pentru gospodăriile colective și 7500 mii puduri pentru gospodăriile individuale țărănești³⁵. Ceea ce constituia o reducere față de cifrele inițiale, stipulate în hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS și a CC al PC (b) din toată Uniunea din 13 iulie 1945, de cca 41 la sută. Volumul livrărilor obligatorii de cereale ce revenea colhozurilor a fost redus de 7 ori – de la 1700 mii până la 230 mii puduri, cel ce revenea gospodăriilor individuale țărănești – de 1,5 ori – de la 12500 mii la 7500 mii puduri³⁶.

Hotărârea respectivă mai prevedea suprimarea livrărilor de cereale de către colhozuri și gospodăriile țărănești în fondul Armatei Roșii la fel și anularea tuturor datoriilor ce s-au acumulat la acest capitol pe parcursul anilor precedenți³⁷.

Au fost de asemenea amânate și datoriile colhozurilor și ale gospodăriilor țărănești ce s-au acumulat la capitolul – livrări obligatorii, precum și la plata în natură pentru lucrările agricole, efectuate de către stațiile de mașini și tractoare³⁸.

Totodată Consiliul de Miniștri al URSS și CC al PC (b) din toată Uniunea atrăgea atenția organelor superioare de partid și de stat din republică, că în legătură cu faptul că anul 1946 s-a arătat a fi neprielnic din punct de vedere agricol într-o serie întregă de regiuni ale țării (Tambov, Kursk, Voronej și Orlov), planul de livrare către stat a produselor cerealiere trebuie îndeplinit, fapt de care se fac responsabili ambii conducători de vârf ai republicii – Președintele Consiliului de Miniștri tov. Coval și secretarul CC al PC (b) al Moldovei – tov. Salogor³⁹.

Ce denotă toate cele menționate mai sus? Ele confirmă, că Statul Sovietic,

în persoana unor demnitari sus-puși, atât de la Moscova, cât și de la Chișinău, a dat dovadă de responsabilitate și înțelegere în raport cu situația ce s-a creat în Moldova la acea vreme. Cel puțin, reacția liderilor de la Kremlin a fost adecvată semnalelor ce au parvenit din Chișinău. Pe cât de amplu și obiectiv au prezentat situația liderii din capitala republicii noastre rămâne de văzut la capitolul situația reală în agricultura Moldovei către mijlocul anului 1946.

Și ultimul plan al colectărilor obligatorii, ce se înscrie în acest context și scoate în evidență atitudinea reală a Statului Sovietic față de țaranul moldovean, este acel prevăzut pentru anul 1947. Grație unor condiții climaterice favorabile, ajutorului multilateral al Statului Sovietic, acordat gospodăriilor agricole colective și celor individuale țărănești – cu semințe, tehnică etc., roada globală a culturilor agricole în acest an se prevedea a fi bună. Cu toate acestea cifrele de plan la capitolul colectări obligatorii au fost extrem de cruțătoare. Ele erau sub nivelul celor, impuse republicii în aprilie 1944, când încă o bună parte din teritoriul ei se afla sub administrare românească. Conform Hotărârii Consiliului de Miniștri și a Biroului CC al PC (b) din Moldova din 12 iulie 1947 „Cu privire la planul colectărilor de cereale în RSS Moldovenească în anul 1947”⁴⁰ colhozurile, sovhozurile și gospodăriile individuale țărănești trebuiau să predea statului 3180 mii puduri (52090 t) de cereale, inclusiv colhozurile – 230 mii puduri (3768 t) și țărani individuali – 2 mln de puduri (32700 t)⁴¹. Volumul livrărilor obligatorii către stat în anul 1944 din roada anului 1943, după cum am menționat anterior, era de 73600 t. Pe fundalul tuturor celorlalte măsuri întreprinse de către organele puterii de stat de nivel unional și republican pentru a depăși situația în care s-a pomenit țaranul moldovean în a doua jumătate a anului 1946 – prima jumătate a anului 1947, cifrele acestea constituie o probă în plus că Statul Sovietic făcea tot posibilul, în condițiile concrete în care el se afla la acea vreme, din punct de vedere economic și social, pentru a-l susține, a-i asigura existența, creând premisele necesare pentru revenirea lui la normalitate.

Dacă e să facem o recapitulare a celor expuse mai sus putem constata, că prin prisma cifrelor de plan a colectărilor obligatorii de cereale și de alte produse agricole impuse țaranului moldovean pe parcursul acestor ani Statului Sovietic, mai ales organelor lui reprezentative de rang unional, nu prea i se poate implica o atitudine indiferentă, cu atât mai mult, ostilă față de acesta. Cotele obligatorii, prevăzute în aceste planuri, erau pe măsura posibilităților tuturor gospodăriilor agricole din republică. Factorii ce le-au atribuit un alt caracter, erau de altă natură.

Diverse sunt izvoarele ce pot furniza date, fapte, informații, care ar face posibilă o analiză amplă a situației reale într-unul sau alt domeniu al vieții sociale. Există însă documente, date, care, la prima vedere au un caracter secundar, abordează o latură ce s-ar părea că nu se referă direct la subiect dar care, analizate în ansamblu, scot în evidență, caracterizează în esență fenomenul ce domină societatea la acel sau alt moment al evoluției sale. Anume la un așa tip de documente vom face referire căutând să conturăm cât mai pronunțat situația reală ce se crease în zona de nord a spațiului dintre Prut și Nistru către vara anului 1944 în privința asigurării populației cu produse alimentare, în primul rând cu pâine. Este vorba

de o notă informativă secretă, expediată pe adresa șefului secției organizatorice a CC al PC (b) din toată Uniunea – M. A. Șemberg de către secretarul CC al PC (b) din Moldova – N. Salogor. Alcătuită în baza unor extrase ale cenzurii militare din scrisorile băștinașilor din Moldova care își făceau serviciul în Armata Roșie sau se găseau cu traiul în raioanele de est ale Uniunii Sovietice adresate rudelor apropiate și din care rezultă explicit, că politica colectărilor în republică pe parcursul acestui an avea să aibă de înfruntat anumite dificultăți.

În procesul examinării acestor scrisori, se menționa în nota respectivă, s-a stabilit că mulți din cei ce scriau rudelor le cereau cu insistență să întreprindă măsuri urgente pentru a se eschiva de la predarea pâinii la stat. Doar pe parcursul lunii iulie au fost depistate 148 de astfel de scrisori. Și numărul lor era mereu în creștere. În prima decadă a lunii august doar în județul Soroca au parvenit 122 de scrisori în care rudelor apropiate li se cerea același lucru – ascunderea pâinii⁴². Nota conținea multe exemple concrete la acest subiect al căror conținut prezintă interes atât pentru caracteristica situației în țară, cât și pentru intuirea motivului dominant în mentalitatea oamenilor muncii din mediul rural în zilele acelea grele, pline de impas și nesiguranță. „Dragă soție, scria un oarecare Beliceiu din orașul Borisoglebsk, unitatea militară nr. 29808 soției sale, locuitoarea satului Sauca, raionul Otaci, ascunde bine pâinea, fă o groapă în spatele cuptorului și pe acea pe care a săpat-o Colea și unge-le bine cu lut fiindcă va veni nunta din nou. Nu preda laptele la stat, nu-ți fie frică...⁴³. „...Maica, Alexei, scria un ostaș cu numele de familie Guțcu din unitatea militară nr. 77035 pe numele unei doamne Guțcu A. I., locuitoare a satului Nouasuliță, jud. Hotin, fiți atenți, păziți grâul pe care-l aveți și ascundeți-l în așa fel ca nimeni să nu-l găsească. Faceți mai multe gropi și ungeți-le bine cu lut și căutați să fie bine uscate. Hainele ascundeți-le sub podea, cât privește animalele, vedeți singuri, lăsați-vă doar o vacă⁴⁴.

„...Dragă Elizaveta, scria un oarecare Grumeza Andrei din unitatea militară nr. 48553 pe numele lui Pomzar Ion, locuitor al satului Gheciuveni (?), raionul Bălți, ai grijă de pâine, dezghioacă porumbul și ascunde grăunțele fiindcă e foarte mare criza de produse alimentare⁴⁵.

„...Dragi părinți, scria un oarecare Ursachi Ion din Caluga pe numele lui Ursachi Porfirii din satul Paladia, raionul Ocnița, vă preîntâmpin, păstrați pâinea fiindcă aici populația civilă suferă foarte mult de foame...⁴⁶.

Unul din autorii unei astfel de scrisori Andriută Filip, unitatea militară nr. 07822, s-a dovedit a fi providențial. El scria părinților săi, locuitori ai satului Șep-telici, județul Soroca: „... Dragi părinți, totul e bine, însă aveți în vedere, fiți atenți cu produsele alimentare fiindcă la voi v-a fi foamete...⁴⁷.

Autorul scrisorii pe numele Veru Acsinia, raionul Lipcani, Veru Mihai, unitatea militară nr. 36860 scria: „... Dragă mamă, strângeți pâinea și ascundeți-o fiindcă fără pâine e foarte greu. În locurile acestea unde mă aflu eu de pâine nici vorbă...⁴⁸. Autorul scrisorii pe numele Malanciuc Maria, județul Hotin, satul Colicăuți, Malanciuc Mihail, orașul Kirov, unitatea militară nr. 55355, sublinia: „... eu în multe scrisori adresate ție te-am preîntâmpinat ca să păstrezi pâinea fiindcă aici ea e foarte scumpă și e dificil de o găsit⁴⁹.

Aria localităților de unde au fost expediate aceste scrisori, după cum vedem, e destul de extinsă. Odată însă ce toți ei menționează același lucru, înseamnă că situația asigurării cu pâine în URSS era extrem de dificilă, ceea ce nu putea fi o noutate în condiții de război, când milioane de hectare de terenuri agricole erau încă ocupate de trupele germane, alte milioane erau scoase din circuitul de cultivare sau prost lucrate din cauza lipsei forței de muncă. De rând cu aceasta, scrisorile în cauză scot în evidență încă un aspect al vieții cotidiene în condițiile acelea vitregi ale timpului – acutizarea instinctului de supraviețuire a omului de rând. În atare situații se întrevide clar o discordanță între interesele strategice ale statului de a supraviețui, de a-și asigura continuitatea, mobilizând toate resursele materiale și umane, uneori în detrimentul intereselor de moment ale unor grupuri sociale, în scopul soluționării celor mai arzătoare și stringente probleme și dorința firească a omului de rând de a supraviețui, a se proteja de cataclismele timpului. Din păcate sau din fericire, depinde cum privim lucrurile, fiindcă dacă admitem, că din acest conflict de interese câștigător iese omul de rând și pierde statul, până la urmă nu se știe dacă lucrurile nu s-ar inversa. Fiind evident, acest conflict de interese este în același timp, în mare parte, și aparent, fiindcă în cele din urmă, aceste interese coincid. Desigur, gradul de coincidență a intereselor strategice ale statului, pe de o parte, și cele cotidiene ale omului de rând, pe de alta, depinde în mare măsură de componența națională și structura socială a clasei dominante. În condițiile Moldovei, în primii ani de după război, această coincidență, la prima vedere, mai puțin vizibilă, avea la temelie factori de natură politică și socială. Toate hotărârile cu caracter economic, politic și social, adoptate în această perioadă, aveau la bază interesele maselor largi ale populației. Însă ele exprimau, urmăreau interesul unor mase atât de mari încât interesul firesc al fiecărui om în parte, al țaranului moldovean, abia de putea fi sesizat în condițiile reale de atunci. Țăranul era privit, în primul rând, ca obiect de exploatare, furnizor de produse alimentare și doar teoretic, ideologic, ca subiect al politicii statale.

Acest fapt își găsește confirmare chiar în atitudinea concretă a Statului Sovietic față de țăranul moldovean. Conform datelor statistice, la 1 ianuarie 1945, 23,7 la sută din gospodăriile țărănești n-aveau nici un animal domestic, 40,1 – vite cornute mari, 59,8 – vaci, 78,4 – porci, 57,4 – ovine și caprine, 74,4 – cabaline, 86,1 – bovine de tracțiune⁵⁰. Un singur cal aveau 17,1 la sută din aceste gospodării, doi cai – 4,2, trei cai – 0,01, o pereche de boi – 9,5 și două perechi de boi – 0,01 la sută⁵¹. Sub aspectul înzestrării cu animale de tracțiune și animale productive, gospodăriile țărănești la acea vreme se aflau pur și simplu la pământ. Doar 4 gospodării dintr-o sută aveau o pereche de cai și 9,5 la sută – o pereche de boi. Cum ieșeau ceilalți din situație numai Cel de Sus știe. Cu toate acestea, nu trebuie să trecem cu vederea faptul, că planul colectărilor obligatorii pe anul 1944 la cereale a fost îndeplinit cu 107,4%, la carne – cu 120,4%. Plus la toate în fondul Armatei Roșii au fost colectate peste un milion puduri de pâine⁵². Cum au reușit țărani să acumuleze, în timp de război, aceste cantități de cereale și să întrețină animale de casă ca să le ajungă pentru a se întreține și a face față la tot felul de contribuții, achiziții, colectări etc.? Numai ei au simțit pe pielea lor.

La cumpăna anilor 1944-1945 situația în agricultura republicii continua să rămână foarte grea. De astfel în condițiile continuării celui de al Doilea Război Mondial, ea nici n-avea cum să se amelioreze. Organele puterii de toate nivelele stăteau pe spatele țaranului și-i cereau cu insistență lapte, ouă, carne, semințe de floarea soarelui, fân etc. Hotărârea Plenarei a patra a CC al PC (b) din Moldova din 27 ianuarie 1945 punea un accent deosebit pe faptul, că organizațiile de partid, sovietice și de colectări n-au făcut tot posibilul și republica a rămas datoare statului cu 28518 t de semințe de floarea soarelui, 11224 t de fân și 5469 t de cartofi. N-a fost îndeplinit planul la colectarea ouălor și a laptelui⁵³.

Țara intra în noul an slab pregătit în ceea ce privește asigurarea cu semințe pentru semănatul de primăvară, nu dispunea de cadre de specialiști în agricultura, foarte slab decurgeau lucrările de reparație a tehnicii agricole⁵⁴. Seceta care s-a declanșat din primăvară, a făcut ca spre finele lui situația să devină extrem de grea, ea fiind în mare parte produsul politicii de colectare, promovate în acea perioadă de către organele de conducere din republică. Simptomele înrăutățirii situației au devenit evidente deja către finele verii. Într-o telegramă adresată la 21 august 1945 secretarului CC al PC (b) din toată Uniunea G. Malenkov, secretarul CC al PC (b) al Moldovei N. Salogor menționa: „Condițiile climaterice nefavorabile din primăvara și vara acestui an au cauzat o scădere bruscă a roadei culturilor cerealiere și a porumbului. Conform datelor Direcției Generale de statistică roada medie la hectar a cerealelor în colhozuri este de 3,9 q, cea a porumbului – de 2,6 q”⁵⁵.

Despre faptul că republica a fost afectată de o secetă cruntă în anul 1945 cei doi conducători ai republicii, N. Salogor și N. Coval, vorbesc din nou într-o scrisoare adresată aceluiași G. Malenkov în legătură cu imposibilitatea de a îndeplini planul colectărilor de cartofi și legume în fondul Armatei Roșii. „În urma unei secete ieșită din comun, se sublinia în această scrisoare, în majoritatea raioanelor republicii plantațiile de cartofi și legume au pierit, iar cele care s-au păstrat au dat o roadă foarte mică”⁵⁶.

Cerealele și porumbul n-au rodit, cartofii și legumele la fel. Seceta lua amploare. În primele zile ale lunii ianuarie 1946 se fac deja auzite primele apeluri de ajutor alimentar. Secretarul comitetului raional de partid din Vadul lui Vodă și președintele comitetului raional executiv vin cu cererea față de organele superioare de putere din republică de a acorda ajutor păturilor sărace din raion în legătură cu situația alimentară critică în care se află ei⁵⁷.

Seceta din anul 1946, cuprinsese majoritatea raioanelor Ucrainei, regiunile centrale de ciornoziom ale Federației Ruse, Povolgia de Jos, alte raioane ale regiunilor europene ale Uniunii. O astfel de secetă n-a fost înregistrată timp de o jumătate de secol. Ea a cuprins un teritoriu mai mare decât seceta din anul 1921 și se apropia după acest criteriu de cea din anul 1891⁵⁸. În republicile și regiunile cuprinse de secetă septelul de vite cornute mari s-a redus cu 1,5 mln de capete. Producția globală de cereale în anul 1946 s-a dovedit a fi de 2,3 ori mai mică decât în anul 1940. În toate categoriile de gospodării au fost recoltate puțin peste 1 mlrd puduri de pâine față de 2,2 mlrd în 1940⁵⁹.

În vara anului 1946 temperatura la sol ajungea până la +65°. Din lipsă de

ploi și ca rezultat al unui nivel agrotehnic scăzut de lucrare a terenurilor agricole pământul s-a făcut piatră. În raioanele de sud și de centru ale republicii au pierit practic toate culturile anuale, a scăzut brusc roada culturilor perene. În județul Cahul plantațiile de porumb, care constituiau cca o jumătate din toate suprafețele însămânțate, au pierit în proporție de 77,9 la sută, în raionul Taraclia – de 90,9, raionul Vulcănești – de 98 la sută⁶⁰.

Roadă medie la hectar a culturilor cerealiere pe terenurile care s-au mai păstrat plante în gospodăriile țărănești constituia în medie 1,3 q, a semințelor de floarea soarelui – 1,4, a cartofilor – 0,6 q.⁶¹

Conform datelor Departamentului de statistică recolta globală de cereale în ansamblu pe republică în anul 1946 a fost de doar 3650 mii q, de 5 ori mai mică decât în anul 1940 și de 2,5 ori mai mică decât în anul neroditor 1945⁶².

În toamna anului 1946 s-a început sacrificarea în masă a vitelor, au început să piară cabalinele. Caii se vindeau pe nimic. Pe piețele din județul Bălți un cal se vindea la un preț de 350-500 de ruble, pe piețele din județul Cahul – de 150-200 ruble⁶³. În scrisoarea 13 februarie 1947 a Președintelui Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești G. Rudi și secretarului CC al PC (b) din Moldova N. Coval, adresată Președintelui Consiliului de Miniștri al URSS din se menționa că din cauza lipsei a produselor alimentare și nutrețurilor septelul de vite în gospodăriile țărănești s-a redus cu 40-55 la sută⁶⁴. De menționat că deși scrisoarea dată reflectă obiectiv situația ce se crease în gospodăriile țărănești la capitolul vite de muncă și animale productive, cei mai suspuși demnitari ai Moldovei n-au scris nici un cuvânt despre foametea ce luase proporții la acea vreme și practic nu mai putea fi combătută cu forțele proprii⁶⁵. În general, dacă facem abstracție de factorii obiectivi (seceta, înzestrarea tehnică a gospodăriilor țărănești, asigurarea lor cu animale de tracțiune etc.), apoi dintre toate verigile organelor de partid și de stat care prin politica, atitudinea lor față de țăranii moldoveni au provocat foametea, vina cea mare o poartă anume organele superioare de conducere, în persoana celor ce stăteau în fruntea lor. O atare constatare se deduce din hotărârile pe care le adoptau aceste organe în scopul realizării planurilor de colectare a produselor agricole către stat. În scrisorile, telegramele pe care conducătorii de prim rang din republică le adresau liderilor de la Kremlin în legătură cu situația reală ce s-a creat în sectorul agricol la o etapă sau alta de timp, ei mai făceau referință la condițiile concrete în care s-au pomenit gospodăriile țărănești în urma secetei, rugau să fie operate anumite rectificări în cifrele de control ale acestor planuri. Cât privește hotărârile adoptate, adresate structurilor inferioare de conducere de nivel județean, raional etc., apoi în ele nici nu se pomenea ceva concret despre situația grea în care s-au pomenit locuitorii satelor moldovenești deja din vara anului 1945. S-a menționat mai sus că seceta în Moldova s-a declanșat din primăvara anului 1945. Impactul ei negativ asupra culturilor agricole devenise evident deja în primele luni de vară. Cu toate acestea hotărârile birorului CC al PC (b) din Moldova și ale Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești privind realizarea planurilor de colectări ale produselor agricole către stat nu făceau nici o referință la acest fapt. Prima hotărâre de acest gen a fost adoptată la 7 iunie 1945 „Cu privire la pregătirea pentru colectarea și prelucrarea produselor animaliere în anul 1945”⁶⁶.

Hotărârea respectivă conținea o critică dură la adresa tuturor organelor republicane de colectări, comitetelor județene și raionale de partid, comitetelor executive, subliniind în mod special, că restanțele, ce s-au înregistrat în privința colectării și prelucrării produselor animaliere, se datorează în primul rând proastei activități ale acestor structuri⁶⁷. Hotărârea constata, că n-au fost remise la timp colectoriilor planurile, n-a fost organizată întrecerea socialistă la colectarea cărnii, laptelui, ouălor etc., rețeaua inferioară de colectare n-a fost asigurată cu tehnica și utilajul necesar pentru păstrarea, prelucrarea sau transportarea produselor colectate⁶⁸. Cu totul nostim în acest context se prezintă punctul ce prevedea organizarea întrecerii socialiste. Se crează impresia, că autorii hotărârii biroului CC al PC (b) din Moldova și Consiliului de Miniștri al RSSM treceam oricum cu vederea, că pentru a organiza întrecere socialistă trebuie să ai la îndemână unități gospodărești de acest tip. În sectorul agrar al republicii la acea vreme ponderea covârșitoare revenea gospodăriilor individuale țărănești, cel puțin în raioanele din dreapta Nistrului.

La 17 iulie 1945 este adoptată Hotărârea a CC al PC (b) din Moldova „Cu privire la recoltarea și colectarea cerealelor în gospodăriile țărănești ale RSS Moldovenești”⁶⁹. Ce scoate în evidență hotărârea în cauză? În primul rând, stilul de lucru, preocupările acestui organ de partid, tendința lui de a pătrunde până și în cele mai mici amănunte, aspecte ale companiei de colectare. Însă înainte de a supune analizei acest specific al hotărârilor organelor superioare de conducere din acea perioadă, s-ar cere de făcut o remarcă, privind gradul nostru de competență, capacitatea de a pătrunde, a înțelege logica, esența raționamentelor celor care le-au adoptat. Fiindcă lucrurile se prezintă complet diferit atunci când tu, în condiții critice de totală ruină și sărăcie, răspunzi practic cu capul de soluționarea unei probleme de stringentă necesitate pentru societate și, atunci, când la distanță de decenii, în confort și relaxare, fără a avea în spate experiența îndeplinirii unor sarcini practice măcar a suta parte asemănătoare cu cele cu care se confruntau ei, conducătorii de atunci ai republicii, îți dai cu părerea despre efectul activității lor, cauți să apreciezi ceea ce de fapt nu ești în stare să faci, fiindcă n-ai fost și nici nu poți să fii în pielea lor. Și, totuși, fiind conștient de lucrul acesta, anumite sugestii privind modalitățile de abordare a problemei privind realizarea planului de colectări a produselor agricole către stat de către organele superioare de partid și de stat suntem în drept să le formulăm. Și ele se cer a fi făcute neapărat, deoarece că politica colectărilor și principiile ei de bază prezentau de fapt opera acestor organe care conform opiniei mai multor cercetători, a și constituit factorul subiectiv de bază al foametei din anii 1946-1947.

Planurile de recoltare a roadei, se menționa în această hotărâre, în multe raioane și soviete sătești nu sunt elaborate, n-au fost puse la dispoziția împuterniciților pentru colectări. Conducătorii structurilor județene și raionale n-au luat sub control de la bun început procesul de recoltare, ceea ce a condus la apariția unei discordanțe între fazele lui principale – secerișul, legarea snopilor și căpițarea lor, la fel, n-au organizat greblarea și culesul manual al spicelor⁷⁰.

Fraza-cheie a acestei hotărâri este „greblarea și culesul manual al spicelor”. Ea însușește în sine tot amarul vieții de atunci, scoate în evidență latura carac-

teristică de bază a situației când prețul pâinii era atât de mare încât până și fiecare spic, fiecare grăunte conta. Poate fi învinuită conducerea de vârf a republicii pentru faptul că caută să pătrundă până la așa detalii ale procesului de recoltare și colectare a pâinii? Nici într-un caz. Faptul respectiv, dimpotrivă, probează gradul înalt de responsabilitate de care dădea ea dovadă, fiind profund conștientă de gravitatea situației ce se crease în țară în privința asigurării populației cu produse alimentare. Pe de altă parte, nu putem să nu menționăm faptul, că grija aceasta față de fiecare spic, fiecare grăunte era dictată în exclusivitate de dorința de a îndeplini planul colectărilor către stat, purta amprenta doar a acestui deziderat, nemanifestând nici sub o formă, nici printr-un cuvânt grija față de țăranul producător, posesorul de drept al acestui spic.

Secretarii comitetelor de partid județene și raionale, se menționa în hotărârea respectivă în continuare, n-au ținut cont de condițiile climaterice, n-au organizat predarea pâinii la stat din primele zile ale recoltării, n-au depistat la timp terenurile agricole, încă neluate la evidență, n-au înmânat la timp țăranilor recipisele cotelor obligatorii, au acordat în unele cazuri înlesniri neîntemeiate etc.⁷¹. Și nici o aluzie la luarea în calcul, în cadrul efectuării acestor acțiuni a intereselor țăranilor, corelarea cotelor obligatorii cu roada reală la hectar a principalelor culturi agricole.

Către începutul toamnei consecințele secetei deveneau tot mai evidente. La 15 august 1945 planul colectării pâinii către stat a fost îndeplinit doar în proporție de 17,1%. Într-o serie întreagă de raioane ale județelor Orhei și Soroca Bolotino, Glodeni, Chișcăreni, Sângerei, Zgurița, (Cornești, Răspopeni etc.) planul acesta a fost îndeplinit doar în limitele de la 1,9 (r-nul Camenca) până la 10% (r-nul Telenești)⁷². Hotărârea CC al PC (b) din Moldova din 18 august 1945 care constata această stare din nou vedea rădăcina răului în activitatea proastă a organizațiilor responsabile de colectare, în neacordarea unei atenții cuvenite chestiunilor de încasare a plății în natură pentru înfăptuirea lucrărilor de treierat cu treierătoarele stațiilor de mașini și tractoare⁷³.

Probabil, situația în cauză a condiționat adoptarea de către CC al PC (b) din Moldova într-o singură zi, 3 septembrie 1945, a șapte hotărâri similare privind mersul colectărilor în județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei, Soroca și în raioanele din stânga Nistrului⁷⁴. Adoptate în aceeași zi, având ca obiectiv aceeași problemă, hotărârile respective aveau practic același conținut, de parcă ar fi fost trase la xerox, deși după idee ele trebuiau să difere de la județ la județ, doar fiecare județ avea specificul sau, determinat de condițiile concrete ale zonei în care se afla. Pe de-o parte, faptul că într-o singură zi au fost adoptate 7 hotărâri în aceeași problemă vorbește despre gravitatea situației ce s-a creat în acest domeniu. Pe de altă parte și acest moment este mult mai semnificativ, faptul acesta probează, scoate în evidență stilul de lucru al liderilor organizației republicane de partid de atunci, latura caracteristică de bază a căreia, după cum rezultă, era formalismul. Într-adevăr, dacă situația în ceea ce privește îndeplinirea planurilor de colectare a cerealelor era atât de critică în toate județele menționate, apoi primul lucru ce se cerea de făcut, era analiza minuțioasă a acestei situații, măcar în unul din ele. În atare condiții, când planul colectării către stat a pâinii s-a pomenit sub semnul

întrebării practic pe întreg teritoriul republicii, se cerea imperios o documentare detaliată asupra tuturor factorilor ce au determinat asemenea situație. Ce demonstrează hotărârile respective în această privință? O totală ignorare a factorilor de ordin obiectiv. Am menționat mai sus, că seceta aprigă ce s-a abătut asupra țării începând cu luna mai a compromis substanțial recolta cerealelor aproape în toate raioanele. Se pomenește măcar în una din aceste hotărâri despre secetă, despre faptul că recolta medie la hectar în multe raioane s-a dovedit a fi mult sub nivelul așteptărilor dacă nu a fost compromisă definitiv? Nici în una.

Accentul în aceste hotărâri era pus pe factorul subiectiv, pe atenția insuficientă a conducătorilor de rang județean și raional față de raioanele și satele ce aveau restanțe la colectări, pe faptul, că nu s-au înfăptuit măsurile politice necesare pentru mobilizarea maselor la îndeplinirea planului de predare a pâinii către stat, nu s-a organizat întrecerea socialistă în acest scop, n-au fost antrenate pe larg în procesul de colectare păturile nevoiașe ale populației rurale, nu s-a dat o ripostă cuvenită chiaburilor, dușmanilor orânduirii sovietice, care sabotau campania de colectare, răspândeau zvonuri denigratoare la adresa Puterii Sovietice⁷⁵.

De ce ei procedau în așa mod? Doar cunoșteau bine situația. De ce ei închiudeau ochii la lucruri evidente și se făceau a nu vedea că situația în țară era critică? Motivul poate fi doar unul – nu le era convenabil să recunoască acest lucru. Altfel nu s-ar fi simțit îndreptățiți moral să insiste asupra îndeplinirii planului de colectări cu orice preț. Și-ar fi pus în pericol cariera dacă ar fi recunoscut, că planurile respective sunt peste puterile gospodăriilor țărănești și ar fi insistat în fața organelor superioare din centru, ca planurile acestea să fie revăzute? Probabil, că da! Însă cât făcea cariera lor față de viețile omenești care ar fi putut fi salvate?

Procedeele de depășire a situației date la fel erau standarde pentru toate județele, raioanele, sovietele sătești. Trebuie de adoptat măsuri hotărâte față de conducătorii ce nu fac față îndeplinirii planurilor de colectare, de popularizat experiența raioanelor și satelor fruntașe care au reușit să îndeplinească aceste planuri. Se simte necesitatea desfășurării unor largi activități de educație politică, se susținea în aceste hotărâri, de mobilizare a păturilor nevoiașe în campania de colectare și în cea de neutralizare și defăimare a elementelor dușmănoase orânduirii sovietice⁷⁶.

Dacă analizezi cu atenție hotărârile în cauză apoi ajungi la concluzia, că miza principală, pe care conta conducerea de vârf a organizației republicane de partid în realizarea planurilor de colectare a pâinii la acea vreme, era presiunea psihologică, în unele cazuri, și administrativ-judiciară asupra conducătorilor de rang județean, raional și local, contrapunerea păturilor nevoiașe celor înstărite, folosirea pe larg a metodelor de propagandă.

Pentru faptul că nu au îndeplinit planurile de colectare în termen o serie întregă de conducători din raioanele din stânga Nistrului au fost preîntâmpinați că față de ei vor fi adoptate măsuri aspre pe linie de partid. Printre ei figurau secretarul comitetului raional de partid din Camenca – Gaponov, președintele comitetului executiv – Danco, împuternicitul pentru colectări – Novicov, secretarul comitetului raional de partid Dubăsari – Șatrov, președintele comitetului raional executiv – Borodovițan, împuternicitul raional pentru colectări – Piiiev, secreta-

rii comitetelor raionale de partid din Grigoriopol – Croveacov, Tiraspol – Serbenco, președinții comitetelor executive raionale respectiv – Prozorov și Coșelev, împuterniciții raionali pentru colectări din raioanele respective – Martiuhin și Ohomuș⁷⁷. La fel au fost preîntâmpinați și liderii de partid ai județului Chișinău, Cahul etc. În hotărârea biroului CC al PC (b) din Moldova din 3 septembrie 1945 „Cu privire la mersul colectării pâinii în județul Chișinău” conducătorii raioanelor în care s-au constatat restanțe la realizarea planului de colectări, secretarul comitetului raional de partid Chișinău Plotov, președintele comitetului executiv – Biriucov, împuternicitul pentru colectări – Ivașenco, secretarul comitetului de partid Nisporeni – Bondarenco, președintele Comitetului executiv – Demidenco, secretarul comitetului de partid Bujor – Caravaev, președintele comitetului executiv Rusnac și împuternicitul pentru colectări Pescov, erau preîntâmpinați, că dacă nu vor reuși să schimbe în mod radical situația privind îndeplinirea planurilor de colectare a cerealelor către stat vor fi sancționați pe linie de partid⁷⁸. Ce înseamnă să fii sancționat pe linie de partid? Într-un final aceasta însemna să fii dat afară din partid și eliberat din funcție. Și-ar fi dorit acest lucru vreun conducător de rang județean sau raional? Clar lucru că nu. Și atunci, ei începeau să preseze pe cei de rang mai mic care li se supuneau. Astfel, se înfăptuia politica Partidului Comunist în privința colectărilor – presiune totală de sus, din vârf, până la ultimul activist local, care și rămânea în cele din urmă vinovat, încălca legea, fiindcă anume cu mâinile lui, prin intermediul nemijlocit al activistului sătesc se aplica în practică această politică, lucru de care ne vom convinge clar ceva mai jos. Încă o dată subliniem: noi, cercetătorii contemporani, la sigur nu suntem în stare să percepem în deplină măsură tot dramatismul, întreaga complexitate a situației ce s-a creat către acea perioadă de vreme. Cu toate acestea noi nu putem să nu constatăm, că conducătorii organizației de partid republicane priveau foarte distanțat lucrurile, manifestau o atitudine indiferentă față de țaranul moldovean, față de soarta lui. Cert lucru, hotărârile pe care ei le adoptau și care, în esență, nu erau altceva decât niște directive pentru organele inferioare de partid și de stat, acestea din urma fiind obligați să le aplice în viața fără nici o abatere, aveau puncte, conțineau paragrafe, ce prescriau structurilor inferioare o atitudine diferențiată față de diferite pături ale populației rurale. Însă această nuanțare nu schimba radical esența politicii promovate față de țărănime. Aceasta politică era complet neîndreptătită față de păturile înstărite ale populației sătești. Cu ce erau de vină țararii dacă aveau spirit gospodăresc și-și onorau toate obligațiunile față de stat? Chiar și atunci, când, să admitem, ei făceau propagandă antisovietică, erau în drept s-o facă. De ce ei trebuiau să accepte fără orice rezervă viziunile impuse de organele de propagandă sovietice, când ei aveau punctul lor de vedere asupra tuturor aspectelor vieții politice și sociale existente? Logic și echitabil ar fi fost ca Statul Sovietic să-și asigure biruința asupra acestor pături prin concurența liberă atât în domeniul economic, cât și în cel ideologic. Și, la sigur, dacă ar fi existat înțelepciune în mîntea celor care mențineau puterea, lucrul acesta le-ar fi reușit, nu dintr-o dată, dar cu timpul. Din păcate, ei n-au manifestat înțelegere și răbdare. Li s-a părut mai optimă soluționarea acestor probleme cu forța, prin intermediul organelor de

oprimare. Pentru moment, adică pentru perioada la care ne referim, toamna anului 1945, politica respectivă părea să fie îndreptățită. Cu greu, dar planul colectărilor către finele lunii septembrie se apropia de cifrele preconizate. În raioanele din stânga Nistrului planul colectărilor de cereale către 27 septembrie a fost îndeplinit în proporție de 100, 1%, în cele din dreapta Nistrului – de 72,4%⁷⁹. Altă chestie, ce consecințe a avut această politică pentru populația rurală a republicii în perioada imediată după aplicarea ei în practică și, în ansamblu cu alte măsuri de acest gen, adoptate în această perioadă pentru soarta însăși a Puterii Sovietice pe viitor. Dar conducătorii de atunci ai republicii erau capabili să prevadă aceste consecințe? Întrebarea rămâne și până astăzi fără răspuns.

Note:

- ¹ Еремей Г. *Невидимое лицо власти*, Chișinău, Litera, 2005, p. 508.
- ² *История Молдавской ССР*, Chișinău, Știința, 1982, p. 407.
- ³ *Vezi: Sătnic M. C., Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства Молдавии*. Chișinău, Știința, 1976.
- ⁴ AOSPRM. F. 51. Inv. 2. D. 17. f. 9-10.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, Chișinău, Știința, 1993, p. 17.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ *Ibidem*, p. 19.
- ⁹ *Ibidem*, p. 20.
- ¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 21; *Народное хозяйство Молдавской ССР. 1924-1974. Статистический сборник*, Chișinău, 1975, p. 65.
- ¹² *Ibidem*, p. 21.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 22.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 23.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 24.
- ¹⁹ AOSPRM. F. 51. Inv. 2. D. 17. F. 9-10.
- ²⁰ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 57.
- ²¹ *Ibidem*, p. 60.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ *Ibidem*, p. 57-58.
- ²⁴ Calculat în baza acelorași date.
- ²⁵ Calculat în baza acelorași date.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 57-58.
- ²⁷ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 76.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 205.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² *Ibidem*, p. 210.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ Calculat în baza datelor *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 76, 205.
- ³⁵ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 210.
- ³⁶ *Ibidem*.

- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 692.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ AOSP, F. 51. Inv. 2. D. 36, p. 117.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*, p. 118.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*, Inv. 3. D. 303, p. 3.
- ⁵⁰ *Ibidem*.
- ⁵¹ Golod v Moldavii, p. 33.
- ⁵² Golod v Moldavii, p. 33.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 34.
- ⁵⁴ *Ibidem*.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 90.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 128.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 151.
- ⁵⁸ *Vezi: Сытник М. К., Помощь Советского Государства крестьянам Молдавии в ликвидации последствий засухи 1945-1946 гг.* В кн.: *Сельское хозяйство и крестьянство Советской Молдавии (1921-1965 гг.)*, Chișinău, 1970, p. 57.
- ⁵⁹ *Ibidem*.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 58.
- ⁶¹ *Ibidem*.
- ⁶² *Ibidem*, p. 59.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 60.
- ⁶⁴ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 443.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 443-444.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 67.
- ⁶⁷ *Ibidem*.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 69.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 77.
- ⁷⁰ *Ibidem*.
- ⁷¹ *Ibidem*.
- ⁷² AOSP. RM. F. 51. In. 3. D. 24. f. 88-90.
- ⁷³ *Ibidem*.
- ⁷⁴ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 94-112.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 95, 97, 100, 102, 104, 107, 109.
- ⁷⁶ *Ibidem*.
- ⁷⁷ *Голод в Молдавии (1946-1947)*, p. 101.
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 103.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 123.

MITROPOLITUL GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI ȘI FILIALA DIN CHIȘINĂU A SOCIETĂȚII BIBLICE RUSE

Nicolae FUȘTEI,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

METROPOLITAN GAVRIIL BANULESCU-BODONI AND CHISINAU'S BRANCH OF THE RUSSIAN BIBLE SOCIETY

A decade long activity of Bessarabian Branch – till end of 1827 – turned into a real biblical movement in spiritual life of province. It's a really interesting phenomenon, but less researched, documental.

In this article, based on new documents found in the State Archive of Moldova is given a new vision of creation and activity of Chisinau's Branch of the Russian Bible Society in Bessarabia. At the same time gives a new interpretation of the role of Metropolitan Gavriil Banulescu – Bodoni in activities of the cultural institutions in our homeland.

Războiul din 1812 a trezit la viață, în societatea cultă rusă, o nouă cugetare politică și socială¹. Sub impresia căderii lui Napoleon și a victoriei Rusiei se creează un curent mistic, care este protejat de oficialitățile ruse, inclusiv de A.N. Golișin, ober-procuror al Sfântului Sinod și ministru al Instrucțiunii Publice.

Inspirat de misticism, A. N. Golișin intervine pe lângă împărat cu propunerea de a înființa Societatea Biblică din Rusia. În urma acestui demers, Alexandru I, la 6 decembrie 1812, semnează proiectul organizării acestei societăți² cu filiale în gubernii³, după modelul celei britanice⁴. Deschisă inițial ca Societate Biblică din Sankt-Petersburg, numele ei ulterior, în septembrie 1814, a fost schimbat în Societatea Biblică Rusească... În programul *Societății Biblice* era prevăzut, în primul rând, traducerea și editarea *Bibliei*, fără note explicative, adnotări și comentarii, pentru a evita neînțelegerile între reprezentanții diferitor confesiuni, în limbile popoarelor neruse, care locuiau în imperiul țarist (într-o decadă, Biblia a fost publicată în patruzeci și trei de limbi sau dialecte, totalizând 704,831 de copii⁵), și răspândirea Bibliei printre locuitorii de alte confesiuni. În anul 1814, Societatea și-a mai asumat

publicarea și distribuirea Bibliei slavone, în special Noul Testament, iar la începutul lui 1816, Societatea s-a decis să publice Biblia în limba rusă.

Prima ședință a noii Societăți a avut loc la 11 ianuarie 1813 în casa lui A. N. Golișin. Pentru început, în Comitetul de conducere intrau doar persoane civile, însă din 1814 au fost acceptați și unii ierarhi⁶.

Noul Comitet inițiază editarea unor broșuri în care urmau să fie explicate scopurile Societății Biblice.

În curând au fost organizate secții în diferite centre din Rusia, inclusiv la Chișinău.

În primăvara anului 1817, Basarabia a fost vizitată de către adeptul înflăcărat al răspândirii Sfintei Scripturi în rândurile populației G. Pinkerton. În discuțiile avute cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a lăsat de înțeles că ultimul aprobă activitatea *Societății Biblice*. La 21 iunie 1817, A. N. Golișin, președintele Societății Biblice din Rusia, se adresează mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni cu rugămintea să contribuie la înființarea la Chișinău a unei filiale a acestei societăți⁷. O rugămintă similară a fost înaintată și către A. N. Bahmetiev⁸. În opinia lui A. Golișin, un obiectiv principal al Filialei din Chișinău urma să fie răspândirea cuvântului lui Dumnezeu și a literaturii cu conținut iluminist religios în rândul populației românești din Basarabia, Moldova și Muntenia⁹.

Trebuie să menționăm că mitropolitul Gavriil a colaborat cu Societatea Biblică din Rusia și înainte de instituirea Filialei acesteia din Chișinău.

Astfel, la 25 noiembrie 1813, Mitropolia din Chișinău a primit 20 de exemplare a Noului Testament în limba greacă, editate de Societatea Biblică, pentru a fi împărțite în dar persoanelor de etnie greacă provenite dintre săraci. La Chișinău au fost răspândite cărțile, însă la Odessa, din cauza carantinei stricte, nu a fost răspândit nici un exemplar de carte, chiar dacă acolo "se află o mulțime de locuitori de neam grec"¹⁰.

Ședința de înființare a Filialei din Chișinău s-a deschis la 27 septembrie 1817, la ora 11, în noul bloc al Seminarului Teologic¹¹.

După sfințirea încăperilor, ședința a fost deschisă de către mitropolitul Gavriil, care a rostit un discurs, în limba română, expunând pe scurt programul de acțiune al Societății Biblice.

La aceeași ședință a fost ales Comitetul de conducere al Filialei din Chișinău, în frunte cu doi copreședinți: mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și A. N. Bahmetiev¹². Luând în considerație că Filiala din Chișinău urma să activeze într-un mediu lingvistic românesc, s-a hotărât să fie ales în secretariat și Grigorii Panait Cazimir, care urma să ducă corespondența în limbile română și greacă¹³.

Documentele vremii ne mărturisesc că Filiala din Chișinău a Societății Biblice avea și un bibliotecar pe nume Simon Pisarevski¹⁴.

Chiar în ziua deschiderii Filialei, pentru activitatea acesteia au fost donate 2205 ruble și 2694 de lei. S-a păstrat și o listă a celor care s-au înscris în numărul membrilor Filialei din Chișinău cu indicația sumei donate în ziua înființării Filialei și cotizația pe un an. În *Tabelul 1* este dată o listă prescurtată a acestora.

Tabelul 1¹⁵

Numele donatorului	donația		Cotizații pe an (rub.)
	rub	lei	
Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni	500		60
Episcopul Dumitru Sulima	-	250	25
Bahmetiev Alexei Nicolaevici	-	250	50
Rectorul Seminarului din Chișinău Petru Kunițki	-	50	25
Matvei Gheorghievici Krupenski	250	-	50
Ivan Aresentievici Dicescu	25	-	15
Căminarul Ivan Pruncul	100	-	25
Serdarul Ioradchi Varfolomei	-	250	50
Șatrarul Iordachii Alexandru	-	-	100
Dinu Rusul	125	-	25
Georghii Donici	100	-	25

A fost întocmită și o listă personală a celor care au făcut donații în ziua deschiderii Filialei din Chișinău. Această listă completă este prezentată în Tabelul 2.

Tabelul 2¹⁶

Numele donatorului	rub	lei
Polcovnic Klinerg	25	-
Polcovnic Kornilov	25	-
Polcovnic Selivanov	25	-
Protoiereul Ioan Dimitriev	-	100
Ieromonahul Rafael	-	10
Iereul Grigorie Glijinschi	10	-
Inoc Martirii	-	15
Adjutant leib gvardii capitan Davidov	50	-
Adjutant ștabs capitan Miranda	25	-
Consilierul titular Șpacovschi	25	-
Căpitanul Ștabului major Alexandr Filimonovici Strelnicov	-	25
Comis Alexandr Panait	300	-
Ban Feodor Bașot	-	100
Capitan Uverev	25	-
Adjutant ștabs capitan Neliubov	25	-
Enachii Rus	50	-
Total	585	250

La 3 octombrie 1817, mitropolitul Gavriil I-a informat pe A. N. Golițin despre deschiderea noii Filiale la Chișinău¹⁷.

A trecut mai puțin de o lună, și la 22 noiembrie Comitetul din Petersburg aduce la cunoștința Filialei din Chișinău că conducerea Societății Biblice nu se îndoiește de faptul că mitropolitul Gavriil și de acum înainte prin acțiunile, învățătura și atitudinea bună va contribui la răspândirea Sfintei Scripturi și va găsi modalități pentru tirajarea cărților trebuincioase pentru desăvârșirea spirituală a poporului¹⁸.

Pentru informarea populației autohtone despre programul de activitate al *Societății Biblice Ruse*, la Tipografia Eparhială au fost publicate în limba română câteva broșuri speciale, prima – *Scopul Societății Biblice*, la 1818, tradusă din limba rusă, și a doua – *Sfătuire de la Comitetul Societății Biblice*, la 1821.

Una din acțiunile importante legate de Societatea Biblică din Rusia este tipărirea Noului Testament în limba română. Acest eveniment a avut loc în 1817 la Petersburg.

Cartea se întitula: "*Noul Testament // a Domnului nostru Iisus Hristos. // Tipărit cu cheltuiala Rosieneștii Însoțiri // a Bibliiei. // În Sankt Petersburg // în Tipografia Sfântului Sinod // 1817 let*".

Volumul în 8°. Are 1+274 file numerotate. Pagina culeasă: 185x110 mm. Tiparul într-o culoare. Rânduri: 32 – Paginarea sus, în colțul din dreapta cu caractere chirilice. Custodele lipsesc. Signatura cu caractere chirilice.

Cuprinsul: f.1-36: Sfânta Evanghelie a Domnului Iisus Hristos de la Metfei; f. 36 verso – 59: Sfânta Evanghelie a Domnului Iisus Hristos de la Marcu; f. 59 verso – 98: Sfânta Evanghelie a Domnului Iisus Hristos de la Luca; f. 99–128: Sfânta Evanghelie a Domnului Iisus Hristos de la Ioann; f. 128 verso: albă; f. 130–167: Faptele Apostolilor; f. 168–184: Cartea sfântului Apostol Pavel către Romani; f. 184 verso–199: Cartea cea dintâiu a sfântului Apostol Pavel către Corinteni; Cartea sfântului Apostol Pavel către Galateni; f. 199–204: Cartea sfântului Apostol Pavel către Efeseni; f. 205–208: Cartea sfântului Apostol Pavel către Filipiseni; f. 209–212: Cartea sfântului Apostol Pavel către Coloseni; f. 213–218: Cartea sfântului Apostol Pavel către Tesaloniceni; f. 218verso–222: Cartea sfântului Apostol Pavel către Timotei; f. 222verso–224: Cartea sfântului Apostol Pavel către Tit; f. 224 verso–225: Cartea sfântului Apostol Pavel către Filimon; f. 225 verso–237: Cartea sfântului Apostol Pavel către evrei; f. 237–241: Cartea cea sobornicească a sfântului Apostol Iacov; f. 241 verso – 248: Cartea cea sobornicească a sfântului Apostol Petru; f. 248 verso–253: Cartea întâia cea sobornicească a sfântului Apostol Ioan cuvântătorului; f. 253 verso – 254: Cartea cea sobornicească a doua a sfântului Apostol Ioan cuvântătorului; f. 254verso–255: Cartea cea sobornicească a sfântului Apostol Iuda; f. 256–274: Apocalipsis a sfântului Apostol Ioan cuvântătorul.

Exemplare ale acestei ediții au fost semnalate la Biblioteca Academiei Române din București¹⁹, la Biblioteca Națională din Chișinău – 3 exemplare²⁰: nr. 84755, nr. 53402 și nr. 53917 și la Muzeul Național Arheologie și de Istorie a Moldovei – 1 exemplar – nr. FB –23062²¹.

De activitatea *Societății Biblice* este legată și *Biblia* de la Petersburg.

Titlul complet este: *“Întru slava Sfintei, și de o finții, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troiții, a Tatălui, și al Fiului, și Sfântului Duh. Din porunca Preblagocestivului însuși stăpânitorului nostru Împărat Alexandru Pavlovici, a toată Rossie, în fința soției sale a prebinecredincioasei Doamni împărătesei Elizavetei Alexeevnei și a maicii sale prebinecredincioasei doamni împărătesei Mariei Feodorovnei, și a binecredinciosului Domn Țesarevici și a Marelui Cneaz Constantin Pavlovici, și a soției sale binecredincioasei Doamne Mariei Cneghine Anii Feodorovnei, și a binecredinciosului Domn Marelui Cnez Nicolae Pavlovici, și a soției sale binecredincioasei Doamnei Mariei Cneghine Alexandrei Feodorovnei, și a binecredinciosului Domn Marelui Cnez Alexandru Nicolaevici, și a binecredinciosului Domn Marelui Cnez Mihail Pavlovici, și a binecredincioasei Doamne Mariei Cneghine Mariei Pavlovnei, și a soțului ei, și a binecredincioasei Doamne Mariei Cneghini Anei Pavlovnei, și a soțului ei, și a binecredincioasei Doamne Mariei Cnejni Mariei Nicolaevnei cu blagoslovenie sfântului îndreptătorului a toată Rosiei Sinod.*

Dumnezeasca Scriptură a Legii Vechi, și a ceii noao dupe tălmăcire românească, care mai întâiu sau tipărit în Transilvanie, oară acum sau tipărit cu cheltuiala Rosieneștii Societăți Biblicii, în păzita de Dumnezeu împărăteasca cetate Sankt Petersburg, în anul dela zidire lumii 7327, iară de la întruparea Domnului 1819, indiction 6, în a noaosprezecilea an al fericitei și pacnicii stăpâniri al împărăteștii sale măriri”.

Cartea a fost tipărită cu caractere chirilice mărunte pe 1364 pagini, 8° (240 mm) Pagina culeasă: 195x115 mm. Rânduri: 50. Culese pe două coloane. Tipărit cu caractere chirilice mărunte. Tiparul într-o culoare. Legat în piele.

Biblia de la Petersburg, tipărită de *Societatea Biblică Rusă* la 1819, este a treia ediție integră a *Bibliei* în limba română²².

Probele documentare din arhivele din Chișinău în legătură cu istoricul tipăririi *Bibliei* din 1819 au fost valorificate parțial încă în secolul al XIX-lea.²³ Ceea ce putem stabili cu siguranță, în urma investigației noastre, este că acele mărturii acoperă doar un segment din istoricul tipăririi *Bibliei*: începând cu data de 11 august 1815-18 decembrie 1817.

S-a afirmat, și aceste opinii sunt unanim acceptate, că *Biblia* românească de la 1819 este o reeditare, o copie «a *Bibliei* lui Samuil Micu-Clain de la Blaj, 1795, cu mici corectări făcute de arhimandritul Varlaam Cuza, «cel care a supravegheat tipărirea»²⁴.

În legătură cu această afirmație, trebuie să amintim că încă înainte de înființarea Filialei din Chișinău a *Societății Biblice*, Comitetul secției din Petersburg l-a rugat pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni să-i trimită o *Biblie* românească.

Mitropolitul Gavriil trimite *Biblia* de la 1688 tipărită la București în timpul lui Șerban Cantacuzino, care în opinia mitropolitului Gavriil era “neclară și chiar neglijentă” și *Biblia* tipărită la Blaj, în Ardeal, la 1795, cu o scrisoare în care recomanda să se folosească *Biblia* de la Blaj, întrucât “traducerea este făcută de pe edițiile celor 70 de interpretatori de răsărit; și este mai clară, și în ea se întrebuițează limba cea nouă, mai înțeleasă”²⁵. La 16 ianuarie 1816, A. Golițin

aduce la cunoștință mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni că Comitetul din Petersburg s-a oprit asupra *Bibliei* de la Blaj, în lipsa unui „teolog” care ar fi îndeplinit supravegherea textului biblic, acolo la Petersburg, – aceasta a fost lăsat în competența unor „fețe laice”: principele Ipsilanti vicepreședintele societății și consilierul de colegii Matei Krupenski cunosători de „limbă moldovenească”²⁶.

A. Golițin îl mai roagă pe mitropolitul Gavriil să i se trimită o față bisericească care cunoaște bine limba română, totodată solicită ca însuși mitropolitul să aibă grija de revizia corecturii trimițându-i primele coli ale *Noului Testament*. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni se include imediat în munca de corectare, găsind mai multe greșeli. Procedura de lucru asupra textului trimis la Chișinău era de durată, de aceea mitropolitul Gavriil propune celor din Petersburg ca întreaga *Biblie* să fie tipărită la Chișinău.²⁷ Însă A. Golițin nu a fost de acord cu propunerile mitropolitului Gavriil și insistă ca acesta să trimită o față duhovnicească la Petersburg, care ar putea asigura supravegherea tiparului. Pentru a înlesni tipărirea *Bibliei*, mitropolitul Gavriil îl cheamă pe fostul său elev, arhimandritul (mai târziu arhieru) Varlaam (Cuza), egumenul mănăstirii Dobrovăț de lângă Iași, un bun cunosător al limbii române și grecești, care împreună cu un psalt pleacă la Petersburg în februarie 1817. *Noul Testament* era aproape tipărit și Varlaam s-a apucat de corectarea *Vechiului Testament*. În baza corespondenței dintre mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și A. Golițin se vede că primele două cărți ale *Vechiului Testament* au fost expediate exarhului pentru „verificare”. Astfel, A. N. Golițin comunică mitropolitului Gavriil următoarele: “Comitetul Societății *Biblice* Rusești, bucurându-se de succesul în îndreptarea lui (Varlaam) în tipărirea *Bibliei* moldovenești, a hotărât pentru a scurta timpul pentru revizuirea și corectarea ediției, care se va tipări aici, să vă trimită Preasfinției Voastre părțile corectate ale originalului, ca să avem binecuvântarea și aprobarea D-tră”²⁸. Pe măsură ce se adâncea în munca de pregătire a textului biblic pentru tipar, mitropolitul Gavriil era ispitit de intenția de a efectua o revizie radicală, invocând inadvertențele și erorile pe care le-a descoperit. Examinând textul propus, el a găsit multe greșeli mai ales în cartea *Ieșirea* (*Ishodul*), despre ce îi comunică aceluiași A. N. Golițin: “în partea întâia a ei este o nepotrivire foarte mică cu textul grecesc și cel slavonesc și de aceea speram, că în celelalte cărți nu vor fi mari piedici, dar, mai presus, de așteptările mele, în cartea a doua am întâmpinat atâtea obstacole, care oprind-mă în cale, mă fac să mă adresez Excelenței voastre cu lămuriri. Citind *Ishodul* (*Ieșirea*, sau *Exodul* – n. a.) am văzut, că traducerea moldovenească în multe locuri deloc nu se potrivește, nici cu cea grecească, nici cu cea slavonească. În ea în comparație cu cea grecească și slavonească sau se omit rânduri (stihuri) întregi, sau este tradus cu totul altceva”²⁹. De fapt aceste greșeli erau și în *Biblia* din 1795, lucru pe care îl observase și arhimandritul Varlaam care spunea că traducerea de la Blaj “este mai aproape de cea latinească și franțuzească, decât de cea grecească și slavonească, fapt de care eu nu mă îndoiesc, întrucât această *Biblie* este tipărită în Ardeal de către uniți”³⁰.

Din aceste considerente mitropolitul Gavriil a propus să se revadă și să se corecteze întreaga *Biblie* după textele grecești³¹ și slavonești, pentru a înlătura greșelile care s-au strecurat în *Biblia* de la Blaj.

Gavriil Bănulescu-Bodoni după ce întreprinde corectura primelor două cărți din Vechiul Testament (fiind nemulțumit de „greșele” depistate în text), dinnou insistă: să fie trimis egumenul Varlaam la Chișinău și „împreună să facă corectura asupra textului”, apoi foile corectate să fie expediate la Petersburg „unde vor fi culese pentru editare.” În speranța că va fi susținut în inițiativele sale exarhul a reținut cărțile corectate timp de aproape două luni.

Dar propunerea lui a fost respinsă, ba mai mult între mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și Comitetul din Petersburg intervine o situație de conflict. Președintele A. Golișin pare a fi foarte „iritat” de insistențele exarhului încât a considerat că este cazul să dea chiar unele „învățăminte» acestuia într-o scrisoare din 18 decembrie 1817: «...daca a și fost vre-odată Biblia în mâinile poporului moldovenesc, apoi care altă Biblie decât cele două cunoscute [...]»³²

De acum înainte, supravegherea tiparului a continuat doar în anturajul celor din Petersburg: sub egumenul Varlaam Cuza. Iar în cazul „unor diferențe esențiale” a fost consultat episcopul Filaret Drozdov (rectorul Academiei Teologice din Petersburg). Credem că anume acesta a și observat acea diferență „esențială” – ultima carte din Vechiul Testament, *A lui Iosip Macavei carte* – prezentă în versiunea ediției românești a *Bibliei* de la Blaj (1795) după care se culegea textul – și respectiv, – lipsa acestei în edițiile sinodale slavonești! Acest fragment de text a și fost aruncat de cenzura sinodală. Situația fiind deosebit „de delicată” (conflictul dintre exarh și Comitetul Biblic pare a fi atins apogeul!), autoritățile din Petersburg nu se încumetă să intervină pentru a obține binecuvântarea exarhului [...] și Biblia românească din 1819 apare numai „cu blagoslovenia Sfântului îndreptătorului a toată Rossia Sinod Dumnezeiască scriptură a legii vechi și cei noao de talmăcire rumânească care mai întâiu s-au tipărit în Transilvania...”³³

Pe motivul că *Sfânta Scriptură* trebuia să fie cât se poate de repede tipărită fiindcă *Societatea Biblică* era constrânsă de planul său de apariții, *Biblia* de la Petersburg – în urma intervențiilor întreprinse de către cenzura sinodală din Petersburg, a devenit o copie parțială a *Bibliei de la Blaj*(1795), fără adausurile Episcopului Ioan Bob, cu corectările respective făcute de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și arhimandritul Varlaam Cuza.

Tipărirea *Bibliei* la Petersburg a durat ceva mai mult de un an, începând încă în primăvara anului 1818, terminându-se la 15 august 1819³⁴. După cum aflăm din scrisoarea lui Nicolae Jukovski, președintele Comitetului din Moscova, adresată episcopului Dimitrie (Sulima) din 8 mai 1818, la această dată erau tipărite deja 20 de file sau 8 cărți din Vechiul Testament: *Facerea, Iesirea, Leviticul, Numerii, Deuteronomul, Cartea lui Iosua Navi, Cartea Judecătorilor și Cartea lui Rut*, ajungându-se la *Carte Întâia a Regilor*³⁵.

Mai ușor au mers lucrurile la tipărirea părții a doua a *Bibliei* și anume a *Noului Testament*. În ediția *Bibliei de la Petersburg* din 1819 este reluată versiunea *Noului Testament* apărută încă în 1817 tot la Petersburg³⁶.

Nu cunoaștem tirajul ediției.

După tipărirea ei, *Biblia* de la Petersburg a fost difuzată în Basarabia, dar și în Moldova și Țara Românească. La Chișinău a fost împărțită, în primul rând, prin biserici și la preoți.

Importanța acestei *Bibliei* de la 1819, constă în faptul că fiind tipărită într-o frumoasă limbă românească, s-a păstrat prin biserici și în casele preoților, păstrând neștirbită comoara limbii naționale. Apariția acestei cărți prezintă un eveniment important nu doar pentru Basarabia, ci și pentru principatele române, care aveau nevoie de noua ediție a Cărții Sfinte. Unii cercetători consideră tipărirea *Bibliei*, în 1819, la St. Petersburg și a unor ediții separate ale *Noului Testament*, în Tipografia lui N. Greci (în 1817 la Tipografia Sinodului) ca eveniment esențial pentru limba română a epocii³⁷.

Textul *Bibliei* românești de la Petersburg a fost retipărit cu puține rectificări de mitropolitul Andrei Șaguna la Sibiu în 1856-1858³⁸.

Tipărită într-o limbă frumoasă, corectă, Biblia de la Petersburg până la urmă este una din cărțile românești care s-a păstrat prin bisericile din multe localități din Sud-Estul Europei. Exemplare a *Bibliei de la Petersburg* au fost atestate și în muntele Athos: schitul rusesc „Sf. Andrei”, mănăstirea *Esfignenu*, schitul „Sf. Ilie” și chilia *Întrarea Maicii Domnului*³⁹. În prezent, în Republica Moldova sunt cunoscute 10 exemplare ale acestei tipărituri⁴⁰. Exemplare se află la: Biblioteca Națională din Chișinău (2 exemplare: nr. 84754 și nr. 43783), Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (2 exemplare: nr. 428966 și nr. 31108), Muzeul Republican al Literaturii (3 exemplare: nr. 6363, nr. 6611 și nr. 4441), Muzeul Național de Arheologie și Istorie Națională al Republicii Moldova (1 exemplar, cel cu nr. 1235) și la Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (1 exemplar – nr. FB –22454)⁴¹; biblioteca bisericii „Sf. Dumitru” din Chișinău (2 exemplare – f/n)⁴².

Tot în același an, 1819, la Petersburg, la tipografia Sfântului Sinod, a fost tipărită încă o variantă a *Noului Testament* în limba română.

File de titlu a cărții: **Noul Testament // adevcă // așezământul legii cei novo, a Domnului, și Mântuitorului nostru // Iisus Hristos. // Cu cheltuiuala Rossienestii Societăți a Bibliei. // În Sankt Petersburg // în tipografia lui Nic[olai] Grecea. // În anul 1819 august 15 zile.**

Ediție în 8°, 4 pagini nenumerate și 303 numerotate. Pagina culeasă: 195x105 mm. Rânduri: 51. Tiparul cu cerneală neagră. Textul în două coloane. Signatura cu cifre arabe și litere chirilice. Paginarea în colțul de sus cu caractere chirilice. Caractere: 10 rânduri = 40 mm. Ornamente tipografice.

Cuprinsul cărții: Verso f. de titlu: Albă; p. 4: Albă; p. [1]: Împărăteasca de D[u]mnezeu păzita cetate Sankt Petersburg. De pe cea din Transilvania tipărită româneasca talmăcire, acum De al doilea s-au tipărit Noul Testament...; p. 1+40: Sfânta Evanghelie de la Matfeiu; p. 40-62: Sfânta Evanghelie de la Marco; p. 63-103: Sfânta Evanghelie de la Luca; p. 104-134: Sfânta Evanghelie de la Ioann; p. 135-175: Faptele Sfinților Apostoli scrise de Sfântul Apostol și Evanghelist Luca; p. 175-191: Cartea Sfântului Apostol Pavel către Romani; p. 191-217: Cartea întâia a Sfântului Apostol Pavel către Corinteni; p.217-135: Cartea Sfântului Apostol Pavel către Galateni; p. 236-239: Cartea întâia a Sfântului Apostol Pavel către Tsaloniceni; p. 240-241: Cartea a doua a Sfântului Apostol Pavel către Tesaloniceni; p. 241-146: Cartea întâia a Sfântului Apostol Pavel către Timotheiu;

p. 246+249: Cartea a doua a Sfântului Apostol Pavel către Timoteiu; p. 250-251: Cartea Sfântului Apostol Pavel către Tit; p. 252: Cartea Sfântului Apostol Pavel către Filimon; p. 253-164; Cartea Sfântului Apostol Pavel către evrei; p. 265-269: Soborniceasca carte a Sfântului Apostol Iacov; p. 269-273: Soborniceasca carte a Sfântului Apostol Petru; p. 273-276: Soborniceasca a doua carte a Sfântului Apostol Petru; p. 276-280: Soborniceasca întâia carte a Sfântului Apostol și Evanghelist Ioann cuvântătorul de Dumnezeu; p. 281: Soborniceasca carte a doua a Sfântului Apostol și Evanghelist Ioann cuvântătorul de Dumnezeu; p. 282: Soborniceasca a treia carte a Sfântului Apostol și Evanghelist Ioann cuvântătorul de Dumnezeu; p. 281-183: Soborniceasca carte a Sfântului Apostol Iuda; p. 284-303: Apocalipsis a Sfântului Apostol și Evanghelist Ioann cuvântătorul de Dumnezeu.

Exemplare ale acestei ediții au fost atestate în Republica Moldova: la Biblioteca Națională (2 exemplare: nr. 38544 și nr. 84754); Biblioteca Științifică Centrală a AȘM (3 exemplare: nr. 28643, 301455 și 30094); Muzeul Republican al Literaturii (un exemplar cu nr. 5469)⁴³ la Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (un exemplar – nr. FB – 22971)⁴⁴.

După cum am menționat mai sus, una din activitățile principale ale Societății Biblice era răspândirea Sfintei Scripturi în rândurile cititorilor. Pentru a primi cărțile solicitate, se alcătuiau registre speciale, care ulterior erau trimise pe adresa Comitetului din Petersburg. După ce erau primite cărțile, ele urmau să fie vândute sau date fără plată celor care nu aveau posibilitatea să le procure⁴⁵.

Despre numărul de cărți trimise la Chișinău și limbile în care acestea erau tipărite ne putem da seama din tabelele de mai jos.

Cărțile păstrate în depozitul Filialei Societății Biblice din Chișinău în perioada 1817-1818⁴⁶

Nr. de cărți	Au fost primite la depozit	Prețul unui exemplar		Suma totală	
		ruble	cop.	ruble	cop.
	Biblie				
10	În limba latină	10	-	100	-
80	În limba germană	5	-	400	-
50	În limba armeană	12	-	600	-
10	În limba ebraică	12	-	120	-
10	În limba franceză	10	-	100	-
	Noul Testament				
2295	În limba română	3	50	8032	50
200	În limba slavonă	2	70	540	-
100	În limba greacă	3	-	300	-
100	În limba armeană	3	50	350	-
40	În limba franceză	2	50	100	-
30	În limba germană	3	50	105	-
30	În limba ebraică	5	-	150	-

10	În limba italiană	3	-	30	-
5	În limba latină	3	-	15	-
În total 2970 de exemplare în a. 1818				10942	50
	Au fost eliberate de la depozit în anul 1818				
	Biblie				
9	În limba latină	10	-	90	-
3	În limba franceză	10	-	30	-
2	În limba germană	5	-	10	-
	Noul Testament				
1599	În limba română	3	50	5596	-
10	În limba italiană	3	-	30	-
68	În limba slavonă	2	70	183	60
21	În limba greacă	3	-	63	-
3	În limba latină	3	-	9	-
1	În limba ebraică	5	-	5	-
1	În limba germană	3	50	3	50
1	În limba franceză	3	-	3	-
18	În limba română eliberate gratis	3	50	63	-
1	În limba slavonă	2	70	2	70
În total 1737 de exemplare în 1818				6088	80
Pentru anul 1819 au rămas 1233 de exemplare nerealizate				4853	70

Tabelul cu informații despre cărțile care se aflau la depozitul Filialei din Chișinău a Societății Biblice Ruse pentru anul 1819⁴⁷

Au rămas din a. 1818	Biblie	Testamentul Nou	Au fost primite în a. 1819	Biblie	Tetra-Evanghel	Testamentul Nou
În română	-	678	În română	-	-	2000
În slavonă	-	131	În greacă	-	-	500
În armeană	50	100	În slavonă	56	-	-
În germană	78	29	În slavono-rusă	-	50	-
În ebraică	10	29	În poloneză	-	-	20
În franceză	7	39				
În greacă	-	79				
În latină	1	2				
În total	146	1087	În total	56	50	2170
			Împreună cu cele rămase din 1818	202	50	3257

Au fost vândute în 1819			
	Bibliei	Tetraevnghelii	Testamentul Nou
În română	-	-	1221
În slavonă	56	-	129
În armeană	50	-	91
În germană	4	-	-
În franceză	5	-	5
În ebraică	7	-	4
În slavono-rusă	-	46	-
În greacă	-	-	56
În poloneză	-	-	2
În latină	-	-	1
În total	122	46	1512
Au fost distribuite gratis			
În armeană	-	-	6
În română (moldovenească)	-	-	1
În total au fost distribuite	122	46	1519

Răspândirea cărților tipărite de Societatea Biblică era în creștere. Astfel, în 1819 au fost răspândite 2678 exemplare de *Noul Testament* în limba română⁴⁸.

Cărțile tipărite de Societatea Biblică Rusă erau răspândite și în țările românești.

Dintr-o scrisoare a mitropolitului Grigorie al Ierapolului din 12 noiembrie 1818 aflăm că la București au ajuns 400 exemplare de *Noul Testament*⁴⁹ în limba română și 70 în greacă, iar în 1819, prin intermediul aceluiași Grigore al Ierapoliei, au fost răspândite 1000 exemplare de *Noul Testament*. La rândul său, consulul rus, la 1 septembrie 1819, prin scrisoarea nr. 261 îi comunică mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni că la 21 august a primit un pachet cu cărți destinate mitropolitului Valahiei Dionisie⁵⁰.

Deși în relațiile dintre Gavriil Bănulescu-Bodoni și mitropolitul Veniamin al Moldovei existau și unele disensiuni, aceștia nu au ezitat să colaboreze la răspândirea *Bibliei*, în primul rând între clerici. După cum aflăm dintr-o scrisoare a mitropolitului Grigorie al Ierapolului, adresată lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, la 10 decembrie 1818, și mitropolitul Veniamin al Moldovei a hotărât să asigure toți preoții aflați în jurisdicția lui cu Cărțile Sfinte, de aceea a chemat toți protopopii la Iași ca să ia atâtea Biblie câtă preoți au în protopopie, preîntâmpinându-i pe protopopi că de vor lua mai mult de 5 lei și 10 parale pentru fiecare exemplar de carte vor „pierde protopopia”⁵¹.

Pentru răspândirea Sfintei Scripturi, Filiala din Chișinău a Societății Biblice a organizat și o bibliotecă la care a fost angajat în calitate de bibliotecar Simion Pisarevski⁵².

Filiala din Basarabia a Societății Biblice făcea donații de cărți instituțiilor în care acestea erau așteptate cu nerăbdare. Gratis au fost donate cărți spitalului din Chișinău, penitenciarului și Bursei Seminarului Teologic⁵³. Mai este cunoscut că Eparhia din Chișinău dădea câte o *Biblie* și câte un *Nou Testament* fiecărui preot care se hirotonea⁵⁴.

Unele exemplare de carte erau distribuite printre elevii Seminarului din Chișinău din contul donatorilor. Astfel, în Arhiva Națională a Republicii Moldova în fondul 631 se păstrează o listă a elevilor care au primit cărți de la Filiala din Chișinău a Societății Biblice în urma executării testamentului lui Ilie Calinovski, din 22 februarie 1820.

Potrivit acestui document, au fost distribuite 6 exemplare ale Bibliei dintre care: câte un 1 exemplar în limbile slavonă, latină, franceză și română și 2 exemplare în limba germană. Tot în urma executării aceluiași testament au fost răspândite 14 exemplare ale Noului Testament, dintre care: câte un exemplar în limbele greacă, slavonă și latină, 2 exemplare în limba română și trei în limba germană⁵⁵.

Erau trimise cărți și pe adresa unor biblioteci care funcționau în Basarabia. Astfel, din scrisoarea arhimandritului Irineu de la mănăstirea Dobrușa adresată Comitetului Filialei din Chișinău a Societății Biblice aflăm că au primit un exemplar al Bibliei pentru biblioteca mănăstirii, alt exemplar pentru stareț și alte cinci cărți pentru frații din mănăstire⁵⁶.

Evident că Filiala din Chișinău trebuia să contribuie financiar la editarea cărților, de aceea la 12 aprilie 1818 au fost trimise la Petersburg 4075 de ruble și 144 de cervonți pentru 2005 exemplare de *Noul Testament* în limba română⁵⁷. Tirajul urma să fie răspândit nu numai în Basarabia, dar și în Moldova și Muntenia. Peste o lună cărțile solicitate au fost expediate chiar într-un tiraj mai mare decât cel solicitat. Comitetul din Moscova a trimis în Basarabia în loc de 2005 exemplare 2295. Cărțile urmau să fie difuzate de la depozitul Mitropoliei din Chișinău⁵⁸.

Exemplare tipărite s-au expediat din Petersburg la Chișinău, unde au fost difuzate, iar o parte din ele s-au trimis în Moldova și Țara Românească, cerute de mitropoliții Veniamin Costachi și Dionisie Lupu⁵⁹.

Este cunoscut faptul că Grigore, mitropolitul Ierapolului⁶⁰ (avea reședința la mănăstirea Căpriană din Basarabia – n.a.), membru al Filialei din Chișinău a Societății Biblice din Rusia, plecând la Iași, a luat cu dânsul 10 exemplare de *Noul Testament*, care s-au vândut imediat, de aceea la 8 aprilie 1818 roagă să i se trimită încă 300 de exemplare⁶¹. Cerința i-a fost îndeplinită astfel că în scurt timp mitropolitul Grigore a difuzat la Iași și București toate cărțile de care dispunea, iar la 8 aprilie al aceluiași an mai solicita încă 700 exemplare de *Noul Testament*⁶². La acel moment era greu de îndeplinit rugămintea mitropolitului Grigore, deoarece în depozitul de la Chișinău mai erau doar 200 de exemplare.

Pentru a face față cerințelor crescânde mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni se adresează Comitetului din Petersburg să i se trimită încă 2500 exemplare de *Noul Testament* în limba română și 500 de exemplare în limba greacă. La 4 ianuarie 1819 N. Jukovski trimite o scrisoare la Chișinău din care aflăm că deja au fost expediate din Kiev 2000 exemplare de *Noul Testament* în limba română și 250 de exemplare în limba greacă⁶³.

Comitetul din Chișinău răspândea Biblia și în alte limbi. Astfel, după spusele arhiepiscopului Grigore al armenilor, unul din cele patru exemplare ale Noului Testament în limba turcă care erau la Chișinău, a fost dat lui Ahmet Efendi pașa, fost guvernator general la Rușciuk. Se spune că acesta citind primele capitole din Evanghelia după Matei a rămas adânc impresionat declarând: „Îți mulțumesc Dumnezeu Atotputernice, că la bătrânețe mi-ai deschis ochii sufletului ca să Te cunosc pe tine adevăratul Dumnezeu și pe Iisus Hristos născut în chip minunat din Duhul Tău”⁶⁴. Efendi a mai solicitat un exemplar pentru fiul său, în speranța că va cunoaște adevărul acum când este încă tânăr, ceea ce îl va scuti de greșelile pe care le-a comis tatăl său⁶⁵.

După moartea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1821), filiala *Societății Biblice* a existat la Chișinău până în 1824, când s-a închis, odată cu desființarea societății centrale.

Concluzii.

Societatea Biblică a pledat ca toate „confesiunile” să fie reprezentate în Societate, ca acestea posedând egal sfințenia Cuvântului lui Dumnezeu să aibă un impact pozitiv asupra societății ruse. Poate din aceste considerente renumitul teolog rus Gheorghii Florovskii, consideră deceniul al doilea al secolului al XIX-lea ca pe unul ce aparține Societății Biblice⁶⁶. Se afirmă că guvernatorii au început să alcătuiască cuvântări care se asemănau perfect cu predicile; comisionarii poliției au ales capi ai municipalității și capi ai districtului poliției și au diseminat cu abilitate Sfintele Scripturi și au raportat eforturile lor unei administrații a statului în scrisori evlavioase care au punctat liberal cu citate biblice⁶⁷. Activitatea Societății Biblice Ruse este și o mărturie a faptului că societatea rusă, la acel moment, da dovadă de o oarecare deschidere față de valorile occidentale. Lucrul acesta devine evident dacă ne amintim ca la formarea și activitatea Societății Biblice Ruse un aport substanțial și-au adus doi scoțieni: John Paterson (1776-1855) și Ebenezer Henderson (1784-1858). Ambii au lucrat îndeaproape cu Societatea Biblică Rusă și, în 1822, Paterson a devenit unul din directorii Societății Rusești, iar Societatea prietenilor, adică quacherii, a constituit cea mai decisivă influență în formarea ideologiei societății biblice⁶⁸.

Societatea Biblică Rusă a avut un impact și asupra culturii română din Basarabia.

Filiala din Chișinău a Societățile Biblice Ruse a contribuit la luminarea țăranimii din Basarabia și din Principatele Române, la formarea obișnuinței de a citi Cărțile Sfinte⁶⁹, precum și la reducerea analfabetismului. În legătură cu activitatea acestei societăți au apărut și școli lancasteriene, de instrucțiune mutuală, împrumutate de la kvakeri⁷⁰.

Biblia din 1819, răspândită în Basarabia, Moldova și Muntenia, fiind bine tipărită și într-un format ușor de mănuit și de transportat, a adus servicii neprețuite culturii românești⁷¹.

Prin activitatea sa de tipărire și răspândire a Cărților Sfinte, Filiala din Chișinău a Societății Biblice Ruse a contribuit ca *Biblia* să devină cartea de căpătâi în casele știutorilor de carte din teritoriile locuite de români.

Note:

¹ Папин А.И. Социальное движение в России в царствование Александра I, в *Вестник Европы*, 1872, nr.1,2,7,11.

² Библейские Общества в России, în *Энциклопедический словарь*, изд. Брокгауз и Ефрон, том. III, СПб, 1891, p. 696.

³ Папин А.И. Русское библейское общество, în *Вестник Европы*, 1868, nr. 8,9,11, 12.

⁴ În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea a avut loc o izbucnire de zel misionar în Anglia, atunci când au fost formate câteva societăți, cum ar fi Societatea de Promovare a Cunoștințelor creștine și Societatea Religioasă. British and Foreign Bible Society, deschisă la Londra în 1804, a fost cea mai largă, mai ambițioasă și cea mai de succes dintre aceste grupuri. Scopul ei a fost distribuția mai largă, liberă de taxe și „fără vot sau dedicație” a Bibliei și încă de la început a fost internațională. Un succes imediat în insulele britanice a crescut repede în afiliații străini și prin 1816 a avut branșe în aproximativ o sută de orașe în toată lumea.

⁵ Форовский Георгий. Пути русского богословия, Вильнюс, 1991, p. 148.

⁶ Библейские Общества в России, în *Энциклопедический словарь*, изд. Брокгауз и Ефрон, том. III, СПб, 1891, p. 698.

⁷ ANRM, F. 205, r. 1, d. 1628, f. 4.

⁸ ANRM, F. 205, r. 1, d, f. 1628, f. 5.

⁹ *Ibidem*, f. 4.

¹⁰ Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial-Chișinău, în *AB*, 1934, nr. 3, p. 239.

¹¹ *Ibidem*, f. 6.

¹² *Ibidem*, f. 7.

¹³ *Ibidem*, f. 9.

¹⁴ ANRM, F. 631, r.1, d. 1, f. 2, 65.

¹⁵ *Ibidem*, f. 12.

¹⁶ ANRM, F. 205. r. 1, d. 1628, f. 13.

¹⁷ ANRM, F. 205, r. 1, d. 1628, f. 15, 16.

¹⁸ «Комитет С. Петербургский не сомневается в том, что Вы и впредь действиями своими, наставлениями и благоразумным распоряжениями будете спешествовать в наделении нуждающихся книгами Священного Писания и в приобретении способов к умножению числа сих спасительных книг», vezi ANRM, F. 205, r. 1, d. 1628, f. 22.

¹⁹ David Alexandru. Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812–1918), Chișinău, p. 39.

²⁰ *Cartea Moldovei. Catalog general*, p. 70

²¹ Danilov M., Grișco A., Malahov I. Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Catalog, Chișinău, 2009, p. 88.

²² Prima ediție este cea de la București din 1688. Lucrarea a fost tradusă de către stolnicul Constantin Cantacuzino, logofeții Șerban și Radu Greceanu, cu sprijinul arhierului Ghermanos de Nyssis (Rectorul Academiei grecești din Constantinopol) și al lui Sevastos Kymenites (directorul școlii grecești din București). Vechiul Testament a fost lucrat de spătarul Nicolae Milescu. Din punct de vedere lingvistic, Biblia de la 1688 valorifică experiența traducerilor anterioare și consacră, într-un mediu bazat până acum îndeosebi pe oralitate, valoarea textului scris. A doua ediție a Bibliei în limba română aparține lui Samuil Micu Clain și a văzut lumina tiparului la Blaj în anul 1795. În această ediție au fost introduse titlurile pe acțiuni, o adresă către cititori, o introducere și o erată.

²³ Балцатеску А. Бессарабское Отделение Российского Библейского Общества, în *Кишиневские епархиальные ведомости (în continuare КЕВ)*, 1872, nr. 7, p. 210-215.

²⁴ Aceste afirmații sunt susținute de marea majoritate a cercetătorilor care au făcut referințe la *Biblia* românească de la 1819: Ciobanu Șt. (1923, p.45); Mihail P. (1993, p. XXVI); Păcurariu M. (1993, p.60).

²⁵ Ciobanu Șt. *Cultura românească din Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău, 1923, p. 43.

²⁶ Balțatescu, A. *Op. cit.*, p. 213.

²⁷ Петровский С. В. Экзарх молдо-влахийский и митрополит Киевский и Кишиневский Гавриил Банулеску – Бодони, în *Записки Императорского Одесского Общества Истории и*

Древностей, том. 19, Одесса. 1896. p. 92.

²⁸ Ciobanu Șt. *Op. cit.*, p. 44.

²⁹ *Ibidem*, p. 45.

³⁰ Стадницкий А. Гавриил Бэнулеску-Бодони Екзар Молдовлахийский (1808–1812) и Митрополит Кишиневский (1813–1821). Кишинев. 1894. p. 355-265.

³¹ *Septuaginta* sau cum se exprimă mitropolitul Gavriil: *edițiile celor 70 de îndreptători de răsărit*.

³² Стадницкий А. *Op. cit.*, p. 361.

³³ *Biblia*, Sankt Petersburg, 1819: pagina de titlu.

³⁴ Boldur A. *Istoria Basarabiei*. – București, Editura Victor Frunză, 1992, p. 310.

³⁵ ANRM, F. 205, r. 1, r. 1628, f. 37.

³⁶ Ciobanu Șt. *Op. cit.* p. 42

³⁷ Paul Mihail. Zamfira Mihail. *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I, 1812-1830*. Editura Academiei Române, București, 1993, p. XVI.

³⁸ David Al. *Op. cit.* p. 46

³⁹ *Ibidem*, p. 47

⁴⁰ *Cartea Moldovei. Catalog general*, p. 74-75.

⁴¹ Danilov M, Grițco A., Malahov I. *Op. cit.*, p. 90.

⁴² Fuștei Nicolae. *Carte veche românească la biblioteca bisericii "Sf. Dumitru" din Chișinău*,

// *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, 2005, p. 67.

⁴³ *Cartea Moldovei. Catalog General*, p. 78.

⁴⁴ Danilov M, Grițco A., Malahov I. *Op. cit.*, p. 90-91.

⁴⁵ ANRM, F. 205, r. 1, d. 1628, f. 24.

⁴⁶ Балцатеску А. В. *Op. cit.*, p. 350-352.

⁴⁷ Балцатеску А. В. *Op. cit.*, p. 353-354.

⁴⁸ Балцатеску А. В. *Op. cit.*, p. 347.

⁴⁹ ANRM, F. 631, r. 1, d. 1, f. 130.

⁵⁰ ANRM, F. 631, r. 1, d. 1, f. 138.

⁵¹ ANRM, F. 631, r. 1, d. 1, f. 131.

⁵² ANRM, F. 631, r. 1, d. 1, f. 65.

⁵³ ANRM, F.205, d. 1, d. 1628, f. 42.

⁵⁴ Ciobanu Șt. *Op. cit.* p. 46.

⁵⁵ ANRM, F. 631, r. 1, d. 1, f. 91.

⁵⁶ ANRM, F. 631, r. 1, d. 1, f. 93.

⁵⁷ ANRM, F.205, r. 1, d. 1628, f. 36.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 41.

⁵⁹ Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Vol. 3. București, 1994, p. 198.

⁶⁰ Mitropolitul Grigorie al Ierapoliei a ținut o întreagă corespondență cu mitropolitul Gavriil Bănulescu- Bodoni referitoare la răspândirea în arealul românesc a tipăriturilor Societății Biblice Ruse, vezi Fondul 631, r. 1, d. 1, la filele: f. 40 (scrisoarea din 20 mai 1819); f. 42 (scrisoarea din 25 iunie 1819); f. 43 (scrisoarea din 12 iulie 1819); f. 54 (scrisoarea din 4 august 1819); f. 67 (scrisoarea din octombrie 1819); f. 100 (scrisoarea din 20 februarie 1820); f. 101 (scrisoarea din 20 martie 1820); 108 (scrisoarea din 5 mai 1820); f. 119 (scrisoarea din 25 decembrie 1820); f. 123 (scrisoarea din 5 mai 1820); f. 130 (scrisoarea din 12 decembrie 1818); f. 131 (scrisoarea din 10 decembrie 1818); f. 164 (scrisoarea din 19 noiembrie 1820) (și la fila 170 (scrisoarea din 11 decembrie 1820).

⁶¹ ANRM, F.205, r. 1, d. 1628, f. 42 verso.

⁶² *Ibidem*, f. 59.

⁶³ *Ibidem*, f. 62

⁶⁴ Балцатеску А. В. *Op. cit.*, p. 344.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 344.

⁶⁶ Форовский Георгий. Пути русского богословия, Вильнюс, 1991, с. 147.

⁶⁷ *Ibidem* 1, p. 148.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 148.

⁶⁹ Boldur A. *Istoria Basarabiei*, p. 315.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 310.

⁷¹ Plămădeală Antonie, mitropolit. *Clerici creatori de cultură și spiritualitate încrușișându-se*

FORMAREA REPUBLICII AUTONOME SOVIETICE SOCIALISTE MOLDOVENEȘTI ȘI EVOLUȚIA EI SOCIAL-ECONOMICĂ

Elena NEGRU,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

CREATION DE LA RASSM ET A SON EVOLUTION SOCIO- ECONOMIQUE

Cet article est consacré à la création de la RASSM et à son évolution socio-économique. L'auteur analyse la politique des bolchéviques de la collectivisation forcée de l'agriculture, ainsi que la famine organisée dans les années 1932-1933 dans la région de la rive gauche de Dniestr.

În primăvara anului 1924, când se desfășurau lucrările de pregătire a conferinței româno-sovietice în problema Basarabiei (Viena, 27 martie – 2 aprilie), liderii comuniști din URSS purced la crearea Republicii Sovietice Moldovenești în stânga Nistrului. URSS dorea astfel să creeze o stare de tensiune și de amenințare permanentă la adresa României și, în același timp, să extindă „revoluția proletară” în România și în Balcani, soluționând în felul acesta „problema Basarabiei”¹.

În primele zile ale lui februarie 1924, la indicația liderilor de la Kremlin, un grup de inițiativă din rândul comuniștilor emigranți din Basarabia și România (P. Tkacenko, Sol. Tinkelman, S. Timov, A. Zalik, Al. Bădulescu, A. Nicolau, I. Dic Dicescu, I. Chioran, T. Diamandescu, T. Popovici), avându-l în frunte pe Gr. Kotovski, întocmește Memoriul cu privire la necesitatea creării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. La 4 februarie 1924 Memoriul este expediat CC al PC (b) din toată Rusia spre examinare.

Autorii documentului, după o trecere în revistă a situației „dezastruoase” din Basarabia, aflată „sub jugul moșierilor și al burgheziei române”, au propus crearea unei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești în stânga Nistrului, aici locuind, conform afirmațiilor membrilor grupului de inițiativă, „nu mai puțin de 500.000 – 800.000 de moldoveni”².

Pledoaria în favoarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești era dictată, în primul rând, de considerente de ordin politic. În „Memoriu” se sublinia rolul

de factor politico-propagandistic al Republicii Moldovenești față de Basarabia, România și Balcani.

„Ea (republica – n. n.) ar focaliza atenția și simpatia populației basarabene – se sublinia în „Memoriu” – și ar crea pretexte evidente în pretențiile alipirii la Republica Moldovenească a Basarabiei”.³

În același timp, opinau autorii „unirea teritoriilor de pe ambele părți ale Nistrului va servi drept breșă strategică a URSS față de Balcani (prin Dobrogea) și față de Europa Centrală (prin Bucovina și Galiția)”.⁴

În rândul liderilor de partid de la Moscova și Kiev nu exista o unitate de opinii referitoare la proiectul de creare a unei Republici Sovietice Moldovenești în stânga Nistrului, subiectul generând discuții în contradictoriu.

Încă la 3 martie 1924, Comisarul Poporului pentru afacerile externe al RSS Ucrainene G. V. Cicerin, într-o notă adresată lui V. M. Molotov, secretar al CC al PC (b) din toată Rusia, considera crearea Republicii Sovietice Moldovenești prematură la acel moment, exprimând temerea că acest fapt va provoca expansiunea românească în zonă. „Stabilirea unui număr atât de mare de moldoveni, adică de români pe teritoriul ucrainean – nota Cicerin – ar întări poziția românilor în liti-giul cu privire la Basarabia”.⁵

Ucrainenii, la rândul lor, vedeau în noua Republică Moldovenească, care urma să fie constituită pe teritoriul dintre Bug și Nistru, o amenințare la unitatea propriului stat. Iată de ce, inițial, guvernul și organele de partid ucrainene susțineau doar ideea organizării sovietelor naționale moldovenești (sătești, raionale și în cazuri extreme regionale)⁶ și nu a unei republici. Ședința Biroului CC al PC (b) din Ucraina la 18 aprilie 1924, a respins ideea creării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, considerând-o inutilă.⁷

Contradicțiile dintre adepții și oponenții creării Republicii Sovietice Moldovenești s-au manifestat pregnant mai ales la stabilirea numărului de moldoveni din stânga Nistrului. În timp ce o comisie condusă de Gr. Kotovski depistase în gubernniile Podolsk și Odesa un număr de 283, 4 mii de moldoveni, organele ucrainene vehiculau cifra de 147,4 mii de moldoveni în zonă.⁸

După o perioadă de 6 luni de dezbateri controversate, Moscova a reușit să-și impună punctul de vedere, iar la 29 iulie 1924 Biroul Politic al CC al PC(b) din toată Rusia a adoptat hotărârea „Cu privire la crearea RASSM” în care se sublinia: „A considera necesar, în primul rând, din motive politice, delimitarea populației moldovenești într-o Republică Autonomă specială în componența RSS Ucrainene și a propune Comitetului Central al PC(b) din Ucraina să dea directivele respective organelor sovietice ucrainene”.⁹

Cu începere din luna august 1924, s-a inițiat etapa realizării ideii despre crearea „Republicii Moldovenești”. La 12 august 1924, Biroul CC al PC (b) din Ucraina adoptă hotărârea, privind crearea la Odesa a unei comisii care să se ocupe de organizarea RASSM.

Conducerea Ucrainei a manifestat o prudență deosebită în selectarea membrilor comisiei, încredințând lucrul de organizare a republicii nu celor care au elaborat „Memoriul”, ci unor persoane responsabile de relațiile cu străinătatea din cadrul secției CC al PC (b) din Ucraina precum A. Grinștein, Gr. Starâi, I. Badeev,

S. Bubnovski, B. Borisov ș. a. emigranți basarabeni, stabiliți după 1918 în stânga Nistrului.

După prima ședință a Comitetului organizatoric de la 15 august 1924 în satele moldovenești din stânga Nistrului pornește campania de agitație în vederea creării Republicii Autonome Moldovenești.

Deși emigranții comuniști români au fost printre inițiatorii creării Republicii Moldovenești sau, cel puțin, printre autorii „Memoriului”, organele de partid ucrainene, sub al căror control și-a desfășurat activitatea comisia organizatorică, iar mai apoi comitetul regional de partid, vor face tot posibilul pentru a îngradi accesul la putere al comuniștilor români.

Spre sfârșitul lunii august 1924, Ion Dic (alias Isidor Cantor), fost secretar al grupului de inițiativă, adresează o scrisoare CC al PC (b) din toată Rusia în care sublinia meritele comuniștilor români în adoptarea deciziei privind crearea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, exprimându-și indignarea, în același timp, pentru faptul că au fost înlăturați de la activitatea de organizare a republicii. În numele grupului de inițiativă s-a pronunțat împotriva desemnării lui A. Grinștein în fruntea Comitetului de organizare. Inițial, în conducerea de partid a RASSM au fost admiși și unii reprezentanți ai comuniștilor români. Faptul însă a trezit nemulțumirea fracțiunii românofobe din conducerea de partid din stânga Nistrului în frunte cu I. Badeev, care într-o corespondență strict secretă din 27 septembrie 1924, adresată secretarului CC al PC(b) din Ucraina, Kviring, scria următoarele: „Nouă ne-a fost prezentată de către tov. Korniușin (secretar al Comitetului gubernial de partid Odesa – n. n.) lista nominală a cadrelor de conducere din RASSM, înaintată de către grupa tovarășilor români și basarabeni de la Moscova și trimisă de Dvs. prin tov. Korniușin pentru discutare...”, iar „...sus-numita listă, reprezintă pentru noi ceva cu totul neașteptat și incontestabil se va răsfrânge asupra lucrului nostru”. Invocând ideea că emigranții români au un alt punct de vedere referitor la istoria și cultura moldovenilor dintre Bug și Nistru, I. Badeev propunea ca în grupul de conducere din RASSM să fie înaintați „tovarăși basarabeni legați de mișcarea revoluționară basarabească și care au experiență în lucrul sovietic”.¹⁰

La 19 septembrie 1924, în cadrul ședinței Biroului Politic al CC al PC (b) din Ucraina, s-a discutat chestiunea privind organizarea, teritoriul și frontierele RASSM. Pe 25 septembrie 1924, Biroul CC al PC (b) din toată Rusia aprobă sus-numita hotărâre a organelor de partid din Ucraina, fiind trasate provizoriu viitoarele hotare ale Republicii Sovietice Moldovenești. La insistența lui G. V. Cicerin, în respectiva hotărâre era prevăzut ca frontiera de vest a republicii să fie frontiera de stat a URSS¹¹, subliniindu-se ideea că Republica Moldovenească cuprinde doar o parte din teritoriul locuit de moldoveni, care ulterior trebuia să includă și spațiul dintre Nistru și Prut.

Sesiunea a III-a a CEC din Ucraina adoptă, la 12 octombrie 1924, hotărârea „Cu privire la crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în componența Ucrainei”.¹²

Procesul delimitării frontierelor a fost extrem de controversat. Autoritățile de la Kiev, care respingeau inițial ideea creării unei republici moldovenești, vor face tot posibilul ca să diminueze numărul populației românofone din viitoarea republi-

că autonomă. În cadrul sesiunii a III-a a CEC din Ucraina din 12 octombrie 1924, V. Ciubari, Președintele Consiliului Comisarilor Poporului din Ucraina, sublinia că în componența RASSM au fost incluse și o serie de localități în care moldovenii erau în minoritate la momentul creării noii formațiuni din stânga Nistrului. Teritoriul ei totaliza 8,1 mii km², având o populație de circa 41,9 mii de oameni, ponderea moldovenilor fiind de 34,3 la sută. Conform hotărârii Sesiunii a III-a a CEC din Ucraina, o comisie mixtă creată din reprezentanții RASSM și a comitetelor executive regionale Odesa și Podolsk urma să stabilească exact frontierele RASSM.

La 21 noiembrie 1924, Biroul Politic al CC al PC (b) a luat decizia ca în cadrul RASSM să fie inclus orașul și districtul Balta și să transfere capitala din or. Tiraspol în or. Balta. De notat, că în orașul și în districtul Balta ucrainenii alcătuiau majoritatea covârșitoare (circa 97 la sută). Din noiembrie 1924 și până la 29 septembrie 1926, când CEC al Ucrainei a adoptat hotărârea „Cu privire la reglementarea frontierelor de stat a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești”, teritoriul RASSM s-a mărit cu circa 2 mii km² comparativ cu suprafața inițială.¹³ RASSM. nu reunea toți moldovenii, ci doar 66,9% din totalul populației moldovenești dintre Nistru și Bug. În schimb, în noua republică moldovenească au fost incorporate localități cu populație majoritară ucraineană. Astfel, după extinderea teritoriului RASSM, în așa localități ca Șerbi figurau 4 moldoveni și 3492 ucrainenii, în Kodâma – 4 moldoveni și 3209 ucrainenii, Budei – 5 moldoveni și 4506 ucrainenii etc.¹⁴ Faptul că teritoriul RASSM s-a mărit din contul localităților ucrainene relevă tendința autorităților sovietice de a diminua numărul moldovenilor și de a crea condiții pentru asimilarea lor treptată.

Drept consecință, în 1926 numărul moldovenilor a scăzut în raport cu anul 1924 de la 34,2% la 30,1%. Precizăm că în 1924 populația RASSM era de circa 419 mii de oameni, iar în 1926 se ridicase la cifra de 572 mii de oameni, adică cu 153 mii mai mult comparativ cu anul 1924.¹⁵ Conform datelor recensământului din 1926 populația RASSM era repartizată astfel: 30,13% – moldoveni; 48,49% ucrainenii, 8,54% ruși, 8,48% – evrei; 1,87% – germani, 1,87% bulgari ș. a. etnii. În cele 11 raioane ale RASSM, Ananiev, Balta, Bîrzula, Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Kruteansk, Ocna Roșie, Râbnița, Slobozia și Tiraspol, populația moldovenească era distribuită inegal. În principal, moldovenii erau concentrați în raioanele Ananiev (33,7% din totalul populației raionului), Bîrzula (32,03%), Grigoriopol (45,67%), Dubăsari (67,02%), Camenca (38,43%), Râbnița (35,68%), Slobozia (64,7%).

În anul 1926, când a început politica de moldovenizare în RASSM, o grupare din conducerea Republicii Moldovenești (P. Chior-Ianachi, E. Arbore-Rali, M. Kornev etc.), fiind conștientă de greutățile în calea realizării acestei politici, se pronunță în favoarea corectării granițelor RASSM prin retrocedarea localităților cu populație ucraineană și includerea satelor moldovenești, care rămăseseră în afara hotarelor RASSM.¹⁶ Eforturile lor au fost, însă, zădărnice de autoritățile de la Kiev și Moscova, care urmăreau cu totul alte interese.

Pe parcursul anilor '30 ai secolului trecut au fost operate și alte modificări în structura administrativ-teritorială a RASSM. În 1935, pe lângă cele 11 raioane existente, au mai fost formate încă 3: Pesceanka, Valea Hoțului și Cerneansk.¹⁷

Recensământul populației din 17 ianuarie 1939 din URSS atestă în RASSM o populație de 599 156 persoane: dintre care 170 982 moldoveni (28,54%), 303 825 ucrainenii (50,71%), 61 278 ruși (10,23%), 37 035 evrei (6,18%), 11 947 germani (1,99%), 7 355 bulgari (1,23%) etc.¹⁸

În cele 14 raioane ponderea moldovenilor era prezentată în felul următor: Tiraspol 18784 (34,6%), Ananiev 1022 (29,3%), Balta 1702 (3,1%), Grigoriopol 17738 (48,0%), Valea Hoțului 6217 (28,4%), Dubăsari 27526 (65,9%), Camenca 14298 (35,4%), Kodîma (Kruteansk) 7358 (15,0%), Pescianka 126 (0,5%), Kotovsk (Bîrzula) 17115 (28,5%), Râbnița 17251 (32,2%), Ocna Roșie 1766 (7,6%), Cerneansk 3518 (19,0), Slobozia 23887 (59,5%).¹⁹ Constatăm că în 1939, în urma creării unor noi raioane, a deportărilor și represiunilor în masă, numărul moldovenilor a scăzut atât în majoritatea raioanelor, cât și în ansamblu pe republică. Ponderea acestora s-a diminuat, comparativ cu anul 1924, cu circa 6 la sută.²⁰

În baza prevederilor Constituției RASSM din aprilie 1925, organele de stat din această republică aveau dreptul de a stabili structura administrativ-teritorială, stema și drapelul autonomiei moldovenești, care trebuiau să fie aprobate de către organele de conducere ale Ucrainei. Constituția RASSM din ianuarie 1938 a anulat aceste drepturi, trecându-le în competența exclusivă a Ucrainei. Către 1940, RASSM era de fapt o simplă provincie a Ucrainei cu o autonomie formală.²¹

După crearea RASSM, autoritățile comuniste au depus eforturi considerabile în vederea dezvoltării economiei pe principii socialiste. Una din sarcinile principale consta în industrializarea republicii din stânga Nistrului.

Către 1925 în RASSM existau circa 174 de întreprinderi cooperatiste, 3051 întreprinderi particulare și 31 întreprinderi de stat. Ulterior sectorul particular a fost lichidat și a început construcția de întreprinderi mari de stat. Conform planurilor primului și celui de al doilea cincinal (1929-1937), atenția principală era concentrată asupra reutilizării întreprinderilor existente și construcției de noi fabrici și uzine.

Date fiind resursele naturale existente, în RASSM putea fi dezvoltată cu precădere industria alimentară și cea de construcție. Industria alimentară a fost reprezentată de fabricile de conserve și de zahăr, de vin etc.

În anii primului cincinal au fost construite fabricile de conserve de la Tiraspol și Hlinaia, fabrica de zahăr de la Râbnița. La începutul anilor 30 au fost date în exploatare întreprinderi de fabricare a vinului la Dubăsari, Grigoriopol și Tiraspol. Spre sfârșitul celui de-al doilea cincinal (1937) în RASSM existau 8 fabrici de vin și circa 30 de puncte de vinificație.

Între 1929-1937 în RASSM s-au pus bazele industriei materialelor de construcție. Au fost restabilite și puse în funcțiune o serie de cariere de extragere a pietrei de la Râbnița, Dubăsari, Grigoriopol. La Tiraspol, Ananiev și Bîrzula (Kotovsk) funcționau întreprinderile de producere a cărămizii.

În anul 1935 la Tiraspol a fost dată în exploatare o uzină mecanică și o termocentrală.

Ca și în întreaga URSS, industrializarea din RASSM s-a înfăptuit în ritmuri forțate, prin jertfa zecilor și sutelor de mii de oameni. În lipsa mijloacelor financiare, necesare pentru utilizarea tehnică și construcția întreprinderilor industriale, statul

a recurs la stoarcerea acestora de la țărani. Ei erau impuși să predea statului produse cerealiere și să plătească impozite pentru a asigura dezvoltarea industriei.

Conform statisticelor oficiale, în 1937 în RASSM funcționau 219 întreprinderi industriale și arteluri ale cooperăției meșteșugărești. În 1939 numărul lor a crescut până la 343 unități. În același an, fabricile de conserve au produs 47 mln. borcane convenționale de conserve, ceea ce constituia aproximativ jumătate din producția Rusiei țariste. Stațiile electrice din RASSM produceau circa 17 mln. kilowatt-ore (kwh) ore de energie electrică comparativ cu 900 mii kwh ore în 1913.

Către mijlocul anilor '20, ca rezultat al noii politici economice, în agricultura din stânga Nistrului se observă primele semne de ameliorare. Substituirea sistemului predării obligatorii către stat a produselor agricole cu impozitul în natură a avut un rol benefic asupra dezvoltării agriculturii și a situației țăranilor. Noul sistem îi avantaja pe țărani prin faptul că le dădea posibilitate să-și vândă surplusurile agricole după ce își îndeplineau obligațiunile față de stat.

Dar numai după câțiva ani de la introducerea acestui sistem autoritățile au renunțat la el. Prețurile mici de achiziții pentru producția agricolă, care erau stabilite de stat, îi determina pe mulți țărani să nu vândă statului surplusurile. Ca urmare, în 1927 a început criza colectărilor de cereale. La acel moment în RASSM existau atât colhozuri, cât și gospodării țărănești individuale. Acestea din urmă se clasificau în gospodării sărace, mijlocașe și înstărite, care constituiau 43 și respectiv 53 și 2,7%.²²

În 1927 cota gospodăriilor colectivizate din RASSM totaliza 8%. De regulă, în colhoz se înscriau țăranii săraci, care nu aveau ce pierde. Totuși, nici țăranii săraci nu se grăbeau să schimbe forma de proprietate individuală cu cea colectivă. La sfârșitul anului 1929, ponderea gospodăriilor colectivizate din RASSM au crescut în raport cu anul 1927 doar cu 0,6%, constituind 8,6%.²³ După începerea în URSS, în vara anului 1929, a campaniei colectivizării forțate a agriculturii, în RASSM crește numărul gospodăriilor înscrise în colhoz. Fenomenul colectivizării în masă ia amploare în primăvara anului 1930, când în satele din stânga Nistrului au fost formate detașamente de activiști. Acestea au făcut presiuni asupra țăranilor, determinându-i să se înscrie în colhoz. Recurgând la forță, organizatorii colhozurilor au avut mai mult succes. Astfel, în primăvara lui 1930 cota gospodăriilor colectivizate din RASSM a ajuns la 45%. După încheierea campaniei de colectivizare, țăranii încep să părăsească colhozurile, așa încât la 1 octombrie 1930 colhozurile reuneau doar 18,6% din gospodăriile țărănești.²⁴ Cu tot efortul depus de organele de partid din stânga Nistrului țăranii nu se lăsau convinși să îmbrățișeze noua formă de proprietate și exploatare a pământului.

Deoarece organele de partid centrale erau nemulțumite de ritmurile de colectivizare din RASSM, autoritățile locale pornesc în primăvara lui 1931 un nou val de colectivizare. În vara anului 1931, recurgându-se la confiscarea averilor și la deportări, ponderea gospodăriilor țărănești colectivizate a crescut până la 67%.

Politica de deschiaburire și de lichidare a țăranilor înstăriți a luat proporții în toamna anului 1931 – primăvara anului 1932. Aproximativ 3200 gospodării țărănești din RASSM au fost declarate chiaburești. Conform legislației sovietice, averea și inventarul agricol urma să fie confiscat, iar membrii familiilor deportați.

Cea mai mare parte a familiilor „chiaburești” din RASSM au fost deportate în regiunile Arhanghelsk, Tomsk și insula Solovki din Marea Albă. Ca urmare a acestor acțiuni represive la începutul anului 1932 erau colectivizate deja 71,7% din gospodăriile țărănești.

În afară de colectivizarea forțată, autoritățile au recurs și la o politică fiscală și de colectare a cerealelor la fel de represivă. Țăranii erau siliți să dea statului nu numai tot surplusul de producție agricolă, dar și strictul necesar. Aceste acțiuni se încadrau în logica statului totalitar de tip stalinist care era preocupat de acumularea resurselor pentru industrie.

Presiunea fiscală și administrativă a sporit mai ales atunci când nivelul colectărilor de stat era redus din cauza roadei proaste. În 1931 planul de livrare a producției agricole către stat a fost îndeplinit în RASSM în proporție de 57,1%. Organele de partid mobilizează echipe întregi de activiști de partid, comsomol, sindicali, care aveau indicația să confişte nu numai cerealele, ci și vitele și pășările din curțile țăranilor. Recrudescența presiunii fiscale din anul 1931 a generat o situație dramatică în satele din stânga Nistrului. În vara anului 1932, 60 la sută din familiile țărănești din RASSM sufereau de foame. Cele mai afectate de foamete au fost satele din raioanele Ananiev, Balta, Bîrzula, Kodîma. Numai într-o lună de zile bilanțul celor morți din cauza foametei constituia 370 de oameni.²⁵ Conform estimărilor unor cercetători, în RASSM, în anii 1932-1933, au murit din cauza foametei peste 20 mii de oameni.²⁶

Chiar și în aceste condiții, presiunile fiscale ale autorităților față de țărani nu încetau. Deși oamenii mureau cu zecile și sutele pe zi din cauza organizării foametei, la 7 august 1932 organele de conducere de la Moscova au adoptat hotărârea „Cu privire la ocrotirea averii întreprinderilor de stat, colhozurilor și cooperăției și consolidarea proprietății de stat”, cunoscută în popor ca „Legea despre cele cinci spice”. Conform acestei legi, țăranii care, pentru a nu muri de foame, îndrăzneau să secere de pe lanurile colhozului chiar și un snop de grâne, erau arestați sau împușcați.

Situația catastrofală din satele RASSM de la sfârșitul anului 1932 și de la începutul anului 1933 alertează conducerea de partid locală. La 10 aprilie 1933, I. Sirko, secretarul Comitetului regional de partid din RASSM, adresează un memoriu „strict secret” lui S. V. Kosior și P. P. Postâșev, secretari ai CC al PC (b) din Ucraina, în care se relatează despre situația dramatică în legătură cu foametea.²⁷ Dar, acțiuni eficiente de redresare a situației țăranilor nu au fost întreprinse. Ziarele relatează despre ajutoare trimise din centru. Însă ele nu acopereau necesitățile și nu puteau face față fenomenului foametei. În opinia organelor de partid, vinovat de situația creată era nu statul totalitar, ci „dușmanii de clasă”, „culacii”.

Cei mai mulți țărani „dușmani de clasă” au fost descoperiți în raioanele de frontieră cu România. Astfel, numai în luna februarie 1933 din raioanele de frontieră (Dubăsari, Slobozia, Grigoriopol etc.) au fost deportate circa 300 de familii de țărani.²⁸

Politica economică a regimului comunist, deportările și presiunile împotriva țăranilor au determinat refugiarea populației din stânga Nistrului în România. Apogeul a fost înregistrat la începutul anului 1932, când timp de 3 luni au trecut

Nistrul 1300 familii, totalizând circa 4500 de persoane²⁹. Pentru a opri exodul populației din raioanele de pe malul stâng al Nistrului în România, autoritățile au recurs la întărirea hotarului sovietic pe Nistru, iar fugarii erau supuși tirului de mitraliere. Numai în noaptea de 23 februarie 1932 în timpul trecerii Nistrului lângă satul Olănești au fost masacrați 40 de fugari, iar la 24 februarie lângă Tighina – încă peste 100 de fugari din RASSM.

În același an 1932, din inițiativa Comitetului pentru ajutorarea refugiaților moldoveni transnistrieni a fost întocmit un memoriu adresat Ligii Națiunilor. În memoriul semnat de 643 de refugiați, se menționa următoarele: „De trei ani durează deja aceste deportări, de la început în cazuri separate, iar de la o vreme încoace în mase compacte ... Nimeni însă în R. M. nu îndrăznește nici măcar în gând să protesteze contra acestor măsuri bestiale întrebuițate de guvernanți, căci contra acestora sunt gloanțele revolverelor și mitralierelor...”

Neavând din ce alege, ei (românii transnistrieni – n. a.) își părăsesc pământurile și căminele lor strămoșești și în disperarea oarbă de a-și salva singura avere ce le-a mai rămas pe lume, darul lui Dumnezeu, viața, se aventurează să fugă peste Nistru, în România...

Regimul sovietic însă, nu știe de milă și astfel moldovenii fugari sunt împușcați în masă cu mitralierele, cu zecile, cu sutele, fără nicio cruțare pe tot lungul Nistrului...”³⁰

Așadar, după cum reiese din documentele sus-analizate, la baza creării RASSM s-au aflat interesele geopolitice ale URSS pentru România și Balcani (materializare a așa-zisului principiu „Piemont”), chiar dacă, constituirea noii republici a scos în evidență, volens-nolens, și drepturile etno-culturale ale românilor din acest spațiu. În condițiile unui relativ „liberalism” cultural din anii 20 din Uniunea Sovietică, constituirea RASSM a contribuit într-o oarecare măsură la conservarea formelor culturii populare moldovenești. Pe de altă parte, în condițiile când organele de partid și de stat din RASSM erau dominate de către nemoldoveni, iar crearea și funcționarea învățământului și a culturii moderne s-a înfăptuit în baza unor valori sovietice, republica moldovenească a contribuit, în primul rând, la îndoctrinarea ideologică și la rusificarea ori ucrainizarea românilor moldoveni. În același timp, populația din RASSM a trebuit să suporte toate ororile și experimentele social-economice și politice ale regimului totalitar comunist: colectivizarea forțată și deschiaburirea, foametea, deportările, represiunile politice etc. RASSM, în calitate de „cap de pod” al URSS, a contribuit la ocuparea Basarabiei în 1940 și la implantarea în acest teritoriu a regimului totalitar.

Note:

¹ Moraru A., Destinul unui document, în: *Cugetul*, 1992, nr. 5-6, p.56.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Galușenco O., Crearea R.A.S.S.M., în: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1997, nr. 3-4, p.67-70.

⁶ Galușenco O., Populația R.A.S.S.M. (1924-1940), Chișinău, 2001, p.6.

⁷ Movileanu N., Formarea R.A.S.S.M., Zigzaguri și impasuri în realizarea experimentului de editificare a socialismului, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1997, nr.3-4, p.67-70.

⁸ Galușenco O., Crearea R.A.S.S.M., în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1997, nr. 3-4, p.67-70.

⁹ Ibidem, p.74.

¹⁰ Arhiva Organizațiilor Social Politice a Republicii Moldova (A.O.S.P.R.M.), fond 49, inv.1, dosar 5, filele 1-2.

¹¹ Galușenco O., Populația R.A.S.S.M. (1924-1940), Chișinău, 2001, p.8.

¹² Образование Молдавской ССР и создание Коммунистической партии Молдавии. Сб. документов, Chișinău, 1984, p.86.

¹³ Galușenco O., Op. cit., p.12.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Negru E., Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească (1924-1940), Chișinău, 2003, p.51.

¹⁷ Ibidem, p. 17-18.

¹⁸ Galușenco O., Op. cit., p.45.

¹⁹ Стратиевский К.В., Изменения в административно-территориальном делении и в составе населения Молдавской АССР (1924-1940), în: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1995, nr.2, p.37.

²⁰ Galușenco O., Op. cit., p.26.

²¹ Negru E., Op. cit., p.56.

²² Стратиевский К.В., Голод 1932-1933 гг. в Молдавской АССР, Кишинев, 2001, p.15-16.

²³ Ibidem, p. 12.

²⁴ Ibidem, p. 45.

²⁵ Ibidem, p. 52.

²⁶ Ibidem, p. 45.

²⁷ Ibidem, p. 47.

²⁸ Ibidem, p. 44.

²⁹ Chirtoagă I., Dragnev D., Jarcuțchi I., Negru E. Din istoria Transnistriei. Material didactic, Chișinău, 2001, p.168.

³⁰ Ibidem, p.169.

RECENZII, PREZENTĂRI DE CARTE

MILITARII BASARABENI, 1917-1918:
STUDIU ȘI DOCUMENTE

Vitalie N. Ciobanu; trad.: Nicolae Gârbu,
Olga Petrache, Vitalie N. Ciobanu;

Muzeul Armatei Naț., Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate
Chișinău. „Bons Offices” SRL, 2010, 240 p.

Lucrarea doctorului în istorie, locotenent-colonelului Vitalie N. Ciobanu *Militarii basarabeni, 1917-1918: Studiu și documente*, editată în anul 2010, a fost elaborată și discutată în cadrul Centrului de Studii Strategice de Apărare și Securitate al Institutului Militar al Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”. Volumul reprezintă un demers istoric și documentar foarte actual pentru istoriografia națională, cu noi perspective de abordare/reabordare științifică. Tratarea unui asemenea subiect reprezintă o încercare grea, menită să testeze puterile unui cercetător în realizarea unui teme sensibile, dar și apelând la o metodă de investigare relativ eclipsată din cercetare, cea a istoriei militare.

Istoriografia națională din anii 1990–2010 a încercat și continuă să refacă anumite coordonate esențiale aflate într-un proces de confruntare și emulație, de inerție și resurecție, întocmai intenția de a gândi/regândi critic trecutul în varianta analitică/sintetică, comprensiv modificată. Între sugestiile exprimate și exersate îndrăzneț și pertinent, figurează și un domeniu de recentă autonomie în peisajul hermeneutic, respectiv istoria militară, ca o altă experiență profesată în legătură cu aflarea și încetățenirea unor alternative ale cunoașterii istorice, conexe fenomenului normal de redefinire a discursurilor științifice.

Lucrarea nominalizată se încadrează suitei de incitante încercări, germinate de evidente afinități electivă și selective, înfățișate într-un dublu eșichier, calitativ și cantitativ, menite să studieze aspectele generale/particulare ale locului și rolului deținut de istoria militară ca manieră aparte a discursului istoriografic, prin însăși propria metodologie utilizată și zonele distinct cumulate, ca interpretarea configurată și dialogul conlucrative preliminar de științe adiacente precum psihologia, sociologia etc. Dezideratul prezentului studiu îl constituie „extragerea” din anonimul a unui act istoric important și actual al secolului al XX-lea și punerea în circuitul științific a unor evenimente și fapte semnificative din istoria „Spațiului pruto-nis-trene”. Volumul marchează, totodată, contribuții originale din *domeniul polemologiei*, de înțelegere a fenomenului războiului și a consecințelor sale, de promovare a evitării lui în viața socială și de acceptare deliberată a valorilor coexistenței paș-

nice, evidențiind, totodată, și rolul militarilor basarabeni în procesul de Unire a Basarabiei cu România. Lucrarea se înscrie în dimensiunea istorico-hermeneutică, semnificativă în mod special pentru istoria contemporană, *de a face din memoria colectivă și individuală o formă a justiției*. Importanța acestei teme este semnificativă și grație faptului că se efectuează, în exclusivitate pentru zona istoriei contemporane, o încercare de a aborda un subiect estompat prin prisma multidisciplinară.

Motivațiile ce stau la alegerea unei asemenea problematice, dincolo de cele subiective, nedeclarate în scris dar ușor de intuit, reies din lectura părții introductive și mai cu seamă din analiza expusă în paragraful consacrat gradului actual de cercetare științifică și al metodologiei ce au stat la baza investigației.

Autorul și-a structurat lucrarea în 9 capitole (dintre care ultimele 3 reprezintă zona de maximă rezistență a întregului demers științific), introducere, documente (un tronson de anexe, traduse și parțial comentate), indecele de nume. Semnatarul tinde, într-o ingenios gândită structurare, menită să conjuge abordarea teoretică preliminară cu tratarea concretă aferentă, în baza unui bogat material documentar excerptat. Se oferă, în premieră și conform unei optici hermeneutice, o privire sintetică a temei propuse dezbaterii. Sintagma referențială utilizată în titlu și dezvoltată oportun prin fructificarea unui set de informații primare și secundare, denumește un fenomen generat de anumite realități istorice delimitate spațial și temporal, investigate orizontal/vertical, tocmai în ideea de a sublinia aportul istoriei militare în extinderea câmpului de cercetare și reevaluare a discursului istoric cu privire la colectarea și valorificarea dispozițiilor, acceptate ca un eficient mijloc de lucru științific și veridic de repertoriu etico-moral pentru cei implicați, originari și locuitori într-un circumscris geografic.

Fără a avea pretenția că inovează prin abordarea sa perspectiva asupra acestui subiect, dr. Vitalie N. Ciobanu ne propune o lucrare completă și, totodată, complexă prin varietatea de surse la care apelează, metodele de interogare a lor, dar mai ales prin modul în care este gestionat și exploatat bogatul material obținut, analiza pe care o face acestuia, conexiunile și confruntările informațiilor provenite din diferite tipuri de surse.

Firește, acest subiect ar putea cunoaște și alte moduri de abordare, materialul ar putea fi organizat și interpretat și în alte dimensiuni științifice. Autorul însă a realizat ceea ce și-a propus: nu o reconstituire a vremurilor de război sau a eroismului armatei basarabene, ci o analiză a ceea ce a însemnat participarea în evenimentele Primului Război Mondial a militarilor basarabeni, experiența lor de război, conexiunea cu „marea istorie”, și toate acestea fără a neglija bibliografia subiectului, dar mai ales documentele de arhivă.

Analizând calitatea lucrării, probitatea științifică, acribia cercetătorului, menționăm că lucrarea poate deschide o nouă dimensiune spațial-temporală a cercetării istorice, cea a istoriei militare la interferența dintre istoria modernă și cea contemporană. Această dimensiune, de altfel, și constituie perspectiva de investigație științifică a domnului Vitalie N. Ciobanu, care și-a ales drept temă de cercetare postdoctorală *Basarabia în sistemul militar țarist* (consultant științific: membru corespondent Demir Dragnev).

Ion XENOFONTOV
doctor în istorie

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ „REPUBLICA MOLDOVA ÎN „SISTEMUL-LUME” CONTEMPORAN: evoluții și perspective, 2-3 iunie 2010, Chișinău

„World System” (în continuare „sistemul-lume”) nu este o entitate organizatorică, un sistem global, simplist la prima vedere, nu este produsul unor simple rațiuni politice, transformate într-o realitate mai întâi supusă unei opțiuni, apoi globalizată, ci reprezintă un proces deosebit de complex. Este un concept despre sistemul mondial elucidat în istoriografie în operele lui Immanuel Wallerstein, Serge Gruzinski, Giovanni Arrighi, Orlando Lentini ș.a. Un tablou general al acestui proces plurivalent, definit drept interpretare a teoriei „sistemului-lume”, precum și analiza locului și a rolului Republicii Moldova, ca „spațiu semiperiferic”, în ansamblul general al conceptului de „sistem-lume” și depășirea cadrului analitic circumscris de „cercetările naționale” și îngust regionale, a fost expus la 2 iunie 2010, în cadrul Conferinței Științifice Internaționale *Republica Moldova în „sistemul-lume” contemporan: evoluții și perspective* care a avut loc la Chișinău.

Lucrările Conferinței s-au desfășurat în Sala Mică a Academiei de Științe a Moldovei și a întrunit specialiști notorii: istorici, sociologi, filosofi din țară și de peste hotare. Organizatori ai Conferinței au fost: Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, Facultatea de Istorie și Filosofie a USM, Institutul de Studii Avansate, Paris (Franța), în parteneriat cu Universitatea „Federico II”, Napoli (Italia).

Obiectivul general al întrunirii s-a axat pe analiza diacronico-sincronică a conceptului de „sistemul-lume” prin prisma istoriei și a sociologiei, în cazul specific al Republicii Moldova, aprofundarea în ceea ce reprezintă „sistemul-lume” în aria „periferiei” și a „semiperiferiei” geopolitice. Punând accent pe probleme de geopolitică și geocultură, în cadrul discuțiilor, s-a încercat a analiza condiția interdependențelor structurale, care determină în primul rând depășirea conceptului de națiune, înțeles ca singura unitate de analiză și extrapolarea prin diverși indici a apartenenței la zona centrală/periferică.

Un alt obiectiv al conferinței l-a reprezentat motivația deschiderii a noi oportunități de cercetare interdisciplinară pentru știința istorică din Republica Moldova prin discuția în termeni geostructurali ai aspectelor integrării Republicii Moldova în sistemul Uniunii Europene.

Lucrările au fost deschise prin cuvântul inaugural al secretarului științific

general al AȘM, dr. hab. în drept Ion Guceac și cel al vicepreședintelui AȘM, dr. hab. în studiul artelor Mariana Șlapac.

Din partea oficialităților italiene un cuvânt de bun augur l-a rostit Excelența Sa, Ambasadorul Republicii Italia în Republica Moldova, doctor Stefano De Leo, care a subliniat importanța fortificării relațiilor moldo-italiene nu doar în domeniul economic și cel cultural, dar și în domeniul cercetărilor științifice și al schimbului interacademic și interuniversitar.

Din partea instituțiilor italiene au fost prezenți: Președintele Camerei de Comerț și Industrie Moldo-Italiană - Roberto Pace, directorul Centrului Italian de Studii a spațiului ex-sovietic - prof. Giancarlo Nicoli, dr. prof. Raffaele Scognamiglio - secretar general al Asociației Întreprinzătorilor Italieni din Moldova și redactor al Revistei „Il Ponte”, editorialul Camerei de Comerț și Industrie Moldo-Italiană. Profesorul Giancarlo Nicoli a anunțat despre intenția Universității Europene din Roma de a deschide o filială la Chișinău.

Conferința a fost structurată în două sesiuni de comunicări științifice.

Raportul de bază a fost prezentat de către profesorul universitar, istoricul și sociologul Orlando Lentini de la Universitatea „Federico II” din Napoli, Italia. Orlando Lentini, profesor de istorie a analizei sociale și a sociologiei cunoașterii, autor a 8 monografii în domeniu și zeci de articole științifice, s-a format ca specialist în abordarea sistemelor lumii în Binghamton (NY), SUA, la Centrul „Fernand Braudel”, în cadrul căruia elaborează o nouă metodologie a cercetării istoriei și a analizei sociale în baza investigației conceptului de „sistem-lume”. Discursul său *Constituirea națiunilor și sistemul-lume* pune accent pe dihotomia „lume-națiune” în termeni geostructurali. Raportorul a subliniat că procesul constituirii națiunilor diferă de la o zonă la alta a sistemului mondial. În timp, alegerea modelului, a trebuit să țină cont de specificul etnic, lingvistic, economic și social și avea oricum ca problemă principală constituirea unui stat veritabil. Liderii erau văzuți adesea ca adevărați eroi naționali și partidele lor se identificau cu națiunea. Unele țări noi, derivate din implozia sistemului sovietic, au plecat de la experiența socialismului, de la un puternic caracter statal și de la un sistem de norme și valori cu o accentuată valență socială, orientată în general spre cultura solidarității. Formarea unei conștiințe civice a noilor naționalități a fost puternic influențată de aceste premise. Raportorul a menționat despre criza de identitate de astăzi a actualului sistem interstatal și „...s-ar zice că studiul construirii națiunii revine la formele realității politice, la observarea a ceea ce Nicolo Machiavelli vedea drept un fel de „universalii politologice”.

Pe lângă analizele oferite de istoria „comparativă”, în sens național și regional, în cadrul discuțiilor s-a pus accent pe observațiile relevante din domeniul studiilor istoriei imperiilor la nivelul continentului european, în domeniul istoriei culturale și a istoriei politice europene ale cercetătoarei Stella Ghervas, originară din Republica Moldova, doctor în istorie, conferențiar universitar, directoare de studii la Institut d'Etudes Avancées din Paris și la Maison des Sciences de l'Homme din Paris. Prin comunicarea „*Europa extinsă: o necesitate epistemologică?*”, raportoarea ridică mai multe semne de întrebare și subliniază faptul că anii 1815 și

1939 sunt ani cruciali în procesul întemeierii unei „familii europene” atât pentru „centrul” Europei, cât și pentru zonele semiperiferice și periferice.

Decanul Facultății de Istorie și Filosofie a USM, dr. în istorie, conf. univ. Igor Șarov, a trasat *Direcțiile istoriografice de cercetare în Republica Moldova*, subliniind faptul că știința istorică din Republica Moldova are nevoie de depășirea arealului de cercetare tradițională națională/regională și încadrarea cu fermitate în sistemul cercetărilor universale.

Tema evoluției în spațiu și timp a schimbărilor geopolitice, la care a fost pusă Moldova, a fost oferită spre discuție de către Valentin Constantinov, dr. în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM prin comunicarea *Cosmopolitism și regionalism în Moldova la începutul secolului al XVII-lea* și de către Virgil Pâslariuc, dr. în istorie, conf. univ., USM, în comunicarea *Centru și periferie în Imperiul Rus în secolul al XIX-lea: cazul Basarabiei*. Autorii au pus accent pe o nouă abordare a problematicii, din alte perspective, în continuitate cu trecutul și liberi de încorsetări rigide tradiționale.

Emil Dragnev, dr. în istorie, conf. univ., USM, s-a oprit asupra tematicii *Prăbușirii centrului și oscilațiile cultural-artistice în Europa de Sud-Est postbizantină*, subliniind faptul că poziția centrală a Bizanțului în spațiul Sud-Est european a constituit la timpul oportun o dimensiune politică și economică de amploare și a jucat un rol important în domeniile artistice de mai târziu, în arealul semiperiferic și periferic, incluzând spațiul nostru.

Problematika sistemului politic: studiu comparativ a conceptului de națiune – ca unitate de măsură în cadrul analizei „sistemului-lume” și conceptele de „identitate națională” au fost supuse dezbaterilor în comunicările cercetătorilor Ruslan Șevcenco, dr. în istorie, cercetător științific coordonator IISD al AȘM, Sergiu Musteață, dr. în istorie, conf. univ., Igor Cașu. Raportorii au accentuat faptul că perioadele de tranziție au fost și sunt nu doar un proces omogen ci și aleatoriu. Tranziția, în care se află și Republica Moldova la etapa actuală, în diferite sfere de activitate, este determinată de criza sistemului, implică determinisme și situații arbitrare.

Aceleași componente au fost analizate prin intercalarea sintezelor sociologice și filosofice pentru a descrie relațiile din interiorul sistemului-lume referitoare la conceptele de „națiune” și „identitate națională”. Victor Mocanu, doctor în sociologie, conf. cercetător IIEȘP al AȘM a prezentat raportul *Corelațiile identitare și percepțiile social-politice în sondajele de opinii*, punând accent pe figura cercetătorului istoric-sociolog și sistematizarea epistemică a complexului științelor sociale în diversele lor orientări.

Andrei Perciun, cercetător științific stagiar, sectorul filosofie IISD al AȘM, în discursul său a pus accent pe *Recursul metodologic al asemănării asupra conceptului de identitate*, iar Nicolae Bodean, cercetător științific, sectorul filosofie, IISD al AȘM, a examinat „elitele” și „elitismul” ca dimensiuni importante a studierii *Limesului european prin prisma identităților socioistorice*.

O viziune particulară asupra conceptului de „sistem-lume” și intercalarea studiilor interdisciplinare prin componenta culturală a fost comunicată de către Silvia Corlăteanu-Granciuc, dr. în istorie, lector universitar și cercetător științific la IISD

al AȘM în raportul *Procesul de integrare în spațiul cultural european și conceptul de „sistem-lume*. Autorul a menționat că tendințele de raliere la un „centru” se manifestă prin diferite forme: cea de bază fiind tendința spre o economie de tip „occidental”, o formă de guvernare „democratică” și debarasarea de „rămășițe” și „memorii” ale unor regimuri totalitare. Căile de realizare a acestei tendințe spre un „centru” sunt diverse, multiple și la un moment dat, destul de dificil de a le îndeplini. Conceptualizate ca tendințe spre economiile de centru, sisteme politice, juridice, militare și administrative – similare, apare, în mod inevitabil paradigma integrării prin focalizarea și asupra problemelor ce țin de conceptul de integrare și globalizare într-un spațiu cultural univoc – componenta culturală.

Integrarea culturală devine acel domeniu care nu așteaptă manifestări de ordin administrativ. Dacă aderarea spre centru presupune aderarea spre o Europă deja unită (avându-se în vedere că uniunea politică a fost deja efectuată), atunci aderarea prin uniunea culturală și cea mentală încă trebuie să mai aibă loc. Purtătorii mesajelor culturale din diverse domenii se manifestă pe diferite meridiane și se impun mai mult sau mai puțin modest atât acasă cât și într-un anumit „centru” unde pot fi apreciate. Să nu uităm faptul că toate operele universale, la rândul lor, au fost și ele naționale.

Mariana Țibuleac, doctorandă, facultatea de Istorie și Filosofie, USM, prin comunicarea *„Sistemul-lume” versus „relațiile culturale moldo-române” și impactul acestora asupra integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană* a pus accent pe faptul că poarta spre „familia europeană” este reprezentată de România. Parteneriatul cultural conturat, în ultimii ani, între Republica Moldova și România, prevede dezvoltarea cooperării între Uniunea Europeană și guvernele statelor lumii atât la nivel bilateral, cât și multilateral, iar intensitatea relațiilor cu partenerii va depinde de gradul în care valorile sistemului-lume se reflectă în practicile și politicile partenerilor la nivel național.

Dr. hab. în istorie Valeriu Cozma a pus în discuție tema *Raportul dintre rolul personalității și masele*.

A doua zi, lucrările au continuat la Facultatea de Istorie și Filosofie a USM în cadrul unei Mese rotunde, la care a conferențiat profesorul Orlando Lentini cu tema *La prospettiva liberal nel sistema mondo e l'esperienza semiperiferica (Perspectiva liberală în sistemul-lume și experiența semiperiferică)*. La discuții au participat studenți și lectori universitari de la diverse instituții de învățământ superior din Chișinău.

În cele din urmă, interesul reciproc de a valorifica în comun savanții, personalitățile și patrimoniul științific, în general, din toate domeniile, au permis înaintarea unor oportunități de colaborare de viitor prin editarea materialelor conferinței, traduceri și editare de lucrări științifice și manuale universitare în limba română, proiecte comune de cercetare.

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC
doctor în istorie

CUPRINS

STUDII

- Demir DRAGNEV.** Constituirea și afirmarea statului medieval la est de Carpați (considerații istoriografice). 3
- Sergiu TABUNCIC.** Habitatul rural din Țara Moldovei în secolele XIV-XV: dimensiuni economice (cu observații speciale asupra arealului dintre Prut și Nistru) (I) 18
- Sergiu BACALOV.** Boierimea Țării Moldovei la începutul epocii moderne (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea) (I) 44
- Valentin CONSTANTINOV.** Opțiuni politice, sociale și culturale în Țara Moldovei la începutul secolului al XVII-lea 64
- Dinu POȘTARENȚU.** Dinamica populației urbane a Basarabiei (1850 – începutul secolului al XX-lea)... 83
- Vladislav GROSUL.** Pacea de la Adrianopol din 1829 și Principatele Moldova și Valahia 102
- Igor CAȘU.** Teroarea stalinistă în Moldova sovietică 114

POLEMICI

- Leonid BULMAGA.** Considerațiuni cu privire la cauzele foametei din anii 1946-1947(I) 128

COMUNICĂRI

- Nicolae FUȘTEI.** Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și Filiala Chișinău a Societății Biblice Ruse..... 146
- Elena NEGRU.** Formarea RASSM și evoluția ei social-economică 161

RECENZII. PREZENTĂRI DE CARTE

- Ion XENOFONTOV.** Ciobanu Vitalie *Militarii basarabeni, 1917-1918: Studiu și documente.* Chișinău. „Bons Offices” SRL, 2010. 240 p. 170

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC.** Conferința științifică internațională „Republica Moldova în „sistemul-lume” contemporan: evoluții și perspective, 2-3 iunie, 2010, Chișinău 172

CONTENTS

STUDIES

- Demir DRAGNEV.** Creation and affirmation of medieval state in the East of Carpatians 3
- Sergiu TABUNCIC.** Rural habitat of Tara Moldovei in the 14th-15th centuries: economic dimensions (with special remarks on the Prut and Nistru area)(I) 18
- Sergiu BACALOV.** The nobility of the Moldovan Land at the beginning of the modern era (XVII – beginning of the XVIII centuries) (I)..... 44
- Valentin CONSTANTINOV.** Political, Social and Cultural Options in the Country of Moldova at the Beginning of the XVIIth Century..... 64
- Dinu POȘTARENȚU.** Dynamics of Urban Population of Bessarabia (1850 – the beginning of the 20th centuries) 83
- V. Ia. GROSUL** Peace from Adrianopol In 1829 and the Principalities Moldavia and Wallachia... 102
- Igor CAȘU.** Stalinist Terror in Soviet Moldavia (I)..... 114

POLEMICS

- Leonid BULMAGA.** Considerations on the causes of famine of 1946-1947 (I)... 128

COMMUNICATIONS

- Nicolae FUȘTEI.** Metropolitan Gavriil Banulescu-Bodoni and Chisinau's Branch of the Russian Bible Society 146
- Elena NEGRU.** Formation RASSM and its socio-economic evolution..... 161

BOOK REVIEWS. BOOK PRESENTATIONS

- Ion XENOFONTOV.** Vitalie Ciobanu, *Bessarabian Soldiers. 1917-1918: Study and Documents.* Chisinau. “Bons Offices” Srl, 2010 170

SCIENTIFIC LIFE

- Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC.** International Scientific Conference “Republic of Moldova in the contemporary “world-system”: Evolution and prospects” 2-3 June 2010, Chisinau. 172

**Condiții necesare de includere a publicațiilor științifice în
Revista de Istorie a Moldovei**

Revista prevede publicarea studiilor aparținând colaboratorilor Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de științe a Moldovei, instituțiilor academice, centrelor universitare și științifice din republică și din străinătate. Tematica revistei include rezultatele studierii unor probleme referitoare la istorie Moldovei și istoria Europei din cele mai vechi timpuri până în prezent. Cercetarea se bazează pe surse documentare, inclusiv din arhive. Articolele pot fi prezentate în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

– **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Timec New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

– **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Timec New Roman; Font size 10; Space 1,** se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** De ex. Leașco I., Ungureanu T. Ialoveni, Chișinău: Licorn, 2003, p.50.

– **Rezumat.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.) cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu conțin rezumate.

– **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.

– **Data prezentării articolului.**

– **Materialul ilustrativ** se prezintă în format A4, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Fotografii și desenele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Extras din procesul verbal cu recomandarea spre publicare. Articolele sunt discutate și recenzate în secțiile instituțiilor de cercetare, la catedrele universitare etc., care le recomandă spre publicare. Articolele sunt recenzate de cel puțin recenzanți precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara institutului și a colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzanților sunt fixate într-un proces verbal și aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzanții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă Colegiului de redacție: Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, Md-2012, Chișinău) sau trimise prin e-mail: iisdasm@mail.md. Telefon: 23-3-10.

Selectarea articolelor și a materialelor o efectuează Colegiul de redacție, forma, în majoritatea sa, din cercetătorii științific ai Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de științe a Moldovei, precum și din savanți din afara republicii.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate în revistă aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politicile și opiniile Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept.

În caz de retipărire a materialelor revistei este obligatorie indicarea sursei.

Tipar executat la Tipografia „Reclama” SRL
Chişinău, str. Alexandru cel Bun, 111
Comanda nr. 385

Valmas-Terra
str. 31 August 1989, 98
MD-2004, Chişinău, tel.: 23 22 18
editura.pontos@gmail.com

